

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ

ТўЛА АСАРЛАР ТўПЛАМИ

ОЛТИН ЖИЛДЛИК

Таҳрир ҳайъати:

*Одил ЕҚУБОВ, Наим КАРИМОВ, Эрик КАРИМОВ,
Салоҳиддин МАМАЖОНОВ, Тўра МИРЗАЕВ,
Бахтиёр НАЗАРОВ, Иззат СУЛТОНОВ, Хондамир ҚОДИРИЙ,
Матёқуб ҚўШЖОНОВ*

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти

www.ziyouz.com kutubxonasi

Алишер Навоий номидаги Адабиёт институти

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ

ТУЛА АСАРЛАР ТУПЛАМИ

БИРИНЧИ ЖИЛД

**ШЕЪРЛАР
ҲИКОЯ ВА ОЧЕРКЛАР
ҲАЖВИЯЛАР**

Тошкент — 1995

XX аср ўзбек маданиятининг улуғ намоёндаларидан бири Абдулла Қодирийнинг адабий мероси адабиётнинг қатор тур ва жанрларида яратилган асарлардан иборат, Афсуски, бугунги китобхон ёзувчининг икки машҳур асари—«Ўтган кунлар» ва «Меҳробдан чаён» романларининггина яхши билади. Ҳолбуки, Абдулла Қодирий бу асарлардан ташқари талайгина ҳикоя ва очерклар, ҳажвиялар, адабий ва публицистик мақолалар муаллифи ҳамдир.

Абдулла Қодирий асарларининг ушбу нашрида ёзувчи қаламига мансуб барча бадиалар китобхонга биринчи марта тўла ҳолда тақдим этилади.

Нашрга тайёрловчи:

филология фанлари номзоди АНВАР АҚРОМОВ

Масъул муҳаррир:

филология фанлари доктори НАИМ ҚАРИМОВ

К 470262000—1199 рез. 95 © Ўзбекистон Республикаси
М 355(04)—95 Фанлар академияси
«Фан» нашриёти, 1995 й.

ISBN 5—648—02259—X (1 т.)
ISBN 5—648—02280—8

ИНСТИТУТДАН

1994 йилда XX аср ўзбек адабиётининг пурвиқор чўққиларидан бири Абдулла Қодирий туғилган кунга бир аср тўлди.

Абдулла Қодирийнинг ҳаёти ва ижоди гарчанд XX аср тарихининг фожиали саҳифалари билан туташиб кетган, шу асрнинг машаққатли, суронли ва ўта ташвишли сўқмоқларида кечган бўлса-да, у адабий ҳодиса сифатида бизга замондош аср қобигини ёриб, бир томондан, XIX аср ҳаёти, иккинчи томондан, XXI аср адабиёти ва санъати билан узвий алоқага киришади.

XX аср ўзбек адабиётининг асосий қисми совет даврида кечди. Бу даврда олиб борилган мустамлакачилик сиёсати оқибатида адабиёт, санъат ва ижтимоий фанлар соҳасида рус фани ва маданияти ортидан эргашиш, миллий заминдан узилиш жараёни рўй берди. Хусусан, ўзбек адабиёти намуналарида рус бадиий маданияти анъаналари, рус бадиий тафаккури таъсири етакчилик қилди, русча ва интернационал сўзларни адабий тилга сунъий равишда олиб кириш тамойили авж олди. Бундай ва бошқа қусурлар оқибатида ўзбек адабиётидан миллий руҳ секин-аста кўтарила бошлади.

Бугун ўзбек адабиётининг фидойи мухлислари Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпон сингари совет даврида қатағон қилинган ёзувчиларнинг адабий меросини тўплаш ва халққа қайтариш тўғрисида амалий ишларни олиб борар эканлар, айни пайтда XX аср ўзбек адабиётига миллий руҳни қайтариш, адабиётимизнинг кўҳна миллий илдизларини ардоқлаш ва уларга янги нафас бағишлаш устида ҳам қайғурмоқдалар.

Абдулла Қодирий сингари 30-йилларда қатағонга учраган ўзбек ёзувчиларининг мероси, шак-шубҳасиз, бизга тўла равишда етиб келмади. Мустабид тузум бу улуг сиймоларни жисман йўқ қилиш йўлидангина бормай, улар номини тарихдан ўчириб ташлаш учун ҳам барча чораларни кўрди. Натижада уларнинг қўлёзма ҳолида қолган асарлари кўйдириб ташланди; давлат

кутубхоналари ва жамғармаларида, шунингдек хусусий кишилар қўлида бўлган китоблари ҳам йиғиб олинди ва йўқ қилинди. Аммо, бахтимизга, улугъ ёзувчиларимизга бўлган ҳурмат ва муҳаббат мустабид тузум олдидаги ҳадикка нисбатан беқиёс даражада кучли бўлган айрим шахслар қатағон этилган адабиётнинг аксар намуналарини сақлаб қолдилар. Бугун ана шундай кишиларнинг жасорати билан ва турли кутубхоналарда сақланиб қолган рўзнома, ойнома тахламлари туфайли Абдулла Қодирий, Сўфизода, Фитрат, Чўлпон, Элбек, Боту, Усмон Носир сингари ёзувчиларнинг адабий меросини мумкин қадар тўплаш ва нашр этиш имконияти туғилди.

Абдулла Қодирий меросини тўплаш ва чоп этишда адибнинг тўнғич фарзанди Ҳабибулла Қодирийнинг, шунингдек, неваралари Хондамир ва Шеркон Қодирийларнинг хизматлари таҳсинга сазовор. Бу хайрли ишга ўзбек адабиётининг бошқа муҳлислари, шу жумладан, адабиётшунос ва танқидчилар ҳам ўз ҳиссаларини қўшдилар. Абдулла Қодирийнинг олти жилддан иборат «Тўла асарлар тўплами»нинг ушбу илмий нашрини тайёрлашда ана шу ўртоқларнинг узоқ йиллар мобайнида олиб борган ишлари пойдевор вазифасини ўтади.

Абдулла Қодирий ўзбек китобхонага даставвал икки машҳур романи — «Ўтган кунлар» ва «Меҳробдан чаён» асарлари билан маълумдир. Шубҳасиз, китобхоналар унинг «Обид кетмон» қиссаси ва қатор ҳажвий асарларини ҳам яхши биладилар. Аммо шу билан бирга, XX асрнинг бошлари, 20 ва 30-йилларда чоп этилган даврий нашрларда ҳам адибнинг талайгина ҳикоялари, ҳажвиялари, публицистик ва адабий-танқидий мақоалари ҳам эълон қилинган. Бироқ ўша йилларда расм бўлган анъанага кўра, Абдулла Қодирий, бошқа муаллифлар сингари, бу кичик ҳажмдаги асарларини турли тахаллуслар билан нашр этганки, бугунги кунда уларнинг кимга шахсан мансублиги масаласини аниқлаш катта қийинчилик туғдирмоқда. Маълум бўлишича, ўзбек ёзувчилари тахаллусларининг шоир Олтой томонидан 60-йилларда тузилган рўйхати 20-йилларда истеймомда бўлган кўплаб тахаллусларни қамраб олмаган экан. Ана шундай қийинчиликлар орқасида ушбу нашрда ҳам Абдулла Қодирийнинг кичик ҳажмдаги ҳажвия ва мақоалари доирасини аниқлаш осон бўлмади.

Ушбу нашр қуйидаги жилдлардан иборат:

1 жилд — Шеърлар. Ҳикоя ва очерклар. Ҳажвиялар.

II жилд — «Бахтсиз куёв» драмаси. Публицистик ва адабий-танқидий мақолалар. Таржималар. Абдулла Қодирийга ҳисбат берилган асарлар.

III жилд — «Ўтган кунлар» (роман).

IV жилд — «Меҳробдан чаён» (роман).

V жилд — «Обид кетмон» (қисса).

VI жилд — Русча-ўзбекча луғат.

Бу жилдларнинг умумий мундарижасидан маълум бўлганидек, Абдулла Қодирий қаламига мансублиги тўла аниқланмаган кичик ҳажмдаги асарлар ушбу нашрнинг II жилдига илова этилади.

Ҳар бир жилддан ўрин олган асарлар таҳрир нусхаларига эга бўлган ҳолларда уларнинг вариантлари маҳсуус бўлимларда китобхонга ҳавола қилинади. Шунингдек, ҳар бир асар муайян адабий-тарихий аҳамиятга молик шарҳлар билан таъминланади.

Ушбу нашрнинг биринчи ва иккинчи жилдлари адибнинг невараси Хондамир Қодирий томонидан синчиклаб кўриб чиқилди. Институт маъмурияти, мавруддан фойдаланиб, кўрсатган писабилло ёрдами учун Х. Қодирийга миннатдорчилик билдиради.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Алишер Навоий номидаги Адабиёт институти Абдулла Қодирий «Тўла асарлар тўплами»ни нашр этиш билан қатагон этилган ўзбек ёзувчилари адабий меросини тўплаш, ўрганиш ва нашр этиш ишларини бошлаб юборади. Институт бу хайрли ишда ўзбек адабиёти фидойиларининг самимий ва писабилло ёрдамларига умид қилади ҳамда таянади.

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Алишер Навоий номидаги Адабиёт институти.*

ШЕЪРЛАР

ТУЙ

Қилди бул вақт бизда жавлон тўй,
Ақчаси йўқни этди ҳайрон тўй.

Бир-бирдан ошурдилар тўйни,
Тонди равнақ ғайрат ила боён тўй.

Беш кун ўтмай тўйни сўнгидан,
Қетибон мулклар боашқ фиғон тўй.

Боён тўйига ёронлар қараб,
Этди сарф токи таңдаги жон тўй.

Эй ғанийларимиз! Эй фақирларимиз!
0 Амр этубдурму бизга Қуръон тўй.

Мундайни ишлар шаръимизда йўқ,
Қори мажус, кори шайтон тўй.

Ишламас шундай ақллик киши,
Иўламас асло аҳли виждон тўй.

Ўтса тўй бирла ёзу қишимиз,
Айлагай бизни ерға яксон тўй.

Қелингиз, дўстлар, дин қариндошлар,
Ташласун бўлса гар мусулмон тўй.

АҲВОЛИМИЗ!

Қўр бизнинг аҳволимиз, ғафлатда қандай ётамиз,
Жойи келган чоғида виждонни пулға сотамиз.

Ўғлимизга на адаб, на фан, на яхши сўйламак,
На худони буйруғи бўлгон улум ўрготамиз.

Қоримиз шундан иборат бўлди ушбу вақтда
Ўнтадан бедона боқиб, ёзу қиш сайротамиз.

Ҳамда ҳар кун такяларда наша, кўкнори чекиб,
Баччага кокил солиб, оҳ-воҳ илан ўйнотамиз.

Қаримиз, боёнимиз балки бу вақт аҳволдамиз,
Ногаҳон кўрсак агар бир бесақолни қотамиз.

10

Ўртадан чиқса агар миллатни яхши суйғувчи,
Биз ани даҳрий санаб, тўфангча бирла отамиз.

Келингиз, ёшлар, зиёлилар, бу кун ғайрат қилинг,
Ухлаганларни агар Қодир эсак, уйғотамиз.

МИЛЛАТИМГА БИР ҚАРОР!

Кел, эй миллат, бу кун бир маслаҳат бирлан қарор
Бу кундан ўткан ишларга пушаймон бирла ор ўлсун,
Ўлсун.

Қилайлук бул куни ғайрат ҳама бирдан қилиб ҳиммат
Жаҳолат чўл-саҳросиға, минбаъд сабзозор ўлсун.

Бу нодонлик биза қилмиш эди тўрт фаслни қишдек,
Жаҳонни зимистони дўнуб фасли баҳор ўлсун.

Аяшмай кумуш-олтунни ҳама боёнлар асло,
Солиб дорилфунунлар ҳам макотиблар ҳазор ўлсун.

10
Ўқушсин миллат авлоди бизни доим дуо айлаб,
Қилиб таҳсил улумларни фуна яхши ёр ўлсун.

Очайлук жамиятлар, кўб йиғайлук ҳам ионатлар,
Ки, токи ятим ва бечора бекасға мадор ўлсун.

Неча чоғлар бўлубдирким, қочибмиз биз тараққийдин,
Букун бир илтифот бирлан бу йўлга бир гузор ўлсун.

Жаҳолат сассиғи бизни ҳамиша беҳузур этди,
Букун илмининг бўйи бирлан димоғлар мушкибор ўлсун.

Бизнинг жоҳиллигимизни кўруб ул шод бўлганлар,
Кўруб машғулиятимизни илмға шармисор ўлсун.

Кими ким журъат айлаб бул каломларга амал қилса,
10 Жаҳонда исми они паҳлавон номдор ўлсун.

Букун ман сўзладим оз нутқ сиза, то Қодир ўлгунча
Илоҳи, айласун таъсир, шу сўз сизга бакор ўлсун.

ФИКР АЙЛАҒИЛ

Оқило, фикр айлағил, ки на ишлаюр аҳли ватан,
Қайси фосиҳ, қайси жоҳил, қайсиси бўлди чапан?

Қилдилар бир-бирга душманликни ҳар вақт беибо,
Бир-бирини айбини очмоқга киришдилар бажо.

Ер сотарлар элда неча тўй бажо этмак учун,
Чунки бидътни йўлида ҳам фидодур жону тан.

Пулни кўб исроф этармиз, бизга тўғри келмағай,
Тўлибон тошти бу вақт ул ақчалардан рестўран.

Занлари соҳибжамолу ҳам сатанг, деб ўйлама,
10 Еб-ичиб жир битмаган андоғ сигири белабон.

Қизларин бўйнида кўруб зебигардон ҳам тумор,
Ўйламангиз олима деб, жумласи нафъсиз, зиён.

Тушса пул қўлига гар соатча тўхтаб турмағай,
Чунки нодонни қўлида мушт туфроқдур суман.

Қодирий наздингиза оз ҳасратидин сўйлади,
Айб этуб қилманг ҳақорат, муҳтарам аҳли ватан.

«МУШТУМ» ЖУРНАЛИГА

Футурист шоиримиз Олтой ўртоққа тақлидан баъзи шеърлар ишод қилган эдик. Узоқ ўйлаб турмай, журналингиз орқалиқ нашр этишқа ҳам қарор бердик. Аммо бу шеър биринчи тажрибамиз бўлгани учун журналга босмасдан илгари Масковнинг атоқли футуристларидан бирортасининг кўзидан кечирмакчи бўлиб, уч кишилашиб ончинон қидиришиб кўришдик ва лекин бирорталаридан дарак бўлмади.

10 *Баъзи кишилар уларнинг Масковдан Тошкандга кўчиб кетканларини сўзладилар. Баҳарҳол эндиги ихтиёри ўзларига топшириб, шеърни арз қиламиз:*

ПИЛДИР, ПИС...

Пилдир-писс,
Гувала, лўмбоз, занбил
Аштак-паштак,
Темиртак, пистак!
Тоғдан лов-лов,
Миянг ғов-ғов.

10

Қорнинг катта
Елкасига мин, ҳа,
Чечағни юл, ҳа,
Кўтар, кўтар, ҳа-ҳа!
Мунинг оти мойқовоқ.

Ўпқониға пахта тиқ!
Кинна-кинна, чиқ-чиқ!
Тоғдан-тошдан,
Ун яла, аллоф,
Қон яла, қассоб!

20

Чуғирчиқ: чир-чир,
Тартарак: тар-тар,
Сопқон, ғўлак
Отилмади падар чалпак
Уйинг куйсин, Ҳожи Мирак.

Суфани қўлтиғла,
Ходани ковша,
Мол гўштини қоқла,
Қаро кунга сақла!
Қабоб пишти,
Белини ешти,
Қосовни ўпти,
Бетамиз қўпти!

30

Бу йўлим тиканак,
Манзилим узоқ.
Қўйғанинг тузоқ,
Лақабинг Бузоқ,
Ҳов-ҳов.
Уммоооо,
Ғум-ғум,
Така-така, тум-тум!

Бири анбар,
Она қиз қайда?
Ола-була тоғда
Гулдир-гуп,
Пилдир-пис,

деб янги футуристингиз:

ОВСАР.

Масков.

Қўшоқ:
Башарти шеърим маъқул бўлса, билдирилсун, қў-
лим тегмаса ҳам ёзиб туришқа ваъда бераман. Ганорар
арра.

ОВСАР.

ҲИКОЯ ВА ОЧЕРКЛАР

ЖУВОНБОЗ

(рўмон)

Ҳамал ойини ўн бешлари бўлуб, баҳор аввали эди. Ҳаволар исиб, баҳор шамоллари дарахтларни ҳар та-
рафга эгмақда эди ва ҳар хил паррандалар дарахтлар-
да бир-бирлари била ўйнашиб ёқимлик овозлар билан
сайрамақда эди. Қиши билан танчада ётиб зериккан
Солиҳа ҳам офтобга қарши солинган айвонга уйидан
кўчиб чиқиб, ёлғуз ўзи дўфи тикмақда, баъзи ашула-
лардан билганича айтмақда эди. Гоҳо-гоҳо эрини савдо-
дан келмай кечикканига ҳавф қилуб, «Эримга нима
бўлди, савдодан ҳар йили бу вақтдан илгари келур эди 10
ва хат ҳам ёзмади», деб қўрқуб ҳам қўяр эди. Ҳам ўғ-
ли Саъдулладан ҳафа бўлуб, «Саъдулла тушкур на
мадрасада турмаса, на уйига келмаса, на дадасига хат
ёзуб омон-эсонлигини билмаса, бола бўлуб ақли кир-
мади; Саъдуллани қуриб кеткур Раҳим шайтон алдаб
йўлдан чиқарди, унга ота ҳам керак эмас, она ҳам ке-
рак эмас, уй ҳам керак эмас; Раҳимжон бесоқоли ўлгур
бўлса бўлади; Раҳимжон ўлгур, мунга бир бало бўлди,
кеча-кундуз самоворда, улоқда, такада, билмайман, яна 20
қаёғларда! Наҳотки, ўғлумни бир кун уйига юбормаса,
энди мундоқ Раҳимжон билан юра берса, иссиқ-совуқ-
чи домлага боруб, уч танга билан ўғлумни «Раҳимжон-
дан совутиб қўймасам бўлмайдиган ўхшайди», деб
хўрсиниб қўяр эди. Шул вақтда биров эшикни қоқди,
Солиҳа оёғяланг югурганича йўлакга боруб, «Қимсиз?»
деди. Эшикдаги: «Ман Рауфбой акамни олдидан хат
келтирдум, ҳовлиси шулми?»—деди. «Ҳа, уйлари шул,
ўзлари эсон-омон юрубдирларми?». «Ҳа, соғ-саломат
юрубдурлар, сизга ва ўғлингизга салом деб юбордилар,
шул ҳафта ичи келуб қолсалар керак. Мана, бу хатни 30
олинг»,—деб эшикни тирқишидан хатни ташлаб, жў-
наб кетди. Солиҳа ердан хатни олуб, шошиб-пишиб
очиб, ўқумоққа бошлади. Солиҳани онаси катта отун
бўлганликдан қизи Солиҳани ҳам ўқутиб, отинбиби
қилган эди; Солиҳа улкан жойларга бориб, дийдиё ки-
тобларидан ўқуб, авома хотунларни йиғлатиб юргани

учун шаҳарда Отун номи билан исми чиққан эди. Солиҳа ярим соатгача хатни ўқуб, зўрға шул адрурона мазмунни топди:

«Дуойи салом, Рауфбой падарингиздан мулла Саъдулла ўғлимизга маълум бўлсунки, бул ерда, алҳамдиллоҳ, сиҳат ва саломатдурмиз ва сизни ҳам онда худованди аълам саломат сақласун. Яна сўз шулки, неча вақтдан буён сизга саломатлигимизни хат ёзуб маълум қилолмаганимизнинг сабаби хат ёзадурган одам топилмагандур. Бу хатни ҳам нўғай мактабига боруб, бир болага ёздурдим. Биз янаки ҳафталарда, худо хоҳласа, бориб қолсамиз керак. Биздан онангиз ва бошқа сўраган қавм-қариндошларга саломимизни айтасиз.

Меҳрибон отангиз РАУФБОЙ.

...йилда, ҳамалда, ...шаҳрида».

Солиҳа суйингайидан хатни қайта-қайта ўқумоқда эди. Сўнгра уй асбобларини йиғиштириб супурмоқга ва чойнак, пиёла, самоворларни ювмакга бошлади. Чунки Рауфбой ифлос жойларни ёмон кўрар эди.

Саъдуллани бу дадасидан келган хатдан хабари ҳам йўқ, мадрасадан чиққандан буён Рауфбойни рўзгорига харажатга юборган 150 сўм пулини самоворларда, гоҳо невахоналарда, Раҳимжон бесоқоли билан сарф қилуб, уйига ўн, ўн беш кунда бир келса келуб, келмаса самовор ва номерларда Раҳимжонни айшини суруб юрар эди. Бу кунлардаги айшу роҳатлари бутун бу дунёда юрганлигини эсидан чиқарган ва ўзини бир бошқа дунёда юрган каби кўрар эди. -Ҳам дадаси Рауфбойни келурини пойламақда эди. Шул сабабдан Раҳимжон: «Бесоқолим пул топуб бер ёки фалон жойга олуб бор»,— деса, қандоқ қиламан; пулимни йўқлигини билуб, мендан аразлаб қайтиб қолса, бесоқолимдан ажралиб қоламан,— деган хаёл билан, дадам келса, бир ҳийла била кўброқ пулидан олуб қолурман, деб Рауфбойни пойлар эди. Саъдуллани бахтига, Ғойиббой ака ўғли Раҳимжонни мадрасадан чақириб олган эди. Чунки мадрасада Раҳимжон «совуқроқ» бўлгани учун муллабаччалар яхши кўрушуб, бир-бирлариға гашлик қилуб, Ғойиббой акаға: «Ўғлунг фалон муллабачча бирлан мундоғ иш қилди ва фалон, фистон», деганлари учун Ғойиббой акани аччиғи чиқиб, бул вақтни муллабаччалари ҳам қурсун, ўзи ҳам қурсун, мулла бўлуб манга нима фойда қилуб берар эди; мундоғ маломат

бўлуб юргандин ўқумагани яхши, деб мадрасадан чиқариб олган эди. Саъдулла мадрасадаги муллабаччалар ичида Раҳимжонни энг яхши кўрадурганлардан эди. Саъдуллани ёши йигирма тўртларда бўлуб, тўққуз ёшида мактабга кируб, йигирма ёшида базўр саводхон бўлган эди. Рауфбой ака ўғлум мулла бўладирганга ўхшайдур, деган хаёл билан мадрасага берган эди. Саъдулла тўрт йилдан буён «Қофия» ўқумақда бўлуб, кўбда дарсга иштаҳаси бўлмай, доим умри шериклари билан бесоқолбозлик илмида ўтуб, ўқуган сабоқлари фалонни ўгли хўб етилибдир, анувни ўглини 10 бир кечаси базм қилишни иложи бормикан... лардан иборат эди. Рауфбойни қариб кўрган ёлғуз ўгли бўлганлигиндин мударрис афандиға: «Койиманг, кўнгли оғримасун», дегани учун мударрис афанди Саъдуллани баъзи беадабчиликларини назар вақтиға олмас эдилар.

Рауфбой ўзи айткан кунда уйига етуб келди. Хотуни ва Саъдулла билан кўрушди. Бонкадан тўлови борликдан олуб келган оқчасини тўлади ва ўрниға тўрт минг беш юз сўмлик вексил қўйди. Рауфбойни ёши 20 олтмиш тўртларда бўлуб, ёшлик вақтида замонани йигитлариға ўхшаб, бесоқолбозлик, қиморбозлик ва шунга ўхшаш иччуликларга ўрганмай, топкан оқчасини тўфлаб, тугиб, кўпайтурган эди. Буни бахтиға, хотуни Солиҳа ҳам ўзига тузукроқ кишини қизи бўлганликдан бир минг сўмға яқин ўз меросидин келтуруб берган эди. Рауфбой уч-тўрт минг сўмлик бўлуб, Туркистоннинг машҳур катта шаҳарларида савдогарчилик қилур эди, ҳамма шаҳарларға Рауфбой деб от танитган эди. Бойлиғиға мағрур бўлуб, ўгли Саъдуллани қарнай қўуб, 30 неча кун ош беруб, тўй қилган эди. Ва бу тўйнинг шарофатидан шаҳар бойларини саъйлари билан бир-икки бонкадан кредит ҳам очқан эди. Учўт (бонкаға қўйилган вексилени кўруладурган кун) кунни ўлуб, бонкаға чиқиб қўйган вексилени ўткан, ўтмаганлигини сўраганида, иккинчи учўтға қолганлиги учун иккинчи учўт кунини кутиб турди. Савдогарчилик қиладурган шаҳридаги дўстидан бир хат келди, мазмуни шундан иборат эди:

«Дуои салом, камина Қаримбой дўстингиздин, ҳур- 40 матли Рауфбой дўстилингизға маълум бўлсунки, сиз мунда эканлигизда бозоримиз касод эди, ҳозирда савдолар яхши бўлуб кетди, хусусан, сизни баъзи матоларингизни оладурган Чин (Хитой) савдогарлари келдилар; ман келурингизға тўхтатуб турубман. Агарда жанобингизға

фойда керак бўлса, шул хатни олган замон кечани эрта олуб жўнанг. Икки-уч кун хаёллаб қолсангиз, савдогарларнинг кетуви муқаррардур.

Дўстингиз ҚАРИМБОИ.
Унинчи ҳамалда, Туркистон шаҳрида.

- Бу хатка Рауфбой ҳайрон бўлди. Бош-олти кун тўхтаб, бонкадан пулни олуб кетай, деса кечга қоладир, сўнгра Саъдуллага наторисдин доверенс (ваколат) қилуб берди. Ва ҳам пулни бонкадан олгандан сўнг: «Менга юборарсан, чунки арзон баҳога мол оламан, кўб фойда қиламан; худо хоҳласа, яна келганимда, сени уйлантуруб қўяман»,— деб таъкидлади. Яна Саъдуллани мадрасага боруб ўқувини, бекор юрмаслигини ўтуруб, савдога жўнади. Учўт эртаси Саъдулла бонкага чиқиб, тўрт минг сўмлик вексил ўткан экан, хушвақтлик билан олди. Ҳар вақт ўйлар эдики, дадамдан кўброқ оқча олуб, Раҳимжон билан тамоша қилсам, деб. Лекин дадасини кўб оқча бермаслигига ақли етуб, нумид бўлур эди. Шул сабабдан, «Дадам койирмукин пул сўрасам», деб оқча сўрамаган эди. Мана энди қўлига мўмайгина пул тушди. Саъдуллани хурсандлигига боис бўлди. Раҳимжонни ёнига олуб, аввалги томошаларига машғул бўлдилар. Саъдуллани шаҳри мусулмонларни катта шаҳри бўлганлигидан мусулмонлар ғайрати билан бир минглаб певахона, беш юзлаб бангихона, бир юзлаб наша, кўкнорихона, элликлаб хуфя қиморхона, ўттузлаб баччалик тажя, яна мундин бошқа алланималар, чойхоналар: яна ҳар жумъа кун мусулмонлар ўзаро йиғилуб, оқча йиғиб, улоқ чопар эдилар.
- 30 Раҳимжонни улоқ чопуға хоҳиши борликдан Саъдуллага айтуб, уч юз сўмга от олдуруб, ҳар жумъа кун улоқ чопуға бошлади. Шаҳарда баъзи йигитларга «Фалон бойбачча жувониға уч юз сўмга от олуб берган эмиш», деган овозалар ҳам бўлуб турганиға Саъдулла чин кўнгилдан жувонбозликни ўлгунча тарк қилмасликга қарор беруб қўйган эди. Бир жумъа кун Раҳимжон улоқ чопкан вақтда оти бир нарсага қоқилиб йиқилиб, маъюб бўлгани учун Саъдулла олган пулидан неча ҳисса камига, сотиб, яна бир от олуб берган эди. Яна бир кун
- 40 улоқ чопкан вақтда оти бир нарсадан ҳуркиб, олиб қочиб йиқитди, Раҳимжонни қўли синди.

Саъдулла бесоқолимни ўлдириб қўйса қандоқ қиламан, деб отни ярим баҳосиға сотиб, бир неча кун Раҳимжонни табибга кўрсатмоқга бошлаб, қанча пули табибга кетди. Раҳимжон тузалгандин кейин улоқ чопу-

ни ташлаб, шаҳардаги такяларда, қиморхоналарда, пе-
вахона, номер рестўранларда Саъдулла иккаласи юр-
моқға бошладилар. Бир неча вақтдан кейин Рауфбой-
дан ўгли Саъдуллаға бир хат келди, шул мазмунда эди:

*«Маълум бўлсунки, мулла Саъдулла ўғлумға. Агар-
да бонкадан пулни олган бўлсангиз, ёнингизда сақла-
май, тезликда пўхтадин менга юборинг. Чунки мунда
оқчаға ниҳоятда зарурмен, арзон нархлик моллар бор;
шу молларни олсам, кўб фойда қилсам керак. Албатта,
шул хатни олган замон юборинг».*

10

Бу орада Раҳимжоннинг дадасининг кўб қарзи бў-
луб, пулдорлар қаттиғ қистаганликдан Ғойиббой ака
Саъдуллаға: «Ўғлум сиз билан юруб, бир тийин бўлсун
фойда қилмаса, бекор сиз билан юруб нима қиладур?
Энди бир бошқа кишига хизматка қўюб юбораман»,
деганида, Саъдулла: «Манга ҳамиша бир одам керак,
бўлмаса мен қарзингизни берайин», деб етти юз сўм
пул бергани учун, бонкадан олган оқчаси тамомланган
ҳисобиға етиб қолган эди. Шул сабабдан отасиға
шул равишда жавоб ёзди: «Мен ҳам мунда савдогар-
чилик қилуб, анчагина фойдалик бўлдум. Молларимни
сотиб, оқча қилуб тезлик ила сизға юбораман, мундан
хотиржам бўласиз»дан иборат хат ёзди.

20

Мундан сўнг Раҳимжон билан аввалғи айш-ишрат-
да давом этмакда эди. Баъзи вақтларда рестўрандан
маст бўлишиб ярим кечада қайтишларида, йўлда ёмон
одамлар ушлаб, уруб, сўкуб, ўттуз, қирқ сўм пуллари-
ни олур эдилар. Шундай қилуб, оз вақтға бонкадан
олган оқчалар тамомланди. Саъдулланинг кармонидан
бирда хабари йўқ эди. Яна бир кун рестўранға чиқи-
шиб ичишиб, жўнамоқчи бўлуб, Саъдулла кармониға
қараганда, пули одо бўлганликдан рестўранчи Саъдул-
ланинг тўн, камзулларини гаровға олуб қолганиға ни-
ҳоятда тажанг бўлуб, яна Раҳимжоннинг иккинчи ку-
ни ёниға келмаганиға чидай олмай, бир неча оға-ини-
ларидан оқча сўраганида, «йўқ» жавобини эшитгач,
онаси Солиҳадан беркитиб сандуқ, самовор, намад,
яна бошқа нимарсаларни уйдан ўғурлаб, сотмоқға
бошлади. Бул оқчалар ҳам тугаллангач, ноилож бўлиб,
боғидаги теракни ҳеч кимға билдурмай арзонға соткани
учун пулға серобгарчилик бўлуб қолди.

30

Жумъа кунни кечқурун Саъдулла, Раҳимжон янги
камзул, янги тўн, янги кафш-маҳсиларини киймоқға
бошладилар. Чунки Карим паҳлавон гапиға таклиф

23

қилган эди. Гапға бордилар, буларға меҳмонхонани тўридан жой тегди, таомлар ейилди, дастурхонлар кўтарилди, бир оз лутфбозлик ҳам бўлуб ўтди. Саъдуллаға бир ҳодиса иш рўй бердики, агар мундоғ иш бўлурини илгаридан билса, ўзи ва бесоқоли Раҳимжон минг сўм фойда бўлганда ҳам бу жойға қадам босмас эдилар ва Саъдулла бир неча гапхўрларнинг «Саъдулла бойбаччаликни даврини хўб сурвотди-да, яна мундоғ чиройлик болани ёнига солиб юрубдур», дегонлариға ва бошқа гапхўрларнинг: «Бу боланинг кўйида қанча минг пулни барбод берди, ҳар қанча қилса Саъдуллаға ярашадур, чунки отаси кўрган», деганлариға бирда шишинмас эди. Бу ҳодиса ҳам Раҳимжонға гапхўрларнинг кокил солурлари, Саъдулла: «Бесоқолимға кокил солдурмайман», деганида, калтаклаб, оёғ-қўлини боғлаб, ошхонаға ётқузуб қўювларидур. Гапхўрларнинг Саъдуллаға бу қилган ишлари жуда қаттиғ таъсир қилмиш ва ўзини урувчиларнинг, «хўб, сизларнимми?!» деб янинган ва уруб боғловчиларнинг бошчилари Эшназар, Боқи саркор, Кичик хўжа жўрабоши эканликларини ҳам билиб қўймиш эди. Субҳ вақтида Саъдулланинг оёғ-қўлини бўшатиб, Раҳимжон бесоқоли билан жўнатиб юбордилар. Кечасидаги гапхўрларнинг қилган ношонста ишларини кишиға айтмасликға гапхўрлардан Раҳимжон ваъда олган эди. Раҳимжоннинг бу аламларға чидай олмай, Саъдуллаға қаттиғ қаршу сўзлар ила: «Агар мани хўрликға солувчиларни ўлдурмасанг, сен билан юрмайман»,— деганиға Саъдулла: «Манга ҳам жуда таъсир қилди. Сен айтмасанг ҳам буларнинг ишини бажараман»,— деб хотиржам қилмиш эди. Яна бир муҳимроқ иши Саъдуллаға рўй берган бўлса, ул ҳам гапхўрларни ўлдурмоқликни плонини тузмак эди. Бир куни Саъдулла билан чойхўрликда ўлтурганида, юқорида исмлари зикр эдилмиш чапан йигитларни кўруб, сўйлашиб, чаҳоршанба куни оға-иниларини чақириб, ичкулик мажлиси қилмак бўлганлигини билдуриб, буларни ҳам ул мажлисға чақирганида, чапанлар Саъдуллаға узр айтуб: «Йигитчилик-да, у куни сизга беадабчилик қилиб, бесоқолингизға кокил солдук», деганларида, Саъдулла: «Нима бўлмайди дейсиз йигитчиликда, мунга хафа бўлмайман, кишини шайтон йўлдан чиқарганда, отаси бўлса ҳам кўзиға кўрунмайдур»,— деб хафа бўлмаган бўлиб, боғида зиёфат қилувини ва боғга борувларини қаттиғ ўтинган эди.

Мундоғ плонни илгаридан Раҳимжонға ҳам билдуруб қўйгани учун Раҳимжон ҳам Эшназар, Боқи сар-

кор, Кичик хўжа жўрабошиларга: «Албатта, боқга чиқарсизлар, чунки, мен мадрасадан бир неча хушрўй муллабачаларни олуб, чиқаман, деганига чапанлар: «Бу ўладурган дунёда бир мазалашиб келайлик-а»,— деб зиёфатга бормоқга ваъда берганлар эди.

Саъдулла чойхонадан қайтуб, Раҳимжонга: «Хўб иш қилдимму? Худо хоҳласа, ҳаммасининг тегиға етаман!»— деган ва яниган эди. Чапанларнинг зиёфат қилладурган куни Саъдулла боғига чиқуб, тараддуд қилиб ва уйдаги арақ қўшилган мусалласни хумчаси билан олиб чиқган ва Раҳимжон ҳам бир неча хил таомларни пишурмоқ ҳаракатида қозонға оловни ёқмоқда эди. Меҳмонлар ваъда қилган вақтларида келишдилар. Саъдулла ва Раҳимжон қаршу олиб ўтқуздилар ва таомларни меҳмонлар олдиға қўйдилар. Таомлар ейилиб, дастурхон кўтарилди, мусалласни хумчаси билан келтуруб, Раҳимжон косагул бўлиб, меҳмонларға қуюб бермоққа бошлади. Чапанлар: «Хўб ўткур бўлибди-да» ва «ҳозирим—хузурим», деб майни сувдек симурмоққа бошладилар. Хумчадаги май тамом тугади, меҳмонлар ҳам ҳар тарафка йиқилиб, ётиб қолдилар. Мундан кейинги боғда бўлган воқеани била олмаганимиздан ёза олмадук.

Орадан бир-икки кун ўтди; Эшназар, Боқи саркор, Кичик хўжа жўрабошилар кўринмадилар ҳам уйларига келмадилар. Оталари ҳар тарафға хабар юбориб, кўрган кишилар бўлса, хабар берилсун, деб политсияга ҳам маълум қилуб қўйдилар. Политсия тафтиш қилмоққа бошлаб баъзи гапхўрлар сўзига қараб, Раҳимжон, Саъдуллаларни чақируб, «Йўқолганлардан хабарларинг борми?» деб сўраганида, «Йўқ, кўрганнимиз йўқ», деб тонганликларидан политсия: «Илгари йўқолганларни табир эдингларми?»— деб сўради. Раҳимжон, Саъдулла: «Йўқ, танимас эдук»,— деб умрларида бир мартаба бўлсун мундоғ йигитларни танимаган ва гаплашмаганликларини билдурдилар. Лекин, бахтга қаршу, мазкур йўқолганлар билан илгари гаплашиб ва самовор-чойхоналарда бирга чойхўрлик қилиб юрганларини бир неча йигитлар маълум қилганликдан политсия фаҳмлаб, ҳар иккисининг уйларини тафтиш қилиб, иккисидан ҳам қонлик кўйлақлар топди. Политсияга бу катта нишона бўлди ва Раҳимжоннинг бунга бир сабаб кўрсатиб беролмай, йиғламоқға бошлагани ва Саъдулланинг қочиб кеткани, ўлдурганликлариға катта далил бўлурдай бўлуб қолгани учун политсия тўғри иккисини турмага ёпди. Иши окружной судга чиқди. Раҳимжон,

Саъдулла тонмоқға бошлаб, иш етти, саккиз ойға судралди, ҳар бир сўровда суд қаттиғ-қаттиғ қийновлар билан сўраганликдан Саъдулла, Раҳимжон бу азобларга чидолмай, мундан ўлумни яхшироқ билуб, кошки ўлумга буюрулсоқ эди, деб Саъдулла тубандаги сўзлари била иқрор қилди: «Йўқолганларнинг йўқолувлариға ўзлари сабаб бўлдилар. Нега бировни бесоқолига зўрлик қилуб кокил соладурлар? Ва нега минг сўмларни бесоқол кўйида барбод беруб юргонни калтаклаб, беҳурмат қиладурлар, мундоқ беадабларнинг жазолари шу бўлса керак»— деди. Ва Раҳимжон ҳам ўлдурганлигиға очиқ иқрор қилди.

Бу сўзлардан судга маълум бўлдики, батаҳқиқ шулар ўлдурганлар. Судда бир неча вақт маслаҳат қилиниб, жувонбоз бирлан бесоқолни ўн беш йилға Сибирға ҳукм қилдилар. Туркистонда мундай ишлар ҳамиша давом этуб турганини кўрувчи ва билувчи ҳар бир ақлли мусулмон киши шаръияти исломиятда ман қилинмиш мундоғ бесоқолбозлик одатини давом этдирувчи Туркистон мусулмонлари аҳволлариға афсуслар қилиб, бекорга неча мингча пулларни исроф қилувчи, бесоқол талашида мусулмон мусулмонга душманлик ортдирувини ва бир-бирларидан қон тўкувни ва бесоқолбозлик сабаби бирлан жиноят кўпоуб, ёш-ёш йигитлар ўн-ўн беш йилларини Сибирда минг турлик азоб ва хорлик била зое қилувларини ҳам дунёдаги ғайри миллатларга мусулмонлик исмини булғатиб кўрсатувларини ва ўзлари кулки бўлмоқларини, яна бу дунёда хор ва охиратда худонинг қаҳр-ғазабига гирифтор, Муҳаммад алайҳиссаломнинг олдиларида шармсор ва шафоатларидан бенашиб бўлувлариға ачиниб, мундоғ хилофи шаръий бўлган Туркистондан бошқа шаҳарларга қочиб кеткуси келур эди.

УЛОҚДА (ҳикоя)

I

Кеча дадамдан сўраганим учун бу кун акам ҳам: «Керак эмас, борма!» деган сўзини қилмади. Чойни наридан-бери ичиб, отхонаға югурдим. Орқамдан: «Оёғинг олти, қўлинг етти бўлуб қолди-а!» деб дадам билан ойим кулишуб қолишдилар. Қашлоғични олдимда, қора қашқамни қашлай бошладим. Жонвор типиртипир қиладир, бош чайқайдир, ер тепинадир, дум сил-

китадир. Шунинг ила маним кўнглимга: «Худо хоҳласа, келар йилга бирор улоқлар чопайки, ҳамма мани «Тургун чавандоз» деб юрутсунлар, деган тилаклар тушадир.

Катта ҳайитдаги, ҳайитликка олган мўғор эгарча¹ билан ғалатича қилуб тойни эгарладим. Тоғамга ялинуб олдирган ўрус юганни артиб-суртиб солдим-да, ўзим четроқдан туруб кам-кўстини кузатдим:

Қуюшқони ҳам ўрнида, эгар ҳам яхши кўнган. Қоринбоғи ҳам жифс, югани ҳам тўраларникидак, лекин ўмилдируғининг йўқлиги бир оз кўнгилга ёқмайди. Анчагина ўйланиб тургандан сўнг акамнинг юган учун сақлаб қўйган тасмаси эсимга тушуб, секингина ертўладан ҳалиги тасмани олуб чиқиб, ўмилдируқ ясадим. 10

Энди тойчам жуда ҳам гижинглар, худда тўраларникидак бўлуб кеткан эди. У ёқ-бу ёғини тозалаб, устунга қантариб қўйдим. Энди қолди: оқ жужунча камзулни, ўрусча шимни, амиркон этукни, духоба тўппини кийиш... Ана шундан кейин отқа минсак, чин тўрача бўламиз.

Ойимнинг бир қизиқ удуми (одати) бор: янгироқ кийимни кияман, десам кўзини ола-кула қилуб: «Қақшағур, кир қиласан, тўй-пўйга борганда киярсан», деб қарғий бошлайдир. Озроқ шайтон йиғиси қилмагунингча иш ўнгига келмайдир. Бу гал ҳам озроқ ҳалиги йиғидан қилуб олгандан сўнг кийимларимни кийуб, шоҳи қийиғча боғлаб олдим. Ойимга билдирмасдан, секингина уйга кириб, дадамнинг кумуш чопқон қамчисини ичимга тиқуб, ташқариға чиқдим. 20

Хизматчи гўшт келтуриб турган экан, отхонадан қора қашқани кўчага чиқариб туришка буюруб, ўзум гўштни ойимга киргузиб бердим. Ташқариға чиқишимда орқамдан ойим: 30

— Кийимларингни кир қилма, тойингни қаттиқ чоптирма, улоқчилар орасиға кириб, бирор ҳодисага йўлуқма, ўртоқларинг билан бир чеккада томоша қил!— деб жовраб қолди.

Хизматчидан отни олуб миндим. Тўнимнинг этакларини йиғиштируб, бир-икки қамчи бериб эдим, қашқачам шатолоқ отуб кетди. Хизматчининг: «Хаб баракалла, чавандоз!» деган сўзини эшитиб, қаттиқроқ қамчи- 40 лаб эдим, қашқачам тушкур кўтариб кетаёзди.

II

Чуқурариқдан тойимни суғориб чиқаётиб эдим, бир тўда улоқчи чавандозлар келуб қўшилдилар. Уларнинг

¹ Мўғор — мўғул.

баъзиси акамнинг ошналари бўлгани учун ман билан сўрашдилар. Улардан бириси акамни сўраб эди, мен:

— Эрталаб улоқга кетди,— дедим.

Ул кулуб ошналариға:

— Бизнинг Маҳкамбой улоқға жуда ҳам ишқибозда!— деди.

Яна бирави мандан:

— Йўл бўлсун, бойбачча?— деб сўраган эди, мен уёлинқираб:

10 — Улоқға!— дедим.

Беш-олтиси бирдан: «Баракалла, чавандоз, баракалла, Турғун чавандоз!» дедилар. Уларнинг «чавандоз» деган сўзлари меним жуда ҳушимга келиб, ичимдан «Отанға раҳмат», деб қўйдим.

Биз, бир дуркум отлич, борамиз. Улар ўткан-кеткандан сўзлашиб борадирлар. Сўз урунуб, яна Маҳкам акам тўғрисиға тақалди.

— Шу чоқғача кўб улоқчи кўрдум, лекин Маҳкамдан улоқға серзавқини кўрмадим.

20 Собир тегирмончининг ўғли Тўғонбой:

— Маҳкам бойбаччанинг ота-бобоси улоқчи бўлуб келган-да! (Мени кўрсатиб.) Ахир, ўн икки яшар укасини кўрмайсизми, ҳалитдан улоқ чопмоқчи!— деди.

Бу сўзга маним бутун танам жимирлашиб кетди ва кулаёздим.

Яна бир мўйлаби шопдак йигит:

— Дадам Маҳкамнинг бобосининг улоқ чопишини гапура берса, киши ҳайрон қоладир: юз-икки юз чавандоз ичидан ёппа-ёлғуз улоқни ажратуб чиқар экан!

30 Яна бириси:

— Ул вақтнинг одамини улоқнинг пири десангизчи!— деди.

Ман бўлсам, бобом мақтовини эшитиб, гурурлануб бораман. Орқадан от шатолоғини эшитиб, ортқа қайрилуб эдик, олдиға бир ола эчкини ўнгарган, кўкраги очиқ, яхтакчан, саман отлич бир йигитни кўрдук. Ул бизга етиб, тўхтади. Тўғон ака кулумсираб:

— Бу ҳафта кўмаклашасиз-да, карвон,— деган эди, у:

40 — Сиздек оғайниларга кўмаклашмасан бўладими! Қани, тўхтаманглар,— деди.

Юруб кетдик. Бир оз йўл борғач, ҳалиги йигит тузимсизлана бошлаб отиға қамчи берди. «Ман тезроқ борай», деб отини чоптира кетди. Энди сўз ҳалиги олдиға улоқ ўнгарганининг оти тўғрисида бошланди. Бойбаччалардан бириси:

— Валаднинг оти жуда ҳам чопқур-де, улоқчи бўл-

ганинга яраша шундақанги отинг бўлса!— деди.

Бояғи мўйлаби шопдакнинг:

— Бодирафрафдек учадир,— дейиши ҳамон бирдан бошқалар кулушуб юбордилар.

Кулгига унинг ўзи ҳам биргалашди.

III

Акамга М... гузарида учрашдик. Акамлар самоворчи-га жаркоб пишируб қўйиш учун ўртадан пул йиғуб бергач, тағи йўлга тушдик.

Кўча қишдан бошқа вақтда сув кўрмагани учун икки газ келатурған, билқ-билқ турпоқ; эллик-олтмиш улоқчилар бирданига йўл босуб, қайси отини чоптуруб, қайси лўкилатиб боргани учун бутун кўчани тўзон қоплаган. Киши-кишини танимаслиқ ҳолга келган эди. Ман уйга қайтуб борганда, ойнмнинг: «Кийимларингни мохов қилубсан!» деб қарғашидан қўрқуб бораман.

Анчагина йўл боргандан сўғун у чопилатурған ерга етдик; хувв... тўрт томони кўз илғамайтурған даражада улуғ бир қир экан. Мунда улоқчи отлиқлар ила томошачи яёвларнинг ҳад-ҳисоби йўқ эди.

Катта садақайрағочнинг тегида икки зўр самоворга ўт қалаб қайнатадирлар. Ундан нарироқда бир-икки киши уч-тўрт қоп бодрингни бир-бирига суяб, «Мирза-қирон бодринг, касир-касир бодринг!» деб мақташадирлар. Акамлар саданинг остига—чойхонага отдан қўнишдилар. Кун қизигида туриш қийин бўлгани учун ман тойчамдан тушмасам-да, садақайрағочларнинг бир бағрига боруб турдим.

Ёнимдағи кишилар тўзимсизланиб, улоқнинг бошланишини кутадириллар. Бириси, «Бу кун улоқ қизимайдир», деса, иккинчиси: «Йўқ, бу кун улоқ жуда ҳам қизийдир. Салим чавацдоз билан Мурод ҳам келар эмиш!»,— дейдир. Яна орадан биров:

— Ҳа-ҳа! Агар улар келса, улоқ қизимай қолмас. Салимнинг оти қозоқи от, қамчи кўтармайдир, «ҳайт», деса, бас!

— Улар уч киши эди, икки йилдан бери бири бири кўринмай бошлади, ана шунисига тўғри келмас эди!

— Ҳа-ҳа, ман ҳам кўбдан бери кўрмайман: гирдигумдан келган қора тўруқ йиғит эди-а?

— Бали-бали, отангга раҳмат! Ана, ўша йиғит, шунча сўроғласам-да, аниғини билмадим!

— Шу йиғитнинг, тўғриси, анчагина жанжалга-да сабаб бўлди. Бирови: «Ўлуб кеткан!»— деса, иккинчиси: «Тирик!»— деб, қичқирадир, мунга кимдир бириси қар-

ши тушуб: «От боскан, дўхтурхонада ўлган!»— дейдир. Сўфироғи: «Бировга ёмон нафас қилманглар! — деса, аллаким: «Ўлса-ўлгандир, бунга нима жанжал?!»— дейдир. Тағи биров: «Бекор ҳам ўлтуруббиз-да!» деб куладир.

Тағи: «Сираси-сираси!» Тағи шовқун-сурон, тағи: «Ҳа-ҳа!» «Йўқ-йўқ!» Бир кишининг: «Ана, улоқ келди!»— деб юбориши билан ҳамма тиб-тинч бўлуб, халқ улоқга қарий бошлади. Тағи бир оздан кейин: «Улоғи 10 ёш экан!»— «Шуниси тузук, шуниси!»— деган сўзлар бошланган ҳам эди, майдонга икки чавандознинг от ўйнатиб кириши орадағи товишларни ўчирди. Секин-секин: «Салим билан Мурод чавандоз»,— деган шивирлашувлар манинг ҳам диққатимни шу икки отликга жалб этди. Уларнинг бириси кўк, иккинчиси ола отқа минган чапан йигитлар эди. Энди томошачилар улоқни тўзумсизланиб кута бошладилар. Халқ ичидан аллакими — Ана энди чин улоқ кўрасан! — дейдир.

Тағи биров:
20 — Бу кун қиёмат улоғи бўладир!— деб боши билан яниб қўядир.

Чавандозлар тўғрисида яна гувр-гувр сўз бошланди: — Муроднинг отини кўр, худда қаноти борга ўхшайдир!

— Човкарни айтасанми, тўруқними?

— Иккисига ҳам от етмайди, икави ҳам яхши зот!

— Қулоғи чимирилган от чопқур бўлади!

— Қулоқда гап йўқ, гап зотда!

— Йўқ-йўқ, серкишновда, ўзим синаб кўрдим!..

30 — Қора от чопқур бўладир, деганлар. Қораси яхши, қораси!

— Дадам от олганда, туёқиға қараб олур эди, гап туёқда!

Баҳслашадирлар. Ҳар ким ўз таниши билан талашди. Ман ҳам шу тўғрида ўйлаб, уларнинг деган нишонларини қора қашқамдан қидириб, топсам суюниб, тополмасам куюниб тураман.

Бизнинг маҳалладаги улоқчилар ҳам келишдилар. Уртоқларимдан Нурхон, Ҳайдар соқов, Шокир мишиқилар ҳам бор эди. Улар менинг ёнимга келишдилар.

Нурхон дадасидан ола йўрғани сўраганда, қилғон баҳонасини айтуб куладир. Ҳайдар соқов саман отининг йўлда Шокир мишиқининг байталига кишнаганини айтиб, Шокирни масхара қиладир. Қулишамиз. Шокир мишиқим бурнини торта-торта: «Уялиб кетдим. Мундан сўғун бия минмайман», деб қизариб бўзарадир.

30

Отамнинг умилдируғига уларнинг ҳаваслари келуб, ба-
ҳосини сўрашадирлар, ман: «Ўн беш танга», деб кумуш
қамчини ҳам кўрсунлар учун ўйнагансумол эгарнинг қо-
шиға тақ-тақ уриб қўяман. Улар: «Қани-қани, деб қўлим-
дан олуб кўрадирлар. Ман секингина бошимни қимир-
латуб, ўзимда алланима сезинаман. Уларнинг отлари-
ға — ўзимникига, кийимларига—кийимимга қараб, ўзим-
ни улардан аллақанча юқорида кўраман. Ҳайдар соқов
тутила-тутила: «Келинлар, бир чоптирайлуқ»,— деди. 10
Нурхон кўнмаса ҳам юганидан тортуб олуб кетди. Чи-
даб туриб бўлмас экан: уларнинг кетидан қора қаш-
қамға бир-икки аччиғ қамчи беруб юборишим борми,
жонвор ўн одумида уларни йўлда қолдириб кетди. Ан-
чағина узоқлаб, ортимдаги халқға қараб эдим, кўзлари
манда экан, яна қаттиғроқ ҳайдадим. Қирнинг бир
чеккасига бориб, отни тўхтатдим. Бир талай вақтдан
кейин улар отларини лўкиллатишиб манга етдилар. Бу
ерда отларимизнинг чопқурлиғи тўғрисида сўзлашдик.
Нурхон отининг чопмаслиғига акасининг иссиқ ҳолда 20
сув берганини сабаб кўрсатадир. Ҳайдар соқов бўлса,
Эсон кўкнорининг ўғлини сўка-сўка:

— Бозорға ун учун бораётқанимда, бехос том боши-
дан гувала ташлаб юборди. Отим шундан бери қамчи
бирла юз минг урсанг ҳам, қулоғини чимириб, ҳуркуб
турадир!— деб сўкинадир.

Маним отим тўғрисида Ҳайдар айтади: «Санинг,—
дейди, отингға ҳеч от боласи етмайди.,— дейди. Нур-
хон айтади: «Отдан санинг бахтинг бор экан»,— дейди.
Шу ерда узоққина сўзлашиб тургандан сўнг яна отни 30
кейинга қараб қўйдик. Тағи улардан ўзиб кетдим. Халқ-
ға яқинлашғач, «Мани ҳам таниб қўйсинлар-чи»,— деб
тойимни қитнаб юборишим борми, шомол-де, шомол...
Энди халқ бир ўзимга, бир қора қашқамға тикила бош-
лади. «Мана, энди танийсан»,— деб тойимнинг ёлини
қамчи софи билан тараб тура бердим.

IV

Ёнимиздаги томошачилар:

- Ана-ана, улоқнинг солиғини йиғуб етибти!
  - Улоқ ҳозир бошланадир!
  - Мурод чавандоз ҳам турди!
  - Салим қалпоғини кийди!
  - Турсун қассоб улоқни бўғузламоқчи, ана пичо-
ғини қайради!
  - Бойбаччалар ҳам туришдилар!
  - Салим чопонини ешмоқчиға ўхшайдир!
- 40

— Ҳаб, баракалла, шоввозлар!

Жувир-жувир бошланди. Ўртоқлар билан биз ҳам тўзимсизланиб, улоқ бошланишини кутамиз.

Чавандозларнинг қайсиси тўнини чечмакда, қайсиси отининг айилини маҳкамламакда ва қай бири улоқға солиқ бермакда эди. Акам ҳам шоҳи салласи билан беқасам тўнини манга бериб, ўзи ўртага от ўйнатиб кетди. Энди улоқчилар маъракага журм бўла бошлаган бўлсалар ҳам, лекин ҳамон улоқ бошланмаган эди.

10 Бутун томошачилар сабрсизланиб, «Улоқни сўйиб бўлмадим, яхлаб қолдим?»— дейишадирлар.

Хув, орадан талай вақт ўткандан сўғун бўғузланган улоқни олдиға ўнгариб, Ориф саркор ва унинг кетидан бояги машҳур чавандозлар ҳам қалпоқни чаккага қия қўюб, эгарга қийшув ўлтуруб, ўртага кирдилар. Томошачилар улоқни кўрган он: «Хаҳ, жонвор, бормисан?»— дейишдилар. Ўртадагилардан аллаким:

— Улоқнинг қони яхши ювилдими?— деб сўраган эди, Ориф саркор:

20 — Хотиржам!— деб улоқни шалқ этиб ерга ташлади. Ўзи бизга ёқинроқ келиб:

— Ўртоқлар, бола-чақаларни четка чиқаринглар, от оёғида қолмасунлар, ўзларингиз ҳам эҳтиётроқ жойда турунглар!— деб вағиз қилди.

Ориф саркор фотиҳани олуб, отини югуртириб, тўдага кетди. Томошачилар ўртадаги билиш-танишларига: «Бугун ғайратингларни кўрамиз-да!..»— деб бақаришдилар.

30 Энди улоқ бошланди. Бириси оладир, иккинчи бириси тортадир... Иккинчининг ёнига учунчи, тўртинчиси тушиб, бирдан ҳамма улоқчилар ўртага олуб тортишадирлар... Ҳар ким ўзига олиш ҳаракатида... Бири улоқнинг думидан тутса, иккинчи, учунчилар оёғидан, ёлидан тортадирлар. Шу равишда ярим соат тортишув— эчкини ёқ-ёқдан буйдашув борғандан сўнг қайси бир худо ярлақгани, ўртадан улоқни олуб чиқса, кетидан улоқчилар чуғурчуқдек ёпирилуб, тағи тортиш бошладир. Томошачилардан: «Тақимга бос, тақимга!»,— «Бошини қўй, човиға қамчини шиғсб бер!»,— «Бўш келма, маҳкам тут!», «Юганни бўшат, қамчини тишлаб тут; ёнингга алақисма!», «Тутдинг-тутдинг, берма, чапка бурул, чапка!»... деган товишлар ҳалидан-ҳали эшитилиб турадир. Улоқ ерга тушиб-нетиб қолса, томошачилардан қайси бири югуриб боруб, улоқни ердан оладур. Укасими, ўртоғими, ким бўлса ҳам ўз яқиниға тутқузмоқчи бўладир. Лекин бошқа улоқчилар улоқни

ундан олмоқчи бўлуб устига йиғиладирлар. Ул бермай-
дир. Бошқалар ўртага сиқадириллар...

Анчадан кейин бечора оқсоқлануб ёки қўлини силаб
ўртадан чиқадирил. Тортган азобини сўзлий-сўзлий бир
чеккага кетадир.

Ота болани, ака укани танимайдир, чанг-тўзон, тер-
ланган-пишилган; ҳар ким улоқни тақимга босмоқ қай-
ғусида... Бош ёрилуб, кўз чиққан билан, отдан йиқилуб,
қўл синган билан иш йўқ; ишқилуб улоқни тақимга бо-
силса бўлгани!.. Тақимга босиш ўзи нашъалик-да! 10

Тақимга босмоқ ҳар кимга ҳам муяссар бўлмайдир.
Тақимга кўброқ босғувчилар ҳалиги чавандозлар: азоб-
лануб бўлса ҳам тақимга босғач, отқа қамчи бериб,
эллик-олтмиш газ нарига қочуб, бошқалар тарафидан
яна тутиладирлар. Яна тортиш...

Улоқ бошланганига бирор соат вақт ўткан эди. Бир-
дан улоқчилар сув қуйғандек тинчиб, тортиш ўрнида
тўпланишиб қолдилар. Биз отлиқ, яёв томошачилар
ҳаммамиз ҳам ўртага югуришдик; ман кейинроқ бор-
ғанним учун отлиқ, яёв халқ ўртани сириб олганлар ва 20
ман бир чекада қолган эдим. Уртага киришнинг эби
бўлмағач, кишиларнинг сўзига қулоқ солуб турдум.
Лекин улоқчилар орасидаги гап барчага ҳам номаъ-
лум бўлуб, ҳар кимнинг юзида таажжуб ва оғзида ёни-
дағидан «Нима гап-а?» деган савол эди.

Бир қанчадан кейин ўртадан «Қимирлатманг-қимир-
латманг!»— деган товиш эшитилуб, халқ яна тўзимсиз-
ланиб кетди.

— Нарӣ, бўлинглар-о-о-ав!— деб ўртадан биров ба-
қирди. 30

Халқ бир четлик бўлуб, йўл очди.

— Нима гап? Нима гап?!

— Ҳеч нарса эмас, Эсонбойни от босибдир!

— Қўркунч эмасми?

— Йўқ.

— Сағал...

Кишилар бир-бировларига: «фалакат-фалакат», —
дейишдилар.

«Нари тур, бери тур» билан беш-олти киши отқа
босируқ бўлганни ўртадан олуб чиқдилар ва саданинг 40
тегига келтируб, ётқуздилар.

Дарров бир киши аравага юборилди. Биттаси: «Ўзи-
га келармикин?»— деб, от босқан Эсонбойнинг юзига
сув серуб кўрган эди, қимир этмади.

— Беш-олти отнинг тегида қолди-да, бечора!

— Унта отнинг тегида қолса ҳам ҳеч нарса эмас-а: қалтисроқ еридан босқанга ўхшайдир...

— Умри боқий бўлса, ҳеч гап эмас... Бечора бултур, ҳайитда манга ярим сўм ҳайитлик берган эди. Шунинг учун, илоҳи, яхши бўлсун, деб кўнгилдан ўтқуздим.

Арава келди. Эсонбой акани аравага оллуб ётқуздилар. Акам уч-тўртта ўртоқлари билан арава ёнида Эсонбойни кузатиб, шаҳарга жўнади.

10 — Шўр пахта қилсун, кепак қизитуб боссун!— деб дори буюришиб қолдилар.

Улар жўнагандан кейин улоқ тағни бошланиб кетди. Ман улоқ тугагунча томоша қилуб турдим. Лекин, яхшики, энди ҳеч кимни от босмади...

Кеча мани от қоққан экам. Чунки ўрнимга кириб ётишим билан тарракдек қотуб ухлабман. Эрталаб ойим: «Тур-тур тезрак, даланг келса, урушадир»,— деб устимдан кўрнани тортуб ташлади. Ман уйқулиқ кўзим билан: «Дадам бозор кетмадимми?»— деб сўраган эдим:

20 — Эсонбойни жанозасида!— деб жавоб берди. Маним уйқум ўчди...

ТИНЧ ИШ

(ҳикоя)

I

...Энди бу зот ҳам уламодан бири эди.

Ўз аҳли тарафидан варасат ул-анбиё қаторига киритилган учун мертик-сертикларнинг фалон-туганига қулоқ солишнинг ҳам кераги йўқ эди. Ингирма беш-ўттуз йилни мадраса турпоғи ялаб ўтказган бир кишини, табиий, бизда уламо қаторига киргизмай ҳол йўқ. Ҳам ана шу мадраса турпоғини ўттуз йил ялаб, шул турпоқ яловчи ажр¹ини олган эди. Авом ўртасида бўлсун, уламо орасида бўлсун ул: «Домла Шариф Охунд» бўлиб танилган ва бу отни эшиткан етти яшардан етмиш яшарнинг кўз олдига катта салла, узун чопон, семиз гавда, ўнг қўлининг енгидан тўрт эллик тасбеҳ учи кўрунуб турган, қип-қизил баркаш юз, мош-биринч соқол бир киши келиб босар эди.

Бу зот диний олим бўлиши устига сиёсатдан ҳам хабарсиз эмас эди. Америка, Олмония (Германия), Англия, Елўниё, Фарансия, Белгия ва шунинг каби ҳар дав-

¹ *Ажр* — мукофот, эваз.

латларни ёдла билар эди. Буларнинг хунарларигача айрим-айрим ажратар эди. Масалан, Америка — ўзи фарангларнинг бир аймағи; хунари: амиркон, тери ишлайдир. Амиркон пахтани ҳам шу чиқарган. Германия — тўп, тўпхона, уруш аслаҳаларини ишлайдир. Осмон попу̀рини² ҳам шу кофир чиқарган. Англия — бу жуда хунарсанд, бироқ ўзининг ер юзида жойи йўқ; аммо денгизга шаҳарлар бино қилган, шунинг учун денгизлар подшоси, деб атайдирлар. Фарансия ёхуд фаранг—бу ўзи майда-чуйда ишлашга жуда ҳам уста 10 бир кофир; фаранги игна машина, фаранги ип, гарамарун ва шунга ўхшаш аллақанча қизиқ-қизиқ нарсаларни чиқарган. Ёпўниё ўрусдан Пўрт-ортурни олган...

Ана булар энди чет қиронлар тўғрисида билган сиѐсати. Ўзимизнинг яқин қиронлардан, масалан, Хитой, Туркия тўғрисида етти ёшлик чоғидан бери маълумоти бор.

Хитой — хунари хитой қоғоз, ипак жужум, жонон пиёла... Нуфуси³ жуда ҳам кўб: на саноқда бор, на китобда бор. Самаркентни олмоғқа кўшун тортганда, йўл 20 устида Нил дарёсими, Жайхўнми деган бир дарёга тўғри келар экан, дарёни кўпруксиз кўрганда, сира қараб турмай, чиригини (аскарини) сувга босиб, одамдан кўпрук қилиб ўтуб кетар экан. Мана, кўплиги шунча экан!

Туркия — ер юзининг султони; кофирлардан божхирож оладир. Қахру ғазабидан замину замон, макину макон титрайди. Одамларини уч юз олтмиш кун рўза, йигирма тўрт соат намоз ўқуғувчи авлиё деб билладир. (Бу ерда муаллимчилик қилиб юрган асир туркларни 30 ул турк деб билмәйдир. Балким ёлгондаки турк оти остига яширинган куффор, деб бузувчи, армани деб билганидан ушбу малъунларга эргашиб юрган мусулмон болаларига чин кўнгилдан ачинадир...))

Бухоно тўғрисида сўйлаш керак эмас: барчамизга белгили, исломнинг бошқа шаҳарларига кўкдан нур ёғилган ҳолда, шу шаҳарларга ёғдирмоқ учун Бухо-ройи шарифдан фаришталар орқали кўкка нур чиқарилур экан!..

Мана, унинг сиѐсатдан маълумоти.

Ўзи мударрисликка сайланмасдан илгари оқ подшоҳга нима учундир, мастравойлар каби, ёвлиқ-душманлик сақлаб юрар эли. Алланарса-мов деган тўра 40

² Осмон попу̀ри — самолёт.

³ Аҳоли.

томонидан мударрисликка «указ» берилгач, оқ подшоҳнинг яшамоғига қўл кўтариб, дуо қилган кундан бошлаб, ўзида Некалайга бир яхши истак сеза бошлайдир. Тўғри келган йиғинларда подшоҳлар—нисфи-нубувват¹, деганлар, кофир бўлса ҳам набавият, яъни пайгамбарликнинг ярим кучи бор, деб оқ подшоҳни юқори кўтариб қўядир.

- Орада уруш бошланиб, Туркистонда рабобий масаласи қўзғолганда, алгов-далговга келган кишиларга:
- 10) «Подшоҳнинг амри вожиб, маънон вожиб-фарзлиғида озгина шубҳа бор. Маънон фарз—амри плоҳий»,—деб элли шов-шувдан тўхтатмоққа тиришадир. «Гермон ундай ҳунар кўрсатибдир, оқ подшоҳнинг бунча шаҳрини олибдир»,—деган хабарларга сира ишонгиси келмай: «Гермоннинг юз ўн беш газ тўпи бор, мен буни Гермоннинг ўзидан-да яхшироқ биламан. Аммо у қандай ҳунарманд бўлса-да, Русиянинг бирта тукни кам қила олмайдир. Русия бунга ўхшаш Гермоннинг бир юзи билан урушиб кўрган; оқ подшоҳ энди эр назар қилган, деб юрадир.

II

- 1917 йил февраль сўнгида ўзгарини бошланиб, оқ подшоҳимиз тахтдан тобутга олинур. Биринчи мартдан бошлаб эл оғзида «Некалай тахтдан тушурулиб, янги ҳукумат тузулбдир», деган хабарлар юра бошлайдир. Бироқ бу хабарларга бизнинг Охунд домла сира ишонмайдир. Шу хабарларни сўзлағувчига қизиқ бир туруш билан: «Эй, сен аҳмоқ бўлуб қолдингми? Оқ подшоҳни 30) ўрндан тушуруб бўлар эмиш? Яхшиким, бу сўзни манга айтдинг, ёмонроқ кишига айтсанг, бошинг кетадир, бошинг! Дамингни чиқарма! Бу хабар—мастравойларнинг хабари!»²

— «Мастравой» деган ким, тақсир?

— Ҳа, кўчаларга тош терадирганлар-чи, ана шуларни мастравой дерлар. Буларнинг хабарига ишониб бўладирми?

Орадан ўн беш кун ўтуб кетадир...

- 40) Некалайнинг политеа-миршаблари, қозилари, мингбошилари ўрундан чиқарилиб, бошқалар сайлана бошлар. Юртнинг туруши ўзгарадир. Сайлов йиғинларнинг бир нечасида Охунд домламизнинг ҳам қатнашишлари бўладир. Охунд домламизга энди оқ подшоҳнинг чин-

¹ Ярим пайгамбар.

² 1914 йилда исён этувчи рабобийлар домламизга мастравой бўлиб танилиқ (А. Қ.).

дан-да тахтдан тобутға олинғани сезиладир. Бироқ бу ишка, нима учундирким, унинг ичи бир турли ғаш бұллуб: «Эй худоё тавба, бу нима деган гап энди?!—деб кўядир.— Оқ подшоҳ ўрнидан тушурилибдир, янги ҳукумат деган ҳукумат бұллубдир. Аммо мана бу «сайлов» деган — нима деган номаъқулчилик? Худоё тавба!.. Худоё тавба... Одамларнинг оғзидағи «хуррият» дегани—нима деган сўз, ердан «хуррият», кўкдан «хуррият»? Бу кун сайлов, эрта сайлов! Худоё тавба, худоё тавба!..»

Эл оғзидағи «хуррият-хуррият» деган сўзға биринчи эшитувда тушунилмаса ҳам луғат кўрулгандан сўнг бир оз тушунилди.

Охунд домламиниз оқ подшоҳни ўрундан тушурулиб, Керенскийнинг подшоҳ кўтарилганини «бўлубдир-бўлубдир энди» билан зиҳнига сиғдирса-да, ҳалиги «янгидан сайлов»ни сира мясига сиғдира олмади. «Элнинг истагича янгидан сайлов қўйиш» деган гап унинг ичини ари каби талай бошлади. Нечун ари бўлуб таламасин? Мадрасасининг биринчи мударриси этилиб, Алланарса-мов ёғиндан берилган «указ»ни бўшға чиқариб, Охунд домламиниз ўрниға бошқани сайлайминиз, десалар!.. Уҳ-ух!

III

Отун ойнмға «указ»ни олиб чиқишни буюриб, ўзи айвонга ўлтурди. Шу вақтда чин кўнгиладан оқ тортиб юборган ҳам эди. «Указ» қоғози бундан бир йил илгари сандуққа тушишда Охунд домлаға қандай умидлар берган бўлса, букун сандуқдан чиқишда шу даража умидсизлик туғдирди.

Отун ойнмдан «указ»ни олиб, оча бошлади. Бу қоғоз яхши сақланғани учун ҳар қабатини очилган сайини шалдирар ва бу шалдираш Охунд домлани аллақандай маъюс этар эди.

«Указ» очилиб бўлди. Домламининг русчадан хабари бўлмаса ҳам ҳоким меҳкамасининг мирзоси ёғиндан «указ»ни беришда: «...Мадрасинский первой мударрису господину Мулла Шариф Ахунду Мулла Зариф Ахундову», деб ўқуб бериши эсига тушуб, ўшал вақт бутун гавдаси тил билан онглатиб бўлмаслиқ бир лаззат билан жимирлашиб кеткани эсига келиб кетди. «Господин первой мударрис»ни таъйин этиб, чиройли қилиб қўюлган бурмача имзолар билан семуруг қумли тамғаларға кўзи тушуб ўтди. «Указ» қўлидан ерга тушуб кетаёзди... Энди бир неча вақт ҳушидан ҳам кеткан эди...

Эси ўзига келгач, «указ»ни буклий бошлади. «Указ»: «Мени кўрма ҳам куйма!» деган каби бўлуб ўз-ўзидан шалдировсиз буклана бошлади. Отун ойим «указ»ни сандуққа олиб кетмак бўлганида, ортидан «яхши қол», деган каби маъюсона қараб турар эди. Яна бир қаттиқ «оҳ» тортгандан сўнг оқ подшоҳни ўрнидан тушурганлари учун мастравойларга лаънат ўқуди. Шундай лаънат ўқудиким: «Шул соат мастравойларни ер ютса, оқ подшоҳ ўз ўрнига ўлтуруб, «хуррият», «сайлов»ни йўқ қилса, «указ» указлиқда қолса!..

Аммо Охунд домланинг дуоси қабул бўлишдан ўткан эди...

Бироқ домланинг бу «сайлов» ташвиши ва мастравойларга дуойи бади ўрунсиз бўлуб чиқмади. Негаким иш домланинг фойдасига қуморила бошлаган, янги оқ подшоҳ (Керенский) вақтида домлаларимизга ўхшаган «сайлов» сичқонлари учун ҳар қанча иш қилинса майдон очиқ эди. Ёлғуз... ёлғуз... «ёш...» деган бир фирқани иш бошидан ҳайдалса...

20

IV

Энди эл орасига дин отидан ёшларга қарши қўзғолон юргуза бошламиш эди.

Ҳозир бизнинг Охунд домламиз нима қилар эди!

Домламизнинг ўзи сиёсий эмасми! Ишнинг тубига аллақачон тушуниб, ёшларга қарши элни қўзғатиш денгизида юзар эди.

Иш, Охунд домламиз кабиларнинг фойдаси билан натижаланди.

Энди Охунд домламизнинг оғзи қулоғида! «Дин бузғувчи даҳрий ёшлар» деган жаҳо оғзидан сачраб чиқиб турадир. Домламиз худди маст, ҳозир домлаға Некалай золим, Керенский одил, «указ»нинг ҳам бир тийинлиқ қиймати йўқ, истаса—мударрис, тиласа—дўма¹ вассалом...

V

1918 йилнинг сентябрлари эди каби... «Янги ҳукумат қаршисиға болшевиклар қўзғалмоқда...», деган хабарлар юра бошлади. Илгарирак домламиз бу хабарға кўпда ишонмаса ҳам кейинрак ўйлай бошлади. Болшевиклар тўғрисида маълумот эгаси бўлмагани учун ундан бундан суриштирмоққа турди.

¹ Дўма — депутат.

Ухўўў... болшевикни ер ютсун, динни билмаса, бой ва уламони ер билан яксон қилмоқ истаса, мол-мулкни муштарак ўртада, деб билса!...

Бу маълумотни олғач, кеча-кундуз: «Эй бор худоё, Керенский ҳукуматини қиёматғача оёғидан йиқитма!..» — деб дуо қилмоқга киришди. Воқибан, ҳазрат Охунд домламининг бисотидаги бор дастмойлари шулгина эди.

VI

Пигирма нечанчи... ой эди; оламини тўп гум-гуми, пулемут тартарағи босган эди. Икки фирқа, яъни уламо билан ишчи-йўқсул жон бериб, жон олмоқда эди. Охунд домламиниз-да бошқа ёшқа камолот куткандан ортиқ бир равишда бўлса ҳам юрак деган неъматдан маҳрум бўлганлари учун биринчи милтиқ товши билан узлатни ихтиёр қилганлар эди. Ҳар бир тўп товши Охунд ҳазратимизга эшитилган сайин узлатхонада ичлари шувиллашмакда эди. 10

Натижада йўқсул, қашшоқ бой ва уламини етти қат ернинг остига киргузуб юборадирган даражада енгди... Бу хабар Охунд домламининг узлатхоналариға еттишмиш домламиниз жондан умид узуб, ҳар минут калиман таййинба ва калиман шаҳодатни тилларидан қўймасдан ўлтурар эдилар... 20

VII

Орадан ўн кун ўтди. Охунд домламиниз йўқ. Пигирма кун ўтди — дараксиз, ўттуз кун деганда, аёвли жонни ҳович қилиб, узлатхонанинг эшикидан ўраладилар. Ўттуз биринчи кунда атак-чечак қилиб узлатхона атрофинда синаш учун юриб кўрдилар.

Секин-секин бола-чақалари ёнига бориш тинчлик билан Охунд домламинизға насиб бўлди. Тўп билан пулемут, болшевикларнинг чин кўнгул билан тутқон сиёсати ва, айниқса, спёсиюнлиқ Охунд домламинининг юрагини олиб қўйганликдан бундан сўнг сиёсатға оралашмаслиқ бола-чақа ўртасида аҳд этилди. Тинчгина имомгарчиликда давом этила бошланди; илгари болшевик оғаларнинг кимнинг отини, кимнинг ерини тортиб олишлариға қандай сўз дейишқа ожиз бўлган Охунд домламиниз «Мифтоҳ ул-жиннон» ва шунинг каби китоблардан истиҳрож чиқариб: «Замона охур бўлуб, қиёмат яқинлашган экан, бу кунги болшевик деганимиз яъжуж- 40

маъжуж¹ ва ё доббат ул-аро бўлур», деб ўйлар. Ушал вақтда бундай демакка балким унинг ҳаққи ҳам бўлгандир. Бироқ бу кунда унинг яъжуж-маъжуж, доббат ул-аро ҳаққиндаги фикрлари ўзгариб, болшевикларнинг ҳам инсон эканлигига ишонди.

10 Яқинда... мадрасасига Охунд домла ўрнига бошқа бир мударрис белгиланди: аммо бунга домламизнинг сира илтифоти бўлмади; шунинг билан биробар «указ» ҳам сандиқда унутилиб ётадир, балким, эсига келганда, йиртиб ҳам ташлар. Шундай қилиб, домламиз тинчгина имомгарчилигида давом этадир.

Сиёсийлик вақти эсига тушганда, сесканиб кетиб: «Йўқ, шайтон оздирган экан ва ё эс кетган экан», деб қўядир. Бу кунги имомгарчилигига келганда: «Бунинг ўзи хўб тинч иш-де!» деб айтадир.

Воқибан, Охунд домламизнинг ўзига лойиқ иш шуниси эди.

ЖИНЛАР БАЗМИ

(мавҳум ҳикоя)

Отам бу ҳикоясини бошлаган вақтда менинг вужудимни қўрқув ўраб олар эди-да, ичимдан: «Мени ҳам шундай жинларга йўлиқтирма»,— деб тангрига ёлбориб қўяр эдим.

Кеча холам бизнинг уйга меҳмон бўлиб келган эди. Кечаси ошдан кейин отам, ойим, холам учовлари чоё ичишиб ўтирар ва ўтган-кетгандан сўзлашар эдилар. 10 Сўз айланиб келиб, яна ўша жинлар, парилар, девлар тўғрисида тўхтади. Отам бўлса, ўзи кўрган жинлар базмини сўзлашдан яна тийилолмади. Отамнинг бу ҳикояси, юқорида сўзлаганимча, менинг учун ортиқча ваҳималик бўлганидан дарров ўрнимга кириб, кўрпамга бурканиб, ётиб олдим. Отам менга бир кулиб қаради-да, жинлар базмидан сўз очди:

— Янги уйланган вақтларим эди. Тирикчилик билан овоза бўлиб, боғнинг поясига ўз вақтида қаролмадим. 20 Бир кун пайт топиб боққа бордим, ток жуда ҳам ўсиб кетган, бардидан ҳатто икки қаричғача ўсиб чиққан эди. Шунинг учун ишкомларни шитоброқ тиккайтиришга тўғри келар эди. Боққа бора бошлаганимнинг тўртинчи куни кечаси бир оз ёмғир ёғиб чиқди. Гўё ём-

¹ Афсонага кўра, хунук башара, баҳайбат, ҳамма нарсани нобуд қилувчи одамхўр маҳлуқлар (А. Қ.).

ғирни кутиб турган токлар яна ҳам ўсиб кетдилар; шўралар барди устига энгашиб, ишком устига олмаганим учун гўё мендан аразлагандек кўринур эдилар. Мен нима бўлса ҳам поя ишини бугун битирмоқчи бўлдим. «Эртага токни очмасам, ҳам ўзим учун, ҳам ток учун жабр қилган бўларман», деб ўйладим.

Истакни озроқ олган эканман. Охир пешин вақтига истак тамом бўлиб қолди. Истак учун бозорга борай, десам, бир ишкомгина ямоқ қолди, ундан кейин бозордан қайтиб чиққунча кеч ҳам бўлади. Нима қилиш керак? Узоқ ўйлаб турмай, тут, қайрағоч ва тол каби дарахтлардан истак чилпидим. Чилпиган истақларни йиғиштиргунча ҳам бир чой қайнар вақт ўтди. Истақларни белбоғимга қистириб, ишкомга кирдим.

Қош қорайиб, қоронғи тушган пайтда аранг поя ишидан қутулдим. Юз-қўлларимни ювиб, салла-чопонимни кийганимда, обдон қоронғи босган эди. Боғ ишлагани келган қўшнилардан ҳеч бириси қолмаган, ҳамма шаҳарга жўнаб кетган, кўчада чигирткаларнинг чириллаши, қурвақаларнинг қуруллашидан бошқа товуш йўқ эди.

Мен боғдан чиққанда хуфтон бўлмаса ҳам шунга яқинлашиб қолган эди. Қоронғида туртиниб-суртиниб йўлга тушдим...

Отам ҳоламга хитобан деди:

—... Сиз биласиз, бизнинг боғнинг тевараги қуюқ дарахтлик майдонлар билан ўралган. Катта кўчага тезроқ чиқиб олиш учун мен шу майдонлардан юрдим. Майдон ниҳоятда қоронғи ва ваҳимали эди. Лекин мен қоронғида бепарво борар эдим, ёлғиз қоронғида турганимни қийналар эдим. Катта кўчага чиқиб олмоғим учун орада биттагина Ҳамдам хумдончининг чакалагини қолди...

Отам ҳикоясини шу ерга келтириб тақагач, мен кўрпага яхшироқ бурканиб олдим.

Отам сўзида давом этди:

—... Бир-икки қадам Ҳамдам хумдончининг майдонига томон юрдим ... Йироқдан келган ёруғликни сезиб, теварагимга қарадим-да, ҳайрон бўлиб қолдим... Қаршимдаги майдондан ўткир нур шарпаси тушар эди. Бугина эмас, кишиларнинг чағир-чуғур сўзлашиб, кулушлари, гижданг-гижданг билан чилдирма, ора-чора дутор, танбур, гижжак каби созларнинг заиф, аммо юракни қитиқлайтурган товушлари эшитилар эди.

Мен донг қотиб, бир неча вақт туриб қолдим. Дарҳақиқат, бойқушлар уяси бўлган бир вайронада бундай

воқеанинг юз бериши кишини, албатта, ҳайрон қилар эди. Ҳолбуки, мен шу кун эрталаб ҳам шу майдондан ўтган эдим. Бу ерда бирор зиёфат бўлатурган бўлса, эрта билан унинг бир асари кўринар эди. Ёш-яланглар кундуз кунни ҳаракат қилганлар-да, ҳара кўчалар, деб фикримдан ўтказдим.

10 Мен базм бўлаётган майдон орқали ўтмоқчи бўлиб, девор нахнасида ошиб тушдим... ўҳ-ҳў-ў-ў, майдон ичи кундузгидек ёруғ, дарахт шохларига чироқлар осилган, ерларга ипак гиламлар ёзилган. Бир чеккага катта оқ самоворлар қўйилган, бир тарафда катта қозонлар қурилган, жаз-биз давом этар эди. Майдоннинг ўрта ерида юз чоғлиқ ёш-қари кишилар қуршалиб ўлтириб, дутор, танбур, чилдирма, ноғоралар чалиб, базм қилар эдилар.

Шу чоқда бир киши олдимга югурди ва базмдагиларга кичқириб:

— Мана, Усар акам ҳам келди!— деди.

20 Базмдагиларнинг ҳаммалари ҳам менга қарадилар. — Келинг, келинг, Усар ака, поядан қутулдингизми?— дейишдилар.

Уша онда уларга нима деб жавоб берганимни ҳозир эслаёлмайман, чунки жуда ҳам гарангсиган эдим.

30 Улар мени ўз ихтиёримга қўймай, судраб, тортиб, тўрга чиқардилар. Одатда мажлисга кириб ўлтиргандан кейин фотиҳа ўқилар эди. Бироқ уларнинг ҳар турли савол ва муомалалари билан овора бўлиб, фотиҳа ўқиш ҳам ёдимдан чиққан. Бир оз эсимни йиғиб олгандан кейин мажлисдагиларни кўздан кечириб чиқдим. Кўпларини қайси жойдадир кўргандек бўламан... Аниқлаб қарасам, умримда кўрмаган-таннмаган ёт кишиларга ўхшайдилар, фақат уларнинг мен билан худди танишларча муомала қилишлари, отимни атаб чақиришлари, қилган ишларимни сўраб, ҳатто бояги истак чилпиб юрганимни билишлари мени жуда ҳам ажабга қолдирган эди.

Орадан кимдир, билмадим, ғолибо мажлиснинг бошлиғи бўлса керак:

— Усар акамга дастурхон ёзилсин,— деди.

40 Тўрда ўтирганлардан яна бириси унга қарши чиқди:

— Илгари бир базм қилиб олайлик, сўнгра дастурхонга ҳаммамиз баравар қараймиз!— деди ва менга юзини ўгириб:— Сиз ҳам базмни соғиниб қолгандирсиз. Илгари базм қилайлик-а?— деб сўради.

Менинг қорним оч бўлса ҳам, меҳмонлигим важҳидан, унинг фикрига қўшилишдан бошқа чорам йўқ эди.

Созандалар созларини тўғрилай бошладилар. Созлардан танбур, дутор, гижжак, рубоб, чанг, най ва даф кабилар менга таниш бўлсалар ҳам, яна мен кўрмаган ва билмаган бир қанча созлар ҳам бор эди. Созлар созландилар, бир хил босиқ, оғир машқ чалина бошлади.

Машқ сеҳрлик эди... Мен ерга сингиб кетарлик даражада эзилмоққа, асирланмоққа, ичимдан бир тўлқин келиб, ўзимни қаерга ураримни билмай, энтикмакка бошладим. Созандалар ҳамон ҳалиги босиқ машқни секин-секин авжга чиқариб бордилар... Ахир чидаб туролмадим, пиқ-пиқ йиғлай бошладим. Нега ва нима учун йиғлар эдим,— буни ўзим ҳам билмайман. Узоқ йиғладим. Ниҳоят, машқ битди. Битди, лекин мени ҳам ўзи билан бирга битирди. Икки тегирмон тоши орасида янчилган кишидек мажруҳ эдим. Қимир этгали мажолим йўқ эди. Кўзимни очдим. Мажлисагиларнинг барчаси ҳам гўё бир кўздан менинг ҳолимга кулиб қараб турар эдилар. Мен ўз ҳолимдан уялиб, ерга боқдим.

Созлар яна иккинчи машқни чалиш учун тайёрланар эдилар. Лекин мен ҳалигидек машқни эшитишдан безор бўлган эдим. Юрагим гуп-гуп уриб қолди. Боягидек машқни яна бирини тингласам, эҳтимол ажалимдан бурун ўлар, ер билан яксон бўлар эдим.

Иккинчи машқ бошланди. Машқ бошланиши билан бутун вужудимга ҳаёт суви югурди. Ўзимда аллақандай бир лаззат ҳис қилдим. Машқ ғоятда шодликли эди. Бу машққа не деб исм беришни билмайман.

Шу вақт ўртага ўн беш-ўн олти ёшлик бир қиз келиб кирди. Унинг сочлари жингила-жингила, юз ва кўзлари дўндуқ, устида яшил баҳмалдан бурма қилиб тикилган чиройли делвагай кийими бор эди. Бир неча қаддам чалишиб ўртада юрган эди, оёғидаги қўнғироқлари жингираб кетди. Қиз машқ билан барабар ўйнай бошлади.

Машқ давом этар, гўё нафис соз товушининг ели ўйинчи қизни ғайри ихтиёрий бир ҳаракатга келтирарди. Дунёга бир шодлик, бир руҳ ёғади, гўёки ўликлар тирилар, ерлар силкинарлар, тоғ-тошлар куларлар, юлдузлар учарлар, дарахт шохлари титрагандек бўларлар.

Ахир шодликларим юрагимга сизмади. Ўз эрким билан эмас, аллақандай куч ўтирган жойимдан турғузиб юборди. Қизнинг ёнига кириб, мен ҳам ўйнаб кетдим...

Ойим билан холам ўзларини тутолмай, кулиб юбор-

дилар. Менинг бўлса, кўз ўнгимга дадамнинг ўйнагандаги аҳволи келиб тўхтагандек бўлди.

Дадам давом этди:

—... Шундай, мен ўйнай бошладим. Нима бўлса ҳам қиз билан бирдек ўйнамоққа тиришаман. Қиз мен билан бир оз ўйнаб тургандан кейин ўртадан чиқиб, бир четга кетди. Лекин мен ўйинни тўхтатмадим, тўхтатиш хотиримга ҳам келмаган эди. Кишилар қарс уриб турадилар ва мени масхаралагандек қийқариб, оғиз-бурунларини қийшайтирадилар, лекин мен уларга парво қилмай, ўйинни давом эттираман.

Бир вақт алланарсага туртиниб, ерга йнқилдим. Ўзимни ўнглаб олиб, яна ўйинга ҳаракат қилган эдим, тагин муккамча йнқилдим.

Бир қанча вақтдан сўнг ўнгланиб, ўрнимдан турдим ва кўзимни очиб, теварагимга қарадим.

Орада на кишилар, на созлар ва на бошқалар — ҳеч ким, ҳеч гап йўқ!.. Қоп-қоронғи майдон, бир ариқ ичида турибман...

20

* * *

Мен отамнинг бу кўрган ҳодисасини муаллим афандига сўзлаган эдим, кулди:

— Ваҳима, хаёлот! — деди.

— Чиндан ҳам ваҳимми, ваҳим бўлса, кишида қандай воқеъ бўлади? — деб сўраган эдим, афандим:

— Келаси жума болалар ўртасида бу тўғрида маълумот бераман, сен ҳам шу мажлисда ҳозир бўлсанг, ваҳимнинг қандай воқеъ бўлишини билиб оласан! — деди.

Мен, албатта, жума кунни мактабга бориб, афандимиздан ваҳимнинг кишида пайдо бўлишини эшитаман. Вақтингиз бўлса жума кунни сиз ҳам борингиз.

ОТАМ ВА БОЛШЕВИК

(кулгулик)

Отам 1242 ҳижрий — 1823 мелодий йиллари Тошкандда туғулуб, алҳол, 99—100 ёшларидадир. Руслар истилоси вақтида 42 ёшида бўлуб, Тошкенднн руслардан мудофаа қилган қаҳрамонларнинг биридир.

Туркистон хонларидан Шералихонни, ундан сўнг Худоёрхон, Маллахон ҳам, бу орада йнллаб ва ойлаб хонлиқ қилуб ўтган Муродхон, Саид Султон ва бошқа

хонларни, Тошканд бекларидан (ҳокимларидан) Муҳаммад Шариф оталиқ — Салимсоқбек (бу зот Бухоро амири томонидан Тошканд беклигига қўйилган эди. Мусулмонқул томонидан ўлдирилди), Азизбек, Нормухаммад қушбеги, Шодмон ўроқ, Қаноатшоҳ, Мирзо Аҳмад қушбеги, Маллахон (Маллахон оғаси Худоёрхоннинг хонлиги вақтида Тошкандда уч йиллаб бек бўлган турғандир), энг охирдан Қўшдодхоҳларнинг беклигини кўруб ўтқузган. Хонликнинг бош нозирини ва қўмондонини ўрнида бўлганлардан Мусулмонқул ва Мулла-Алимқулларни кўрган ва урушларида бўлган, пискаглик Қашғар амири машҳур Ёқуббекни Қашғарга кузаткан.

Шундоқ қилуб, қирқ йиллаб мусулмон хонлари замонини, элли йиллаб Русия чор истибдодини ва энди, беш йиллабдирки, меҳнаткашлар ҳокимиятини кўради.

Табиий, отам Русия чор ҳукуматини сира ҳам тилмайди. Чунки унинг элли йиллик истибдодини ўзи истиқбол эткан, чорнинг аччиғ-чучугини хўб татиған; бу кунги меҳнаткашлар ҳокимиятига ҳам унча дўст эмас. Бунинг ҳам сабаби маълум. Аммо хон замонларини ўйлаган чоқларда: «Эй... хўб замонлар бор эди: тилла жабдуқлик отлар, басавлат беклару, ўрдаларда ҳар кун қараса базму... Ўтуб кетди энди бу замонлар...» деб афсус еб қўядир.

Чорлар замони тўғрисига келганда:

Хоҳ хоҳ, хоҳ, хоҳ! Хўб оқ подшоҳ экан-ку, оқ подшоҳни ҳеч ким енголмас эмиш. Оқ подшоҳга ҳеч бир қирон бас келмас эмиш!.. Кушандаси дуч келганда, шундай ҳам думини хода қилар эканки... Хоҳ, хоҳ, хоҳ, хоҳ, ҳо-о! Ҳой, Абди..., ҳали «Оқ подшоҳни болшевой отуб юборди», дедингми? Баракалла болшевойингга, балли болшевойингга, хўб қилубти-да, оқ подшоҳлигини бурнидан чиқарипти... Хоҳ, хоҳ, хоҳ, ҳо-о-о...

Шўролар ҳукумати тўғрисида ул ҳеч бир тушуна олмайди. Шўролар ҳукумати ҳақида юз қат истифсор қилуб унитадир. Унингча, оқ подшоҳни енгиб, ўрнига ўлтургувчи болшевик отлиқ бир қаҳрамон йингитдир.

— Болшевойинг неча ёшда борикни?

— Болшевик бир киши эмас, дада... Болшевикнинг маъноси кўбчилик, камбағал деган сўздир. Мисол, сиз камбағалсиз, сиз ҳам болшевикдан саналасиз, ҳозирги болшевик ҳукуматидан мурод камбағаллар ҳукумати дейишдир. Илгариги оқ подшоҳ ҳукумати бойлардан иборат эди. Аммо бу ҳукуматнинг оқ подшоси ҳам йўқ ва бунда бойларга ҳам ўрун берилмайди. Ёлғуз сиз ва

бизга ўхшаган камбағаллар ҳукумати...

— Ҳа-а-а, шундоқ дегин-чи...

Орадан ё уч кун ўтадир ва ё ўтмайди, эски турмуш билан заҳарланиб қолган чолингиз бояғи бир мириликдан қилуб рўмолга тугуб берилган тушундиришни унутадир-да, болшевикни бир шахс, камбағалдан чиққан улуғ бир оқ подшоҳ, деб била бошлайди.

— Болшевойнинг жуда ҳам ботурбой йигит экан-да, аскарни ҳам бир-икки лак бордир?

10 — Ҳа. Беш-олти лак бор!..

— Ўббо, баччаталоқ... Ўзи ҳам ҳирс қўлган экан. Ўзимнинг бир оз дармоним йўқроқ-да, ўғлум. Бўлмаса, болшевойнингга йигит бўлуб кирар эдим. Агар болшевойнинг олдиға чиқсанг, мендан салом дегин. Сани, дегин, бобой дуо қилди, дегин... Баччаталоғингни бечорапарвар, деб эшитаман: кўйнак-ништонга беш-ўн олчин мата сўрасанг, берармикин?.. Хайр, бермаса ҳам гўрга. Ишқилуб солиқлардан дарҳон қилса бўлди. Ҳаммадан ҳам боққа кўз олайтира кўрмасун...

20 Баъзан чолингиз истиқбол қўмсай бошлайди.

— Худонинг хоҳлагани-да! Кофирнинг қўлида қолуб кетдик. Ўзимизда ғайрат йўқ. Агар юрт бир оғизға тупуруб, яроғ тополмаганда ҳам қора калтак бўлуб чиқса, исни-бисга қўймас эди. Қадимги замоннинг йигитларидан шу кунда ҳам бўлганда-чи, эй-ҳа, ўрусингга йўл бўлсун...

— Қора калтак бўлишнинг нима кераги бор, дада? Болшевойнинг каттаси ўзимизнинг мусулмондан. Қуш-бегилар, оталиклари, ўзимиздан, ўртада улардан битта-яримта додхоқлар бўлса бор!..

30 Бу сўзни эшитиш билан чол таажжуб ва тахайюрда қоладир:

— Нима дединг?..

— Болшевойнинг улуғи ўзимизнинг йигитлардан...

Чол ҳозир боши берк кўча ичида... Шу ҳолда бир-икки тамшаниб олғач, узундан-узоқ болшевикнинг аслинасли ҳақида истифсор талаб қилади...

— Тузук-тузук, кўб яхши. Болшевойнинг одамохун экан. Сарбоздан кел, сарбоздан. Ўзимиздан сарбозлар

40 борми?

— Бор, лекин, бўлса ҳам йўқ ҳисобида.

— Аттанг, шуниси чакки экан.

— Нима зарари бор, дада?

— Эй-й, ўғлум, одам бўлгандан кейин ҳар нарсанинг ҳам бошида бўлиши керак. Нон қўйинимда, ит кейинимда!..

Шундоқ қилуб, отам болшевойга йигит бўлмоқчи-я. Бироқ бир оз дармони йўқроқ-да... Эҳтимолки, баҳорга чиқуб, дармони яхшиланур, сочлари қораюб, бошқа ўғлон тишлари чиқуб бўлса ҳам, лекин ҳозирга эндигина милк ёруб келмақда бўлгон иккита жағ тишлари ҳам чиқуб бўлур-да, чолни болшевой ҳам йигитликка қабул қилур ва ул болшевойга чин сарбоз бўлур.

САККИЗ ИИЛ

Бу кун Уктабрнинг саккиз ёши. Томда ноғора, бел-да зоғора. Майли: қўйсин ноғорасини, урсин зоғорасини!

Уктабрнинг ёши саккизга етти: бир тўққуз кўйнак. икки тўққуз ғайрат ва уч тўққуз ҳиммат керак, деб катта-кичикнинг оғзида карнак?

Майли: олдиға ўғил қўйган ота-онанинг мундан бешқа нима қайғуси бўлсин? Тортабер, карнайингни!

Кечагина: туққан болаининг оғзи сўлак, эрта-индин лави-лунжи икки бўлак, деб томда юрган мағриб са- 10 танглари бу кун Уктабрчага қизларини бериб, қудалашмоқчи эмишлар.

— Шотини тикланг, томдан тушсинлар!

Қизил шоирлардан биттаси:

*Уктабрча ўсадир,
Ев йўлини тўсадир;
Асовланган эшакнинг
Қулоғини кесадир!—*

деб байт тўқипти.

Қулоғинигина эмас, менга қолса, думини ҳам кесиш 20 керак.

Ўткан кун танишлардан биттаси кейинга чиғаниб туриб, ўзимизнинг хангамалардан сўз очадир:

— Кўр Саъди билан кал Файзнинг саккиз йиллик умри ёқалашмоқ билан ўтти, биз томоша қилдик!— дейди.

— Бали!— дедим.

— Ишчи иситма, деҳқон безгак эди: бунга ҳам биз шоҳид!— дейди.

— Кўргулук!— дедим.

— Қишлоқнинг ҳаммаси, шаҳарнинг барчаси савод- 30 сиз!— дейди.

— Жаҳл ҳирмонингизга барака!— дедим.

— Қишлоқлар вайрон, шаҳарлар хароб!— деб, оҳ уради.

— Сиз бойқуш эмишсиз!— дедим.

— Кўр Саъди ҳамма ғайратини хотинга, Қал Файзи чирвонга берди; чунки, ғояи аъмол чўнчак ва бурчақдан мутасаввур эди!— дегач, ер тепиниб, қаҳру ғазаб сочади.— Лаънат ул тўдан бетавфиқларгаким, ишчи-деҳқон ҳолига сўқир кўзларидан қатра нам тўкмадилар; ҳайф ул фирқан мансаблараст мажнунларгаким, кўзлари устолдан бошқани илғамадн ва Уктабрнинг руҳларига ижтимоий ларзон бериб эскан шамолн ҳам ул рўкаш¹ виждонларни тўлғамадн!— дейди.

Мен:

— Шоирона хаёлингдаги шу ҳақиқатларни кўрмакчи бўлсанг, ҳозир турмаларга кириб чиқ!— дедим.

Шу шоир танишимнинг айтишича, бу ҳол саккиз йиллик дostonимизнинг чучмал саҳифаларидан бир кўриниш эмиш, истиқбол учун унинг фикрини сўраган эдим:

*Уктабрча ўсадир,
Ёв йўлини тўсадир,
Чўнчакпараст жонларнинг
Қулогини кесадир!—*

жавобини берди.

АЙ, ХУДОЙ УРҒАНЛАР...

— Ба че маъни ер ислоҳот?— деб маҳдум почча сўради.

Мухотабким, Қуйи масжиднинг имоми Мулло Тош Охунд эрдилар. Мадрасада ўқилган калом ва мантиқ баҳсларини хотирлаб, кўзлари юмиқ ҳолда марҳамат қилдиларким:

— Асло ҳулъарз... мунбат кардани замин..., яъни ўзбаки ер не ислоҳ!

Мулла Тош Охундким, латифа ва азкияда мадрасанинг пешвоси эрдилар. Маҳдум поччанинг «лон ус-аллим»га ҳозирланганини сезиб, мутойиба тариқасида яна марҳамат буюрдиларким:

— «Чигатой гурунги»нинг модар лисоннда: ерни гўнглаш, яъни гўнгни ер ҳиҳ-ҳиҳ-ҳиҳ...

¹ Рўкаш — усти ялтироқ, ичи қалтироқ.

«Лон ус-аллим»ни унутиб, маҳдум почча ҳам кул-
гига иштирок қилди.

* * *

Жаҳли басит иззатмандларидан икки пешвонинг
масжид жиловхонасида тапиллашларидан бу — бир на-
муна. Аммо ер ислоҳоти тўғрисида қишлоқ мулкдорла-
ридан Сотим довнинг фикрини билмакчи бўлсангиз, яна
ўзга томоша:

— Ассилам алайкум!— дейди агар Сотим довга уч-
рашиб қолсангиз. 10

— Ва алайкум ассилом!— дейсиз.

— Бала-чақа совми?

— Сов. Узингиздан сўрасақ?

Бу сўроққа Сотим дов жавоб бермайди-да, қўйнидан
бир қанча латта-путтага ўралган уч қадоқ чамаси бўғ-
жомани олади. Сиз мундан биласизки, Сотим довнинг
совлиғи жўқ.

— Аслида бободан қоған жер 25 тенаб; васиқаси
монов!— деб бўғжома нчидан бир қоғозни суғуруб, сиз-
га кўрсатади.

Аммо сиз гапка тушунмай, Сотим довнинг оғзига 20
қараб онграясиз.

— Раҳматлик атам,— дейди Сотим дов.— қисловга
ақсақал бўлганда, Қарим бўқақнинг болаларидан ўттуз
таноб жерни нақт оқчага сотиб оған; васиқаси нақ ўси
чиқар!— деб яна бир қоғозни олади.— Монови бўлса,
бобой вақтида жанжалга кирган Тос сўфининг жерига
атанинг файдасига деб сут ҳукм қиған. Сиз ўрус жозу-
вини биласизгўй? Буси Азим кананинг метрукаси ора-
га тусканда верасалар, бир батман жерни ўз иқтиярла- 30
римен атаға теқсимона, деб қат қиғанлар! Моновлар
ата марҳум бўлиб, ўзим жерларни қамраганим сўнг
журт балаларидан бирда, эй ҳеда, нақт пулға қард қи-
ғанмен. Бўған эчкимнинг сўз айтаси жўқ!— деб Сотим
дов йигирма-ўттуз васиқаларни битта-битта тарихлари
билан сизга уқдириб чиқадирда:

— Жигит дейман-ов! Буларингди болсобойинг кўр-
са аттенга айтиб қолар-ов?!— дейдир.

— Албатта!— дейсиз.

— Жер айланиб теқсимшилларнинг жетиб қолғудек 40
кўринса, қўйган бес-ўн тенга незримиз ҳам жўқ эмас-
ов, жигит!— деб Сотим дов васиқаларни йиғиб, кайта-
дан қўйнига тиқадир ва сиздан жўёлиқ гап эшитиб,
тамом хотиржам бўлган ҳолда ўз йўлига кетадир.

Сотим дов, албатта, Ибрайим бұқоға қарағанда сод-
да. Бунда шубха йұқ... Албатта, буниси пих ёрған; ер
ислохоти эълон қилинғандан берига энг ози ўн беш
қодоқ қовжиради. Битта-яримта ҳол сўрағанға: «Ичим
оврий» ёки «безгагим услади», деб жавоб беради. Ху-
дой кўрсатмасин, уч юз танаб ер тақсимга кириб қолса
борми, ҳаммангиз ёппасига Ибрайим бұқонинг жаноза-
сига!

10 Ибройим бұқони пих ёрған, деган эдик. Чунки ул
юқорида биз кўрган Сотим довдек ҳар кимга васиқа
пеш қилиб юрмайдир. балки қишлоқ ерсизларининг
ёнига бориб, секингина даромад қиладир:

— Қосим томир-ов, ишлар чепна-ғўй!

Тошимбой гапка эътиборсиз «қирт-қирт» қилиб эти-
ни қашийдир. Умартоз носини туфлаб сўрайдир:

— Чеппаси не?

— Гезитда ўқудим!— дейди бұқо.— Ҳукумат жер

20 мужикка, деб жорлиқ чиқарған!

Умартоз Тошимга карайдир. Тошим бўлса, энди қа-
шинишдан ўтиб, бит ўлдириш билан овора. Сўз нав-
бати яна бұқонинг ўзига:

— Мен ўйлаган эдим: жер беттарин мужикка бўған-
дан ўз томиримизга қолсин, деб. Оқчаси бўлса жоз бор,
қис бор, дегандек... ўз томиримизсиз-ғўй!— дейдир.

Тошимбой жавоб ўрнига овзини дўппидек қилиб очиб
юборадир. Умартоз бўлса шу тобда ҳўкиз ҳайдаб кел-
ган Султон жигит билан совлиқ сўрашиб Ибрай бұқодан

30 бир неча одим узоқлашадир. Бу ҳолдан тамом ёрлиш
даражасига етган бизнинг бұқомиз бўлса:

— Ай, худай урғанлар! Болсебоймен барингиз серик
чиқорсизов!— деб ичдангина ёнадир-да, қўрғонига қай-
тадир.

ШУБХА

(ҳикоя)

— Колхозимизда ва қишлоғимиздаги якка хўжалик-
лар орасида бунчалик жишоятга жасорат кила олатур-
ған душманлар топилар, деб ўйлай олмайман,— деди
колхоз раиси Ғозиев сўзининг охирида.— балки мен ян-
глишарман... Янглишган бўлсам, мана, ўртоқлар яна
бу тўғрида ўз-фикрларини айтсинлар!

Идора аъзолари ва ячейка котиби ҳам Ғозиевнинг фикрига қўшилишгандан сўнг комиссия узоқ ўйланиб қолди...

— Хайр,— деди комиссиянинг раиси Холдоров,— қишлоғингизга шу ўн куннинг ичида четдан ҳеч ким келганмиди?

Бу саволга орадан ҳеч ким жавоб бермади, аммо жавоб бериш ўрнига, идора аъзолари ва ячейка котиби сўз қўйишгандек колхоз хўжалик мудирини Зухуровга қарадилар... Зухуров ўнғайсиз ҳолга тушгандек сезилди, гарданига ўнг қўлини кўтариб; қирт-қирт қичина бошлади. Комиссия Зухуровни кузатди. 10

— Саккиз кундан буён менинг бир меҳмоним бор,— деди Зухуров бир оз ўзини йўқотган афт,— менга қолса, бизнинг қишлоққа шу воқиядан илгари ва кейин ҳеч ким келган эмас... Бироқ бу меҳмон шубҳаланадирган...

Холдоров уни тўхтатиб, бир неча саволлар берди.

— Узи шаҳарлик, ишчи!— деди шошинқираган Зухуров.— «Қизил Шарқ» заводининг электрик сеҳида ишлайди, коммунист... 20

Холдоров ўчиб қолган попирусини тортиб, овора бўлгандан сўнг кулдонга ташлади.

— Сизнинг бу меҳмон билан қандай яқинлигингиз бор?

— Мен колхоз тузулгунча «Қизил Шарқ» заводда қора ишчи бўлиб ишладим, шунда бу меҳмон — Тўйчибоев билан ўртоқлашдим.

Холдоров янги попирус тутатиб овора бўлди. Бошқалар илтифот билан Холдоровнинг оғзига тикилиб қолдилар. 30

— Меҳмонингиз, яъни Тўйчибоев,— деди оғзидан тутун бурқитган ҳолда Холдоров,— нега заводни саккиз кундан буён ташлаб, сизга меҳмон бўлиб ётади?

— Бир ойлик истироҳат олган,— деди Зухуров.— Мен уни ҳар йил истироҳат чоғида бизнинг қишлоққа чиқиб, дам олишини таклиф қилар эдим. Бу йилги истироҳатини бизнинг қишлоқда ўтказиш фикри билан менга меҳмон бўлган. 40

Холдоров комиссиянинг иккинчи аъзоси Султоновга қаради.

— Меҳмонингиз истироҳатни қандай ўтказди?— деган саволни берди Султонов.

— Мен аксар кундуз кунлари колхоз ишлари орқасида юрганлигимдан унинг нималар ва кимлар билан машғул бўлганлигини яхши билмайман,— деди Зуху-

ров,— аммо ўз сўзи ва бундаги ўртоқларнинг айтишларига қараганда, баъзан қизил чойхонамизда, гоҳо ишлаб турган колхозчиларимиз орасида, қайси вақт меним ов милтиғимни кўтариб, қирларда бўлар эмиш. Кечалари бўлса, ҳамма вақт мен билан бирга бўлади, бирга ухлайди.

— Кечаги ва ўткан кунги воқиялар тўғрисида меҳмонингиз қандай фикрлайди?

10 — Қулоқлар иши, деган мулоҳазани билдиради.

— Сиз ўзингиз меҳмоннинг бу фикрига қўшула оласизми?

— Йўқ, мен қўшула олмайман,— деди Зухуров,— Чунки орамиздаги чет унсурларни яхши тозаллаганмиз!

— Шу ҳолда уч гектар ғўзангизнинг сувга бостирилиши, икки минг боғ қуруқ бедангизга ўт қўйилиши сизнинг фикрингизча, кимлардан бўлиши мумкин?

Зухуров бу саволга эпикалик жавоб бера олмади. Бошқалар ҳам бундаги омилга лоақал эҳтимол ҳам кўрсата олмадилар. Райондан махсус белгиланиб келган 20 комиссия қуруқ акт ёзиб, қайтишга мажбур бўлди.

Қўш отлик извошка ўлтурар экан, Холдорев колхоз ячейка котибини бир четга элтиб, нимадир унинг қулоғига шивирлади. Извош жўнар экан, колхоз идора аъзоларига хитоб қилди:

— Шу хил латтачайпарликда турар экансиз, букун ғўзангиз сувга бостирилиб, бедангизга ўт қўйилган бўлса, келаси кун яна бундан ҳам каттарақ фалокатни кутиб турингиз!

30 Комиссия жўнаб кетди, идора аъзолари ҳам ўз ишларига машғул бўлдилар, бироқ идора аъзоларидан ҳар кимнинг ҳам кўнгли бир турли ғаш бўлиб қолди.

Зухуровнинг кўнгул ғашлиғи икки қат эди. Чунки, унинг энг яқин дўсти ва қадрли меҳмони бўлган Тўйчибоевга ҳам шубҳа қаратилган эди. Зухуровга қолса, Тўйчибоевдан колхозга қарши бундай зараркунандалик асло мутасаввур эмас. Ҳолбуки, агар комиссиянинг: «Қишлоғингизга шу зараркунандалик асноси четдан кимлар келган?» саволининг аҳамиятига тушунганда...

40 Зухуров васваса ва ташвиш ичида кундалик вазифасига машғул бўлди. Мияси жуда ҳам шишган ҳолда қандай ишлар қилаётганлигини фарқ қилолмас эди.

* * *

Кечки пайт Зухуров қўрғонига қайтганда, Тўйчибоев ҳовуз ёнидаги суфада чалқанча ётиб, қандайдир бир китобни ўқур эди. Зухуров унинг ўқушига халақит бер-

маслик учун астагина қўрғонга ўтиб кетди. Орадан ярим соатлар вақт ўткандан кейин Зухуров кўйлакчан ва яланоёғ ҳолда қўрғондан чиқиб, суфа ёнига келди.

— Уқушингизга халақит бермадимми?

Тўйчибоев ётган жойидан қўзғалмади, кўзини бир неча сонияга китобдан узуб, Зухуровга қаради.

— Ҳозир!— деди ва яна ўқушида давом этди.

Зухуров ҳовуз бўйида турган руҳ чиловчинни олиб, теваракка сув сепи бошлади. Тўйчиев китобнинг бир бетини узунасига букиб, қайтадан очишга таниғлиқ қил-
ғандан сўнг ястиқнинг тегига тикди, чираниб керишди
ва ястиқдан туриб ўлтурди.

Зухуров чиловчинда сув олиб, суфага чиқди. Тўйчи-
боевга сачратмасликка тиришиб, кийиз теваракларига
сскин-секин соча бошлади.

— Нима гаплар бор?— деди Тўйчибоев шер каби
ғўрқираган товуш билан:

— Қандай гаплардан сўрайсиз?

— Ғаним кўрсата олдиларингми, комиссия қандай
фикрга келди?

— Ғаним кўрсата олмадик,— деб Зухуров илжай-
ди.— Ғанимни биз кўрсата олмасак ҳам комиссиянинг
ўзи топди...

— Ғаними ким экан?— деб Тўйчибоев тиззасига
уриб қўйди.

— Ғаним сиз экансиз...

Тўйчибоев жиддий вазиятда комиссиянинг бояги са-
вол-жавобларини эшитиб ўлтурди.

— Комиссия жуда тўғри шубҳаланган,— деди Тўй-
чибоев товушини яна ҳам дўруллатиб,— модомики, сиз
ўз ичингиздан ғаним кўрсата олмагансизми, комиссия шу
ўртада қишлоққа четдан келгувчини сўраган, бунда ко-
миссия жуда ҳақли, жуда!

Зухуров Тўйчибоевнинг мақсадига тушуниб етол-
мади, баҳарҳол яна унга савол назари билан қараб
қолди.

Тўйчибоев давом этди:

— Комиссиянинг кейинги аччиқ-тизиғи жуда тўғри;
агар сиз ўз ичингизни сидирга гуноҳсиз кўрсатиш билан
бирга қишлоғингизга четдан келгувчиларга ҳам қўл те-
гиздирмаслиқ тарафида келсангиз, колхознинг эртага
яна бундан ҳам каттарак фалокатга йўлуқиши аниқ,
мен бунга сўз бераман...

Зухуров, чамаси, яна тушуниб етмади, ҳайрат ичида
Тўйчибоевга бир неча вақт қараб турди.

— Сиздан шубҳалансак, сизни тутуб, қамашга берсак, тўғри иш қилган бўлармидик?!

— Албатта, албатта,— деди Тўйчибоев,— Зухуров энди бу йигитга бошқача бир назар билан қарашга мажбур бўлди; девона, дарвеш, йўқса...

— Янглиш фикрга борасиз,— деб кулди Тўйчибоев ва ўз манглайига қўли билан уриб қўйди,— бу яхши ишлайди, бу ҳали жойида...

10 Зухуровнинг мияси жуда ҳам қотди, қаршисидаги девона эмас, ҳозир, унинг назарида, шайтонга ўхшаб кўрина бошлаган эди. Дарҳақиқат, Тўйчибоев бир неча вақт у билан шайтонларча ўйнашгандек кўз қорачуғини ғилдир-ғилдир ғилдиратиб, кулимсиб турди.

— Ҳайрон қолманг!— деди Тўйчибоев,— Модомики, колхозингиз, умуман олганда, қишлоғингиз ғанимдан ҳоли бўлса, ундан кейини шу зараркунандаликни ўзим билан бирга олиб келган мен ҳам гуноҳсиз бўлсам, шу ҳолда... шу ҳолда бу зараркунандаликни ким қилади?

20 Кўкдан шайтон тушган, деб ўйлайсизми? Ишни текширган комиссияни мен жуда бўш кишилар, деб биламан. Мен агар шу комиссияда бўлсам, идора аъзоларини бирини ҳам қўймай қаматар эдим, азбаройи худо, каматар эдим!

Бу девсифат меҳмоннинг комиссиядан четда турганига ва бу кунги мажлисда иштирок қилмаганига ичидан шукур қилиб ўлтурган Зухуров энди бир оз мақсадга тушуна бошлади...

30 Тўйчибоев чорданасини бузуб, ўчоқ қуриб олди ва икки қўли билан тиззаларини бағрига тортиб ушлади. Ҳозир унинг кўзида муҳум бир сирни очишга тиришувчи терговчининг ҳолати бор эди.

— Мен сизга бир неча саволлар бераман!— деди Тўйчибоев бутун аъзоси билан олд ва орқасига тебранар экан.— Раисингиз ўзи қандай одам?

— Раисимиз ерсиз, коранда.

— Фирқада борми?

— Бор.

— Унинг қариндош-урушлари қандай кишилар?

40

Зухуров яхшигина ўйлаб олгандан сўнг, жавоб берди:

— Камбағал кишилар.

— Уларнинг ичида қулоқ бўлганлари йўқми?

— Йўқ.

Шу йўсунда Тўйчибоев муовин, раис ва идора аъзоларини бирма-бир суриштириб борди. Бошқалари Тўйчибоевнинг диққатини жалб этолмасалар ҳам идоранинг бешинчи аъзоси ўрта деҳқон, фирқасиз Турсун Холи-

қовнинг баъзи жиҳатлари унга қизиқроқ туюлганга ўхшадилар.

— Турсун Холиқов қулоқнинг қизига уйланган, денгичи?— деб такрорлади саволини.

— Ҳа.

— Қачон уйланган?

—... Тўрт йил бўлган чиқар.

— Ким, ҳали қайнотасини Нишон бўрсук дедингизми?.. Шу одамнинг қулоққа тортилганига кўп бўлганми? 10

— Иккинчи йил.

— Ҳозир қаерда?

— Ўзи ва икки ўғли билан Андижон теварагидаги Янгиобод жойига сургун қилинган.

Тўйчибоев бир оз бошини қашиб ўйлагандан сўнг ёнидаги халтасини қўлига олиб, тамаки ўрай бошлади.

— Турсун Холиқовнинг хотини бўлмуш — қулоқнинг қизи... Ўзи очилганми, айти қалай?

Зухуров кулди эринибгина жавоб берди:

— Очилган... Апти бежирим — қишлоқнинг кўркам келинларидан... 20

— Холиқов билан тотук турсалар керак?

— Билмадим,— деди Зухуров ва бир оздан сўнг илова қилди,— авзойиға қарағанда, хотин эрига анча ўткур бўлса керак.

— Тўғри, буниси тўғри,— деди Тўйчибоев тамакининг кулини чертар экан.— Мен буни кутган эдим!

Зухуров кейинги жумладан ҳеч нарса онгламади. Тўйчибоев ҳам «терговчилик»ни шу ерда тўхтатиб, янги мавзудан сўз очди. 30

Қўрғон эшигида Зухуровнинг хотини кўрунди, эридан кечки ошни сузуб чиқаришга изи сўради. Хотин суза беришга изи олиб, ичкарига киргач, Тўйчибоев бу куннинг жуда ҳам димлиғидан шикоятланди. Шикоят қилар экан, ўлтурган жойида кўйлагини аста бошидан чиқариб ташлади ва шалоп эткан товуш чиқариб, ўзини суфа остидаги ҳовузга ташлади. Ҳовузнинг кўм-кўк суви ташланувчини ўз бағрига олиб чайқалди, сув бетиде куббалар зоҳир бўлиб, узоқ вақт Тўйчибоев кўзга кўрунмай қолди; Зухуров кўз очиб юмгунчалиқ вуқуъга келган бу уста ҳаракатдан кулумсиради ва Тўйчибоевни ҳовузнинг қайси бурчагидан бош кўтаришини кузатиб турди. 40

* * *

Тун қоронғу, Теваракдан беҳисоб чигирткаларнинг чириллаши бу қоронғуликқа яна ҳам бошқача бир оҳанг бермақда, узоқ-узоқдан эшитиб турган ҳақиқи қушнинг «хаақ-хаақ» деган товуши кўнгулга сабаби онглашилиб битмаган бир маҳзунлик бағишламоқда.

Тўйчибоев ўрнига чалғанча ётиб, бармоқлари орасида тутаб турган тамакисини ора-чора чекиб қўяди. Унинг қаторига ёндош солинган ўринга ёнбошлаган Зухуров қўлидаги пиёласидан гоҳо қултуллашиб чой ичади.

10 Ниҳоят, орадаги узоқ сукутни Тўйчибоев бузди:

— Турсун Ҳолиқов билан орангиз қандай?

—... Турсун Ҳолиқов билан яхшимиз, ўзи жондек йингит.

Тўйчибоев индамади, яна узоқ вақт тамакисини тутатиб ётди.

— Йўқ, мен чойга қондим,— деди Тўйчибоев узатилган пиёлани қайтариб.— Сиз, Зухуров, фирқага кирганингизга неча йил бўлди?

— Уч йил.

20 Тўйчибоев ўридан туруб, муштугидаги қолдиқни қоқиб ташлади; яна тўшагига ётиб олди.

— Сиз, Зухуров ўртоқ, фирқанинг ғоясини яхши тушунасангиз-а?

— Биламан: мамлакатимизда социализм қуруш!

— Тўғри, лекин социализм қуруш енгил иш эмас; ўзимиздаги етишмовчилик, қолаберса, бу ғояга очиқдан-очиқ душманлик кўрсатувчи унсурлар... Сиз бу ёқни ҳам яхши тушунсангиз керак?

— Албатта.

30 — Энди бир масала бор,— деб Тўйчибоев ястукқа ёнбошлади.— Масалан, биров ўзи меҳнаткаш, устига фирқали; лекин онгсизлигиданми ёки бошқа сабабданми, ҳалиги сиз айтган социализм ғоясига зарар етказмақда... Ўзи бизнинг энг яқин дўстимиз бўлган шу зараркунанда кишининг кори-бадини биз сезиб қолганимизда, биз шу дўстимиз билан қандай муомалада бўлишимиз керак?

— Насиҳат қилишимиз, тўғри йўлга бошлашимиз керак бўлади.

40 — Жуда яхши... Башарти, насиҳатга қулоқ солмасачи?

Зухур бир оз жавобсиз турди, пиёласини ичиб, бўшатди.

— Нима қилишимиз керак?— деб тараддудланди Зухуров.— Албатта, сирини фош қилишимиз керак бўлар?

— Албатта!— деди жиддий турда Тўйчибоев.— Мен

сизнинг қишлоғингизнинг ва районингизнинг душман билан кўраша билиш иқтидорини синаб қараш учун шу уч-тўрт куннинг ичида икки зараркунандалик қилдим; улардан бириси уч гектар ғўзани сувга бостириш, иккинчиси икки минг боғ қуруғ бедани ёндириш бўлди-ким, бу сизга маълум!

Зухуров бу сўздан ҳеч нарса онгламади ёки мисол ўрнида сўзлайди, деган каби тушунди:

— Хўш?

— Қишлоғингиз ҳам «хўш» деб қола берди.— деди кулиб Тўйчибоев.— Душманни тутуш иқтидорингиз йўқлиғи устига ҳатто комиссиянинг менинг устимдаги тўғри шубҳасига ҳам эътибор этмадингиз, аксинча, мени оқлашга тиришдингиз...

Зухуров кейинги жумлалар билан томом ҳайронлиққа тушди...

Тўйчибоев давом этди:

— Энди мен учинчи зараркунандаликка ўтаман... Бир ой сизнинг қишлоғингизда дам олатурган бўлсам, колхозингизнинг кулини кўкка совуришимда шубҳам йўқ... Мен бу ишда ёлғиз ҳам эмасман...

— Синаш учун колхозга зарар бериш!— деди ҳайрат ичида Зухуров.— Мен бундай синашга тушуна олмадим...

— Албатта, тушунолмайсиз, шу билан бирга сиз менинг зараркунандалигимни била туриб ҳам сирни очмайсиз... Чунки сиз, қишлоқ халқи, ошналикка қурбон бўлган халқларсиз, мен буни яхши биламан!

Тўйчибоев Зухуровни лол ва маҳбут қўйгандан сўнг ваҳший бир товуш чиқариб, хахолаб юборди... Зухуров дармонсизлангандек узоқ тин олиб, ичини бўшатди.

— Мен сизнинг феълингизга... сира ҳам тушунолмадим!

— Мен боя тушунолмайсиз, деб айтдим-ку!— деди Тўйчибоев яна заҳарханда билан.— Агар тушунсангиз, эртага эмас, ҳозироқ иссиғ ўрнингиздан туриб, менинг тўғримда колхоз идорасига хабар берар эдингиз!

— Зухуров яна уфланди.

— Мен сизнинг даъвоингизга ишонмайман!

— Ишонмайсизми? Мен ҳозироқ сизга ҳужжат қилсам ҳам ишонмайсизми? Мен боя айтдим: менинг бу ишда ёрдамчиларим ҳам бор, деб. Агар ёрдамчиларим бирор сабаб билан турган жойларини ўзгартмаган бўлсалар, ҳозироқ мен улар билан сизни таништиришга тайёрман!

Бу кейинги сўз Зухуровнинг тараддудини бартараф қилгандек бўлди.

— Хўб, таништиринг!— деди қатъий.

— Улар билан сизни таништиргунчалик бир шартим бор: танишганингиздан сўнг бу сирни менинг рухсатимсиз ҳеч кимга сўзламайсиз!

— Нега сўзламайман?!— деди таажжуб билан Зухуров.— Зараркунандалар очиқ маълум бўлгандан сўнг нега хабар бермайман?!

10 — Тўғри,— деди Тўйчибоев кулуб, — ёрдамчиларим фақат менинг мажбур қилишим орқасида бу ишга қадам қўйганлар, улар бу ишда гуноҳсизлар... Тутуб берганингизда ҳам фақат мени кўрсатасиз, шунда ҳам фақат меп ижозат берган вақтдагина!

Зухуров кўнди, бироқ, энди унда бориб кўриш ва кўрмаслик тўғрисида иккиланиш бошланган эди. Тўйчибоев ўрнидан туриб, кийина бошлади. Ястук остига яширган тўппончасини олиб, ичидан осди.

20 — Нега қўзғалмайсиз?— деди Зухуровнинг устига келиб.— Туринг, кийиннинг, сиз ҳам милтигингизни олиб чиқинг!

— Чиндан айтасизми?

— Чиндан, чиндан, мен сизни бирор марта алдаган-мидим?

— Мен ишондим.

— Сиз кўрмасдан ишонманг. Қўзғалинг тезрак. Нима, сиз мени аҳмоқ қилмоқчисизми?

30 Жекириниб айтилган сўнгги жумла билан Зухуров чор-ночор туриб, кийинишга мажбур бўлди ва «Қандай балога йўлуққанман»,— деб кўнглидан кечирди.

Зухуров кийиниб бўлгач, ичкаридан милтигини олиб чиқишга борар экан, Тўйчибоев ўқдан кўпрак олишга, эҳтиёт учун бир арқон ҳам олиб юришка тавсия қилди.

— Арқон нима учун керак?

— Кейин биласиз, ҳозир ола беринг.

Зухуров ичкаридан чиқти; йўлга тушдилар; беш-ўн қадам қўрғондан йироқлашганда, Тўйчибоев Зухуровга қайрилиб тўхтади:

40 — Мен улар тура турган қўрғонни кечаси топиб боролмайман,— деди.— Сиз бошлаб борасиз!

—...?

— Улар кимнинг қўрғонида туришларини, ҳозир айтаман... Илгари шуни билиб қўйингизким, бу ишимиз хайрли гап эмас, шунинг учун сиз йўлни кишисиз, пасқам жойлар билан бошланг!

58 Зухуров «хўб» дейишдан бошқа сўз айтмади, чунки

ҳозирги қоронғу кеча каби қора бу иш билан мияси ай-
наган, муҳокамаси чўзилган эди. Ўзи ҳам Тўйчибоев
олдида илон томонидан авралган чумчуқдек ихтиёрсиз
қанот қоқар эди.

* * *

Тевараги ғўза ва жўхори каби экинлар билан ўрал-
ган бу қўрғоннинг яқиниғача бир қанча итлар акил-
лашиб келдилар. Итларнинг ҳужумидан қўрққан бир
мушук ирғиб, бўғотни тирноқлари билан тирнаб, қўр- 10
ғон томига чиқиб кетди. Қўрғоннинг муюшидаги катта
туп дарахтда тинч ухлаб ётган паррандалар қанот қо-
қишиб патирлашдилар. Итлар ҳужумидан қўрққан ким-
дир биров ўзини жўхорилар ичига олди чоғи, узун бўй-
ли жўхорилар шитирлашкан товуш чиқардилар. Ёқим-
сиз, оҳангсиз итлар товуши остида теваракдаги чи-
гирткалар чириллаши эшитилмас бўлди...

Итлар беш дақиқа чамаси ҳуриб, сўнгра бирин-си-
рин қўрғондан узоқлаша бошладилар. Бир оздан сўнг
қўрғон тевараги тинч ҳолга айланиб, ҳашарот товуш-
лари эшитилди. Жўхориларнинг қўрғонга яқин жойи 20
яна шалдираб кетди. Орадан икки кўлага чиқиб, секин-
секин қўрғон девори остигача юриб келди. Шунда икки-
си ҳам бир оз тўхтаб, недир шивирлашгандан сўнг қўр-
ғон ихотаси бўйинча юра бошладилар. Қўрғоннинг уч
томонидан айланиб бўғотнинг қадди ерга яқинроқ кў-
ринган бир жойида олдинда борувчи кўлага тўхтаб, бў-
ғотни кўзатди.

— Шундан.

Иккинчиси кўлага жавоб бермади. Биринчи кўлага
яна нималар ғўрунглади. Иккинчи кўлага қўлидаги 30
таёқ каби нарсага суяниб, орқасини тутди. Биринчи кў-
лага иккинчининг орқасига минди. Остидагини тентира-
тиб юбормаслик учун аста-секин унинг елкасигача чи-
қиб, қаддини ростлади-бўғотдан қўлтуғиғача юқори
кўтарилди. Ўзини томга олиш учун чамалаб кўрди, бўл-
диролмади.

— Бир оз қаддингизни ростланг!— деди шивирлаб.

Остадаги инқиллаған товуш чиқариб кучанди; ост-
даги ирғиб, ўзини томга олди. Бўғот шитирлашиб, ост-
га тупроқ тўкулди. Томдаги бир оз ўзини ростлаб, те- 40
варакка разм қўйди. Атроф ёришиб кетди—кўкда юлдуз
учкан эди, узоқроқдан ит ҳурган товуш эшитилди. Он-
да-сонда хўроз қичқирган товушлар қулоққа тўқунар
эди.

Кўлага том бўйлаб эмаклаб кетди. Қўрғон томи чор деворнинг шарқи билан жанубида бўлиб, шимол ва ғарб қуруқ пахсадан иборат эди. Эмакловчи шарқий томдан ўтиб, жанубий томнинг ўртасигача келди ва шунда бир оз тўхтаб олгандан сўнг ҳовли томоннинг бўғотиға қараб сурула бошлади; бўғот лабига етқач, бошини жуда ҳам қуйи қилиб, ҳовлига мўралади; тун обдон қоронғу бўлса ҳам ҳовлидаги қора қўлагалардан баъзи нарсаларни белгилаш мумкин эди: тўғридаги пахса девор остида қора бир сигир боғланиб турмоқда; ҳовли ўртасидаги зўр ёғоч катда биров ухлаб ётмоқда; булардан бошқа саҳннинг турли жойларида қора-қура нарсалар кўзга чалинмоқда. Бўғот ёнидан мўраловчи буларни кўздан кечирар экан, гўё ўз ёнида бировнинг товушланганини эшиткандек бўлди... Товушланиш қуйидан, қуйидаги бинодан келар эди. Кимдир хуруллаган товуш чиқариб, ухлар эди. Шундан сўнг эмакловчи яна эмаклаган ҳолда орқасиға қайтди.

10 остида қора бир сигир боғланиб турмоқда; ҳовли ўртасидаги зўр ёғоч катда биров ухлаб ётмоқда; булардан бошқа саҳннинг турли жойларида қора-қура нарсалар кўзга чалинмоқда. Бўғот ёнидан мўраловчи буларни кўздан кечирар экан, гўё ўз ёнида бировнинг товушланганини эшиткандек бўлди... Товушланиш қуйидан, қуйидаги бинодан келар эди. Кимдир хуруллаган товуш чиқариб, ухлар эди. Шундан сўнг эмакловчи яна эмаклаган ҳолда орқасиға қайтди.

20 Қуйидаги қўлага ҳануз бўғот остида сўррайиб турар эди.

— Зухуров!— деди шивирлаб томдаги.

— Мен...

— Милтиқни менга узатинг.

Милтиқ узатилди.

— Арқоннинг бир учини менга ташланг!

Арқоннинг учи ташланди.

— Арқонни ушлаб, юқориға!

30 Зухуров эпчил эмас эди. Тўйчибоевга кўп машаққат бериб, базўр бўғот ёнига ўлтуруб олди. Бу ёқдан хотиржам бўлган Тўйчибоев устидаги қора тужуркасини ўлтурган кўйи ешиб ташлади ва оёғидаги этигини ҳам икки ҳаракатда ешиб қўйди.

Зухуров бир нарса онгламас эди. Кечалик овга янги чиққан ёш ўғрудек кўнгли ташвишлар билан тўла эди.

Тўйчибоев ечилган тужуркасини ковлаб, гугурт олди.

Унинг тамаки чекиш учун гугурт ёқишидан қўрққан

Зухуров: «Бунда ёқманг», деб танбеҳ ясашга мажбур

бўлди. Тўйчибоев гугурт ёқмаганидек унга жавоб ҳам

40 бериб ўлтурмади.

— Сиз ана шу қорайиб кўрунган тарновгача эмаклаб боринг!— деди шивирлаб Тўйчибоев.— Мен ҳовлига тушаман!

— Нима учун?

— Катда биров ухлайди... Мен унинг бетига гугурт ёқаман, сиз уни таниб олишга ҳаракат қилингиз!

Зухуровнинг аъзосига сирқироқ кириб кетди.

— Нима учун бу?

— Таниб олиш учун, дедим-ку.

Зухуров, номус кучли, Тўйчибоев кўрсаткан томонга қараб эмаклади.

Тўйчибоев шарқий томнинг девор бошланган жойига келиб, шундан қўрғонга тушушни мувофиқ кўрди. Чунки бу ернинг сархоки йиқилганданми ёки қўрғон эгалари шундан томга чиқиб юрганданми, баҳарҳол устида ўлук тупроғи йўқ, ўзи ҳам паҳсанинг бошқа жойларига қараганда пастроқ эди. Ўлук тупроқли бўлганда, остига нураб товуш чиқариши мумкин ва бу Тўйчибоевга матлуб эмас эди. 10

Тўйчибоев қулойдик билан ўзини пастқа олди. Бир оз катти кузатиб тургандан сўнг, бинолар ёни билан оғилхона, ошхона, уй ва энг охирда бояғи хуруллаган товуш эшитилаётган айвонга келди. Ёнига бешик қўйган бир эр ва бир хотин донг қотиб тўшакда ухлар эдилар. Бир оз тўхтаб, айвоннинг нариги ёнига ўтди. Буниси дарвоза йўлағи эди. Йўлакка кириб, дарвозагача борди. Қоронғуда тимскилаб занжирни топди, тааж-жубланди, чунки занжир очиқ эди. Машаққатланиб томга чиқиб юрганига пушаймонланди. 20

Секин-секин ерни босиб, ҳовли ўртасидаги катда ухловчи устига келди. Ухловчининг бош томонига ўтиб тикилди, аниқлаш мумкин эмас эди. Юқоридаги бўғотдан мўралаб турувчига қўли билан «ҳазир бўл!» ишорасини бериб, қўлига гугуртни олди. Қутичадан чўпни чиқара бошлаганда, бўғот ёнидаги Зухуров бир нарса ишоратлар қила бошлади. Тўйчибоев унга қарамадимини ёки қараса ҳам унинг қўрқоқлиғига таҳаммул қилдимини, баҳарҳол чўпни дорига суртуш учун тегизганда, йўлак томондан дарвозанинг аста ёғирлагани эшитилди... Бўни илгаридан сезиб турган Зухуров қўли билан «қоч, яширин» ишорасини бера-бера томнинг нариги томонига эмаклаб кетди. Тўйчибоев қўрғонга киши кирмақда эканини фаҳмлаган эди... Катдан четлашиб кетишга вақт тополмади, секин турган жойига чўкди, иккинчи ҳаракатда ўзини кат тагига олди. Шундан бир-икки сония ҳам вақт ўтмади, йўлак оғзида бир кўлага кўринди. Кўлага айвонга ўтиб қарагандан сўнг тўғри катга томон кела бошлади. Катнинг худди Тўйчибоев яширинган жойига келиб тўхтади. Тўйчибоев келувчининг оёқларидан қучоқлаб олса мумкин эди. Кўлага ухловчининг ястиғига энгашди: 30 40

— Солиҳ, Солиҳ!— деб шивирлади ва қўли билан ухловчининг манглайини туртди.— Солиҳ, Солиҳ!

Солиҳ чўчуб уйғонди, бир неча вақт кўзини яхши очолмай турди.

— Мен, мен, Ҳамробой.

Солиҳ бир оз уйқусини қочириб, кўкдаги юлдузларга қаради.

— Вақт етдими?

— Етди, Хулқарга қара.

— Қули?

— Қули шунда.

10 Солиҳ ўрнидан туруб ўлтурди, устига кийинмини илди ва шундаёқ этигини кия бошлади.

— Сиз чиқа беринг, мен ҳозир!— деди Солиҳ.

Кўлага шипиллаб йўлакка ўтди. У дарвозага етар-етмас, Солиҳ ҳам катдан тушди.

Зухуров дарвоза теварагида бир неча кишиларнинг юрганларини, дарвоза ғижирлатганларини, катда сўзлашқанларини аниқ-таниқ пайқаб ётди. Тўйчибоев тўғрисидаги онглашилмовчилик, яна, унинг назарида, ўн қат ортди.

20 Дарвоза тевараги тинчиб, оёқ товушлари биткач, аста ётган жойидан бошини кўтарди ва эмаклаб бўғот ёнига келди, катка ва кат теварагига қаради. Катда биров ётадимми, йўқми — бунинг ажрата олмаси ҳам кат ёнида Тўйчибоевнинг қўролмаганидан сўнг саҳндаги ҳар бир қорани диққат билан кўздан кечириб чиқди. Томга чиққанми, деб теварагига қаранди. Нариди Тўйчибоевнинг тужурка ва этигидан бошқа қора кўрунмас эди... Бир неча вақт саҳнани таъқиб этиб тургандан сўнг ажаблана бошлади: осмонга оштимми, ерга кирдимми? 30 Ёки... ёки, унинг ўзи айтканча, ёрдамчилари билан яна бир зарарқунандалик сари қадам қўйдимми?

Яна ўн дақиқа чамаси куткандан сўнг зерикди. Тўйчибоевнинг тужуркаси турган жойига эмаклаб келди. Бунда тагини бир оз куткандан сўнг ортиқ чидашга тоқати қолмади, этикни тужуркага ўраб, ерга ташлади; милтиқнинг ўқини бўшатиб, қўлига олди. Бир неча вақт ерга тушишга қулай ўрун излаб, боя Тўйчибоев қўрғонга тушган наҳрадан қулайроқ ўрунни тополмади. Бир мунча қийналиб, ахирда ерга тушди; милтиқни янгидан 40 ўқлаб, бир оз илтижли ҳолда Тўйчибоевнинг кийимлари устида иккиланди. Кийимларини олиб қайтайми ёки шу ерга ташлаб кета берайми, деган тараддудда эди. Ахирини, олиб қайтиш фикрига келди. Кийимни кўтариб, йўлга тушди.

Қўрғондан қирқ-элли одим йироқлашган эди, яқин орадан тўппонча товушини эшитди. Яна ўн қадам бос-

масдан, иккинчи, учунчи мартаба ўқ отилиб, Зухуровнинг қулоқлари тиккайди ва тўхтади... Кўнглига қўрқув аралаш таажжуб жойлашган эди. Яна ўқ отилди... Ўқ товуши олдиндан келмакда эди, Зухуров одимини тезлатди. Энди, ора-чора қулоғига кишиларнинг ола-говури ҳам кела бошлади. Ола-говур келган томонни аниқлаш учун йўл уватида ўсган девпечак ёнида тўхтади. Шу ҳолда йўл ёқасидаги ғўза пайкалдан шатир-шутир ғўза тупларига тўқунган товушлар эшитиб, девпечак орқали пайкалга мўралади: ғўзалар ичидан сузуб уч кўлага ошиқа-ошиқа шу томонга келмакда эди... Зухуров бир оз тараддуд ичида тургандан сўнг ўзини секин девпечак остига олди. Ғўза ичида сузувчилар бирин-бирин уват орқали йўлга чиқа бошладилар. Учинчиси ҳам йўл устида тўхтади. Зухуров улардан бирисининг оғир-оғир тин олаётганлигини сезар эди.

— Изингизда одам бор экан!— деди бирови.

— Бор экан!— деди иккинчиси нафаси оғзига тикилган ҳолда.— Менинг оёғимга ўқ тегди, этигим қонга тўлди!

— Сўзлашиб туриш вақти эмас,— деди учунчиси,— бундан силжиб қолайлик!

Ҳар уч кўлага Зухуров келган томонга қараб йўл сслди, улардан бириси оқсаб, орқада қолиб бормоқда эди.

Зухуровнинг қалби қаттиқ тепиб, нафаси оғзига тикилиб келгандек бўлди. Яна шу ҳолда товушланди:

— Қочма, отиласан!

Ҳали ўн қадам ҳам босмаган кўлагалар бирдан йўл устида тўхтадилар. Бироқ девпечак остида турган Зухуровни бирови ҳам кўролмади.

— Бизда асбоб йўқ, деб ўйладингми?— деди бирови ва қарс этдириб тўппончадан ўқ узди.

Девпечак ичидан ҳам қарсиллаган товуш чиқди. Қўлагадан бириси мукканча ерга йиқилди... Қолмиш икки кўлага икки томонга ажралиб, олдинга югуруб кетди.

Зухуров милтиғидан бўш гилзани чиқариб, янги ўқни жойлагунча қочқунчилар кўздан йўқолдилар. Зухуров ўқланган милтиқни қўлида ушлаган ҳолда нима учундир қалт-қалт титрар эди ва йингирма қадам нарида жон чекишиб ётувчига даҳшат билан қараб турар эди.

Девпечак ичидан яна ўқ узулди. Бироқ буниси ҳадафсиз отилган ўқ эди. Зухуровнинг қалтираган бармоғи тепкига эҳтиётсиз тўқунган эди...

Зухуровнинг шанғиллашган қулоғи аллақанча оёқ

товушларини эшитди. Кўз очиб юмгунчалик, ўз тевара-
гида ўнлаб кўлагаларни кўрди. Зухуров девпечак ости-
дан чиқа бошлади. Кишилар йўл ўртасида хириллаб
жон чекиша ётувчининг устига тўқулдилар.

— Ким буни отди?

— Отилган ким ўзи?

— Ёспирай!

— Вой, қудратингдан кетай!

Биров жон чекишувчининг юзига гугурт ёқиб тутди.

10 Яна ола-говур кўпти:

— Ҳамробой-ку!

— Қулоқ!

Ҳамробойнинг ҳўкуз ўғрусини бўған экан-да!

— Колхознинг бедасига ўт қўйиш хунари ҳам бор,
десаинг-чи!

— Ғўзани сувга олдиришга ҳам уста!

— Имонини ўгур, Жонбой, оғзидан қони кепти!

Ҳангама ва кулги...

— Ким отган буни-а? Боплапти-ку!

20

Тўладан товушни дўриллаган аллаким овоз қўйиб
чақирди:

— Зухуров, ўртоқ Зухуров!

Зухуров қўлида милтиғи билан ўртага келиб кирди.

— Мен..., ўртоқ Тўйчибоев, сизми?

— Мен, мен...

Яна гугурт ёқилди, ҳамманинг кўзини Зухуровга
тушди.

— Вой, отанга раҳмат, Қурвон Зухуров!

— Мерган экансиз-ку, Зухуров!

30

Зухуров олқишларга қулоқ солиб турмади, чунки
унинг кўзини Тўйчибоевнинг қип-қизил қонға беланган
ўнг қўлига тушган эди.

— А, а, сизга ўқ тегдими, ўртоқ Тўйчибоев?!

Бошқалар ҳам ўз ичларидаги бу бегона ярадорга
илтифот билан қарадилар. Тўйчибоев мажруҳ қўлини
қурсоғи тўғрисиғача кўтариб, сўл қўл билан тўппонча-
сини ушлаган ҳолда илжайиб турар эди.

— Сиз яхши шогирдсиз!— деди кулиб Тўйчибоев.—

40

Коммунистликка лойиқсиз!

Зухуровнинг қулоғига махтов кирмади; қўлидаги
милтиқни, бировга бериб, ўзини Тўйчибоевнинг мажруҳ
қўлини очиб, қарай бошлади, икки-уч томондан гугурт
ёқилиб, ўрта обдон ёриди.

— Арзимаиди, сал!— деди Тўйчибоев.— Ўқ ўпиб
ўтди!..

* * *

Зухуров дарвозани уч-тўрт карра тўхтаб қоққандан сўнг занжир очилиб, ичкаридан куйлакчан, яланг оёқ биров чиқди.

— Ким бу?

— Мен, Зухуров.

— Хуш келибсиз!

— Вақтсиз сизни бетинч қилганим учун кечирасиз, Ҳолиқов,— деди Зухуров.— Гўёки... гўёки айтишларига қараганда, қўрғонингизда қишлоқ учун зарарли ҳисобланган биров турар эмиш... Биз шу кишини текширгали... 10

Ҳолиқов бошини қашиди, тараддудланди.

— Ким экан... Оти нима?

— Солиҳ.

Ҳолиқов чуқур сукутга борди... Бирор дақиқа чамаси Зухуровни кутдирди.

— Ёнингиздаги ким?— деб сўради охирда.

— Ёнимдаги... ёнимдаги Солиҳнинг сизнинг қўрғонингизда турганлигига маълумот олган киши!

— Қоронғу кечада кишини тинчсиз қилишга ким унга ҳақ берган? 20

— Сизнинг хиёнатингиз!— деди заҳарханда билан Тўйчибоев ва Зухуровга мурожаат қилди.— Сиз бу одам билан ҳозирча баҳслашиб турмангиз!

Шу сўзни айтиб, сўл қўли билан тўппончасини қинидан чиқорди ва ичкарига кира берди. Зухуров ҳам милтиғини отишга ўнглаб Тўйчибоевни таъқиб этди. Ҳолиқов дарвозанинг табақасига суянган ҳолда қолди...

Иккиси йўлакдан қўрғонга юзланмай туриб, қўрғон ташқарисида «тут, тут» деган товушлар эшитилди. Олафовур қўпти... Иккиси орқага қайтишга мажбур бўлди. 30

Ташқаридан қўрғонни қуршаб олган колхозчилар девордан ошиб қочмоқчи бўлган Солиҳни тутиб келтирдилар.

— Қули қаерда?— деб сўради Солиҳдан Тўйчибоев. Солиҳ жавоб бермади.

— Уртоқ колхозчилар!— деди Тўйчибоев.— Тонг ёригунча қишлоқ шўроси идорасида сақлаб бериш учун Солиҳни ва Ҳолиқовни сизларга омонат топширамиз! 40

Колхозчилар дарҳол иккисини қўлтуқлашиб олдилар.

— Менинг нима гуноҳим бор?— деб ёлборди Ҳолиқов.

— Сиз ўз уйингиздан ўғруға жой бергансиз!— деб кулди Тўйчибоев.

Халқ тарқала бошлади. Солиҳ ва Ҳолиқовни етаклаб бораётган колхозчилардан: «Тўғри юр! Силтанма! Қа- 65

дамингни чаққон уз!» деган мағрур ва амирона ҳайқириқлар эшитилди.

Кун бўйи уйқусиз кечинган Тўйчибоев билан Зухуров индашмасдангина қўрғонга қайтиб борар эдилар. Кўп қон оққанданми ёки тонг салқини тушканданми, баҳарҳол Тўйчибоев ўз вужудида бир увишиш, титроққа яқин бир қалтираш ҳис қилар эди.

Қишлоқ устидан кеча қоронғулиги бир оз кўтарилиб, табиат қуюқ туман ичида каби гўзал кўрунар эди.

10 Теваракдан хўроз қичқирган товушлар эшитилиб, онда сонда қуш сайроқлари ҳам қулоққа кирар эди.

Яқин ўртадаги бир эшак, ҳиқ-ҳиқ-ҳиқиллаб тургандан сўнг жуда ҳам баҳайбат ҳанграб юборди. Бу ҳанграш билан аллақайси дарахтда ўлтуруб «чиливили», «чала-чили» деган оҳангда сайраб ўлтурган жибилажибон сайроғи эшитилмас бўлди.

Шарқ уфуқидан аста-секин қоронғулик кўтарилиб, ўрнига субҳи содиқ жойлашмоқда эди.

1919 ЙИЛ ЁДГОРИ

Учқўрғонли ўртоқлар менинг Умархон ва Мадалихон даврига онд тарихий маълумотлар йиғиб юрганлигимни сезгач: «Бизнинг қишлоқда Аҳмад амиркончи исмли бир чол бор, учрашсангиз, эҳтимолки, ундан баъзи маълумотлар оларсиз»,— деган таклифда бўлдилар. Унинг ёшини 116 да деб эшитгач, бориб кўришга қизиқсиндим.

Учқўрғон район ижроқўми раиси ўртоқ Обид Маҳзумов ва яна бир неча дўстлар ҳамроҳлигида Аҳмад амиркончи турган жойга яёвлаб кетдик.

Учқўрғон қишлоғи Норин дарёсининг ёқасига қурилган, манзараси гўзал бир қишлоқдир. Нориннинг телба суви тошларга тўқиниб, «шув-шув» товуш чиқариб, турли шакллар ҳосил қилиб оқади; куннинг энг қизғин шамоли бетга уриниб туради.

Қишлоқдан анчагина йироқлашиб, темир йўлдан кесиб ўтгач, узоқдан дарё устига солинган кўпрук (темир йўл кўпругидан бошқа) кўринади. Бу кўпрукнинг бу юзи-Ўзбекистон, нариги юзи — Қирғизистон ҳисобланади.

20 Кўпрук ёнига яқинлашгач, кўча юзида ўсган тут дарахти остидаги катда ёстиққа суяниб ўлтирган бир чолни ишорат қилдилар. Бу бояги Аҳмад амиркончи эмиш. Илгари йирик гавдали бўлса ҳам ҳозир эти қочиб, суяклари ўлтирган, орқадан қараганда, 12—13 ёшли бола ҳолини эслатади. Юзидаги беҳад ажинлар офтобда қовжираган шафтолини эсга тушуради. Соқол-мурти

оз, қовоқ ҳалқимлари орасидан аранг-аранг кўз чизиги сезилади. Оппоққина ювилган, олди очиқ, кенг чит яхтагининг боғичини бўшгина боғлаб, тек ўлтиради. Катнинг остида ингичка, узун бўйли бир сув қовоғи юмалаб ётади. Кат теварагида бизларни кўргач, қовжираган кўзини каттароқ очишга тиришиб, қаддини ростлантираб ўлтирди ва ҳар қайсимиз билан қўл олишиб кўришди, қулоғи бир оз оғир, товушни бир мунча кўтариброқ гапиришга тўғри келди. Менинг унинг зиёратига махсус келганлигим англантилгач, ўлтиришга жой 10 кўрсатди.

Бундагилар чолнинг бу қадар ёшга кирганлигига ишониб етмайдилар. Шунинг учун мен уни бир оз синамоқчи бўлдим:

- Соғ-саломат, тетиккина ётибсизми, ота?
- Шукур, ўғлим.
- Асли қаерда туғилгансиз, ота?
- Менми? Мен Хўжандда туғилдим.
- Учқўрғонга келганингизга кўп йил бўлганми?
- 90 йилдан ортди.
- Нима касб учун келдингиз?
- Мана шу кўприкка қоровул бўлиб келдим.
- Ҳали ҳам қоровулмисиз?— деб кулиб қўйдим.
- Ҳа, қоровулман.

Айтишларига қараганда, чол ҳануз ўзини кўприкка қоровул деб билади.

- Хонлардан кимларни кўриб-кечирдингиз?
- Хонлардан...хонлардан Мадалихон, Шералихон, Худоёрхон, Маллахонларни кўрдим.
- Сиз Жаннатмакон¹ни кўрмадингизми?
- Йўқ, мен кўрмадим.

Мадалихоннинг 1256 ҳижрий ёки 1834 мелодий йилда Бухоро амири Насрулло томонидан ўлдирилганлиги менга маълум.

— Сиз Мадалихонни неча ёшда кўрдингиз, қаерларда кўрдингиз?

— Мен Мадалихон вақтида 15 ёшлар чамалик бола эдим. Ўзини Хўжандда кўрдим.

Қўлимдаги баъзи тарихий ҳужжатлар ва кишиларнинг ривоятларига кўра, мен бир даража Мадалихоннинг қиёфат ва сиймосини биламан. Бинобарин, унга бу тўғрида саволлар бердим. Жавоб қўлимдаги ҳужжат- 40

---

¹ Эскилар Умархонни «Жаннатмакон» лақабида яхши танийдилар (А. Қ.).

ларга мувофиқ чиқиши билан баробар чол менга маж-хул нуқталарни ҳам сўзлаб чиқди.

Яна бир қанча воқеалар устидаги саволларимга яхши жавоблар берди. Жумладан, Маллахон тўғрисидаги бир ҳикояси хонлар ваҳшатини очиқ гавдалантирдими, уни кўчириб ўтаман.

10 — Мен бир вақт Хўжандга бордим,— деди Аҳмад ота.— Маллахон Хўжанд теварагига қўрғон олдирмоқда, шаҳарнинг ёши-қариси, хотин-қизлари зўрлик билан деворга ишлатилмоқда эканлар. Ҳар қандай узрни ҳам хон ва кишиларни қабул қилавермас, хон олдида ўлимдан бошқа нарса уларга ўтмас экан... Ой кунни яқин бўлган бир ҳомилали хотин шотида туриб, қўрғонга лой ирғитар экан, туғиб юборди... Боласи ерга тушиб, жон берди; ўзи ҳам шотидан боласи устига йиқилиб, шунда ўлди. Бу ҳолга чидолмаган халқ хонга қарши қўзғолон кўтарди...

20 Аҳмад отанинг «амиркончи» деб аталишига сабаб унинг бир касби этикчилик бўлиб, дастлаб амиркон тери тикиб, Учқўрғон теварагига тарқатганлиги учундир. Ҳануз уни «Аҳмад амиркончи» деб атайдилар. Чол бир неча марталар уйланган. Хотин-болалари ўлиб кетган. Ҳозир ўзи яшайди. Шундаги кўпрук қоровули ва қишлоқ меҳнаткашлари ундан хабар олиб турадилар. Бу ёрдам бўлмаган кунларда чол қийналади.

Хайрлашар экан:

— Охунбобоевни кўрсангиз, айтасиз, ҳолим оғир... Агар ўлсам, ўзи кўмсин. Эсингиздан чиқармангиз!— деб зориллаб қолди.

КАЧИДА ИККИ ҲАФТА

Менга Татаристоннинг Арча районига қарашли Қачи овулида икки ҳафталаб қолишга тўғри келди. Овулни, ундаги колхозни ва халқ аҳволини ўрганиш учун келган бир кишига икки ҳафтали бир муддат жуда қисқа бўлса-да, кўп нарсалар ўргана олдим. Татар овул деҳқони қандай ишлайди, нечук яшайди, унинг молдорлиги, колхозга уюшгандан сўнгги ҳоли каби жиҳатларни кўздан кечириб қайтғач, ўз таассуротим билан газета ўқувчиларини ҳам таништиргим келди.

10 Руслардан бир неча қайта: «Татарлар жуда ҳам тиришқоқ халқ, улар ер ишида бизнинг мужикдан ҳам юқорида турадилар», деган сўзни эшитган эдим. Татар овулида бўлғач, мен бу ҳолни ўз кўзим билан кўрдим. Чиндан-да, татар деҳқони йиқилса, ер тишлайтурган

бир халқ экан. Эртадан кечга қадар кўнгил қўйиб ишлаш, ҳатто кечалари ҳам уй ҳайвонлари учун ҳашак ҳозирлаб юриш ҳозир бу халққа роҳат бўлибгина кўринадиди. Яна эрта билан соат 5 ларда чой ва икмак¹ ин еб-ичиб, қир ишларига югура беради.

Умумий дам олиш кунларидан бошқа вақтларда кундузлари овул (қишлоқ) бутунлай деярли бўш бўлади. Ҳатто болалар ҳам бола боғчасида, фақат уйда қолган ишга яроқсиз чолларгина кўринадилар, овул кўчаларида туркум-туркум ғозларгина ғоғиллашиб юрийдилар. 10

Овулнинг жонлануви кеч соат 6—7 миёнларида бўлади: қир ишларидан қайтаётган ёш йигитлар овулни бошга кўтариб, қўшиқ айтадилар, унда-мунда гармон товушлари эшитилиб, бир-бириси билан ўйнашиб, шаяриб² қайтган татар қизларининг, кумуш танга тўқилган сингарин, жаранглаб кулишлари юракка тўқинадир. Шу вақтда овулнинг подасида (қутувида) яйловдан қайтиб, сигирлар бузовларни соғиниб маърайдилар, сариқлар³ қўзиларни қўмсаб, бааа-буу қиладилар. Овул жуда ҳам 20 кўнгилли ҳол олади...

Бунда ҳар ким ишлайди, бола-да, қарт-да. Ҳатто саксон ёшлик бир чол Муҳаммадраҳим Валиев стахановчи бўлишга тиришиб юрибдир. Узи саксон ёшда. Уч ўғли оқлар билан урушда ўлган. Ҳозир Муҳаммадраҳим бобой колхоз хирмонида соқчилик хизматини ўтаб туради. Мен у билан сўзлашишга қизиқсиниб: «Қари киши экансан, сенга ялтарга вақт».— дейман. Бобой менга тушунолмай, қараб тургандан сўнг айтади:

— Куч бўлгач, нек ишламаска?

— Сексанга кириб қолибсан-ку!

— Мен сенинг тикли ёшлардан дўртисин бариб йиғам ади!— деди ва ғайратлангандек қўлидаги таёғин ерга тўқиллатиб қўяди. Шу орада бизнинг ёнга бир неча ёш колхозчи йигитлар келиб тўхтайдилар.

— Бизнинг бабай йигит шекилли эди,— деб кулади йигитлардан бириси.

— Мена, мена, чинин айта ул,— деди бобой,— ёш қизга уйланасингина!

Кулишимиз, чол ҳам кулиб қўяди. Сўнгра жиддий 40 бир тус олади:

— Уч малайим (ўғлим) оқлар билан сўғишда ўлди... Алар колхоз учун сўғишдилар. Мена мен малайларим меним учун ясаб қалдирган шуши колхозда ишлим,—

¹ Икмак — нон.

² Шаяр — шўхлик.

³ Сариқ — қўй.

деди ва бир оз тўхтаб туради.— Шулай, шулай... колхоз али чачқа¹ атиб кетмаган. Мен, билим сизлий, деб турсам, бирда чачқаламас ул!— дейди.

Шундай, «Авангард» колхозни ҳозирданоқ гуллаб бошлаган. Беш ўн сигирдангина бошланган «Авангард»нинг сут фермасида йилдан-йил насли яхширтила борган 116 сигир ва тана бор, 182 от, 864 ғоз ва тагин алланарсалар.

10 Колхоз аъзоларини юз процент сигирли қилиш тўғрисида ҳам ҳалиги сигир фермаси зўр роль ўйнайди. Сигирсиз аъзоларга 60 лаб тана тарқатиб, колхозчиларни юз процент сигирли қилади. «Авангард» бу билангина тўхтамайди: колхозчиларнинг ҳар қайсиларида учтадан тортиб, то 10 га қадар сариқ ва эчкилар, 10—20 лаб ғоз, 20—30 лаб товуқлар ҳам бўлиб қолади.

Овул етти йиллик мактабга эга бўлиши устига тевазўрақ овуллардан келиб ўқийтурган 200 лаб ёшларни колхоз томонидан ёпилган зўр ётоқда тарбиялайди.

20 Овулни электрлаш бу йил туғилган янги масаладир. Ҳозир Қачи овулини иккига бўлиб ўтган Қозонка сувини бўғиб, кичкина хидростанса қурилиб битажак. Овулнинг маданий бир тус олишига сабаб бўлажак бу хидростанса 65 киловатт кучга эга бўлиб, колхознинг механиклашган бир тегирмонини юритиш билан бирга бутун овулни ёритажак.

30 Айниқса, меним бунда диққатимни жалб этган нарсаси колхоз томонидан янгигина кўкартирилган олма боқчаси бўлди. Чиндан-да, татар овуллари учун янгилик мақомида бўлган бу олма боқчаси ҳар кимни ҳам қизиқтирарлиқдир. Зўргина бу олма боқчасини Татаристоннинг Мичуриини мақомидаги Собиржон абзий Баширов тарбиялайди. 2100 тупдан иборат. Собиржон абзийнинг ўз танлаши ва пайванди (ялғави) билан ўсган беш-олти ёшли олма дарахтлари бу овулнинг порлоқ истиқболи каби ғўзал бўлиб ўсиб ётади.

40 Меним ўзим қисман олма боқчалари ўлкасида ўсганлигимдан қайта-қайта Собиржон абзий ёнига бориб, суҳбатлашиб, олма дарахтларининг ўстирилувини қараб юрдим. Бизнинг ўлка (Ўзбекистон) тажрибасича, баъзи бир ногўрни ўстирилган туплар ҳақида саволлар бериб, ўз билганларим билан ўртоқлашдим. Собиржон абзий меним танқидларимга беш эғиш баробарида, боқчанинг иккинчи бир қитъасида ўсган олма тупларини кўрсатди:

¹ Чачқа — гулламоқ.

— Мана булар ҳақинда қандай фикрлайсан?— деб сўради.

— Жуда тўғри ўстирилган!

Собир абзий нотўғрироқ ўстирилган дарахт ҳақида узрини айтди.

— Мен бир ўзим 2100 туп олма оғочиға қараб чиқишга етиша олмайман. Шундан бошқа меним тарбиямга қараб турган янгидан ялғомчи ёш олма ва бошқа оғочлар бор. Қолхоз эса меним ёнга доимий ёрдамчилар бермайди. Тўғри келган кишилар билан иш олиб бо- 10
ришга тўғри келгач, албатта, шундай бўлади-да!

Собир абзий—65 яшар чамали тажрибали бир боғ-бон. Ўртоқ Сталин ҳузурида қабул қилиниб, раҳмат қоғози олган. Айниқса, Татаристон учун унинг тажрибаларининг аҳамияти жуда катта. Качида ўн тўрт кунлар турувим асноси колхознинг кўпгина ютуқларга эга эканлигини кўрув билан бирликда бир қанча камчиликларга ҳам йўлиқдим.

Овул яшилча (кўкат) жиҳатдан жуда ҳам камбағал. Бунда пиёз, бодринг, савзи, помидор, карам, қизилча ва 20
шунинг сингари кўк экинлар экилмайди деярли. Бу овулга четдан келувчилар эмас, овулнинг ўз кишилари ҳам бундай нарсаларни Арчадан олиб келишга мажбурлар. Мен бу ҳақда ибдашларга саволлар бериб, «Бизда яшилча экиш одат эмас», жавобини олдим. Баъзи деҳқонлар эса «Экишга экамиз, бироқ яхши битмайди», деган сабабни кўрсатдилар. Албатта, бу сабаблар узр бўлолмайди, чунки, тупроқ жуда яхши (қора), бундан бошқа ерни гўнглаш учун ҳам имконият жуда катта. Овул кўчалари гўнглаш билан тўлиб ётади, бу 30
етмаса гўнгни чиқариб, Қозонкаға оқизганларини ҳам учратишга тўғри келди. Яшилча гўнгни жуда яхши кўрганликдан мана шу гўнглардан фойдаланиш жуда муҳим. Энди яшилча экишга одатланмаганлик тўғрисиға келсак, бу у қадар оғир бир иш эмас. Яшилча тарбияси билан от чиқарган районларга кишилар юбориб, ўрганиб келиш ёки шундай районлардан бир-икки тажрибали деҳқонлар олдириш билан бу масала ҳал қилинган бўлади.

Бунда булоқ сувларидан экин экиш учун фойдаланиш ҳам янги масала бўлиб кўринади. Мен овулни қараб юргач, овул ўртасидан чиқиб оққан каттагина бир булоққа йўлиқдим. Бундан овул ҳалқи кундалик эҳтиёж учун фойдаланиб туради. Ортиқча сув эса бекорга Қозонкаға оқиб кетади. Ҳолбуки, шу булоқнинг тагида ўн гектарлаб картошка ёгинсизликда қовжираб 40

ётади. Агар шу булоқ суви бизнинг томонларда бўлса, энг ози 25 гектар ер суғорилиб, аллақанча яшилча олинган бўлур эди. Бу тўғрида ҳам бундаги деҳқонлар билан сўзлашдим:

— Сув юритиб қарадик, унум бўлмади,— дейдилар.

Деҳқончилиғи суғорув асосида бўлган ўлкалардан бир неча деҳқонни бир мавсумга чақирилса, суғорув билимсизлигидан тез қутулиш мумкин ва ёгинсиз йиллар хавфидан ҳам ҳийла кутулган бўлинади. Бундан
10 бошқа, хидростанса қурилаётган теваракда юз гектарлаб текис ерлар бор. Шунингдек, ёгинсиз йилларда электр кучи орқали Қозонкадан етарли сув чиқариш имконияти турган гап.

«Авангард»лилар тарафидан ишланган ишлар юқорида биз сўзлаган баъзи камчиликларни йўқотиш улар учун ҳеч нарса эмаслигини кўрсатиб туради.

ФИРВОНЛИ МАЛЛАБОЙ АКА

Ирводан жамоа (ҳозирги Куйбишев селсовети) Фирвон қишлоғини, эҳтимолки, Ўзбекистонда билмаган ва эшитмаган киши йўқдир. Айниқса, «Фирвон» ёки «фирвонли» сўзи ҳар ким учун ҳам бирмунча қизиқроқ эшитилади; бу қизиқлик фирвонлиларнинг соддаликларидан, улардан баъзиларининг эмас, аксариятининг қилиқ ва ҳаракатларининг ўзбеклар орасида зарб ул-масал бўлиб юришидандир.

* * *

10

Фирвонлилардан бириси ўчоқ сотиб олиш учун эшак миниб, Наманганга тушади. (Фирвон Наманган шаҳрининг қўшнисидир.) Ўчоқчидан бир катта танирни савдолашиб олгандан сўнг фирвонли эшагига миниб ўтиради ва ўчоқчидан танирни ўз устига кийдириб қўйишни сўрайди. Ўчоқчилар икки киши бўлиб, танирни эшак устида ўтирган фирвонлининг бошидан кийдирадилар. Табиий, зўр танир фирвонлини кўмиб қолади. Бу ёқдан қаровчиға фақат унинг дўпписигина кўринади. Шундан
20 сўнг фирвонли танирнинг ичидан туриб:

— Эшагимнинг бошини Фирвонға тўғрилаб, ҳайдаб юборингиз,— дейди.

Ўчоқчилар эшакни Фирвон томонга тўғрилаб, йўлга соладилар. Эшак йўлга тушади. Фирвон Намангандан тўрт чақиримча бир жойдир. Танир ичидан борган фирвонли, ҳолбуки, соатлаб йўл юрса ҳам Фирвонға бориб етолмайди. Охирида йўл юрушдан зерикиб, йўловчилар сўрашга мажбур бўлади:

— Ғирвонға етаёздимми, биродар?

Йўловчилар танир ичидаги «марҳум»нинг ҳолидан қулишиб оладилар ва аҳволни англатадилар.

— Ғирвон қаёқда? Ҳозир сиз Уйчи қишлоғига яқинлашдингиз.

Шундан ғирвонли ўз хатосига тушунади, улардан эшакнинг бошини Ғирвонга тўғрилашни сўрайди. Йўловчилар эшакни орқага—Ғирвонга қараб қайтариб, йўлга соладилар... Ғирвонлик танир ичида яна соатлаб эшакни йўргалатади. Ваҳоланки, Ғирвонга етиш имкониёти сезилмайди. Узоқ боргандан сўнг ғирвонлининг қулоғига гузардагиларнинг ола-ғовури эшитилади; «Ўз қишлоғимга етдим» деб ўйлайди ғирвонли. Икки оёғини узангига тираб, астагина қаддини ростлаб, танирдан бошини чиқаради. Бироқ... энди, бахтга қарши, Наманганнинг Чорсусига кириб борганлигини сезади.

* * *

Экинга бир туя кириб, палакни пайхонлаб юрганлигини сезган ғирвонли бир деҳқон ёрдамга қўни-қўшинларини чақиради. Туяни қувлаб, экиндан чиқариш ўрнига орада маслаҳат бошланади. 20

— Агар ҳайвонни қувласак, экинни баттарроқ пойхонлайди,— дейдилар.— Яхшиси шуки, илгари туяни тутиб, оёқ-қўлини боғлаш керак, сўнгра ҳаммамиз бирдан судрашиб экиндан чиқарамиз!

Маслаҳат шунга тўхтагандан сўнг туя тутилади, оёқ-қўли боғланиб йиқитилади ва теваракдан ҳа-ҳалашиб туя судраллади. Минг бало билан туя экиндан ташқарига чиқарилса ҳам, лекин палакнинг учдан бири кишилар ва судралган туя остида эзилиб нобуд бўлади. 30

* * *

Наманганга биринчи мартаба темир йўл ишланиб, синов паровоз келиш хабари Ғирвонга ҳам етади. Бу қуввати билан юрий турғон ҳайвоннинг дунёда яшганлигини ғирвонли оғайнилardan ҳеч бирининг бошига сиғиб етолмайди.

— Ўзи қоп-қора бўлса, юрганда дамба-дам пишқирса, чанқаганда қичқирса, минг челақлаб сув ичиб, очиққанда бўқирса — бу, албатта, зўр бир ҳайвон бўлса керак!— деб ўйлайди ғирвонликлар.

Орадан кўп ўтмай, ғирвонлилар орасида паровоз «қора айғир» исмини ҳам олиб қўяди. 40

Синов паровози келишидан бирор кун илгари Ғир-

вонда «қора айғир»га пешкаш ҳозирлиги кўрилади. Паровоз келиб етишдан бирор соат илгари станса ёнида ғирвонлиларнинг пешкашлари ҳозир туради. У ҳам бўлса, «қора айғир»га деб ҳозирланган ўн арава кўк беда, эллик пут чамаси арпа бўлади.

— Иссиқ кунда очиқиб келса керак, Ғирвоннинг муздек кўк бедасини еб, бир тўйиб олсин қора айғир!— дейди ғирвонлилар.

10 Орада «қора айғир»нинг кўк беда билан кифоялана олмаслигини аҳтимол тутувчилар ҳам бўлди.

— Тўймаса, мана эллик пут арпани ҳам олдига тўкамиз,— дейди ғирвонлилар...

* * *

Шундай, Октябрь инқилобигача ғирвонлиларни биз фақат юқоридаги сингари зарб ул-масал соддаликлар йўсини билан таниймиз: Агар биров бизга: «Шу сенга ўзининг соддалиги, муҳокамасизлиги билан танилган Ғирвон Октябрь инқилоби баракасида Ўзбекистон бўйича биринчи ҳисобланган ва пахтачилик дунёсига энг муҳим янгилик берган устоз етиштириб беражак!»— 20 деса, ўша вақтларда биз бу сўзга асло ишонолмас эдик. Ваҳоланки, бугун бу бир ҳақиқатдир.

Ғирвонли Маллабой ака Боқибоевни Ўзбекистонда ким танимасин, унинг «шахмат усули» деб машҳур ихтиро қартасини пахтакорларгина эмас, Ўзбекистон жамоатчилиги оммасидан ким билмасин?! Шубҳа йўқки, бир неча йилнинг ичида Маллабой аканинг «шахмат усули» бутун Ўзбекистон колхозчилари томонидан оммавий ишга тадбиқ қилина турган қишлоқ хўжалик 30 мошиналари билан туғушган оз меҳнат ва серунум бир усулдир. Ғирвонли Маллабой аканинг исми ҳам бутун дунё пахтачилари томонидан хайрият қилина турган бир исмдир.

Маллабой ака Боқибоев 1889 йилда Ғирвон қишлоғида оз ерли бир деҳқон оиласида дунёга келади. Оиланинг ўз ери маишатлари учун кифоя қилмаганликдан ёш Маллабой ака ёз кунлари пахтачи бойларга ёллашиб ишлайди.

Маллабой ака бир қанча бойларга хизмат қилади. Жумладан, Баданов исмли армани бойида ўн бир йил, 40 Инъом квасчи исмли ўзбек бойида бир неча йил ёллашиб ишлайди. Бу энди Октябрь инқилобигача; инқилобнинг биринчи беш йили Маллабой акани у қадар жонлантирмайди. Чунки, ўзаро уруш ва босмачилик билан деҳқончилик, айниқса, Фарғонада пахтачилик

жуда ҳам орқага кетиб, Маллабой ака каби таланти кишилар яхшигина сакта¹га учраб оладилар.

Маллабой аканинг жонланиш даври ер ислохотидан сўнг бошланади. Маллабой ака, бошқалар қаторида, ислохотдан ер олади ва 1924 йилдан артелга уюшиб, пахтачиликка киришади.

Гарчи артел бўлиб ишлаган йилларда пахта шартномасини юз фоиз бажариб келинган бўлса ҳам, бироқ бунда бир қанча жиҳатлар билан Маллабой ака норози қолади. Масалан, артел аъзоларининг ўзларига хос алоҳида ерлари бор. Шу ерга, ўз билимларича, пахта экадилар. Куз етганда, олинган ҳосилни бир қозонга солиб, Пахтақўмга топширадилар. Олинган оқча ўртада баробар тақсим қилинади. Мана шундан ёз бўйи тинмай ишлаган, ҳосилни плонга нисбатан икки юз фоиз бажарган киши ҳам, исмига артел аъзоси, отига пахтажор бўлиб, ёз бўйича ялқов ва дангасалик билан келган ҳамда плонни эллик фонзга етказолмаган одам ҳам кузда даромадни баробар бўлишиб олаверади.

Мана шунинг сингари ҳақсиз ишлар Маллабой аканинг артелдан ҳавсаласини совутади. 1927 йилда шу артел «Қизил омов» исми билан колхозга айланганда ҳам яна ишга Маллабой ака совуқ қарайди, «Эски тос, эски ҳаммом», деб ўйлайди.

Маллабой ака бошқаларга нисбатан катта тажрибаларга эга ва бир ўзи икки-уч кишининг ишини қила турган девкор йиғит, шу сояда гарчи бошқаларнинг бири бит, бити сирка бўлмаса ҳам Маллабой ака ер ислохотидан сўнг анчагина тўқланиб қолади: қўш учун яхши оти, соғиш учун сиғир, қўй дегандек ўрта деҳқонлар қаторига кирган бўлади.

1930 йилга қадар колхознинг ишчи-ҳайвон кучлари бирлаштирилмаган. 1930 йилда ишчи-ҳайвон кучларини бирлаштириш масаласи кўтарилади. Бу масала Маллабой акани анчагина хафа қилади.

«Эсензигина, молларим расво бўлатурган бўлди»,— деб ўйлайди ва йўлини топса, колхозни ташлаб қочиш фикригача бориб етади. Чунки, Маллабой аканинг ўша вақтдаги фикрича, шунча машаққат билан топган молларининг беш кунда харомга чиқиши аниқ гап...

Маллабой ака бўлмаганда, колхознинг гуллай олмаслигини сезган баъзи ўртоқлари уни зўрлаб бўлса ҳам колхозда қолдирадилар ва ўзини колхознинг ҳосилот шўроси раиси қилиб белгиладилар.

¹ Сакта — турғунлик.

Ҳосилот шўросига белгилангач, Маллабой акадаги бояги «Отим ҳаромга чиқди», деган қаноат бирдан зойил¹ бўлади. Чунки, Маллабой акага қолса, отинигина эмас, бутун хўжалик, жон ва асбобларини ҳаромга чиқарувчи омил кўп ишлаб, натижада ҳосилни кам олишдир. Ҳосилни меҳнатга яраша олиб турганда, мол ва жонга барака кирди, деган сўздир.

- Маллабой ака: «Ўз бошимга ишлаган йилларда бир кунлик ердан ўн беш қопга етказиб ҳосил олганман»,— дейди. Гирвон ва атроф деҳқонларнинг истилоҳича, бир кунлик ер икки таноб бўлади ва бир қоп саккиз пут пахтадан иборат. Шу ҳисобда икки таноб ер 120 пут пахта бериши керакдир. Яъни, гектар ҳисобига олганда, бир гектар беш таноб бўлса, 300 пут ҳосил ёки 50 центнер теварагида ҳосил олиш лозимдир. Маллабой аканинг «Отим ҳаромга чиқди», деган фикридан қайтарган нарса эса колхознинг ҳосилот шўросига раис белгиланиши ва шу воситада бир гектар ердан 300-пугга етказиб ҳосил ундириш орузси бўлади.
- 20 — Ҳосилот шўросига раис бўлганимдан сўнг колхозни чинлаб гулллатишга енг шимардим,— дейди Маллабой ака.

Маллабой ака ёш чоғида Ёнъом квасчида хизматкор экан, пахта ишлашда ажойиб бир усулни тажриба қилиб қўйган. Бироқ бу усулни—«шахмат усули»ни—шу топқача ўз хўжалигида тадбиқ этган бўлса ҳам кўпчиликка ўтказолмаган. Бунга ҳам сабаб, биринчидан, унинг усулига кўпчиликнинг парвосиз қарашлари бўлган. Бугун колхозга уюшгандан сўнг ҳукумат колхозни 30 қишлоқ хўжалик мошина асбоблари билан кўмиб ташламоқда—демак, мошина етарли. Ундан кейин Маллабой аканинг ўзи — ҳосилот шўро раиси!

Бироқ кам меҳнат, серунум шахмат усулига колхоз аъзолари ишониб етмайдилар. Биринчи йил (1930) шу усулни жуда оз, арзимаган миқдорда тадбиқ этишга тўғри келади. Баҳарҳол биринчи йилнинг тажрибаси Маллабой ака ёнига бирмунча хайрхоҳлар келтириб қўшади.

1931 йилда Маллабой ака ўзининг «шахмат усули» 40 учун яна кураш олиб боради, ҳар қанча курашса ҳам натижа кўнгилдагича эмас.

— Биз бир гектарга юз минг туп кўчат кетказамиз, ваҳоланки, сизнинг «шахмат»ингиз етмиш олти минг тупдан ортиғини қабул қилмас экан!— дейдилар.

¹ Зойил — йўқолмоқ.

— «Шахмат усули» учун пахтани юз фоиз машина-лаштириш, бу нима деган сўз, кетмон урмасдан, ердан пахта олиб бўладими?— дейди кекса колхозчилар.

«Шахмат усули»га қаршилик кўп. Бироқ Маллабой ака ҳам бўш келмайди.

Натижада 1931 йилда янги усулни яна бир оз кен-тайтиришга муваффақ бўлади.

1932 йил экин мавсумида Маллабой ака ўз усулини амалга ошириш учун жуда қаттиқ киришади.

— Ҳаммангиздан яширин эмас,— дейди Маллабой ака,— сизнинг эски кетмон усулингиз одамдан икки баробар куч сарф қилишни талаб қилади. Меним «шахмат усули»да аксар ишни от ва машина бажарганидек, киши кучини сизникидан тўрт баробар кам талаб қилади. Ҳосилга келганда, эски усулдан кам унум бермайди. Менга ишониб, янги усулга ўтишингизни талаб қиламан!

Бу таклиф олдида колхоздаги муҳокамали кишилар чинлаб ўйлаб қоладилар. Лекин орада янги усулга ҳа-нуз ишончсиз қаровчилар ҳам кўп бўлади.

Шу йил колхоз тўрт бригадага бўлиниб, ҳар бир бригадага гектардан ер тақсим қилинади. Ернинг кучли ва кучсизлиги ҳам ўзаро иттифоқ билан текислаштирилади. Кузги ва кўклам ҳайдовлари ҳам ҳар тўрт бўлакка баробар берилиб, пункт билан 16 ярим сентнерга шартнома тузулади.

Юқорида сўзланганча, ҳануз Маллабой ака усулига қаршилик зўр. Буни қуйидаги жадвалдан кўриш мумкин:

	жўяк усули (гектар билан)	шахмат усули (гектар билан)
1-бригада бошлиғи Бўтабой Юнус ўғли	1 1/2	1 1/2
2-бригада бошлиғи Эшонхўжа Қодирхўжаев	5 1/2	15 1/2
3-бригада бошлиғи Абдилҳалил Бадалбой ўғли	10 1/1	10 1/2
4-бригада бошлиғи Турсунбой Худойберганд ўғли	21	—

Шунчалик муваффақиятдан ҳам суюнган Маллабой ака ҳар тўрт бригада устидан раҳбарлик қилиб туради. Бригадаларга бўлиниш натижасида бу йил колхозчиларда яхшигина жонлилик кўрилади. Бригадалар астойдил ишлайдилар. Айниқса, эски жўяк усулини ол-

динга сурган 4-бригада бошқаларга қараганда ҳам жон-бозликни кўпроқ қилади. Чунки эски усулни янги мошина усулига нисбатан ортиқлигини кўрсатиш ҳам керак.

Куз этади, терим бошланади. Ҳар қайси бригада чиқитсиз суратда ўз пахтасини топширишга ҳаракат қилади. Терим битиб, ғалвир сувдан кўтарилгандан сўнг маълум бўлдики, Маллабой аканинг «шахмат усули» жуда ҳам ўқтам бир усулдир. Чунончи:

- 10 Тўртинчи бригада юз фоиз жўяк—олган ҳосили планга нисбатан 104 фоиз, учинчи бригада элли фоиз жўяк ва элли фоиз шахмат—олган ҳосили 108 фоиз. Иккинчи бригада 25 фоиз жўяк ва 75 фоиз шахмат—олган ҳосили 112 фоиз. Биринчи бригада 95 фоиз шахмат—олган ҳосили 116 фоиз.

- 20 Маллабой аканинг ғалаба тантанаси бошланди. Эски усулни ортиқ ҳисоблаб, ёз бўйи терлаб келган тўртинчи бригада бошлиғи ўртоқ Турғунбой Худойберган ўглининг изоси ичига тушган, бош кўтаролмайди. Масалага ишончсизроқ қараб, ўз экинларига эски усулни аралаштирган бошқа бригадалар: «Нега юз фоиз шахмат қилмадик», деб пушаймон ейдилар.

- 30 Маллабой аканинг ғалабаси ёлғиз ўз бригадалари орасидагина чегараланиб қолмайди. Бу довриқ район бўйлаб кетади. Чунки, бу йил районда фақат «Бауман» колхозигина плонни бажариб, бошқа колхозлар орқада қолган бўладилар. Яъни, район бўйича ҳам шу «шахмат усули» баракасида биринчилиқни Маллабой аканинг «Қизил омоч» колхозини олади. Район Маллабой акани 300 сўм пул билан мукофотлаш билан бирга «шахмат усули»ни бошқа колхозларга тадбиқ этишга бел боғлайди. Бир бугина эмас, «шахмат усули» довриғи бутун Ўзбекистон бўйича юриб кетади; газеталарда бу ҳақли муҳокамалар юритилиб, Маллабой аканинг исми газеталардан-газеталарга кўчади.

- 40 «Қизил омоч» колхозчилари ўзларининг умумий мажлисларида келаси 1933 йил экин мавсумида 100 процент «шахмат усули»га ўтишга қарор чиқаришлари билан баробар колхоз исмини ҳам «Қизил шахмат» деб ўзгартирадилар.

Мақоламиз «шахмат усули»нинг назариёт ва тажрибаси учун бағишланиб ёзилмаганликдан биз бу ўринда у жиҳатларга тегмаймиз: лекин шуниси борки, бу усул бизнинг шу кунгача бўлиб келган усулларимизга нисбатан кўп содда, қулай ва ишга тадбиқи осон бир усулдир.

ҲАЖВИЯЛАР

ДУМБАСИ ТУШИБ ҚОЛГАН ЭМИШ

(кичкина филетўн)

Эски шаҳар озиқ шўъбасига бағишлайман

Гўшт...

Отингдан ўргулай, ўргулай, гўшт!.. Неча мунча ўзингни биздан азиз тутдинг? Биз сенинг қадрингга етмадикми?..

Мен ўқувчининг гўшт ҳақиндаги ҳолини билмайман. Лекин ўзим гўшт отини эшитсам, оғзимдан калаба-калаба сувлар келади. Ўзини қассоб оқалар қанорасида кўргандами?— Кўрганда, васлига етолмай юрган маъшуқангга учрашкан каби, хуш бошингдан учадир, ихтиёрсиз ичингдан гулдурос ила: «Эй, гўш-ш-ш-шт» деган сўз ташқарига отилади. Жонажонинг, меҳрибонинг бўлган гўштнинг икки қадоғни золим, ноинсоф қассобнинг қанорасидан ажратиб олмоқчи бўлуб, қаҳрамононасига жекириб:

— Гўштнинг қадоғи қанча?..

Бадбахт қассоб авзоини бузмай:

— Гўштнинг қадоғи ўттуз олти сўм, мулла ака!

— (Ўл, мулла ака!) Ўттуз олти сўм?

Эшитгач, дамнинг ичингга тушиб кетар. Бир сўз қайтармай мазлумона гўштка термула-термула ўз йўлигга жўнайсан. Дўстинг бўлган гўшт маъюсона бир равишда орқангдан қараб қолур. Мана, лофчига ёзмоққа ҳавасли бўлган ёшларга материал!..

Рамазон ийидан бири жонвор гўштнинг иштиёқида оҳ-воҳ ила кун кечириб, озиқ шўъбасининг марҳамати-га интизорликда келмоқда эдим. Тўғриси айтмоқға мажбурдирманки, бу орада бутун кечалар гўшт иштиёқида ухлай олмадим. Кўз илинганда, кўрилган тушка ҳам гўшздан бошқа нимарса кирмайди.

Қоқ ўттуз биринчи кун деганда, халқ тилида «Эртага озиқ комитети гўшт берар эмиш», деган хабарлар юрий бошлаб, юрагим азбаройи хурсандликдан тарс ёрила ёзди. Бу хабар ҳалидан-ҳали тўғрилигига чиқиб, дилим урмоқға бошлади. Бутун сабру қарорим қўлдан кетди... Уй ичимизни энди суриштирмай ҳам етти яшардин тортиб, то етмиш яшаригача гўшт хурсандлигига

чидай олмай, рақсга (тансага) келган эди. Шу кун ма-
ҳалла комитетидан гўшт варақасини олганимни ўзим
ҳам сезмай қолдим. Эртаги гўшт шодлиги ила бу кун
кечаси бутун уй ичимизда уйқу ўрнига эртага оладир-
ган гўштнинг қай хилда томоқ қилмоқ маслаҳати эди.
Ойимга манти дуруст эмиш, янгамга сомса яхши эмиш,
ҳаммадан ҳам акамники қизиқ: эртага қориндин бош-
қасини еса, ўзини-ўзи шаҳид қилар эмиш; буни ҳам
қўйинг, дадамга бир сих бўлса ҳам кабоб тузук эмиш.
10 Энди мени ҳам тилагимни эшитинг: менга ҳаммаси
бўлса ҳам ноз қиладирган ўрним йўқ...

Эрта бирлан уй ичидан фотиҳани олиб, «ё ҳу, ё ман
ҳу»ни тилга жо қилиб, қўлда каттакон халта ила «...нчи
қассоблик дўкони қайдасан», деб йўлга равона бўлдиқ.
Уйдагилар, нуқул гўштнинг калта биқинини, мойнинг
эса нуқул думбасини олмоқга таъкидлаб дуолашдилар.

Энди йўлда гўштнинг бериладиган миқдори ҳақинда
ривоятлар кўб; биров жон бошига икки қадоқ, деса,
биров бир қадоқ, дейди. Икки қадоқ деганнинг оғзидан
20 ўпкинг, бир қадоқлиқни бўғгинг келади. Еғ хусусинда
ривоятлар уч хил. Биров жонга бир қадоқ, иккинчиси
чорак қадоқ, тағи бир шайтонроғи: «Еғ оламан, деб
овора бўлманглар, комитет қўйлари даладан келишда
думбасини йўлда тушириб қўйибдир»,— дейди. Менга
қолса, думбаси ўғирланган бўлсун! Ишқилиб гўшти
ёғлироқ бўлса бўлгани!..

Мана! Йигирма ...нчи дўконнинг олдиға етдим. Одам-
лар ўттуз қулоч дум; ўттуз биринчи қулочнинг бошла-
масига биз турдик. Лекин ҳали гўшт келгани йўқ эмиш;
30 думга турган чоғимда соат ўн бирлар чамаси эди, офтоб
пешонадан уради. Биз қоврилиб, пешонадаги терни
суриб турамиз. Орадан бир соат ўтди, гўшт йўқ. Биз
комитетдан койишиб тағи бир соат турдик, лекин ҳамон
гўшт йўқ. Узоқдан бир ароба кўриниб қолса, ана-ана,
гўшт, деб ҳовриқишиб бир-биримизни илгарига қараб
итаришиб сиқамиз; ичимиздан аллаким, «дод, сиқил-
дим», деб юборса, тағи орқага қайтиб, орани бўша-
тамиз.

Орадан тағи ярим соат вақт ўтиб кетди! Лекин,
40 ҳамиша: йўқ, йўқ, йўқ. Офтобнинг иссиғи қувватланиб,
қоб-қора терга тушиб кетдик. Ҳолдин тойганлар: «Гўшт-
ёғ емаган ўлибтими?..»— деб раддан чиқиб кета бош-
ладилар. Оз фурсатни ичида ўттуз қулочлик думда
манга ўхшаш ўлуги бир пуллардин беш-олти киши
қолдиқ.

Орадан тағи бир соат вақт ўтгач, кундуз соат ик-

киларда узоқдан гўштлик ароба кўриниб қолди. Табиий, бу аробадаги гўшт бизим учун эди. Узоқ-узоқ «ух» тортишиб қўйдик. Ароба дўконнинг олдига тўхтагач, на кўз ила кўрайлик, бир ароба қип-қизил ўпкага ўхшаган гўшт, йигирма мартаба ағдариш-тўнтариш қилганда, чигитдек мой топиш мумкин эмас. Бунинг устига, устоб териси сўюлиб олинган бўлганлигидан гўшт устига чанг, тупроқ ўлтуриб, алланичкаланган. Гўштка қўйган муҳаббатимнинг ўрнини ҳозир бир нафрат олди. Кўнгил ағдорилиб, қайт қилаёздим. Мана, санга гўшт! Бечора 10 қўйнинг говдасига хитобан: «Эй бечора қўй! Сен нима гуноҳ қилдингки, сени бу ҳолга тушуриб оздирдилар»,— дедим. Ихтиёрсиз қўйларга раҳмим келиб, кўзим ёшланди. Биз қўйнинг думбасини иккинчи аробададир, деб ўйлаб ўлтурган эдик. Лекин ичимиздан кимдир биров «Мой қани?»— деб қассобдан сўради. «Мойи йўқ!»— деди қассоб. Мен ихтиёрсиз хахолаб кулиб юбордим. Эрталабки шайтоннинг: «Комитет қўйининг думбаси тушиб қолган»,— деган сўзи эсимга тушкан эди. «Ҳа, бадбахт, рост гапурган экансан!»— деб қўйдим. 20

Гўшт жон бошига ярим қадоқ эмиш.

Тўрт қадоқ шақир-шуқир сўнгакни уйга кўтариб келганимда, уйдагиларни ҳам тарбузи қўлтуғидан тушкан эди...

БОЗОР СУРИШТИРМАЙДИР

(кичкина филетўн)

Мен ўзим ишёқмас дангасаман. Бунинг устига, бир оз дадамизга кеким ҳам бор. Каминаларига маълум бўлса керак: аксар ялқовлар ўзларни учун фойдалиқ бўлган ишларга дангасалиқ қилиб, фойдасиз бўлган ишлар орқасинда умр ўтказалар.

Мен ҳам бир ишёқмас бўлувим сифати-ла, баъзи ўзим учун фойдасиз, аммо кўбинча калламни айлантисиб юрган бир иш тўғрисида бир оз гапурмоқчиман. 10

Ҳовлининг бир ёнида этукчи бир қўшним бор. Уйқудан бўшаган вақтимдан фойдаланиб, ҳалиги этукчининг ишхонасида ёнбошлайман. Йўқ, сўзни шундоғ бошлаганда, тузук чиқмайдирганга ўхшайдир.

«Иштирокиюн» газетасига баъзи вақт кўзим тушиб қоладир: илгарироқ (агар ёдимдан кўтарилмаган бўлса) «Ишчи» деган бурув — Хуршидми, Муршидми дегоннинг ва аллакимларнинг ёзган театр китобини танқидми-манқидми қилиб (системага солиб) юрар эди.

Аммо кейинги вақтларда ҳалиги «Ишчи» деганимиз сувга уриб кетдими, осмонга учиб кетдими, ҳартовур танқидини ёзмиё бошлаб сув қуйгандек жимжит бўлди.

- Энди ҳалиги сувга уриб кетканинг ўрнига мулла Мирмуллами, домло Мирмуллами деган тағи бириси бош кўтариб: ««фалончи ўюн бўлди, пистончининг асари эди. Орсизлар (орсизми-ортисми чиранишга унча ақлим етмайди) тузук ўйнамади, асар бузуқ эди, фалончи, писмадончининг асари эди!»— деб илгарисиға ўхшаш жовраб, оҳ-воҳ қилиб, бошини тоғ-тошқа уриб келадир.
- 10 Иккаласининг исмидан чиқибмиз; бу сўнггиси «театр-музиқа» ёзганда, «Қўштут кўли», «Бўштут кўли», «Мозор кўли»... алланима бало кўли қамалидир»,— деб ёзадир. Лекин «кўли» деганига тушунмоқ учун луғат кўролмадим. Мана маним энди шу «театр-музиқа» ёзиб, дод-вой қилувчига ҳунофим келадир. Тўғриси этканда, бечоранинг ҳолига раҳмим келадир. Қўбдан бери шу дод-вой ичини шу балодан қутқазिशқа бир чора излаб юраман ва ўйлаб-ўйлаб тегига етолмай, бошим
- 20 оғриб кетадир. Энди мундан сўнг «театр-музиқа»сини ёзмас, деб турганимда, тағи лўп этиб, дод-войи ёзилиб чиқади. «Бу бечоранинг боши оғримасмикин-а?» деб ачиниб, бечорани шу балодан қутқазув чорасини аста-хизил излайман, аммо тополмайман...

Тағи «театр-музиқа»; тағи «орсиз ўюнни бузди»; тағи «ҳазрат пистончи бир сафсата ёзди»...

- «Ҳой, боши оғримаган бечора, ўзинг камбағал одамга ўхшайсан бирор касалга чалиниб қолма, қўй! Орсиз бузса, бузсин ўюнни, сафсатами-папсатами ёзса ёзипти! Сан бечорага нима керак? Узингни бошқа касалинг йўқми?»— дейман. Шу сўз оғзимдан чиқиб тугамайди, тағи бирини ёзиб, «дод, қароқчи» қилибдир.
- 30 Энди бечорага чинлаб ёрдам бўлмас экан, деб кеча бир оз этукчининг ишхонасида ёнбошлаб ўйладим.

Ҳалиги «театр-музиқа»нинг бузуқлиги тўғрисида ўйлабман. Нега бизнинг «театр-музиқа» шундоқ киши бузуқ бўлур экан, дейман.

- Этукчининг кўли-кўлига тегмай, билиска тақадир, бигиз тикадир, қувда урадир, тери кесади, тилиш тил, деб шогирдини койийди, газан қайрайдир. Хулоса, шогирди ила ўзи жонлик машина; ман чалқанча ётаман, этукчининг ҳаракати таажжубимнинг мужибни бўлди. Тиккан этугини олиб кўрдим, баҳяси катта, чокига қўл сиғади, санъат йўқ. Кийганда хизмат қилса, бир кунга чидайдир. Мендак ялли одам Тошканднинг тошсиз, қишки лой деганидан ўн қадам кечса, иш тамом.
- 40

«Бу ўтуқунгни ким оладир?»— дедим. Этукчи: «Хайф бўлмасун, бозор суриштирмайдир»,— деди. Тағи чалқанча ётдим. Фикрим «бозор суриштирмайдир»да тўхтади. Яна «театр музикачи»нинг ташвишига тушдим. «Тўхта,— дедим,— ҳозир «театр-музика»ни ҳам бозор суриштирмас экан», дедим.

Этукдўзнинг жавоби «театр ва музика» ила азобланувчига нақ тўғри жавоб эди.

Бозор суриштирмас, маним ҳам қўпол этук тикиб, уста фалончи бўлиб фойдалангим келди. Энди ҳалиги 10 «музика»га қарши азобланувчига айтаман:

Этукчи айткандак, орсизларнинг ҳам бозорни кўтаргани учун ўюнни бузуқ ўйнайдирганлардир! Пьеса ёзувчилари ҳам бозор суриштирмагани учун қайдаги сафсата, чўб, хашак, супуриндилардан ҳар соат бир пьеса ёзса, дунёда ўзларидан асар қолдирмоққа ҳаракат қиладирганлардир.

Азобланувчи ўртоқ! Ҳозир, маълумки, ҳар бир нарсанинг бозори «уста, манга бер!» Қўполдўз этукчи қўшимнинг сўзидан маълум бўлдиким, бозор суриштирмас экан! 20

Ҳар ким бўлса ҳам ўтмас матохини ўткузиб қолсун. Вақт келур, бозор касод бўлур, халқ молнинг яхшисини тилар, ҳар касбда ҳақиқий усталаргина қолур. Бошқалар ўз чоруғини судрар ва судрашқа мажбур бўлур. Шунгача-чи, ўртоқ: тишни-тишка қўйиб, дамни пчка олиб, тинчкина юрмоқ керак!

Аммо ҳозир бозор суриштирмайдир!!!

Тошка ёмғур кор қилмайдир!!!

НЕГАКИМ

(кичкина филетўн)

Элбекга бағишлаб

— Элбек ўзининг мақоласинда нега «Негаким»ни кўб ёзадир?

— Негаким, Элбекнинг турпоғи «Негаким» деган ердан олинуб, «Ким-ким» деган дарёнинг сувидан аралашдирилуб лой қилинғани учун.

— Мирмулла ака нега Ҳамза Ҳакимни илгарикидек 10 ерга урмай, махтий бошлади?

— Негаким, Ҳамза Ҳаким жонидан тўйганидан сўнг Мирмуллага саҳнада афсун ўқуб, дам ургани учун.

Жаноб Саодат маоб муҳтарам Намакобнинг ёзган фалсафаларига нега мен тушунмайман?

— Негаким, жаноб Намакоб ўртача олим бўлгани учун.

— Нега халқ бетоблануб, саёҳат жабдуғин тузий бошлади?

— Негаким, рамазон ойн яқинлашгани учун.

— «Иштирокиюн» газетаси нега бир кун чиқуб, бир кун чиқмай, оқсай бошлади?

— Негаким, ҳарф терувчи хизматчиларни ҳукумат ортиқча тўйдуруб, қорун солдиргани учун.

10 — Нега газеталарда турклар борасида даханаки ур-ур, сур-сур, жанжал, тўполонлар босилуб қолди?

— Негаким, ҳамма жанжал афандининг чопони устда бўлгани учун.

— Нега мен нашриёти Ғози Юнус ҳақинда ёзмадим?

— Негаким, бунга хос қасиданинг борлиғи учун.

— Нега сўзингни шу ерда тўхтатмоқчи бўласан?

— Негаким, бундан ортиқини замон кўтармагани учун.

КУЛА-КУЛА ЎЛАСАН...

(кичкина филетўн)

Бир вақтларда атоқли бир лўттичи турли лўттилар (фўкислар) кўрсатар эди.

Айниқса унинг чигилдак бир қоғозни оғзуға солуб, ҳеч бир поёнсиз узун қилуб оғзидан чиқарувчи бизни ҳайрон қолтирар эрди. Лўттибоз йўқ кунларда анинг ўрнига лўттичилик қила турган бир мажнун бор эди.

10 — Кишилар-кишилар! Потино-потино! (Чунки лўттибоз халқни йиғмоқчи бўлганда, «Патино» деган бир ашулани айтар эди.).

Халқ мажнуннинг атрофига қуруқ бир мазах учун йиғилганда, мажнун яна бир марта «потино»сини айтуб олгач, чўнчагидан бир чангал қоғоз чиқаруб, халққа кўрсатуб чиқар эди. (Лўттичи оғзига солатурғон чигилдак қоғозни чигитдак ялмалкан эканлигин халқдан тасдиқ эттирар ва оғзини ҳам очуб, бошқа қоғоз йўқлиқни кўрсатар эди.).

20 — Мажнун қулунч бир ҳолда халққа оғзини а...а... қилиб очуб, кулдиргач, бояги бир чангал қоғозни оғзига солуб, қизиқ бир вазият ила ямлий бошлар ва бир қанча вақт чайнаб, қоғозни увитуб, яна «потино-потино»сини айтуб, қоғозни лўмбоздек қилуб олур ва ҳунарини халққа ғурурлануб кўрсатуб чиқар эди. Мажнуннинг бу иши лўттибознигидан ҳам халққа ортиқ кулги берар, ҳаммамиз бу вақт кула-кула ўлар эдик.

Ишчининг кичкина филетўни бўлган «Ост-устига»си босилуб чиқди, буниси «кичкина филетўн»и эмиш. «Ост-устига»си эмиш «Эрам-Эрам боғи» эмиш. Эски шаҳардаги инқилоб шунга ўхшар эмиш. Келишмаган қилуқ ўлсун, дейми? Буни ўқуб, кула-кула ўласан!..

Нашриёти Ғози Юнусдан беш юз қирқ бир ва қирқ иккинчиси бўлган «Сўйлайтурган қўғурчоқ» ила «Туркистон табиби»си босилуб чиқди. Нашриёти Ғози Юнуснинг йўлларинда ҳам беш юз қирқ нечаланчи мартаба ноширдан бир-икки сўз бор. Буюк ношир Ғози Юнус жанобларининг нашриётларинда бўлатурган бир-икки сўзлари ҳақинда бир ўртоғим:

«Ҳар бир асарнинг бошинда бир-икки сўз ёзуб, қозғони бемаза қилуб юргандан кўра бир-икки сўзларни ҳаммасини бирга йиғуб, «Ноширдан бир-икки сўз» исминда бир нарса ёзуб, нашр этса; китобнинг бошига ёзғонга қараганда Ғози Юнус исмини чиқаришга қулайроқ ҳам бир асар майдонга келган бўлмасми?» деган эди.

Бу сўзларга кула-кула ўласан!..

«Сўзлайтурган қўғурчоқ» озарбайжончадан буюк ноширнинг ўз табдиллари эканки, тантана ила имзолари асар бошинда қўйилмишдир. Биров «Қалнинг танигани шўра», деса, тағи: кула-кўла ўласан!

Мусулмонча «Руста» газетасининг Эски шаҳар шўбасининг вакиллигига машҳур эсликли ёшлардан Ғулом Зафарий таъйин этилган. Ривоятларга қараганда, Тошкентда бу ўрин учун ўзиндан бошқа эслик киши тополмагач, Ғулом Зафарий ўзини таъйин этдирган!

«Бу ўртоқ шу кундан бошлаб ўз атрофига эсикли ёш ўсмирларни йиға бошлади», дедилар...

Тағи: кула-кула ўласан!..

ИЖМОЛИ САЕСИЙ

(кичкина филетўн)

Юқоридаги сарлавҳани ўқуғач, миянгизга Хенуя канференсияси, Лўйд Жўржнинг ич оғриғи-ю Анқаранинг итланиши ва бошқа шунинг каби бир-бирисига зид бўлган фикрлар қаторлаша бошлар.

Агар чиндан ҳам шундай фикрлар қаторлашқон, чўчиткан ва юрагингизни безиллатган бўлсалар, сиз тинчлана кўрингиз. Чунки манинг «Ижмоли саёсий» сарлавҳаси остида ёза турган мақолам бошқа тўғридадир. Агар ичингиз келмай, «Ижмоли саёсий»имни ҳо-

зирдан билуб олмоққа юрагингиз шопириниб иштибоҳингиз кучайган бўлса, «берди»сини ҳам айтиб қўя қолай. Отинг қуруб, эгасиз қолғур масаланинг таъбири ҳам қийин... Нима деб таъбир этсам экан?!

Масаланинг мавзуи «Имло ижмоли саёсий», йўқ, бу келишинқирамади. «Ижмоли саёсий имло», энди бу таъбир утгасидан ҳам қўполроқ чиқди. Бундаги таъбирларнинг иккаласи ҳам ўзимга ёқмайди. Лекин сиз бу икки тўмтоқдан бир нарса сезган бўлсангиз, фақирингизга етар. Жойи келганда шуни ҳам айтиб ўтай: фикрингиз жаноби олий ҳазрат Дарвеш каби алсабаснаи, шарқияи, ғарбияи, қалмоқиялардан таъбирлар тўқумоққа ва сухан гулистонининг булбули, хуш алхони бўлмоққа қўлимдан келмас.

Мақсадга кўчайлик:

Шарқ саёсат дунёсининг, айнуқса турклик оламининг миясини айландирган масалалардан бири ва биринчиси имло сиёсатидир. Шарқ саёсийонларининг баъзиларининг сўзлариға қараганда, Шарқнинг бутун озодлиғи ҳам шу имло саёсатига келиб боғланур экан.

Бу кунгача имло политикаси қочиқ урушувлари каби, ундан-бундан, парт-пурт товиш чиқариб қўйса ҳам, лекин кейинги кунларда, айнуқса Тошканда жиддий суратга кириб кетди. Тошканда маориф қурултойи бўллуб, белгуланган қурултой «Имло ҳарб майдони» тусини олиб юборди. Бутун қиш бўйи бир-бирисига қарши тишини ғижирлатиб келган икки фирқа ихтиёрсиз суратда бир-бирига ҳужум қилишди. Аҳволнинг битишига қараганда, чапларнинг муваффақияти очиқ кўриниб қолди. Чунки чапларнинг авангардларидан бўлган Фитрат халфа Бухороға кетканидан бери кеча-кундуз тинмай, ўзининг негиз қўйган масаласига муваффақият тилаб, ҳазрат Баҳоваддиннинг даҳмасидан бир қариш ҳам ажралмаған; ривоятларга қараганда, унинг дуоси мустажоб бўлган, дейдирлар. Бироқ ўнглаарнинг бошлиқларидан саналган Мунаввар қори гарчи ҳазрат Шайховандитаҳур мазоридан бир қариш ажралмай, тунаб ва кунаб чиққан бўлса ҳам лекин бузрукнинг назари асносида кўпинча мудраб гофил қолди, дейдирлар. Хўжанд атрофи Ашурали Зоҳирий иморатида бўлса ҳам бироқ ул амалий ишлар ишлай олмаған. Чунки, бу кунгача ул чапанлар билан биринчи тўқнашувда олған жароҳатини тузатмак билан саргардон бўлуб бошқа ҳозирлиқлар кўра олмаған экан.

Ишончлик матбаалардан олинған хабарларга қараганда, бу даҳшатлик фожияни ўз фойдалари билан

битирмак учун ҳар икки томон ўз вакилларини дуоғўй Назир маҳзум узлатхонасига киргизиб, назир бериб, холисона дуолар олган эканлар. Биринчидан, Назир маҳзумнинг кўнглининг юмшоқлиғи, иккинчидан, ўзининг ҳам қайси ёққа ўтмакка бўлган тараддуди сабаблари билан ҳали бир тарафка ҳам дуойи хайр қилганлиғи маълум бўлмай, бир томоннинг муваффақияти ва иккинчининг мағлубиятига йўл бермай қолганлиғи маълум бўлди.

Имло политикасидан бошқа масалаларга ўтканда, 10 қурултой аъзоларининг турлук томонга туруб кетиб, устал ёнида призициумнинг ёлғуз қолган вақтларидаги тинчликлардан кўз юмуб ўтилса, «Муҳораба қонлиқ борди», демакка арзиғулиқдир.

Бу тўғридаги афкори умумияга келганда, ишлар бундайдир:

Тошканднинг Яҳяҳўжа эшон, Этемас эшон ва Чўпқўймас эшонлари кеча-кундуз йиғлаб-сиктаб Мунаввар қори ва Авлоний ҳақиға дуо қилиб, чапларга лаънат 20 ёғдириб ётадирлар.

Шарқда имло саёсати ва хорижий давлатларнинг қараши масаласига тўхтаганда, иш бундай борадир.

Лўйд Жўрж лўрдлар палатасида: «Шарқдаги янги имло политикаси агар ишка ошса, Ҳиндистоннинг исёнига ҳам буюк таъсири бўлмай қолмас»,— деган. Пуанқара ўзининг Олий Шўрода сўзлаган сўзи орасида: «Хенуя канференсияси биз учун на даража машъум бўлса, Шарқнинг имло политикаси ҳам шунчалиқдир»,— деган.

«Наримон Наримонов ўзининг бир тўрба лотин ҳарфларини орқалаб, Туркистон йўлига чиқди», деган хабарлар юрса ҳам, бироқ бу ишончиқ манбадан олинган хабарга ўхшамайди. 30

Ҳар ҳолда имло муҳорабаси жуда даҳшатлик бир равишга кириб, бутун дунёнинг диққатини ўзига тортмоқдадир.

Ҳар икки томоннинг қаҳрамонлари, сафка!

АЗОБ БОҒЧАСИДА ЙИҒИ-СИҒИ КЕЧАСИ

(кичкина филетўн)

23 апрель деворда Роҳат боғчасида бўлатурғон «Қизиқ кечаси»нинг ўратепанинг суфрасидай башоратномасини (апишасини) кўрдим-да, дарров ҳимм... исни биска қўймасдан, миям золиға умумий мажлис йиғиб,

бу кун кечкурун «Қизиқ кечаси»га ташрифи қудум этмакка қарор ҳам бериб қўйдим. Чунки кўбдан бери бундай қизиқ кечаларидан четда—нуқул қайғу кечалари, кулфат водийларида кезиб, бунингдек кечаларга муштоқ эдим, ташна эдим. Кечкурун ўзимга ўхшагон бир дўстимнинг бормаганига ҳам қўймасдан судраб, «Қизиқ кечаси»га югурдик. Боғчада кишилар кўб бўлмасалар ҳам йўқ эмас эдилар.

- 10 Дўстим билан ман кўбдан бери бундай Маданият боғчаларига келмаганлигимиздан юриш, туришимиз ва кийим-солимимиз ваҳшийларча бўлмаса ҳам дала-тобларча эди. Маданият боғчасининг Маданий йигитлари бизга: «Шу аҳволларинг билан санларга ҳам Маданият боғчаси ҳайми?..» демасалар ҳам уларнинг маънолиқ этиб бизга боқишлари бу сўзни ифода қилиб бизни туртмоқда эди. Биз ўзимизнинг бундай таназзулда қолганлигимиз учун уялдик, ҳасратландик.

- 20 Маданият боғчасининг маданий йигитлари ўз ёнларида битта-битта топилса «туташ», топилмаса «баба» етаклаб юрганларини кўриб, биз афсус қила бошладик; чунки биз ҳам овулдаги чечалардан иккитасини олиб келган бўлсак, етаклашиб юрган бўлур эдик.. Энди кейинги галда уч-тўрттасини олиб келмакни дўстимиз билан аҳд этишдик.

- «Қизиқ кечаси»нинг бошлануви соат 8 га белгуланган бўлса ҳам ортистлардан иккисининг марги мафожот билан марҳум бўлуб қолмоғи «Қизиқ кечаси»ни соат 10 дан бошламоқга мажбур этди. Кўб кишилар бу икки марҳумни турпоқга тошширмоқ учун узатиб кетканликдан, табиий, Роҳат боғчасининг хилватхонаси томошачилардан бўш қолди. Шу ҳолда ўюн бошланувини кутуб мудраб ўлтурсам, бутун хилватхонани «шапшуп, шапшуп» босуб кетди. Кўзимни очуб қарасам, қатор-қатор эшикдан қурбақалар кирадирлар.

— Хи-хи-хи-хи... қурбақалар ҳам махлуқми?

- Махлуқ-махлуқ! Булар маданий махлуқлар! Боғча идораси киши йўқликдан билетларни қурбақаларга сотмай, кимга сотсун?! Ниҳоят, тўрт кўз, қирқ қулоқ билан кутканимиз «Қизиқ кечаси» бошлануб, парда 40 кўтарилди. Биринчи парда — «уй тарбиясининг бир шакли». Тўғриси айтканда, чин қизиқлик. Аммо бунда бошламасиданоқ қайғу-ҳасрат иси онгқуб кетди. Кулгуда иштирок эткан ҳамма ортистлар ҳам марги мафожот билан марҳум бўлган икки дўстлари учун қайғулиқ эдилар. Қайғусига чидалмаган ортистлардан иккиси ибтидо парда очилишидан ўпкаларини тутолмай, 90

халқға орқа бериб, устинага салом бериб, тўхтадилар. Тагин бирисининг кўзидан оққан ёши соқолини ҳўл қилди-да, оз қолдики, соқоли тушуб кетиб, ўзи шарманда бўлсун. Яхшики, вақтида саҳнадан қочиб қолиб, бу расволиқдан қутулди. Орсизларнинг бу ҳоллариға биз томошачи (публик)ларнинг ҳам инсоният ҳисларимиз жим ёта олмади. Ниҳоят, биз ҳам йиғлаша бошлаб пиқиллий-пиқиллий, аранг биринчи пардани тугатдик. Иккинчи пардада «Турсунали балли боди» ўйналди. Бу пардада ҳам кулгу ўрниға йиғи-сиғи авж олиб, саҳна билан золда аросат бошланди. Елғиз золдаги инсонларгина эмас, ҳатто томошачи қурбақалар ҳам чуриллаша бошладилар.

Зол, саҳнада рўзи маҳшар эди. Лекин бу фавқулодда ҳолларға чидолмаган баъзи тентаклар кеча мудирига: «Сиз билан ортистларингизга шу шармандаликларнинг нима зарурати бор?»— деб савол киргузган эдилар, саволлариға қарши: «Ўзи байнда шунақа», деган жавоб олиб, бир оз тинчландилар. 20

Ман билан дўстим бундай йиғи-сиғи мажлисларидан ортиқ тўйган ва учунчи пардада «Ҳамшаҳар манзили» ўйналатурган бўлганлиқдан бунисини кутмай кетмакка мажбур бўлдиқ.

«Бирники мингға, мингники туманға», дегандек, ярим йўлга келганда, милитсиялар «военный положение», деб бизни ушладилар. Элгуб, ертўлага ётқуздилар. Бутун туни биз ертўлада «Қизиқ кечаси» ҳақида ажиб-ғариб тушлар кўруб чиқдиқ.

Азоб боғчасининг муассасалариға ва ўзбек «орсизлар» тўдасига марги мафожот тилаб, ер тўла ичидан: 30

БИЛДИРИШЛАР

(ҳангома)

ИҶҚОТДИМ

Башараларини сепкил босган, енгил хизматка тўй қилиб олган саккизбош маржа йўқотдим. Даъволари баришналик бўлса ҳам ўзлари ҳомилаликлар. Дарак бергувчиларға суюнчи берилур. Агарда Шайхантаҳур мозоридан топилиб қолсалар, эътибордан соқитдирлар.

Мирза Витс

КАМИСИҶННИЙ МАГАЗИН ОЧИЛДИ

10 Шаҳарда машҳур ишончлик муттаҳамлардан иборат камисиҶнний магазин очилди. Дунёда бор ҳамма нарсаларни, масалан, одам, қумғон, жовли, тошбақа, қурбақаларни сотиб бермакка қабул қиладир. Камисия ҳаққи жуда арзон; сотилиб берилган молнинг оқчаси — арра. Оқча беришда ҳам бошқалар каби қистатилмайдир. Яرمىсини мол сотилганда берилмайдир, қолган яرمىсини сира ҳам берилмайдир.

ТИЛХАТ

20 Манким, Туркистон ўзбекларининг вакилидирман. Бераман ушбу тилхатни Татаристон вакили ибдаш Абдурахмон Саъдийга шул хусусдаким, Чингиз, Оқсоқ Темир, Аҳмад Яссавий, намангонлик Шоҳ Машраб, Абу Али Сино... буларнинг ҳаммаси ҳам тагардирлар. Татар қариндошлар мазкурларни ҳар бир йўсун билан тасарруф этмакка ҳақлидирлар. Оқсоқ Темир, Аҳмад Яссавий, Шоҳ Машраб марҳумларнинг қабрларини бузуб, наъшларини Татаристонга кўчирилганда, ўзбеклар чурқ этмай, балки кўмак берурлар... Навоийнинг татарми ва ё ўзбекмилиги масаласи алоҳида бир ўлтуришда ҳал қилинур.

Ўзбек вакили: ДУМБУЛБОЕВ.

БАҲО АРЗОН

30 Бутун ҳуқуқлари билан мукаммал бир камбағалчилик сотилур. Бунинг билан тез кунда бойиса бўладир: эрталаб чой, нон ўрнига яхшилаб уч-тўрт мартаба оғизни каппа-каппа очиб, ҳамёза тортасиз, тушда бир чимдимгина сабр еб қўясиз, кечқурун ёки ётарда бир ҳовуч қаноат ичиб юборасиз. Шулар билан бир кунлик овқатингиз уч пул чиқимсиз ўтуб кетадир. Уч-тўрт кундан кейин ойнага қараб кўрсангиз, боёнлигингизни бемашаққат ажрата оласиз.
Баҳо жуда арзон!!

Билдиришлар мубошири: ЖУЛҚУНБОЙ.

НАФСИ ШАЙТОН

*Ҳангома талаб бўлсанг,
Шайхантоҳурға йўрта бер.
Бир ноз эгаси қанжуқ
Минг думсизни ўйнатур!!*

Уқиғувчи ўртоғим!

Агар сиз манинг бу мақоламдаги мавзу масаламга тегишлиги йўқ бир эски мусулмон бўлсангиз, ўқингизда иқрори сарихи саҳиҳи муътабари шаръий қилурсиз! 10

Нимага дейсизми?

Ҳар кун кечаси Шайхонтоҳур бозори шабида учрайтурганингиз маржалар орқасидан эргашиб юрий турган ўзимизнинг занжирсиз исковчиларимизга!

Яна нимага дейсизми?

Волидаси билан ҳамширасининг упу-элиги ва ўсмасурмасини ўғурлаган навнусха ёшларимизга ва ўзларининг сўнгий дийдори шарифига мафтун акаларнинг оғзидан оққан сўлакайларига!

— Илоҳи ҳайитингиз муборак!

Бу сўнгий синф вофурушлар ҳақида марҳум парикмахир ҳожининг қачондир манга: «Ўзлари матоларни бозорға солсалар на қилай?» деган узромуз сўзининг тўғрилиғига имон қелтуруб, ҳаммамиз ҳам файласуф Ҳаким ҳожининг руҳига дуо қилайлик. 20

Домлаларча этканда, слам ҳодис-де...

— Ҳо, ҳо, ҳо, ҳо... Олам ҳодиснинг уйи куйсунки, ҳар кун кечаси шу ҳангома юз кўрсатса, ҳар бозори шаб бир мартабагина эмас, юз марталаб юз берса!.. Агар эсингиз бўлса, бунинг ўзи охир замон аломати... 30

— Еки бўлмаса нафси шайтон!..

— Нафси шайтон? Агар нафси шайтон эндиги кунларда шундай киши танимаслик бўлуб ўзгарган бўлмаса... Астафидулло... бизнинг илгариги замонларда нафси шайтон деган нарса Мирзо Бекёнтиснинг черсейлик певохонасида бўлар эди. Наинки, Шайхантоҳур бобонинг гумбази устида!..

Сиз ҳам ҳар кун кечаси кўрарсиз: милитсаннинг гўристонликдан ушлаб чиқатурган туппа-тузук одамшаванда, сочи таралган, думи юлуқ, қиб-қизил баркашдаккина юзлик сунъий Афандихон ҳазратлари билан ўзини фиръавн қизи билган Дилбархон...ларни! 40

— Бали, бали, юзингдан нур томадир-а, Афандим?..
— Бу ҳолни кўрганлардан қайсидир бир янги му-
сулмон эски мусулмонларга хитобан:

*Номига мусулмонлар,
Ҳақлиқда қуруқ жонлар!
Булғатди бобонг устин,
На бўлди мусулмонлик?!*

дейдир.

Яна бирови Шайхантоҳур бобоға қараб:

10 *Устингдан ўтар ҳар тун,
Бир минг жўра ҳайвонлиқ!
Эрдинг-ку валийлардан,
На бўлди бузурвонлиқ?!—*

дейдир.

Лекин бу хитоблар ортиқ бир таассуф, аммо ҳақи-
қатка келганда: «Нафси шайтон!»

ТАРБУЗ ҚЎЛТУҚДАН ТУШТИ

(ҳикоя)

(Ҳенуя конференциясидан олдин)

Эй-й... гапдан хабарингиз борми ҳали, ҳожин поч-
ча? «Қарбало»ми, «Кирбало»¹ми деган мамлакатда
«кампирим се»² бўлармиш. Ўзимизнинг болшевой ҳам
ҳалиги кампиримсегача қирилган бўлур эмиш. Катта
қиронлар кампиримседа болшевой вакиллариға:

10 — Кел, энди қўй, бечора бойларингнинг, мулкдор-
ларингнинг ерларини ўзларига қайтариб бер!— дер
эмишлар.

Катта қиронларнинг сўзини қайтаришқа бизнинг
болшевойда ҳеч ҳад бўлмас эмиш. Худо: «Ол, қулим»,
деб юборса, сизнинг ерингиз илигаридак ботмон-бот-
мону, бизнинг қўра билан завўднинг ойлиқ келими
милярд-милярд-да!!!

20 — Ҳа-ҳа, мулла Ҳодибойбачча, ҳали гап шундай
денг-чи, сиз билан меним молимиз закотлиқда; на ўтда
куйсун ва на сувда оқсун! Ҳали Фарангистонда «кам-
пирим чор»³ бўладир, денг-чи?

¹ Қарбало — Ҳенуя.

² Кампирим се, форсийча бўлганда, кампирим уч (уч хотун)

³ Кампирим тўрт.

— Шундай, ҳожи почча, агар иш ўнглиниб кетса, кампирим сегина эмас, сиз билан бизнинг кампиримиз шаш¹, ҳожи почча, дуода бўлинг, дуода!

Канференсиянинг боришини кўриб:

— Келинг, келинг, мулла Ҳоди, иш эбланаёздими, кампирим седан нима хабарлар бор?

— Эй-й-й... болшевойнинг уйи куйсун, ҳожи почча, худда тошметин, падар лаънати!! Қиронлар шунча аф-сунгарлик қилсалар ҳам болшевойнинг «Чечанбойи»² кўнатурған балоға ўхшамайдир. Чечанбой «Мулк қай-тариб бериш қаёгда, мулк бўлса, тағин ҳам оламан!»— дейдир, ноинсоф! Болшевойнинг жуда ҳам қайтгани экан, худо беҳабар!

— Ўб-ба, худо беҳабар Чечанбое!

— Ҳа-а-а, ҳожи почча, жудаям пес экан!

— Мулла Буртул³ нима дейдир?

— Эй-й-й... Ҳожи почча, мулла Буртулбойнинг сўзи сиз билан бизнинг фойдамиз эди-я, лекин бўлмайтурсанга ўхшайдир. Мулла Буртул сиз ва биз учун чирана-чирана ўлаёзибдир!..

— Ўб бечора мулла Буртул, чулчутнинг қўлига кирган нарса қайтуб чиқмас, демайми эдим?.. Энди еримиз бадар кетди, денг-чи, уйи куйсун болшевойнинг, ер ютсун болшевойни!

— Қўлдан чиқди-кетди, ҳожи почча, маним қўрам билан завўдимнинг ўзи ҳам эскириб қолган эди...

— Сиз уни айтасиз, мулла Ҳоди, еримнинг ўртасидан ўпқон чиқганидан хабарингиз йўқми ҳали?..

САРТ ОҒА-ИНИЛАРГА

(бир серкулар)

«Тарихий ҳалокат олдинда» мақоласининг эгаси машҳур Олимжон Иброҳимўвға бағишланадир.

— Тепа чочинг тик турдими, ўзбек ака? Бу галча кечирасан мани, чунки юқоридаги ғайритабий сарлавҳамни Остроумўв тўра дурбинини эска туширмак учун ва бу кундаги баъзи қозоқ, татар, нўғой зиёлиларининг хотири шарифларини олмоқ тилагида ёзиб юбордим. Йўқса манда ҳад бўлғаймики, «дўндиқ» ва «шинам» ўзбек сўзининг бир тола мўйини хам қилай ва ё «ўзбек» сўзини алифини тескари қўяй?

¹ Кампирим олти.

² Чечанбай — Чичерин.

³ Буртул — Борту.

— Тангрим сақласун бундай озғунлиқдан, тўзғунлиқдан!

Бундаги «ўзбек оғаниларга» ўрнига «сарт...» деб кетувим юқорида саналган баъзи озғунлар тушинсун учун, билсун учун «ўзбек» сўзини онгламасдан, «чиғатой лугати»га мурожаат ва қадам ранжида қилмасунлар учундир.

— Ёинки сизники чаккими?..

10 Шу балияга гирифтор бўлган ўзбек оғанилардан каминага ҳамиша зорланиш хаглари ва бу балодан қутулмоққа тadbирлар сўраб мурожаатномалар кела бошлағач, умумий равишда ушбу серкуларимни ёзмоқга мажбур бўлдим. Хафа бўлмангиз, ўқувчи: серкуларимнинг «Мулла Насриддиннинг думи хуржинда»га ўхшаб кетганига, ҳозир ўзим ҳам тушуниб қолдим. Энди қозоқнинг бир мирилигидак қилиб белнибизга тутуб берай:

20 — Сойи Идил бўйидан очиқиб Туркистонга келган татар қариндошларининг хотун-қизларига бизнинг ўзбекларнинг баъзилари «ўзимизнинг мусулмон-ку», деб ва баъзилари «томиримиз, ҳаммамиз бир отанинг ва бир туркнинг боласи-ку», деб ўйлана бошлаган ва татар қариндошларга куёв бола бўлмоқ истоган эkanлар. Келишининг Идил бўйидан кийиб келган увадаси ўрилага янги кийим, янги зийнатлар ҳам олиб бериб, хотунлиқга олур эkanлар.

30 Лекин «Сут билан кирган, жон билан чиқар» мақоли билан ўсканлари учунми ва ё «сарт»нинг ўзи шундай жазога мустаҳқим, шундан бўйса ҳам ҳалиги сартга эрга чиққан Идил бўйи келини узок чидаса, икки кун, бўлмаса, биринчи кунининг ўзида, ё ошга қорини тўйиб, кекириб, эрининг кўзини шамғалаб қилиб бекиниб, бутун янги кийимларини кўтаруб, тўғри келтурса, тагин бошқа нарсаларини уруб, аллақаяёққа қочиб кетар эkan. Бизнинг ўзбек: «Энди оғзим ошга, билим бошга тегди», деганда, пулдан, молдан, келиндай ажраб қолур эkan...

Мана, мenden тadbир сўраб мурожаат қилғувчилар шу йўсундаги ўзбеклар эдилар.

40 Шундай положениега тушкан ва мунден кейин Идил келинига уйланмагчи бўлган оғаларга васиятлар:

1. Биринчи мартабадан ўйлана турганингиз Идил бўйи келинининг сизни ким деб билганини илгари билиб олингиз. «Ўзбексан», деса, қулоқ қоқмай, ўйлана берингиз. «Сартсан», деса, ундай никоҳдан ҳазар қи-

лингиз! Чунки татарлар «сарт» сўзини «алдарға қобил» бир маънода англайдирлар.

2. Шу тажрибани ўтказмасдан, уйланиб қўйган бўлсангиз, бутун иш кучингизни ташлаб, Идил бўйи келинини пойлангиз, чунки сизни алдаб қочмоғи яқин эҳтимоллардандир.

3. Яхшиси, Идил бўйи қизиға уйланмангиз, негаки, «Тепкан билан қўшулмайди» мақоли кўб тажрибалар сўнгида айтилгандир...

МАТБУОТ

(ҳангома)

Иккинчи сонигача ўн беш кунда бир, учунчи сонидан бошлаб ойда бир, тўртинчи нўмиридан эътиборан икки ойда бир, бешинчи сонини, худой билсун, йилда бир чиқа турган ўзбекча «Инқилоб» мужаллаи мубажалласининг 4-адади алийҳирраҳмаси босмахонадан аранг қутилуб чиқиб, қўлимға тушди. Журналнинг бу сони бошқаларига қарағанда, мундарижаси бой, маълумотга тўқус, сўзга устадир. Журналнинг ёзувчилари ҳам қурама бўлуб, уч қозоқ, тўрт ўрус, етти татар, бир тожик, уч ўзбеклардан иборатдир. 10

Елимлик тил масаласини истисно қилғанда, журнал жанжаллик масаладан барийдир, мунназаҳдир.

«Инқилоб» журналининг ер юзига оға-инилиқ тузумини сочмоқға хизмат этувчи бир мужаллаи мубажалла эканлигида шубҳа йўқ. Пўчталўнларнинг хабар беришларига қарағанда, Зуҳал билан Аторуд юлдузларида ҳам «Инқилоб»ни суюб ўқур эканлар. Миррихда эса «Инқилоб»нинг 1-сонлари ортуқ бир муҳаббат билан ўқулган. Лекин 3-сондан бошлаб орада бир онглашилмовчилик чиққан ва 4-адада бу онглашилмовчилик тағин ҳам кучайсиб, Миррих ўқувчиларини иккига бўлинувларига сабаб бўлган. Миррих юлдуздан олинган кейинги пўчта хабарига қарағанда, онглашилмовчилик кичкинагина бир нуқтада экан. Шундайки (ер юзидаги «Инқилоб» ўқувчиларига ҳам маълум бўлса керак), журналнинг 2-сонида «Асари бадиъа» лавҳаси остида марҳум қозоқ шоири Обойдан бир намуна ёзилгон эди, мана ушбу бадиъа Миррихдаги Обой ва унинг теварагида бўлган қозоқ бовурларнинг руҳини нақадар юқори кўтарган бўлса, Навоий ва навоийчи ўзбекларни шу янглиғ руҳларини туширмакка сабаб бўлган. Чунки Навоий биринчи галда намуна учун ўз «Асари бадиъа»- 30

сининг «Инқилоб»да қўйилмоғини куткан экан. Хабарларга қараганда, Навоий 3-сон «Инқилоб»дағи «Асарин бадиъа»дан бир оз ранжиган бўлса-да, лекин 4-сондан умидланиб, «Тўртинчида мандан бир нарса бўлур», деб ютиб тургани устига лўп этиб татар шоири Тўқайнинг «Жайги тонг»ни босилиб, Навоий ва навоийчиларга тағин ҳам ёмонроқ таъсир эткан. Ривоятларга қараганда, Навоий ва унинг теварагидагилар «Инқилоб»нинг ўзбекчалиги тўғрисида шак-шубҳага тушканлар ва ҳафто сабоғич қалам билан «ўзбекча журнал» ўрнига «қозоқча, татарча журнал», деб ёзиб ҳам қўйганлар. Масаала бунинг билангина қолмай, Миррихнинг «удабо ва шуъаролар йиғини»да Навоий Обой билан Тўқайга учуруқ қилиб: «Зўраки шоирлар...»,— деб қўйган. Қизиқ қонлиқ Обой бунга қарши сукут этишка чидай олмай, «Чидаганга чиқарган, пилтакач»,— деган. Тўқай ҳам жим тура олмаган: «Син бунарға бик ачуланма, Навоий ҳазрат, шеғрингни татар англамидурган бир тилда бик ямсиз, бик чувар ёзасин, ул энди шулай булмига мумкин тугил!»— деган.

20 Буларга қарши Навоий: «Татар учун чигатой тилини онгламоқ оғир келгай»,— деб сўйлай бошлагон экан, Мирзо Бобир: «Ашъоринг, исминг, фазлинг машҳури офоқ турур. Арзимаган иш учун қизишувинг отингга келишмай турур»,— деб Навоийни тўхтатгон. Мана шу Миррихдаги қон қизишувларни истисно қилганда, «Инқилоб» мутваафақун алайҳи суюлуб ўқулмоқдадир. Облушқасидағи масжид суратига ишониб бўлса керак, сўнгги кунларда «Инқилоб» домлалар қўлида ҳам кўрилиб қолди. Кейинги сон «Инқилоб»нинг идорадан жавоблар қисмида: «...Чилбирни ўзимизга тобшириб қўйсангиз, халқнинг тараққий ва саломатига мувофиқ бир жойдан бошлаб олиб чиқамиз»,— деб берилган ваъда билан С. Айний афандининг ҳам «Инқилоб»га бўлган ихлоси илгариги ҳолига қайтгон. Кимгадир: «Чилбирнигина эмас, арқонни ҳам «Инқилоб»га топширдим»,— деган.

ҚУРБОҢЛИҚ УҒРИЛАРИ

(кичик ҳангома)

Қурбоқ ҳайити ҳам келди... Бу йил қурбонлиқдан қалайсиз, ҳожи?

— Ҳайронман, бой, ҳайит харжлари ҳам кўпайиб кетди.

— Қилиш керак, қилиш! Худонинг ўзи еткузадир. Сиз билан ман энди қилмасоқ бўлмас.

— Шуниси ҳам бор... Алҳамдиллилло, сиз ва бизнинг давлат тўғрисида камчилигимиз йўқ. Қора молга қўшулсоқ мумкин?

— Шериклик ошни ит ичмас, Қурбонлиқнинг энг яхшиси — қўй! Қўй сўя беринг, ҳожи! Ўзингизда боқилган бўрдоқилардан бордир, албатта?

— Бор, уч-тўртта бор.

— Ана шулардан биттасини кўтариб уринг, қўйинг! 10

— Бултур имлама қилган эдик. Энди бу йил маҳаллада оч-ориқ кўб, имламага ҳам қараб турмаслар...

— Этканингиздек, ман ҳам маҳалладаги оч-ориқлардан жуда тўйдим, ўзлари сўрамасалар ҳам ёш болалардан сўратуб, уй ичимизни безор қилдилар. Яхшиси шуки, «имлама» ҳам қилуб ўлтурманг-ку, энг осони «димлама» қилинг, димлама, хо-хо-хо...

— Ҳи-ҳи-ҳи... «димлама»нинг ҳам қулоғимга иссиғ, иссиғ киради-я, бироқ шаръийга тўғри бўлмасмикан, дейман... 20

— Қурбонлиқнинг шарти қон чиқариш, бундан бошқа шарти йўқ. Марҳум домла ҳам қилган қурбонлиқларни ҳеч кимга бермай, ўзлари пок-покиза туширар эдилар.

— Ҳовва, марҳум домланинг садағалари кетсанг арзийдир, лекин шундай ҳам бўлса, кўнгил бўлмай-дир...

— Сиз мен айткандек қила беринг, савоби сизга, гуноҳи манга! Агар ҳимматингиз жўш уриб келса, бизга ўхшағанлардан бир-иккитасини чақириб, дуоини фотиҳа қилсангиз, тагин яхши, тузукми? 30

— Эй-й... бизда жон бор, дейсизми? Бу йил сиз ҳам шундай қиларсиз бўлмаса?

— Эй-й, сиз ёш боламисиз, ҳожи? Бизнинг қурбонлиқ ҳар йили «димлама», ҳи-ҳи-ҳи...

* * *

Эшитдингизми, бу икки уйнинг куйгурнинг қурбонлигини!

Қурбонлиқнинг борлиқ ҳикмат ва фалсафаси айёми саҳарғи кунимиздаги оч оилаларни тўйдирмоқдир ва оллоҳ даргоҳида ийд кунлари оч ётқан оилаларни тўйдириш нияти билангина қилинган қурбонлар мақбулдир ва чин қурбон ҳам шунисидир.

Агар юқоридаги икки ўғрининг фикрида бўлсангиз, сизнинг ҳам уйингиз куйсун!..

МОЧАЛОВ

Отингдан айланай, Мочалов... Исми-шарифингни эшитсам, бутун борлиғимға сирқироқ кирадр, Мочалов!..

10 Утуб кетди ўшал даврларинг: Эски шаҳар кўчаларида муборак вужудинг кўриниб қолса, ҳоммалалик хотунлар бола ташлар; йиғлоқ болалар йиғидан тўхтар; дағдаған золимонангни татиған бенаволар дир-дир қалтирар эдилар. Қўлингда қамчин, белингда ошпйчоқ, шопдак муртингнинг остидағи сассиқ оғзингдан қизингни... онангни... динингни... ота-бобонгни... деган зикри олиёйлар доим фаввора урар эди.

Эски шаҳарнинг етти ёшаридан то етмиш ёшаригача санинг сўкуғингда, тепингда эдилар.

Балки қўмсарсан ўшал кунларингни?

20 Албатта, қўмсайсан. Бошқаларини қўмсамасанг-да, ифтравой гилди кўпаслар меҳмонхонасида еган паловларингни, норинларингни қўмсайсан. Пудратчилар, завўдчилар уйларида ичкак арақларингни ҳафта сайин қозилардан келиб туратурган пакетларни, айниқса 1916 йил рабочий воқеасида давлатхонангга арзи дод учун борганларини отиб, гуноҳсиз қонларни сув ўрнига ичишларингни қўмсайсан!

Фалакнинг гардиши қуриб, уйи куйсунки, санинг машъум кунларингни қайтуб келмаслик этуб тузатди. Бунинг билангина қолмай, тинчкина ишлаб турған исинг ўрнингни совутди-да, турмага келтируб тиқди...

Фалакат улуғ, фожиъа катта...

30 Бу кун инсофи йўқ, раҳми оз (гўёки ўзинг!) Тошканд мусулмонларининг ярми деярлик санга даъвогар!

Эй фалак, уйинг куйсун, фалак! Мочалов тўрага ўшал давлатларни ўзинг бермадингми? Энди бечоранинг қариган кунларида бу янглиғ сарсон, бунчалик саргардон қилишингда қандай ҳикмат бор? Қайғурма, тўрам!

Кўбчилик эмасми, балки шавкатли кунларингда исинингни кўрганлар ҳимоянгда бўлурлар. Агар ишинг чайпа кетса, жонинг жаннатда бўлсун!..

ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН

(кичкина филетўн)

Мақолани сарлавҳасини кўриб, «Лайли ва Мажнун» операсига танқид экан, деб миянгни айнатиб ўлтирма, ака. «Лайли Мажнун»ни ва умуман тиётру кечаларини танқид қилиб: «Мана бу ортист қинғир экан, мана буниси қийшиқ экан, китоби ундай экан, декаратсияси бундай экан», деб критика санайтурган жинни бўлганимча йўқ. Уюнни бир ортист бузуб ўйнаса, яхши белгилаки, «дар бисот» дастмойнинг ўзи шул, тузатиб ўйнайдими, буниси ҳам ўзида бори; бир драматурғнинг ёзгани тўртта шоптоли данакдан иборат бўлса, бунга ҳам ҳалиги «дар бисот»нинг ўзи кофий, шофий — лўнда жавоб.

Каминанинг назариясидек файласуфона бир назарияни кун чиқар билан кун ботарга зир югуруб изланган ҳам, яхши билгилки, тополмайсан!

Мавзудан четка чиқдим шекиллик, мақсадга кўчайлик энди:

Унг биқинимда самарқандлик биртаси, чап биқинимда қўқонликнамо яна биртаси бўлгани ҳолда кетдик, «Лайли ва Мажнун»ига қараб.

Ҳали соат 7. Демак, ўюн бошланишига бир яримкики соатлаб вақт бор. Куни бўйи тириклик орқасида юруб зериккан халқ кечнинг латиф, енгил шамоли остида роҳатланиб, тоза ҳавода исинмакда эди. Биз ҳам учовлашиб оғзимизни тоза ҳаво сари каппа-каппа очиб, кўчанинг у бошидан-бу бошига бўзчининг моккисидек бориб кела бошладик. Зебобўй, сарвиқадсимон тан, шахло кўз, бодом қовоқ, юпқа томоқ санамлар ҳалидан-ҳали ёнимиздан ўтиб турадилар. Бошқа вақтдаги каби ситам, илтифотсизлик, нозу карашма деган гаплар ҳам, билмадимки, қаёққа кетибдир, йўқ. У ёқ-бу ёқни, ҳоли кўзни шамғилат қилиб санга қарайдурларда, қошларини учуриб, кўзларини қисиб юборадилар. Бу вақт манга ўхшаган, жиз ихтиёри қўлида бўлмаганлар пўрт учди, дейилса мумкиндир...

Ўзимизнинг бир йигит, ҳалиги қисқичбақалардан биртаси бир дақиқалик «Имқўқ» билан танишиб ҳам олдилар.

Йигитимиз сўрайдир:

— Ўзингизга ўхшаган Лайлилардан тағин борми?

Қисқичбақа жавоб берадир:

— Бор. Биз тўрт Лайли.

— Очин хорошио, биз ҳам тўрт Мажнун, ай-да!

Қўлтуқлашиб ҳам кетадирлар. Савдо ортиқ қизгин, бозор чаққон. Уларнинг Лайлисига етарлик бизнинг Мажнунларимиз ҳам йўқ эмас.

«Колизей»да ўлтурамиз. Лайли ва Мажнунлар танаффус чоқларида жадан безор қиладирлар.

Биринчи қўнғироқ — Лайли-Мажнунлар ташқарида; иккинчи қўнғироқ — ҳамон дарак йўқ, учинчи қўнғироқ чалнуб, парда кўтарилгач, золнинг ичида дув тўполон. Саҳнада ўюн, бизнинг золда қий-чув, тақур-туқур, худди кетмон бозор.

«Уйнинг куйгурлар, илгарироқ ҳаракатингни қилиб олсанг бўлмасми?» дея турган терговчи йўқ. Ман бўлсам:

— Лайли ва Мажнунлар,— деб ўтура бераман.

Ёнимда ўлтурган самарқандликни бошида эслик йиғит деб ўйлаган эдим, кейин-да бунинг ҳам палчаваси чиқиб қолди. «Оҳ» тартадир, афсус ейдир. Унинг кейинидан бир жуфт форсий ғазал ўқуб юборадир.

20 — Ҳа, нима бўлди, акун?

— Маориф масаласи эсимга тушди...

— Маорифга нима қилибдир?

— Маорифимизнинг нима бўлгани майдонга, Самарқанддан маориф ишлари тўғрисига вакил бўлиб келган эдим. Тошкандга бўлгон маориф ишчилари думларини тутқузмайлар...,— деб ҳасратидан чанг чиқара бошлади.

Бизнинг Тошканднинг тараққийсидан хабари йўқ кўринди бечоранинг!

30 — Эй,— дедим,— бизнинг Тошканднинг тараққийси ошиб кетди, ўртоқ,— дедим,— бизнинг Тошкандда маориф деган нарсанинг тарихга топширилганига энди кўб вақт бўлди... Агар Тошканд маорифи билан кўришмакчи бўлсангиз, музаи миллиямизга марҳамат қилингиз,— дедим.

Чироғ ўчди.

Парда очилди.

Лайли ўлган эди, Мажнун ҳам ўлди.

«Худо раҳмат қилсин!»— дедик-да, кетдик...

40 Мана, биз «Лайли ва Мажнун» кечасини шундай қилиб ўтказдик.

ПАСТ ВА БАЛАНД ДУНЁДА

(кичкина филетўн)

Иш «Ғарибхона»дан чиққунчалик. Чиқдингми, паст ва баланд дунёни сайр эта бошлайсан:

— Ёшингни яшаб, ошини ошаган ўзимизнинг чолимиз. Соч оқ, соқол оппоқ, кўз нурсиз, тиш тушкан, бел букчайган, қўлдаги асо кўмаклашмаса, оёқлар ҳам юришқа қарши. «А-ҳа...» дейиш билан жон чиқарга ҳозир... Аммо, у ўзининг бу ҳоли билан чин бир маслак кишиси: ўзининг тўғри деб билган бир нарсасини, бир дақиқа бўлсин, эсидан чиқармайдир. 10

Қаршидаги масжид ичидаги янгигина очилган эски мактабдан ёш болаларнинг чувур-чувур ўқиш товушлари эшитилгач, чолимизнинг букчайган беллари тўғриланиб ҳам кетадир-да, гўё ўзини ўн беш ёшлик бола каби сеза бошлайдир:

— Худоё шукур, худоё шукур, товушингдан ўргулуб кетай, болаларим! Бултурги йилларда бу кунлар қаёқда эди?!— деб шодланадир. 20

— Кўчанинг иккинчи томонида янгилардан иккитаси ўтиб борадир:

— Бу ерга ҳам осилипти, дейман, от тўрвадан?

— Осилмай нима қилсун?!

— Воқибъан...

Кўчада фавқ ул-одат бир ҳол. Ҳамманинг кўзи бировда. Қизларимиздан биртаси юзини очибдир, ёврпоча ясаниб, оёғига туфли кийибдир! Хайр, очибдур, очибдур, кийибдур, кийибдур, бунга нега бунча ота гўри, қозихона?! 30

Бир томондан биртаси айтадир:

— Эй... эсиз мусулмончилик, сатқани диёнат! Сани туғуб ташлаган ота-онангга лаънат!

Иккинчи томондан иккита думи қопқонда қолганлар кўзларини тўлатиб-тўлатиб қарайдирлар-да:

— Иби, бажо-ку?

— Пичоққа илингудакми?

— Илинармикан, дейман!!

Мана бу икки мусулмоннинг бир ишка икки хил қараши. Мусулмонларнинг ҳақ роҳи бўлган шарият қандай қарар, бунинг пешвойи ҳақиқийларимизга ташлаймиз... Вой бизнинг умумий ҳолимизга! 40

* * *

Растанинг ичида тапур-тупур жанжал, тапур-тупур жанжал.

— Ҳа, нима?..

— Қаримжоннинг бенифиси, Майрамхоннинг гул ўюни; бораверинг томоша, бораверинг, томоша! Борганлар дармонда, бормаганлар армонда!

10 Араванинг олдида иккита тасқара ўрус, кетида иккита масхара карнай. Тасқараларнинг биртаси худда Истанбулнинг «дорул ватани»ни ижмол этиб чиққан бир воъиз: чўзиб-чўзиб Майрамхонни махтайдир, бунинг орасида маймунларча ҳаракатлара ҳам қиладир...

Бу бир арава тасқараларга қарши халқ фикрда, ишда, амалда бирликни сақлайдилар. Ҳамма дажжол чиққандек араванинг теварагида, лабларнинг таноби қочган, ҳамма шу тасқаралар билан кўнгил очқан; бунга қарши лом йўқ, мим йўқ, худда халқнинг ўзи шу бир арава тасқара билан баробар деярсиз. «На ўро хатар ва на ўро зафар!» Бораверинг, томоша, бораверинг, Майрамхон!

20

* * *

Бундан бир неча йил илгари Хадра мавзуида бир катта тўполон чиққан эди:

— Ҳа, нима гап?

— Буз ҳовлиларни, ҳайда эгаларини! Ур, йиқит, текисла, гишт келтур, кўтар тупроқни, ол пудратини, қур вивескани, чақир ортисткани, ёз пиесангни, соламиз «Шарқ саҳнаси»ни!

30 Ол-а... бу орада нечта одам ўлган-у, нечта чўлоқ-нечта мўлоғ-у, бир неча ўн миллиардлаб чиқим-у; ё раб-бим, ўз паноҳингда асра бу балолардан!..

Тунов кун бошим оғриб, шу мажмаъ ул-асҳиёдан ўтуб қолурманми? На аҳли ғайратдан дарак ва на аҳли меҳнатдан хабар. Бўлғуси «Буюк Шарқ саҳнаси» биносининг ўрнида баъзи аҳли ҳожатлар ўз ишлари билан оворалар...

— Ҳа, нима жин урди?

40 — Эй ака, плони тўғри келмади. «Муассасаи саҳнаи Шарқ» «муассасаи спор»иликни ихтиёр айлаб, «азми дар бўйи жангоҳ» олдилар, дейишлари борми, жон-поним чиқиб кетиб, «Энди ташкандликларнинг тоза уйлари куюбдир»,— дедим. Чунки у қаҳрамонлар муассасиёрликни ихтиёр қилган бўлсалар, «Буюк Шарқ саҳнаси» учун на Тошканднинг бузулмаган бир томи қолсун ва на ковланмаган ери!..

ДАВОСИЗ ДАРДЛАР

(ҳангома)

Дард кўб — давоси йўқ. Ҳасрат узоқ — кечалар қисқа, манзаралар ажиб — кўзлар кўр; жарт-журт зўр — натижалар кичик; манзил узоқ — роҳила оз; ваҳима катта — тўй бедарак; осмон узоқ — ер қаттиқ; бўйи бир қарич — соқоли икки қарич...

Сиз ўқий берсангиз, ман шунақангги бир-бирисига тескари жумлаларни Маллахоннинг лавангидек қатор-қатор сулайтириб-сулайтириб ташлай берсам... «Миф-таҳ ул-жинон»нинг ривоятига қараганда, агар дарёлар сиёҳ бўлуб, харилар қалам бўлса, япроқлар қоғозга айланиб, қурбақалар ўқуғувчи бўлсалар, бу аживан таралаларни чоп қилиб тарқатғувчи давлат нашриётининг Эски шаҳар матбааси бўлса, бунинг савоби бутун Туркистон мамлакатининг думоғига худда сасниқ саримсоқдек таъсир бериб, ҳар қайси ўзбекларнинг номаи аъмолларига ҳар йили тўрт фаслда хурракни батанг қўйган мўмин ва мусулмоннинг аъмоли солиҳаси ёзилур экан.

Энди бир озгинаға фалсафа, эътиқоднётни қўя турайлик-да, дарди бедаволаримиз устига ўтайлик:

— Туркистон истатистиқаси идорасининг тўплоган сўнгги маълумотига кўра, Эски шаҳардаги «ҳаракатдан баракат» мактабларининг сони шу кейинги ҳафта ичидан юзга-юз ортиб кеткан. Масалан, ўткан ойда етти юз қирқ бир оғилхонадан иборат бўлгон халқ ибтидоий дорилжунунлари ярим мингга, қорихоналар беш юздан тўққуз юзга етмишдир. (Қорихоналарда бир оз секинлик.) Бу сўнгги очилган ибтидоий дорилжунун ва қорихоналарнинг муаллимларида ҳам фавқуллодлик бор, дейдилар. Соқоли от тўрбадек, саводи чиқар-чиқмас фариштасурат зотлардан иборат бўлиб, ёш болаларимизни бир йил комил деганда муаллаи боамал, бунинг устига даққи, калвак, оғзинг қани, десалар, қулоғини кўрсататурган дарди бедаво қилиб чиқарар эканлар.

Бу ҳақда сиёсий доираларнинг юрутган мулоҳизотларига қараганда, ўзбеклар ишни бу тариқа олиб бора берсалар, уч йил комил деганда Туркистон гўёки иккинчи Амриқо-ку, ўзбеклар орасида фарчча маданият, на у ёққа ўта оласан ва на бу ёққа, худда девори қиёмат!

Яна ўшал истатистиқо идорасининг берган маълумотиға қараганда, иккинчи томонда қилтиллаб турган

Эски шаҳарнинг маориф шўрваси бу маданият мактаб-лари қаршисида қаддини кўтаришга ўйлашар экан. Аммо шуниси бор эканки, ановларда йўқ шағшаға, ановларда йўқ дабаба бизнинг маорифнинг шўрвасидан топилур экан.

Бул ҳам бир дарди бедаво!..

* * *

10 Бизникилар «Бўрк ол!» деса, бош олишга ҳозир. Биз маблағлар десак, эҳтимолки, нишка тушган бўлур-миз. От билан эшакка солиқ солинибдур, хайр, солинса-солинибдур; бу орада бир эшакчи камбағалнинг эшаги очликда ҳаром қотибдур, хайр, қотса-қотибдур.

— Улган эшагининг солиғини бераверасан!

— Бечора эшагим марҳум бўлди, ака, бу ерда жони узилиб, мана бу ерда ювулди; ана у ерда жаноза ўқулуб, мана бу ерга кўмилди, ака...

— Йўқ, бера берасан! Эшагинг бешдан кам эмас!

Бечоранинг эшаги ўлгани-ўлган, устига-устак мана бу бош олғувчиларнинг фотиҳахонлиғи қизиқ...

20 Бул ҳам бедаво дардларнинг бириси.

* * *

Эски шаҳарнинг бошдан-оёғи, оёқдан-боши, етти яшаридан етмиш яшари қўтур... Эски шаҳарнинг афкори умумияси шу қўтур масаласи билан машғул. (Бизда афкори умумия йўқ, дегувчилар номаъқул айтибдурлар...)

30 Бечора халқ шу қўтур истибдодидан қутулмоқ учун ўткан-кеткандан илож сўрашдан бўшай олмайди. Аммо берилган дору-дармонлардан тўққуз чақалиқ фойда йўқ! Ҳамон ҳар кимни кўрсанг: қирт-қирт, қирт-қирт... Пуввак бойлаган Европо дўхтурлари, ниҳоят, келиб-келиб бизнинг «кўтур масаламиз» устида эълони ихдос қилдилар. Халқ соғлиқни сақлаш бўлими бу тўғрида қимир этмайди. Кейинги кунларда қўтурлар жамоаси халқ соғлиғини сақлаш бўлими эмиш, деган бир резолютсия қабул этди.

Мана, бул ҳам бизнинг давосиз дардлардан.

ОҒЗИНГГА ҚАРАБ ГАПИР!

«Туркистон»нинг 36-сонида мухбирларимиздан биттаси бир нарсани ёзибдирким, ўқуб кўруб, нах мухбирнинг оғзини ёриб юборғум келди.

Ахир, уйинг куйгур, сағал оғзингга қараб гапир-да!
«Исрофлик тўй» «...Самарқандда ўртоқ Қурби ўғул-
ларини кестирди, 3—4 кун тўй берди; бир-икки миллиард
пул кетди... Тўйга исроф қилган оқчасини «Кўмак»
уюшмасига берганда, фалон бўларди...»

Заб куракда турмаган воҳмаларни қилибсан-а, ниним!
Сенинг «Кўмак» уюшманг бизнинг мулла Қурбининг
кори хайрига қанча кўмак берди? Оғзинг бўлса, гапир-
чи, бетийиқ! Ва ё бу вағир-вуғуринг мулла Қурбининг
тўйига қилган тўёнангми? Хайф сенга-е!

10

Самарқандлик мулла Қурби билан камина тошканд-
лик мулла Жулқунбойнинг оналари нима учун туғуб
ташлади? Доячамиз нима деб тапғлайимизни кўтарди?

«Яхши жойларга куёв бўл, увалик-жувалик бўл,
ўғулларингнинг тўй-томошасини кўр!...»

Аmmo: «Тўй қила турган пулингни «Кўмак»га бер!»—
дейилмабди-ку? Бас, шундай бўлгандан кейин биз ҳам
беш кунлик дунёда бола-чақамизнинг орзу-ҳавасини кў-
райлик. Чик, эшикка-е, туф бетингга-е...

Мухбир деган ҳар бир маза-бемазани хабар деб га-
зетага ёза бермайдир. Андиша керак, риоя керак! Агар
мен шундақангги беандишалик қилиб ёза берсам-чи,
нах бутун Тошкандни кийиб юбораман. Тагин меним
ёзганларимнинг энг кичкиниси туядек бўлур. Йўқ, мен
сенларга ўхшаш беандиша эмасман. Агар мен беанди-
ша бўлсам:

20

— фалон даҳанинг бошлиғи писмадончи ўртоқнинг
ўзининг ёшғина хотунининг устига яна бир хотун олмоқ
ҳаракатида бўлуб юрганни яхши биламан. Шунини ёз-
сам бўлмасми эди?

30

Агар мен риоясиз бўлсам:

— Туппа-тузук ишбоши, яхшигина онги бор бир та-
вия ўртоғим қайдандир пул топиб, иморат солди-да,
униинг кетидан гуваладек пул исроф қилиб, ҳовли тўйи
ҳам қилуб берди. Ўртоғимнинг қилган иши қип-қизил
жиннилик,— деб газетага ёзсам, қўлимдан келмасми
эди?

Агар мен андиша қилмасам:

— Эски шаҳардаги солнатурган театру биносининг
мубоширлари кам ҳаржу болонишин деб Жангоҳга со-
либ берган театруларида, қурбақалар театру бошлади-
лар, деб хабар ёзмасми эдим?

40

Агар Эски шаҳардаги пули кўпайган хуносан но-
тангиларининг бир оз андишалари бўлса:

— беш кунлаб айқиртириб қилган тўйимизни, ўн
миллиардлаб тўйга қилган исрофимизни маҳалламиз-

107

даги кўксини заҳга бериб ёткан оч-ориққа бериб, олқишларини олсак бўлмасму?— деб андиша айламасми эдилар?!

Ҳар ҳолда оғизга қараб гапириш керак. Бунинг устига бир чимдим андиша ҳам керак...

Сўз узоқ эрди, мухтасар қилдиқ. Ёмон кўб эрди, муттаҳам қилдиқ.

Ҳозирча хайр.

ЛУЗОНАДА КҰНГИЛ ОЗИШЛАР ВА ИСИРИҚ СОЛИШЛАР

(ҳангома)

Лифлид, 20. Озчилик ташкил эткан эркатойлар масаласини қарай турған шаллақилар камисияси кеча шундай таклифлар киргизди:

1 — Ҳазрат Исонинг туғулиш байрамида (рождествода) Туркия ҳукумати христиёнларга ҳадялар тарқатсун;

10 2 — Туркия қўл остида бўлған христиён хотун-қизлари дунёга «янги итбачча» ташласалар (ҳаромзодалари ҳам шу ҳисобда), Туркия ҳукумати тўхтовсиз суюнчиларини берсун;

3 — Янги туғулған ҳаромзодаларнинг ноғарачисига, юпқа чўзмасига, бўйнига оса турған олтун бутига ва бешик тўйисига ҳам кафил бўлсун;

4 — Туркия хазинаси христиён бутхоналарига ҳар йили янги қўнғироқ ишлатуб берсун;

20 5 — Христиёнларга мутобниъатан ҳар бир турк ўз уйига «она худо» билан «бола худо»нинг суратларини оссун;

6 — Ҳар бир бўйнига беш вақт намоз фарз бўлған турк ўқуғон намозидан кейин христиёнлар ҳақиға дуо қилмоққа виждонан мажбур бўлсун.

Агар турклар ушбу таклифларни бош тўлғамай қабул қилсалар, иншооллоҳ, ўт балосидан, сув балосидан ва бошқа анвои турлук зиён-заҳматлардан эмин бўлғайлар.

30 Таклифчилар ўз талабларини турклар тарафидан лом-лим дейилмай қабул қилинишига ишонған эдилар. Лекин Туркия вакили Ризо Нурибек бу таклифларга қарши шундай жавоб берди:

— Таассуфки, биз бундай эркаликларга қулоқ бера олмаймиз.

Бу жавобдан сўнг бутун иттифоқчи вакилларига 108

Безгак касали арз бўлуб, икки парашокдан хинин истеъмол қилишдилар. Керзоннинг кўнгли озиб қолиб ва Назилус кинначига югурди. Иккинчи томонда Исमत поша билан бизнинг Чечерин тўра Ризо Нурибекка исриқ солдилар. Бу кун Лузонада қизиқ томошалар бўлди.

ТИЛАК

(ҳангома)

«Лўли элаклик бўлди, эшаги тилаклик бўлди!»

Хиж, хиж, хиж!

Кира турғанимиз 23-йилдан тилак эмйш!

Анов маданий миллатлар қаторида биз ҳам Янги йилга тилак билан кирамиз эмиш!

Яхшики, яқин орада: «Эй нотавон кўнгилга кўтир жомашовнинг орқаси!»— дей турган иши бузуқ йўқ! Бўлмаса-чи, нах шармандавозлик-да!

10

Мия говлаб ўлтурганда, бирдан кўнгилга «Янги йилдан тилак» савдоси тушиб қолмасунми?.. «Отанг неччилик-бўзчилик, санга ким кўйибдир бу номаъқулчиликни?!»— дегандек ўзимизнинг битта-ю уч чорак ибтидий мактабларимиз, бўҳча-бўйинча ўрта мактабларимиз, ботмон-у даҳсар саёсиюларимиз, тана-манаси билан, мунча муҳаррирларимиз билан гўё маданий миллатлар қаторига кириб қолдик-да, бизга энди Янги йилга тилак билан кириш иши кўндаланг келди!

Эй нотавон кўнгил, эй бир мирига уч қадоқлик шоптоли қоқи! Кучала еган жойингга бориб тиришкин-е!

20

«Етмиш яшаган қизнинг етти-етти тилаги бор»,— дейдилар. Унга ўхшаган бу нотавон кўнгилнинг ҳам тўққуз-тўққуз тилаги, ўткун-ўткун улкани бор!

Бўлмаса у ёзсин, сиз эшитинг нотавон кўнгилнинг тилакларини:

1 — «Ман қиламан ўттуз, тангри қилур тўққуз!» Бу сўз бизнинг Янги йилда давом эта турган ибтидий мактабларимизга жуфт тушкай эди, омин!

Ўткандагидак бемаза қовуннинг уруғини кўпайтирилса, мактаб ремонтни худда ўқиш бошланатурган кун эска тушса, болалар совуқда дилдирашиб бит қоқишсалар, ҳар бир тутануруқсиз муаллим ва мураббий қилуб белгулансалар, болалар билан қўчқор урушдириб, халқ ўртасида янги мактабларга янги «обрў» ортириб берсалар, иншооллоҳ, тилагимиз кузаткан ўпқонимиздан чиқар.

30

Ихтор: Шаҳар мактабларининг ҳоли шу бўлса, худо ризоси учун қишлоқда мактаб очишни тилга олинмасун. Чунки «ёпиғлик қозон ёпиғлик-да!..»

2 — Биз кўпдан-кўп муҳаррир, адиб ва шоирларга муҳтожмиз. Шунинг учун бу йилда ибтидоий мактаб битирмаган талантлиқ муҳаррир ва адиблар, саводи чиқмаган шоирлар майдони матбуотимизга қадам ранжида қилғай эдилар!

10 Ҳозирги шоир ва адибларимиздан: «Фитратга инсоф, Элбекка — илҳом, Чўлпонга жиннилик, Ғозига тўзим, Санжарга ялқовлик, Ҳожи Мўьинга — Самарқандда чиққан янги сирлар, Ғулом Зафарийга «Ҳалима»нинг кайфидан хушёрлик, Садриддин Айнийга — «Бухоро жаллодлари», Абдурахмон Саъдийга домлалик учун «Имом Ғаззолий билан Яссавий», Шоҳид Эсонга «Ҳақиқат»дан бўшаб «Туркистон» гезетасига атак-чечак, Мирмуҳсинга партиядан узилмайтурган кишан, Ашурали Зоҳирийга имло жанжалига ҳафсала, Усмонхонга 19 идорадан ҳидмат (токи чопачопа оёғидан йиқилсун), энг охирда Кабир Бакирга Пиён бозордаги бўтка ўрнига Сапёрнийдан муҳташам мағазин тилаймиз.

3 — Юзда беш фоида ташкил эткан ўрус оғаниларнинг «Правда»лари... 10 мингга етканда, 95 фоидалик ўзбекларнинг «Туркистон»лари 8 мингдан 3 мингга тушиб қолди, деб «Туркистон»даги оғанилар гувраназорлана бошладилар. «Туркистон»ни 8 мингга эмас, 80 мингга еткузиш учун энг оддий, энг абжақ бир чора бор;

30 Аввало, «Туркистон»ни бир яхши домладан уч кун ўқитиб олинесун. Сониян, «Туркистон»да бу кунгача бўлиб келган бўлимлар шу йўсун билан ўзгартилсун;

Саёсат ўрнига «Жангноман ҳазрат Али»дан тўрт оғиз;

Иқтисод ўрнига «Жангноман Жамшид»дан бир фасл;

40 Филетўн ўрнига «Нот Пенкартўн» ва ё «Шерлўк Ҳолмс» ажиналаридан бир парча (негаким, бизнинг зиёлиларимиз учун бу худда пўлатга сув бергандек бўладир).

Улка ва Тошканд хабарлари ўрнига «Алдар кўса» ҳикояларидан, «Алиф-лайло» воқеаларидан ширин-ширин ривоятлар. (Эълонларга тегила кўрилмасун, чунки эълон учун «Туркистон»ни олғучи савдогарларимиз кўб кўринадирлар.)

4 — «Икқилоб» журнали бир йилда уч маротаба

чиқсун; янги йилга бағишлануб бир нўмир, май байрамисига бир нўмир, Уктабр ўзгаришига бағишлануб яна бир нўмир — жамъи уч нўмир. Аммо Усмонхон билан Сорокин (Хаккин) бир йилда чиққани ўн нўмир деб талтаймасунлар!

5 — «Билим ўчоғи» ўликми, тирикми — буни Усмонхон махсус журнал чиқариб, эълон қилсун!

6 — Эски шаҳарда солина турган «Буюк театру биноси» ўн ерга кўчирилиб солинсун. Шу бино биткунча ҳеч ким пьеса ҳам ёзмасун. Шунгача ортистларимиз унда-мунда дам «Халима»ни, гоҳ «Або Муслим»ни кўя-кўя қариб, чуриб дорил фанодан кетуб, чиппакка чиқсунлар!

7 — Беш йилдан бери пўчта-телеграф курсида ўқуб, энди оғзим ошга, бошим тошга тегди, деб қувонган ўзбек йигитларининг пўчта-телеграф ишларидан ҳайдалганлари — ҳайдалган бўлсун! Уларнинг додини ҳеч ким эшитмасун!

8 — Некалай даврида туркистонликлар темир йўл чўчқаларидан қандай туртилган-суртилган бўлсалар, 23-йилда ҳам ундан бадгарроқ туртида берсунлар. Бу тўғрида «чурқ» этканининг оғзига хоппози чиқсун!

9 — Маҳкамаи шаръиянинг раиси Заҳриддин Аълам фалончи-пистончи домлаларга танча-кўрпани иссиглаб бериб, ўзи томоша қилуб ўлтурсун! Ҳар замон, бир замонда «ислоҳи мадорис» учун «Оламгирия» билан «Радд ул-мухтор»дан ривоятлар ахтариб қўйса, бас!

10 — «Татаристон» газетасида Туркистон ҳақида «балойи баттар» ёзуб мақташғувчи ибдаш Ш. Бойчура агар пложини топса, оиласи билан Туркистонга келиб, яна бир йил истиқомат қилсун. Бундаги «вақ табиъатли ўзбеклар» («сартлар») орасида юруб, тирноқ остидан кир изласун. Бир йил тўлғач, Қозонга қайтуб, шап эттириб «вақ табиъатли ўзбеклар» («сартлар») ҳақида «Вақ-тиягин» нашр этсун. Ул агар шулай этса, бик шап муҳаррир бўла, сабаби иштиҳор бўла. Ўзи айтмишли шунинг била Ғалимжон Иброҳимовнинг-да кимлигини очуб сола...

Зинҳор келсун алиш Бойчура, зинҳор Фотих Бурношни-да ўзи била олсун Бойчура... зинҳор ибдаш-кайим!

ИККИ ОҒИЗ ТАРИҚАТДАН ҲАМ БЎЛСУН

(ҳангома)

Хилват кунлари ҳам яқинлашди. Кўрпа-ёстиқни со-тиб бўлса ҳам баъзи совуқ сўфилар Туркистон йўлини, Султон ал-Орифин қабрини кўзлай бошладилар. Фақирингиз ҳам тариқат ишларидан унча бепарво эмасман. Тўқсон тушуб, даҳага гўшт масаласи чиққоч, фақирнинг кўз ўнгида, ёғлиқ хасиб, қизил палов, аччиғ сомса, заҳардан чой гавдалана бошлайдир.

10 Узимизнинг шаҳардан топилиб турғонда, Туркистон шаҳарига бориб юргум келмайдир. Бултур ўзимизнинг ҳазрат эшон ҳам Миён Бузрукнинг рақобатига «даҳа» ўлтурушни одат қилиб кўрган эдилар, натижа жуда яхши чиқди. 17 та хилватхона тикилди, 25 тача муридлар даҳага ўлтурдилар. Ҳар кун намозшомдан кейин масжиднинг ичиди сайил, хилватхонада ўлтурғон ошно оғанининг олдиға кирсак, узоқ-яқин ёр-дўстлардан келган анвои турлук неъмат, қозоқ бовуринки ҳам қолмасун, десак, яхна эт... Эй, қайси бирисини санай энди?!

20 Қорини дўппайтуруб олғондан сўнг бошланади Жаҳр; ҳазрат эшон меҳробда; ҳалқаннинг бир чеккасида иккита ҳофиз; бир пайт зикр, бир пайт «Ҳикмат»дан, ҳофизлик, йиғи-сиғи, аросот!! Бу вақтда тош битиб кетканлар ҳам эрийдир; дуо олиш учун бир онда эшон бобомиз қоғоз оқча билан меҳроб аралаш кўмилган... Ким ўғул талаб, ким қиз талаб, ҳой, бовур, нима тилагингиз бўлса, қўл дуода; хонақоҳ ичи қизғин борар.

30 Нима кўб, дунёда ёмон кўб; яхши ишни кўра олмагувчилар кўб. Шу яқин орада ўзининг қўлидан эшонлик иши келмаган муллалардан биттаси: «Хонақоҳда савдо иши ҳаром. Бас, савдогарликдан иборат бўлғон зикри само ҳам ҳаром!»— деб юбормасунми бетаъмиз! Узоқ-яқиннинг ҳалфа муридлари ҳалиги пештахамни ушлаб олуб, «ҳайф санга!» дейишдилар. Маҳалла аҳлининг ҳамияти диниялари қўзғаб кетиб, тез қисмини юртчиликдан ҳам чиқоришға қарор беришдилар. Эшонимизнинг илми ботиниялари кўб бўлса ҳам илми зоҳириялари бир оз бемазароқ. Бўлмаса, ҳалиги мулланамонинг кофирлиги билан ҳукм қилиш турғон гап эди. Шундай бўлса ҳам маҳалла «юрт оғаси» қўпарда муфти-аълам бўлса, шунга етти танга пул билан юпуруб турубдир.

Фақирингиз «Маҳкамаи шаръия»нинг ишсизлигига туруб-туруб ҳайрон қоламан. Пайти келганда, шундайн бемаза муллаларнинг кофирлиги ва тош бўрон қилиниши билан ҳукм қилиб, дунёда ўзидан бир от қолдирмайдирми? Ҳар ҳолда дунёда эр зоти қуригон кўринадир.

ЧУВИ ЧИҚДИ!

(ҳангома)

*Шарифатсиз киши учса ҳавога,
Кўнгул берма унингдек худнамога!*
Сўфи ОЛЛОЕР.

Тўртта бемаъни бир ерга йиғилиб олибдир-да, отини «Маҳкамаи шаръия» қўйибдир.

— Маҳкамаи шаръия очдик, шаръиати нобиянинг равнақини истасангиз, бизнинг ёнға марҳамат қиллингиз,— деб рўкач учун содда домлалардан бир печаларини ўз ичларига олибдирлар-да, уялмай-уялмай «Тошқанд маҳкамаи шаръияси» деган вивескани ҳам Кўкалтош мадрасасига осибдирлар!

— Эй уялмаганлар! Бу кун бўлмаса, эртага сиримиз очилуб, шарманда бўламиз, деб ўйламадингизларми?

Алҳамдулиллоҳ, сумма алҳамдулиллоҳким, аҳли мусулмонга ашроқ ун-носнинг зарарлари тегмай туруб, сирлари очилди. «Маҳкамаи шаръия» деганининг чувви чиқиб, бизнинг томондан бир парча чурук латтага турилди.

Маҳкамаи шаръиянинг чувининг чиқиши жуда осон бўлубдирким, эшитуб, зиёда хурсанд бўлдик ва аҳли солиҳ диндошларнинг анзори олийларига тортиқ қилишни ўзимизга фарзи айн билдик.

Маҳкамаи шаръиядаги «ислоҳи мадорис»чилар (ба чи маъни?) ҳаракати беҳудага юз қўюб, мадрасаларга янги усул дарс ва янги мударрис тайинламакчи бўлганларида, А. Аълам домла жапоблари мударрислик учун ўз тарбияларида етишкан зотларни таклифи босавоб қилибдурлар. Аммо ислоҳотчилар бу таклифи босавобни рад айлаб, чиртинг-пиртинглар билан жавоб бериб, ҳаракати нописандада бўлибдирлар.

Иккинчи. Шомий домла деган бемаъни мажҳул ун-носнинг ўрнига мулла Зиёуддин муаллим, ун-нос вал-хос вал-авомни мударрис бўлсун, деб меҳрибончилик

қилған эканлар. Яна ул бемаънилар дағаллик айлаб ва яна бунинг устига бир мунча шўртумшуқлик ҳам қилибдур.

Учунчи. «Мадрасаи Шукурхония»ни булғатуб олу- даи нажас айлаб ётқан жамоаи жадидни калтак олиб ҳайдамоқ Маҳкамаи шаръия афродига фарзи айнди, деб меҳрибончилик қилганларида, яна улар суслик кўрсатибдурлар.

10 Шунинг ила А. Аълам домлага «Маҳкамаи шаръия»- нинг сири очилуб, «Маҳкамаи жадидин»лиғи ошкор бўлибдур. Ва яна «ҳамияти диния»лари жўшка келиб, «Маҳкамаи шаръия»да шарият йўқ экан!» деб хитоб айлабдурлар. Ва яна шайх ул-исломлик мансабларидан ҳам истеъфо берибдурлар. Ва яна «Маҳкамаи шаръия»- нинг чуви чиқибдур...

ЎЗ ОРАМИЗДА

«Уламо жамияти»нинг улуғ саркардаларидан ва «Изоҳ ал-миръот» журналининг баҳодир ёзгувчиларидан Пирмуҳаммад аълам жаноблари хутба вақтида туркий насиҳат қилгон бир имомга мудҳиш бир нома ёзиб, «улуғ бир бидъат»га сабаб бўлгонлиғини баён қилмишлар... Аълам жаноблари, агар номалари эътиборга олинмагон тақдирда, ҳақиқатни баён қилмоқда «зулфиқори Али» бўлгон қаламлари орқалиқ муҳимлик 10 бир зарба беришга ҳозир эканларини мазкур нома билан хабар бериб ўтканлар...

Яқинда бир фирқа «ёшнамолар»нинг гап мажлисларида масала ва китоб ўқуб-берилиши сўролгон бир шарият пешвомиз, масала китобини очишлари билан дарҳол соқол-мўйлаб масаласидан баҳс очиб, соқолни бир қабзадан камайтканларининг қариб кўфри билан ҳукм қилгонлар!.. Бу масала бир-икки ҳафтага қадар бутун Эски шаҳарни чайқалишига сабаб бўлгон...

20 Урда оғзидаги 3-Қорёғди маҳалласида Жўрабой деган бир муслим ва мўъмин хотуни ўлгандан сўнг бир хотуни олгон экан. Яқинда шул ёш хотунининг устига яна бир ёш қизни олиб, «саодатдорин»га эришган... Аввалги хотуни сўйгғи хотунига хизматкор қатори хизмат қилиб, эрининг дуосини олмоқда экан... Ёш хотунига ҳар кун ҳар хил янги совғалар келтиргани ҳолда... катта хотуни қишни калуш, маҳсусиз ўтказган...

Домлалар, шариятпешалар, дин устунлари! Сизнинг таълим берган «шарияти фиро»ингиз шумидир?.. Хаёр!..

ХУСУСИЙ МАКТУБЛАРДАН

(ҳангома)

Каминалари хусусий кабинетларида ўлтуруб, янгина пўчталиўн томонидан топширилган дўст-душман мактубларини ўқуб, гоҳ кулар эдилар, гоҳ йиғлар эдилар.

Дўст-душман мактубидан бир неча нусха:

«...Оёғингга қараб юр!.. Кечаги газетда ҳақимда алжиганингни, бу ғалча бола-чақанг ҳурматига кечирдим, йўқса битта каллакесарга заказ берилган эди... 10

И м з о...

Резалутсия! «Ўзим ҳам жондан тўйганман!»

«Биродар! Қўчқор подачининг сигири тескарн туғибдир. Шунн ўхшатиб газетингга ёзмайсанми? Ўзи жуذا қизиқ гап-да!...

И м з о...

Резалутсия: «Саннки ҳам маъқул!»

«Ўртоқ! Ман санинг шаҳарнинг четроғида туришингни биламан, шунинг учун сандан бир илтимос бор. 20 Худо учун илтимосимни рад қилма. Ойлам ила яқингинадан бери бир балога йўлиқдик. Ёлғуз мангина эмас, бутун маҳалла аҳли йўлиқдилар. Бу воқиъага энди уч ойлар чамаси бўлди... Қундузлари ҳар чику нотинчлик билан ўткурамиз. Аммо кечалари! Сўрама, биродар, бизнинг ҳолимизга мушуклар йиғласун! Бир чимдим ухлаш йўқ, бутун кечаси жонсарақлик. Ўзимизни ҳам қўя бер-а, ҳаммадан ҳам бешикдаги болани айт... Эй, бечора-бечора, санинг нима гуноҳинг бор эди?! 30

Товушинг ўчкурнинг товушини эшитган сайин бешикда ётқан гуноҳсизнинг ўтакаси ёрилиб шайтонлайдир... Эртасига бутун кун домлаҳўжа қилуб умримиз ўтадир...

Бунинг маҳалласига дев борган экан, деб ўйлай кўрма, бу унинг олдида ҳеч нарса. Аждарҳо пайдо бўлғандир, деб ҳам ўйлама. Чунки биз аждар деганингдадан насма оламиз, бу ўзи ажиб бир бало, хунук бедаво!

Энди бўлмади, энди уйни ташлаб қочаман. Йўқ, у 40 турсун — йўқ, ман турай! Санга илтимос шулки, ўзингга яқин ердан бир ҳовли топ, ман кўчай шу маҳалладан. Бошимни олиб кетай шу уйдан! Бир мангина эмас, бутун маҳалла кўчиш қасдида. Бечоралар: «Шаҳардан ҳовли топилмаса, уезга бўлса ҳам чиқиб кета-

миз», дедирлар. Ўзи ажиб бир бало, ишонмасанг, бир кун кел, бутун тун мижду қоқтирса, ҳар нарса де. Санга байталмоннинг отини айтишка ҳам юрагим йўқ. Хайр, нима бўлса ҳам айтай:

«Шарқ» саҳнаси билан «Турон»нинг тўртта карнайи: ғо-о-о-о-от, ғо-о-о-ту-у-у ғо-о-о-о-т! Ғорт-ғорт-ғорт! Ҳа, товушинг ўчкур, ҳа, эгасиз қолгур!!

Маҳсидўз маҳалла!

И м з о...

Резалутсия: «Шу гапингга номаъкул бузоқнинг 10 гўштини ебсан. Жимгина қимирламай уйингда ёта бер. Товуши санинг маҳаллангга ёқмагон карнай, Шарқ «алт мусиқия»сидан бир навъидирки, унинг инсонга уч турлук фойдаси бор, дейдирлар. Чунончи:

1— Ҳар инсон форсийча «хар», ўзбекча «эшак», деган ҳайвоннинг нағман жон сўзини эшитсун ва ё карнай товушини!

2— Мусиқашуносларнинг сўзларига қарағанда, бу икки жонворнинг товуши ижрон таъсирда баробар бўлиб, кишининг миясини тўлғузар экан ва яна руҳига 20 озик бўлуб, табиъатини ҳам нозиклашдирар экан!

3— Хусусан карнай, бизнинг халққа гипнўтизм қабилдан таъсир бериб, бенхтиёр карнай товуши чиққан томонга югуртирар экан. Шу муносабат билан «Турон» ва «Шарқ» саҳналарининг картина белатлари чақа пул бўлуб, муроди мақсадга етилар экан».

Мана, укажон, кўрдингизми, карнай деган «альт мусиқия»нинг «ҳикмат комедия»сини. Кўчаман, кетаман, деб ўлтурмангки, миянгиз тўлсун ва ўзбек миллатига оз деганда бир маҳалла мусиқияшунослар 30 етишсун!

Торт-е карнайингни, садағанг кетай!

САЛОМНОМА

— Отқа қоққан тақадек, сувдан чиққан бақадек, бир мирилик чақадек маориф шўросига сало-о-о-м!

— Ўзи чета буқинуб, шахсиятка тўқинуб, аллакимга чўқинуб, ўғри ушлаганга сало-о-о-м!

— Кўрунган ер оқ салла, оқ бўлса ҳам бўш калла, оқу қора ҳам маҳалла Туркистон уламоларига сало-о-о-м!

— Бошларига соч қўйған, отларини ёш қўйған, 10 фаҳш деганни фош қилған, яна отини ёш қўйған думсизларимизга сало-о-о-м!

— Масков бориб келибон, минглаб фойда қилибон, ҳафтада гап ейибон, томга карнай қўйибон; халқ қай- 116

ғусини емайин, мактаб очай демайин, эллик-олтмиш қўй берган, саккиз кунлаб тўй берган Туркистон савдогарларга сало-о-о-м!!.. Амма-ҳоласи ҳаводор, айла-най!!

ИТ УРИШТИРИШ ИШЛАРИ

Кўкча даҳаси билан Бешёғоч даҳаларининг орала-ридағи сиёсий муносабат кутулмаган жойда бузилиб кетиб, сан-манга боришиб қолдилар. Бу бузилишнинг ибтидоси Кўкчанинг Чиғатойи билан Бешёғочнинг Чақарида ит урушдириш масаласидан чиқди. Чиғатой-нинг ўн йилдан бери сув ўрнига сут бериб, зўрайтириб келган олапарини Чақарнинг аҳамиятсиз гуржиси қочируб қўймасунми, бу воқеядан кўкчаликнинг катта-кичиги ҳаяжонга келиб, Маллахоннинг тарихий итла-ридан бўлган давангини майдони ҳарбга чиқардилар. Бу воқеага ҳар икки тарафдан ўн минглаб киши тантана ва дабдаба билан иштирок қилиб, урушдириш маро-сими махсус дуолар билан бошланди. Гарчи уруш май-донларида бўлиш ҳавфлик бўлса ҳам, на чораки, тўғри хабар олмоқ учун муҳораба устида ҳозир бўлмаққа мажбур эдим.

Ярим соатлик қонли «гов-в-в-в, гу-в-в-в, ов-в-в-в, ов-в-в-в»дан сўнг Маллахоннинг давангиси мағлуб бў-луб, фажеъ бир суратда яраланди, баъзиларнинг тар-бузлари қўлтуқларидан тушуб, кўнгил озишлар ҳам воқе бўлди. Бешёғоч оға-иниларининг бу вақтдағи қу-вончлари ичларига сизмас ва паҳлавон итларининг оғ-зидан ўнишлари ҳам ғайриихтиёрый эди. (Уруш вақти-да олинган расмлар бор: агарда журналга мувофиқ кўрсангиз, юборурман.)

Бу кунларда кўкчалик оға-инилар қаёқдан бўлса ҳам паҳлавони забардаст ахтармоқдалар. Сиёсий дои-раларининг сўзларига қарағонда, паҳлавон топилса, ну-рун аъло нур, бўлмаса фидойи йигитлардан биттасини ит суратига киргизиб, майдонга киргузар эмишлар.

Ҳозирда «таб бости» учун ҳар икки томон хўроз, каклик, қўчқор каби уруш олатлари орқали иш кўриб турсалар ҳам, лекин булар ит ўрнини босолмайдир.

Бундан уч-тўрт кун илгари Самарқанд оға-инила-ридан иккитаси Қўмирсаройда туя урушдириб кўрсат-ди. Каминангиз туя урушини умрида биринчи мартаба кўришиданми, «Ҳар ҳолда бу хил томоша ҳам бизнинг Тошкандга керак экан», деган фикрга келдим. Бу томошада ўн минглаб халқ иштирок этса, ҳам лекин ит-никидек ўзаро чиртинг-пиртинглар бўлмади.

«ТАВАККАЛУ АЛОЛЛОҲ»НИ ДЕГАН ЭР:
НА ТАЛҚОНУ, НА ҚАЛҚОННИНГ ГАМИН ЕР!

(Ўзбек шиори)

Мана, бу бир жуфт байт ўзимизнинг ота-бободан қолиб келган ҳалол молимиздир. Ушбуни ҳар ким маники, деса боши ўлумда, моли талондадур. Агар қўни-қўшнилари кўз олайтиришларидан қўрқмай, доирани кенгайтириброқ юборсак, бу байтдан бутун Шарқни ҳам насибадор қила оламиз, аммо бошқаларга йўл-йўруқ йўқдур.

10 Чунончи, бу бир жуфт байтнинг маъназини текширсак, тарихнинг қулоч-қулоч ичкарасига кириб кетамиз; варақ-варақ тарих ҳамоқат ва шақоватидан ўқуй-ўқуй, ниҳоят, ҳазрати Одамға, ниҳоят, алмисоққа боруб етамиз. Розийларнинг ривоятига қараганда, алмисоқ куни бир фариштаннинг қўлида: «Алҳаракат фал-баракат», иккинчи фариштаннинг қўлида: «Ман таваккал фаташаққал» деган шиорлар кўтарилибдир. Шу вақтда жарчи чақирибдурким, «Эй арвоҳи бани Одам, ушбу икки шиордан биттасини қабул қилишга эркликдир-сизлар!»

20 — Ол-ҳа... Қарабсизки, арвоҳи миллати нажиб ўзбек «Ман таваккал фаташаққал» шиорини ушлаган фариштаннинг устига тутдак тўкулуб:

*«Таваккалту алоллоҳ»ни деган эр:
На талқону, на қалқоннинг гамин ер!—*

деган байтни хўр билан ўқуб, етти қат кўкни титратибдирлар.

30 Бу текширишимиз, даъвомизни тарих билан исбот қилиш бўлуб, аммо далил ва исботни халқимиз ва тирикчилигимизнинг ўзидан олганда, иш яна абжақ! Қимнинг оғзига қулоқ солсанг, «Бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар», «Умаралихону Мадалибек, тарала гиждангу тарала гижданг» қаҳрамонлар билан битта-битта танишиб боқсақ, тағи ишлар жойида.

Муаллимларимиз: «Чалакам чатти, ёрам зувалам завзи қалам чанта»ни билиб олганлар-да, нариги ёғи-ға бир орқа таваккал!

40 — Ишчиларимиз оғзидағи: «Қўли қадоқ, пешона тери, ур калтак, сур калтак» сўзи қулоқларни гаранг қилса ҳам амалда, эҳ-е...

— Хотунларимиз: «Қозонда жиз-биз, ўрунда сиз-биз» шеърини ўқуйдирлар-да, натижада беш-олтита

дувараклар миллат учун ҳады, яъни авлод, ватан дей-
сиз-да, қулбаччаларни!

— «Зиёлик, ёш кўз очган ва янги фикр» сарлавҳа-
сидаги муаммолар, эшитишимизга қарағанда, «миллат-
га илм керак, маърифат керак!» деб ҳовлиқар эмиш-
лар-да, ишка келганда, «ла ҳавла ва илла биллаҳ...»

— Тошмат акамизнинг бурунларидан ип тақилган
бўлса ҳам ҳамон таваккалту алоллоҳ...

Бас, бу бир жуфт байт ҳар жиҳатдан ҳам бизни-
кидир, бизнинг ила алжипсу ва ла билимдир.

10

*«Таваккалту алоллоҳ»ни деган эр:
На талқону, на қалқоннинг ғамин ер!*

ПУСКАЛЛАСИ

— Ҳой, ака! Вақтинг бўлса, гапимга бир оз қулоқ
бер!

— Қалай, ўзинг тантимисан? Агар танти бўлсанг,
санга бир гапим бор. Пускалласини айтсам, сан ўзинг,
йўқ, сан эмас, санинг халқинг била туриб сувга... шуна-
қа қиладилар-да!

— Йўқ, йўқ, ҳовлиқма! «Берди»сини айткунча ки-
шини беланги қилиб қўйма тагин? Гап бор жинни,
гап!

10

Фирдавсий айтадики, «Тараққо-туруққу омуди га-
рон, Жаҳон шуд чу бозори оҳангарон!» Мана шу таъ-
бирга ўхшаш ўзоғи-бурноғи йиллар баҳоси суришти-
рилмасдан, хува ҳисобда ҳам йўқ, китобда ҳам йўқ
талай янги мактаблар очилган эдилар. Шу вақтларда
ўзимизнинг ота-бободан қолган панжшанба нон мак-
таблари оёқдан қолиб, домлаларнинг уйларига ўт
тушкан эди.

— Эй, гапинг қурсин...

— Шошма-шошма, тентак, паловнинг мойи тегида! 20
Хайр, шу билан муборазаъи ҳаёт, танозъи бақо гапла-
рига тушунган ўзимизнинг ўшанақанги домлалар: бўл-
са ўғулларини, бўлмаса, ўзларини олти ойлиқ қурс-
ларга уруб, бот фурсатда янги мактабларнинг саркар-
далиғига ҳам етишкаҳ эдилар.

Ўзингнинг хабаринг борки, янги мактабларнинг ҳам
тегига сув келиб, ана «ўзимиз хон — кўланкамиз май-
дон» бўлган эди ва бўлмоқда.

Агар мандан гап сўрасанг, ўшал эски мактабдан
чиқиб, қурсда ўқуб, сўнгра янги мактабга саркарда 30
бўлганлардан биттаси кеча маҳалла масжидида мак-

119

таб очибдир. Секин бориб, довол орқасидан қулоқ солсам! «Алиф-лом»га «аза-ал» «ҳе»ми «мим»га ҳоза-ҳам...» Абжад, нонинг бўлса жеб жат; каламан, чирмандангни чаламан; шарқийси ҳам қизиқ:

*Эй оналар, ёғ солиб, юпқа қилинг,
Уқлоғиға тоб беринг, сунта қилинг!*

Мана, тентак, бу домлаға қараб пўскалласин айтканда, «Била туриб сувга...»

10 — Оббо, бадбахт, жадид экансан, жадид! Ҳай, сўзинг қурсун, қараб туриб гуноҳкор қилдинг-а!

— Ҳай тентак, тўхтасанг-чи, қизиғи бор, қизиғи:

«Абжад, нонинг бўлса жеб жат; каламан, чирмандангни чаламан».

*«Эй оналар, ёғ солиб, юпқа қилинг...»
«Алиф, бе, те, се...»*

НИМА ҚАЁҚҚА КЕТАДИР?

— Ишчининг топқани хўжайиннинг халтасиға кетади.

— Савдогарнинг топқани ўғул тўйисиға кетади.

— Тошканд кўнчиларининг топқани қишлик тўкма билан ёзлик гапка кетади.

— Қиморбознинг топқани гарткам билан тўртта ошиққа кетади.

— Беданабознинг топқани тариққа кетади.

10 — Муриднинг топқани эшонга кетади.

— Эшоннинг топқани саккизта хотунга кетади.

— Бойбаччанинг топқани «Турквино» билан баришнахонларға кетади.

— Ёшларнинг топқанлари упа-элик билан ўсма-сурмаларға кетади.

— Эски шаҳар исполқўмининг топқани ҳар хил юқори шефстволарға кетади.

— Баладия бўлимининг топқани хизматчиларнинг маошиға кетади.

20 — Вақф шўросининг топқани идорасини бежаш учун қип-қизил гиламларға кетади.

— Отнинг топқани эшакка кетади.

— Бўрининг топқани тулкиға кетади.

— «Муштум»нинг топқани туркистонликларнинг тумшуғиға кетади.

— Ушбуларнинг ўқуған кишининг топқани дами-дамбалига кетади!

— Бизнинг топқанımız аччиғ-тизиққа кетади!— деб:

МУЛЛА ЖУЛҚУНБОЙ ёздилар.

«МУШТУМ» Ёзғанларингизнинг ҳаммаси ҳам ҳаво-ға кетадир!— деб биз ҳам муҳримизни босдиқ.

«КҮР»НИНГ УЗИРИ

Кўзимни очолмайман!

Очар-очмас кўрина турған нарсалар маълум:

Антиқа асарларни сақлаш кўмитасининг ғайрати билан қанча пуллар сарф қилиниб бузулгон, ағдорилгон, йиқилгон эски, антиқа асарлар, мадраса ва жомелар...

Санъат севгувчи, локин, халта-чўнтакга жон қурбон қилғувчи «аҳли ғайрат»нинг фидокорлиғи орқасида, Эски Тошканда, миллиардларча пул харжланиб, сувга ботирилгон, Жангоб ва Хадра мозорлариға кўмилган марҳум театр биноси... 10

Шариф Бухорода «улуғ мутахассислар» назорати остида қоп-қоп олтуи қўюлуб солина тургон давлат театрининг режаси бузулуб қолгон бурчағи ва ул бурчакнинг устида қора дастрўмол ушлаб йиғлаб ўлтургон шоир-министр ва унинг ёнида тилини икки қарич қилиб чўзуб, «Миллий мотам» куйини мингғиллаб ётқон машҳур ўзбек бастакори «Зулук пари»...

Хўқанд шаҳарида «Фарғона» газетасининг идораси-ға ойда, йилда бир келса ҳам газетни «таҳти энҳисор»-ниға ўзича бўлуб кетди! 20

«Алиф», «қил»дан «фил» чиқорғувчи Кўчирали домла...

Гараз, кўзингни оча олмайман!

«КУМАК» УЮШМАСИГА ИОНАЛАР

Кейинги кунларда «Кўмак» уюшмасига берилган ионаларнинг ҳисоби жуда ҳам кўпайиб кетди. Тушкан ионаларни уюшманинг битта кассаси эплий олмаганликдан иккинчи касса очмоққа мажбур бўлинди. Кейинги ойда иона берган саҳийларнинг рўйхати мундайдир:

1— Вали ҳожи — беш миллиард сўмга арзийтурған дуо.

2— Ғулом-шайх бойбачча — «Ўқушға кеткан йигитлар мулло бўлсунлар» деган яхши тилак. (Баҳо қўйиш камисиясининг сўзига қараганда, бу иона ҳам 5 миллиардга арзир экан.)

3— Азимбойбачча кўмирчи — саккиз пут тошкўмир.

4— «Тужжор» ширкати — иккита сопол товоқ билан битта хурмача.

5— «Қамар» ширкати — чорак қадоқ олма чой.

10 6— Пойафзал бозоридағи дўконлар ўзаро — бир пой бачкана этик.

7— Чит бозорининг дўконларидан — бир газу уч чорак газлама.

8— Аттор оға-инилардан — икки қути упа.

9 — Қассоблиқдан — беш дона ўпка.

10— Қандолатчилар уч истакон писташка билан бир қадоқ пашмак ва бошқалар.

Ушбулардан Берлин ўқуғувчиларимизга юборилди;

Берлин талабаларимиз ортуқча муҳтож бўлганлиқларидан биринчи галда тўрт пут тошкўмир, иккита сопол товоқ, бир посилка дуо юборилди.

Мухбир: ДУМБУЛ.

«МУШТУМ»: Олтун олма, дуо ол, дуо олтун эмасми?!

ШҶХ БАЙТАЛ

Шўх байтал ҳар бир миллатда ҳам бор. Фаранг шўх байталлари ҳақида ажиб ривоятлар эшитамиз.

Англиз сиёсийонлари Лўндун шўх байталларини Шарқ амир ва шоҳларини ёввошландириш учун Арабистон, Эрон ва Ҳиндистонларга йўллар эканлар.

Лўрд Керзон ўз сиёсатини Шарқда амалга ошириш учун қизчасини Эрон ҳукмдори Аҳмадшоҳга назир тортқан, деб ҳам сўзлайдилар.

10 Қобулда ётқан собиқ Бухоро амирининг бутун қайғу-кулфатларини унутдириб турган эрмакларнинг биринчиси англиз шўх байталлари бўлса, иккинчиси ўзимиздан чиққан шўх айғирлар, дейдилар.

Чет элларда бўлган шўх байтал масаласи мана шу йўсунда, аммо бизнинг мақсадимиз бунда эмас.

— Ички Русиядан олиқ-сотик учун бу ерга келгувчи ўрус қарқуноқлари бор, гап булар устида ҳам эмас.

— Шариф афанди Бойчура деганча, наша солинган палов ошаб, эсириб юрган татар олатўғаноқлари ҳам 20 йўқ эмас; буларнинг ҳам бизга аҳамияти йўқ!

— Бўлмаса, гап қайси сойда-ю, қайси қирда?

*Берди худо Тошканд учун бир пари,
Эсанкираб кетди гўдак ҳам қари!*

— Тиссе!

Дуруст, Уктамхоннинг Тошканд келганига энди анча йиллар бўлди, унинг базмини, ҳусини кўрмаган Тошканд меҳмонхонаси энди, эҳтимол, сира қолмагандир. Тўй-тўқунларда унинг бир пиёла чойини ичиб, чаккасига юзталиқ қистирмаган, эҳтимол, сиз билан биздирмиз. Аммо шунчалик давру давронлар ўтқузилган ва ўтқузилмоқда бўлган бўлса ҳам бунчалик 10 очуб—...тис-с-с!

Эпиғлиқ қозон-эпиғлиқ... Туя кўрдингми — йўқ...

Тузук, Ҳофиз куйки маҳалласидаги кейинги жанжаллар билан ишнинг усти бир оз очилуб кетгандек ҳам бўлди; шўх байтал масаласи ҳатто меҳроб жанжаллариға ҳам айланиб кетди. Лекин биз шунда ҳам ишни ёпилуб қолмоғини тилаймиз. Чунки, бу неъмат осмоннинг устида кўб махлуқларимизнинг насибалари бордир.

Қурт-қумирсқа, ола қўнғиз-қора қўнғуз, баковилу 20 ёсовулларимизнинг ҳиссалари бордир.

Биттаю-битта бўлуб етишкан шоҳ Машрабимизнинг субҳи шом, балки аладдавом дуойи жонини қилуб юрган:

— оқ саллалик варсат ул-анбиёлар ва азиз авлиёлар ҳақ-ҳурмати;

— шўх байтални деб молидан, жонидан кечкан, энг охирида уйдаги хотунини қўйган бойлар ва бойбаччалар ҳурмати;

— тўйларда, базмларда шўх байталнинг бир пиёла 30 чойига ўлиб-ўлиб етишатурган йнгит-яланглар ҳурмати

— тис-с-с!— деймиз;— туя кўрдингми, йўқ, деймиз.

МУСУЛМОН ҲАММОМИ

Тўғриси, бизнинг ижтимоий турмушимиз, тирикчиликда тутқон йўлимизнинг кенг кўча, тор кўчаси, шубҳасиз, бизнинг мусулмон ҳаммомида гавдаланиб кўринадир.

Элимиз орасида тарқалган «Омон ёр», «Қойилман», «Бодом қовоқ, юпқа томоқ» ашулаларни ва ҳар бобдаги нозик ва ингичка тараннумларни, шубҳасиз, ҳаммомда эшитмак муяссар бўладир.

Хулоса, халқимизнинг ижтимоий турмушидан қи- 10 морбозлик, беданабозлик, каптарбозлик каби муҳим

саъатлари, ит уриштириш, бедана уриштириш, хўроз уриштириш, қўчқор уриштириш каби миллий касблари тўғрисида муҳофазаси мажлиси ҳаммомда очилади.

Зирк само ҳаммомда, тоат ибодат ҳаммомда, фикр-риёзат ҳаммомда, фисқ-фужур ҳаммомда!

ДАРДИ ЙЎҚ — КЕСАК, ИШҚИ ЙЎҚ — ЭШШАК!

— Қалникига ошға-а-а!

Гур, гур одам калникига туз ялаб чопадир...

— Айиқ полвон кураш тушадир, Жўра қизиқ маймун ўйнатади, Фарғонадан Арава полвон келди, Жиззахдан Ит полвон келди!..

Кўрубсизки, кураш ўрнини ижарага олган зарғалдоқ хўжаларнинг қилган фойдалари минди-минди...

10 — Чет эллардаги ўқуғувчи ёшларимиз фойдасига бу кун «Турон»да театру қўйилади!

Ла ҳавла ва ла қувзата... Тошкан мусулмонларини яйзара ер ютубдир ва ё катта-кичик, оғанини ин-инларига кириб кетибдир...

Шунга ўхшаш «Шарқ саҳнаси» яхши ният — ёрти мол, деб кино қўядир, «одам оби»ларни йиғмоқ учун эшак ҳуркарлик қилиб томға тўртта карнай ҳам чиқаради. Лекин шунчалик атторчиликлар, «Сурма кет! Ўсма кет!»лар — бир пақир; саҳна ҳазинадорларининг оғизлариға пашша ўлтурган ўюнхона эшикидан «ғинг»
20 деган бир чибин учмайди. Шу соатда шаҳарнинг барча чойхоналарида гиж-гиж чурвақа, лим-лим... бузоқ.

— Оғзингми, ўрпилган ўрми?

— Башарангми, бадбахтнинг даласими?

— Кўзингми, пўстакнинг йиртиғими?

Энгаҳингми, йўлга чиққан ҳиндининг ...ми?

— Ҳо, ҳо, ҳо!

Топган-таянган совутмачоқ шу; бошқа дастмая йўқ. Бангихонада «ҳарб-зарб» олуб юргувчи бир ўртоғим нашанинг тутуни гуркулаган чоқларда:

30

Ҳарсак-марсак,

Дарди йўқ — кессак,

Ишқи йўқ — эшшак! —

деб байт ўқуған бўлуб жоврар, ман бўлсам «Бу нима дегани тентакнинг?» — деб байтига тушунолмас эдим. Энди келиб-келиб бу байтнинг маъносини Эски шаҳар саҳналаридан топуб, мавридсиз бўлса-да, ўзим шу байтни яккахонлик қилмоқдаман:

*Дарди йўқ — кессак,
Ишқи йўқ — эшшак!*

Воқибан, дард бўлмаса, ишқ бўлмаса, одамнинг кесакдан нима фарқи бўлсин-у, эшакдан нима айирмасин!

Ваоллоҳи аълам биссаваб.

ЁМОН КЎЗ

Ёмон кўздан сақланиш керак.

Баъзи-баъзида «Туркистон» билан «Ёш Шарқ» газеталарига кўзим тушуб қоладир. Нималарга йўлиқсан, денг? Худо кўздан сақласун.

Газеталарда қизик-қизик байтлар босиладир. «Мамаданалар»нинггина оғзида чиқа турган «тўтиқуш» гапларини ўшал байтларда кўрасиз. Гапка мунча чечан бу ҳаромилар?! «Фалон мактабнинг фалон синф талабаси», деб қўл қўйилгандан кейин, албатта, уни 10 ёзғувчилар, «аҳли сақол» худо бандари эмас, ёш гўдаклар, туркий қилиб айтсанг, кичкина тирранчалар!

Ёш болаға ким қўйибдир катталар турганда оғиз очиб, гап гапиришни? Замонанинг болалари бу ҳикматнинг маънисини биларми эди? Улар гапира берадирлар.

Боланинг кўб гапирганини «мамадана» деймиз. Мамадана болалар кўпинча жинни бўладилар. Бунинг сабаби-да шудирким, бола «ҳа» деб жовраб, сайраб гапира берса, бир очкўз мўмин боради-да «Ўсдирганингга балли, хўб сайратурган бўлибдирми?»— деб, кўзини мойландириб бир қараб қўядир. 20

Болаға кўз тегиш шу бўладир. Ана шу мўминнинг қараши: ёмон кўз, яъни бадназар бўладир. Ёмон кўздан сақланиш — ҳар бир мўминнинг вазифаси.

* * *

Газеталарни ўқусангиз, кичкина-кичкина тирранчаларнинг гапка усталиғига ҳайрон қоласиз. Ўшалар ҳам мусулмон боласи, мўмин бандаларнинг ўғли.

Биттасини яхши танийман, ҳудда Пирмуҳаммад аълам домламининг махдумлари. 30

Ушандай мусулмон фарзандларини ёмон кўздан сақлаш керак.

Ғараз: елкаларига битта-битта тумор тақиб қўйиш қийин иш эмас. Ёмон кўздан сақлайтурган дуолар, туморлар, кўзминчоқлар тўлуб ётадир.

Замонанинг охири:
Катталар жим-жит;
Болалар сайрайдир.

Шунинг учун айткан-да ота-боболаримиз: «Кичкина митти хон хўжани йиқитди», деб...

ЯВМУЛ ҲИСОБ

(умумий рўйхат муносабати билан)

Эшиткандирсиз, албатта:

— Муслмонлар учун, мўъмин бандалар учун ҳисоб кунни явмул ҳисоб келиб қолган эмиш.

* * *

10 — Ҳур, муслмон хотун-қиз аралаш бир тўда, бир тўп забонилар уйма-уй юруб, муслмонлардан ҳисоб оларлар. Муслмоннинг хотини бор-йўгини, топқон-тутқонини, уй-рўзғорини ёзалар, дафтарга олалар.

— Забони бўлгондон сўнг шундай бўлар экан-да!

— Бу хатлагувчилар жуда ёмон очкўзди!

На кўрпа, на болиш, на ёстук, на дастурхон, на жойнамоз, на мол, на от, на бузоқ... ҳеч нарса қолмайди; ҳаммасини ҳатлаб, ёзадурлар.

Худоё, ўз паноҳингда сақла!

Манзарани қаранг,

Томоша қилинг:

Чин маҳшар, чин қиёмат!

20 Кеча Нор амманинг уйига хатлагувчилар келмакчи бўлгон экан, бисотида бўлгон ва бўйи етган қизи Хадичага атагон биттаю битта тилла узугини яширолмай қолиб, шошилиш чоғида томға қараб ирғитқон экан, қўшининг кучуги суяк хаёл қилиб ютуб қўйгон эмиш...

Тунов кун Мамадали қассоб, рўзада паловга босмоқ учун атаган беш-олтита пўстдумбасини ўтунхонанинг нозик бир ерига беркитиб қўйгон экан, мушуклар еб тугатканлар...

Булари қанд-асал.

30 Заҳар қотили ҳали девор орқасида. Йиқилгон, ағдарилгон, ҳушидан кеткан, жинни бўлгон, жонни чиққан, ўлган, оёғ-қўли сингонларнинг ҳадди-ҳисоби йўқ!

Жонни кам кўрсатиш мақсади билан болаларни тепа туйнук, тахмонларга бекиткан ота-оналарнинг

ҳадди-ҳисоби йўқдир. Оғзинга латта тиқиб, сомонхонага ёширилғонда, нафас ололмасдан ўлуб қолгон бузоқ-таначалар ҳам жуда ҳисобсиздир.

* * *

Ҳақиқатда бу нарса ўзи-ўзидан бор нарса ва жонларининг ҳисобини олиб, мамлакатнинг хўжалиқ ишларига умумий бир маълумот тўплаш учун қилинадир, дейдилар.

Дейдилар-у-у... лекин ишанолмадим.

Агар бу нарса қуруқ бир маълумот тўплаш учун 10 бўлса, аҳли оламга унинг дарду балоси бўлмас. Шу қадар аҳли ислом нимага мунча така-пука бўлсун?...

Мунда бир гап бор, мутлоқ бир гап борга ўхшайдир.

Мусулмонлар учун «Явмул ҳисоб» келганга ўхшайдир...

БИРИНЧИ МАЙ

Биринчи май куни — бизнинг башарамиз, иржайган, иккинчидан, бой, уламо, ашқиёларнинг башараси тиржайган кундир.

Биринчи май — биз ўйнагон, кулган, мустамлакачи мушфиқ меҳрибонларнинг қон йиғлаган кунидир.

Биринчи май — бутун дунё меҳнаткашларининг бирлашкан байрами; бутун дунё ифлосларининг бир-бирлари билан ит-мушук бўлуб ажрашқан кундир.

Биринчи май — ишчи-деҳқон халқи учун бахт-саодат 10 куни; буржуазия ва унинг қулларига бахтсизлик келтирадиган кундир.

Биринчи май — бизнинг келгусимиз учун муайян бир чизиқ қолдирадир; қаршимиздаги байналмилал тўнғуз қўпқурларга ачкиқ-тиззиқ қолдирадир.

Биринчи май — бизни шод ва хандон қиладир; бутун дунё жаҳонгирларини хонавайрон қиладир.

Биринчи май — бизга ҳуқуқ берганда, душманларимизга хўрлиқ ва ҳуқуқсизлиқ берадир. Энг қисқаси, бизга яхшилиқ, уларга ёмонлиқ, бизга фазл, уларга ҳа- 20 зил, бизга инсоф, уларга ноинсофлик берадир.

Биринчи май — меҳнаткашлар биринчи кунидир. Бу кун бутун дунё меҳнаткашлари байрам этадилар. Ғарб ишчиси Шарқ ишчисига, Шарқ ишчиси Ғарб ишчисига салом юборадир. Демак, бу кун бутун дунёдаги ишчиларда самимийлик ҳиссини кўзғатадир. Бу кун бутун дунё оч-яланғочи байрам этадир ҳам бутун куч-

қувватлари билан капиталга қарши курашиш учун сўз бириктиради.

Ҳар ҳолда Биринчи май ўзгариш хасадгинларининг кўзини қамаштиради, ҳиқилдоғидан хиппа бўғадир.

Бирлашингиз, бутун дунё йўқсуллари!

БИЗ КИМ ВА НИМАЛАРДАН ҚЎРҚАМИЗ?

Ҳар кимнинг ўзига яраша қўрқатурган нарсани бўлади. «Иштонсизнинг чўпдан ҳадуги бор», дегандек шу вақтда иштонлик инсон — ҳадуксиз одам эҳтимол йўқдир. Туркистон истатистика идорасининг кейинги йиққан ҳисобига қараганда, иштонсизлар банаъжи кўпайибдирилarki, биз уларни айнан қуйида кўчирамыз:

Мустамлакачи — аччиғланган чоғида сирининг очилишидан қўрқадир.

10 Ҳар турлук идора мудирлари — сайлов яқинлаша, мансабдан тушиб қолишдан қўрқадирлар.

Янги кўз очқан ҳисобсиз, ўзбек шоирча ва шоирчалари — минг машаққат билан азобланиб ёзган шеърларининг газеталарда босилмай қолишидан қўрқадирлар.

Тутантуруқсиз мақола ёзишга ўрганган муҳаррирлар — тўсундан тегиб қола турган танқид калтагидан қўрқадирлар.

20 Бой ва савдогарлар — айниқса буларнинг қўрқунчлари поёнсиздир. Чунончи: дўкон совдаси яқинлаша, ижарани ошириб юбора турган яканчилардан қўрқадирлар; қўлларига кўпроқ пул йиғилиб қолса, моллар ошиб, пул курсининг тушиб кетишидан қўрқадирлар; қўлида анчайин қоғоз кўтарган кишини кўрсалар, «торғовой налог» тушмоғидан қўрқадирлар; ғўза ойна кириб закот бериш эска тушса, моллар ҳисобини олишдан қўрқадирлар... Ҳар ҳолда бу дуркум халқ учун ер ҳам қўрқунч, кўк ҳам қўрқунч, фақат қаро ернинг остигина тинчдир!

30 Камбағал деҳқон ва ишчилар — кун сайин бозор баҳосининг бирга-бир кўтарилишидан қўрқадирлар.

Ҳукумат идораларидаги битта-яримта порахўрлар — порахўрлик билан кураш бошлангандан бери ўзларининг сояларидан ҳам қўрқадирлар!

Кўкдаги булутлар — ёғмай деса, худонинг буйруғидан, ёғай деса, ердаги маҳлуқларнинг чиртинг-пиртингидан қўрқадирлар!

Ўзбек хотунлари — эрларининг калтагидан, қизлари — кўчага чиқай, деса оналарининг туртуғидан қўр-

қуб, песлар — моҳовдан, моҳовлар — песдан, аживалар — тараладан, таралалар — ажинадан, қисқаси, катта-кичик, ясси-япасқи, қинғир-қийшуқ, узун-қисқа ҳам-малари ҳам қўрқоқдирлар!

Мен нима ва кимдан қўрқаман?

Айниқса маним ишим жуда ҳам қийин; ёзай, десам, ошна-огайнининг шўртумшуқлиғидан, ёзмай, десам, «Мустум» поччанинг жекиригидан қўрқаман.

Яна бундан бошқа қўрқа турган икир-чикирларим:

— Эски шаҳар кўчаларидан юрсам, бетимга лой 10 сачрашидан қўрқаман.

— Ёмғур ёққан кунларида Эски шаҳар расталарининг ағнаб кетишидан, савдогарларнинг тўнғуз қўпишидан қўрқаман.

— билим юртлари ёнидан, бошланғич мактаблар қаршисидан ўтуб қолсам, истиқболдаги алвир-шалвир ўзбек маданиятидан қўрқаман!

Ҳар ҳолда маним ҳам қўрқунчларим ўзимга етарлик...

Ассалому ала маниттабаъ ал-худо.

20

СОВИМАК ҚОРИ БИЛАН МАҒЗАВА ҚОРИ

Совинак қори:

— Бу йил бай пули неча кишидан олинди, Мағзава қори?

Мағзава қори:

— Эй-й, бу йилги рўза, маза йўқ, ошнам. Такрор пули ҳам чиқмайтурган кўрпнадир.

— Ҳа, нимага?

— Нимага бўлар эди, хатмчи йўқ...

— Итни урсанг, Қуръон туширтира турган чиқиб- 10 дир-ку, хатмчи йўқ эмиш!

— Бор, борлиққа. Аммо мўмайроқ митат чиқара турган хатмчи йўқ!

— Иш билмагандан кейин хатмчи ҳам йўқ, митат ҳам йўқ!

— Совинак, дейман, сан нимани билдинг?!

— Ман иш билдим, сан саллага зеб бериш билан идғом маъалғуннани билдинг!

— Хўш-хўш?

— Нима «хўш-хўш», индинга Пулавойнинг хатмини 20 битирсам, утгаси кундан Шулавойнинг хатмини бошлайман. Ундан кейин Сўнавойники. Шундай қилиб, бу рўзаи моҳи шарифда энг ками беш миллиард митат!

— Ҳа-ҳа, ҳаммасидан ҳам бай пули олдингми, Совинак?

— Олдим, Пулавойдан беш юз, Шулавойдан икки юз, Сўнавойдан уч юз!

— Қандай қилиб?

— Пулавоёнинг олдиға бориб: «Шулавоё акам бу йил хатмни катта қилар эмишлар, шундай оғир вақтларда унча-мунча одамга хатм қилдириш ҳам қийин...»,— деб юрагига ўт солиб қўйдим. Сўнавоёнинг 10 дўконига тушуб, «Бу йил хатмингиз йўқми? Одамлар: «Сўнавоёнинг домаси йўқроқ», деб сўзлашадилар,— деган сўз билан унинг ҳам пайтавасига қурт тушурдим. Шундай қилиб, йўқ ердан ёлғуз ўзимга уч хатм чиқардим. Мана, иш, ана, митат!

Мағзава қори кўнглининг энг чуқур жойидан чиқаруб, «уфффф» деди ва ҳасратидан чанг чиқара бошлади.

— Бу йил бахтимиз сувга урган экан, Совинак, ҳеч бир хатмчи «итмисан, эшакмисан?»— дея бермагач, 20 ноилж «Шунча такрорлар бекорга кетмасун»,— деб ўзимни бозорга сола бошладим. Қаерда бир эски хатмчини кўрсам, маддоҳ баччалардек жоврадим: «Эшбой акам хатмга айткам эдилар, бу рамазон қўлим тегмайди»,— дедим.— Маним кўнглим сизда эди...» Иккинчи бировни кўрганда: «Бу йил хатм жуда кўб кўринади. Тошкандда ўнг минг қори бўлса ҳам етишмас». Ниҳоят, шунчалик авроқлар билан ўлиб-қутилиб битта жиз-бизини топсам ҳам лекин кўрғуринг мандан ҳам ўлумтуқ экан: «Беш кунлик қилсангиз, қанча оласиз-у, уч кунлик қилсангиз, қанча берамиз?.. Мардикор-пулингизнигина олиб, ифтор билан саҳарликни уйингизда қилсангиз, қалай бўлар экан?» дейди.

— Қизиталағинг пудратини берар экан-да, хо, хо, хо!

— Шуни айткин-а, Совинак. Шундай қилиб, хатмни беш юз миллионга баҳолаб олдим. Уч юзни ўзим олсам, икки юзни сомеъга бераман. Уч юзинг нос пулига ҳам етмайди. Бу йил маза йўқ, ошнам...

40 «МУШТУМ»: Оқчани кам берсалар, «ялмаш» усунини қўллаш керак. «Қуръонни ялмаб ўқуйсан», десалар, «бир мирига келгани шу», деб жавоб бериш керак.

У ҲАМ ЯХШИ, БУ ҲАМ ЯХШИ

Тошкандга Эски шаҳар думахона хўжалик шўроси жуда кам харж бўлиб қолғонлиғидан неча кун фикр-130

андиша қилиб, кўчаларда дўнг бўлиб ётқон баъзи тепалик жойларнинг тупроғини гишт қилдириб, сотишқа қарор берган эди. Бирдан ҳайбаракаллага олиб, қайда бўш турпоқ кўринса, гишт қилдириб, хумдонда солдириб, пишириб, оламни гишт бостириб юборди. «Бозорда нима арзон?»— деб сўролганда, «Гишт арзон», дейила турғон бўлди.

Бозор жуда касод бўлгандан кейин бояқуш думациона Эски шаҳар исполқўмига мурожаат қилди. Исполқўм ишбилармонлари бир қарор чиқордиким, у ҳам 10 яхши, бу ҳам яхши.

Нима десангиз, мажбурий қарорлар орасида Эски шаҳарнинг ҳар бир катта кўча, тор кўча, кенг кўча, жин кўчаларининг икки чеккасига «Кўчага деворлари ёпишқон бандалар бир ярим газдан гишт ётқизмоққа мажбур», деган палахмон шуъласидан чиройлиқ жумласи ҳам бор эди.

Қарор бир ой ичида амалга оширилмаса, 300 сўлкавой иштироф дейилган олабўжиси ҳам бор. Иш жуда катта. 20

Кўрамизким, бирдан тўпаланг, гишт ақтариш қўлқўлга тегмайдир. Охири бир ҳафтада куйдирилғон гиштлар сув бўлди. Бу орада думациона бой бўлди. Эски шаҳардаги қиш лойларида кўчада ўрдак бўлиб сузиб юра турғон мусулмонларга осон ҳам бўлди.

У ҳам яхши, бу ҳам яхши.

УЗР

— Эй-й, «Муштум»инг тошқа тегсун, рўзага тил текизди!— деб «Муштум»нинг рўза нўмирларидан тарвақайлашганлар кўб бўлишубдирлар.

— Хумори башаралар, ифтор ва ҳатмчилар, Совинак ва Мағзавалар... хулоса, кўб акаларнинг кўнгилларини оздирибдир.

«Кўз бўлмаса, қозиқнинг ўрни», деган эканлар. Мия бўлмаса, шалоқ арава ҳам мияга ҳисобланур эмиш. Қувондиқ сассиқ ўз айбини била қолса, юраги ёрилиб 10 ўлар экан. Ўлса-ўлсун, тўнғуз қўпса, биз «йўқ», дедикми?

— Ҳа, рўзага тил тегизди; ҳа, мани Мағзава қори, деди-ю, мутафаққин¹ алайҳ кофир бўлди. Ҳа, бизнинг ифторимизни ит еса нима-ю, кучукка берсак нима зарар, бера турган закотимизнинг усули билан қанақа иши бор экан?

¹ Фақат, чин.

Шунингдек, кўча-кўйларда билиқсиб юрган аштак-паштак оғаларга дегумиз келдики: қозонимизда бор экан, чўмичимизга чиқубдир; «Бордан юқар, йўқдан нима чиқар?» деган экан биров. Шунга ўхшаш ойнадан аччиғланиб, ялқашнинг фойдаси йўқ. Ҳалигидек афт-башарани бир оз тозалаб олинса, ҳам масҳараликдан қутиларсиз, ҳам тасқаралиқдан.

10 «Берди»сига тушунмай қилинган ўпкаворликдан, шовқин-сурондан бир мирилик натижа чиқмас. Шуниси ҳам бордирки, бунингдек оқ калтак-қора калтак бўлишлари билан «Муштум» поччангизни қўрқутиш қийин бўлуб, аммо тумшуқлари устига мундан ҳам оғирроқ зарблар тушмоғи аниқдирки, э-валло, дегайсиз!

Мана, бизнинг узримиз шудир. Тушунсангиз шул, бўлмаса эгам чақиргай сизни!

АРАЛАШ

(байрам қутлуғ бўлсун)

— Хўрозларимиздан биттаси бир чаккада тўртта уюри билан туруб, боғларга, далаларга имлаб:

*Кўз очайлиқ, ўртоқлар, ҳайит келди, ёр-ёр;
Жажжи қизни илмоққа пайит келди, ёр-ёр,—*

дейдир.

10 — Шайхантовур сайнлига шўрвалар, жаркоплар, отидан «пешбурун» қилиб буфет очқан ўртоқлар ғаладонни салмоғлаб, «Эҳе,— дейдирлар,— фойда қилдикми,— зарар? Эҳе...»,— дейдирлар:

— Шайхантовур ярманкасига рўза бўйи мол ёйған жувонлар, кампирлар, қизлар, тумсалар фаже бир қиёфа билан «алвидо, ё моҳи рамазон», деб рўмол силкитадирлар.

— Ўттиз кун рўзада бўйни хурмачанинг боғиға тенглашкан катта-кичик акалар «уффф» дейдирлар, «Моҳи шарифдан қутилар кун ҳам бор экан!» дейдирлар...

30 Шайхантовур сайидаги арзончиликдан қутилған кармонлар, ҳамёнлар бу кундан бошлаб белангидан қутилғандек бўладирлар.

— Сайнлга пул еткузолмасдан, боққолнинг тўпписини қассобға,— қассобнинг тўпписини боққолға кийгизиб юрган товламачилар, уй-рўзгорини сотуб, оналарини қон қақшатған афандилар сайил муомала-

ларини тўғрилаш учун уч кун ҳайитда обакидандон сотадирлар.

Чайнамай шиминг — чайнамай шиминг!

Обию-боби — ҳаммангизга дори!

Ийди шариф қутлуғ бўлсун, қариндошлар!

«МУШТУМ»: Юқоридаги эҳе-пеҳеингизга яхши тушунолмадик, яъни бултурғидек ҳисобини тоқ келтируб жуптоқ ўйнайдирлар, демакчи бўласизми? Қўйингки, мулла Жулқунбой, оғзингиз ҳам жуда бепаравуз-да, 10 ўртоқ!

ЗАМОНАНИНГ ЗАЙИЛИ

Замонанинг зайили экан-де. Ўзбек миллатининг бир неча асрлик турмуши кўз олдинга келиб саф тортса, миллатнинг ҳозир мулла, эшон, азайимхон, фолвун, Маҳдум тайиб, Марасул тайиб ва Маъзава маҳдумларини иккинчи сафка чизиб, томоша қилсанг, жуда бир мудҳиш ва қўрқинчилик манзара бўлар эди-де.

Асрларчадан бер ҳунар ва санъати шундай аҳвом ва хурофотга боғланган ўзбек халқининг пешонасини ўлчаб, оҳ, шўринг қурғур, санинг ҳар вақт ошиғинг олчи, муқаддара отинг шу шўрлик пешонанга ёзилган, деб бир-бир тумшуғига чертиб ўтсанг, қандай кайф берур эди. 10

Замонанинг зайили экан-де. Бир вақтлар ўзининг борлигини кўрсата олган ўзбек миллати: ўша шаъни-шавкатлик, пайғамбарнинг ўғлиман, деб даъво қилган варсат ул-анбиёлари қўли билан бурнидан ип ўтказганини била турса-да, тақдирга тан берган миллати нажибнинг тўйига қамичдан бел боғлаб хизмат қилсанг, қандай хушнудият юз берар эди.

Миллатнинг пешонасининг шўри бўлган, тўғриси, миллатнинг соф ва тоза миясини ситиб олиб, ўрнига ҳайвон мияси ўрнаштирган оқ саллалик девларни бир чуқурга тиқиб, устига маориф ва маданият асосини курсак, қандай ур-йингит базм бўлар эди. 20

Замонанинг зайили экан-да. Замонанинг зайили билан улар асрларча миллат устида ҳокимият суруб келдилар. Асрларча миямизга қуйган ахлатларини бу кун онглаб, ҳақиқат учун бел боғлаган бир қисм ёш миялар ҳалиги афсонагўй, оқ саллалик «олижаноб девлар» билан панжа ба панжа олишмоқдалар. Озода бир боқчада ахлатларга ўрун бўлмаслиғи керак. Бу ахлатларни тездан шупуруб, бир чуқурга тўкуб, устидан 30

тупроқ тортиб, «қолуанлиллоҳ ваноалайҳа рожиун» ўқилур.

Асрларча қилған уларнинг ўйиниға хотима берилур. Бу ҳам замонанинг зайили. Миллатнинг паприк-завўди, темир йўли, пўчта-телеграф ва шунга ўхшаш ҳамма маданий нарсалари бўлур, илгариги ва ҳозирги аҳмоқ мияларни доруга топиб бўлмас. У вақт уларни бир йўқлаб қўямиз.

- Айтамиким: «Сизнинг ҳам даврингиз келган эди. 10 Энди тиканлар ўрнига гуллар очилди, зоғлар ўрнига булбуллар қўнди. Бу ҳам замонанинг зайили. Гўрингизда тинч ётинг, япасқилар!..»

ҚУРБОН БАЙРАМИ

Бойларникида имлама, хасисларникида димлама.

Бу кун қуввати келган ҳар бир мусулмони комил ўзлариға ўхшаган бир ҳайвонни қурбон қиладир.

Қурбонлиқ қилған мусулмонларға охиратда бўладирған имтиёзлардан қуруқ қолмайлиқ, деб машҳур сиёсий тулки лўрд Керзон ҳам бу ҳайит Лўндун халқи учун бир қўй қурбонлик қилмоқчи бўлди.

- Чунки у дунёда Сирот кўпруги деган ваҳималик бир 10 нарса бор эканига Керзон ҳам ишонибдир. Ҳар кимнинг бу «қиличдан тез, қилдан нозик кўпрук»дан ўтиши мажбурийдир.

Керзондан каттароғи ҳам мусулмонларнинг ақлиға ҳайрон қолмасдан мумкинми?

Сирот кўпругидан ўтиш учун бир мингта ҳаво флотининг икки чақача аҳамияти йўқдир.

- Қурбонлиқ қилған қўйни миносиз-да пилдираб ўтуб кета берасиз-да, тўппа-тўғри сиз учун ҳозирланған 20 жаннатга кириб, бир қулоғи бу дунёға юз минг баробар келадирған ҳур, бурнининг катаги мана шу Туркистон ўлкасига бир юз миллион баробар келадирған филмонни бир тийин налог тўламасдан тасарруф қила берасиз («Мифтоҳ ул-жинон» таъбири). Мана бу имтиёзлардан кимнинг шўппайиб қолғуси келадир?

Ҳамма ҳам роҳат ва саодатни яхши кўрадир.

Баҳо ҳам унча қиммат эмас: бир қўй ё икки кишига бир ҳўкуз, вассалом... Тағин бу томони ҳам бор, қон чиқарилса, кифоя.

- Бойларимиздан Салимсоқ семиз бултур қилған қур- 30 бонлиғи билан қизини чорлади. Қўчқорхўжа акам жўраларига гап берди. Болти чўлоқ маҳалла сўфиси билан имомини ва ҳам уч-тўрт маҳалла муштумзўрлари-

ни имлаб, қурбонлиғини едириб юборди. Булар-ку майли. Ёдгор семиз шундай бой бўлса ҳам зиқна-да, қурбонлиқ гўшт-ёғини димлаб қўйди.

Бу тўғрида ҳеч кимга айб қўйиш керак эмас. Қурбонлиқ гўштлардан : очларга насиба чиқариш учун пайғамбарнинг декрети босилган қонунлар мажмуаси ҳам умматлар қўлига теккани йўқ, уламолар қўлига теккан бўлса ҳам улар бундай буйруқларни бекорга чиқарганлариға кўб замонлар бўлди.

Қон чиқди — кифоя.

Ҳай-ҳай, қандай яхши... Бу дунёда қадри йўқ мусулмон оғаниларнинг у дунёда бундай роҳат билан кун кечиришларига ҳасад қилғувчи кофирларнинг кўзи чиқсун.

Мусулмонлар учун жаннатнинг баҳоси бир қўй, икки кишига бир ҳўкуз, туя бўлса ҳам майли. Қони чиқарилса, кифоя. Ҳай, ҳай... ҳамма пайғамбарнинг уммати ичида бахтиёри Муҳаммад уммати. Ҳай, ҳай... бу давлат бизга етмасми, Муҳаммад умматидирмиз.

ЭЪТИҚОДОТНИНГ ФОЙДАСИ

*Ризқ ҳар рўз мерасад аз ҳақ,
Ғам беҳуда михўрад аҳмақ.*

Пўшт... йўл бўшатиңг!.. Бу кўчадан эътиқодлик мусулмонлар ўтадирлар. Мусулмонларнинг эътиқодот китобларида эътиқодотга доир жуда кўб муҳим масалалар ёзилғандир. Ҳар бир нарсага эътиқод керак. Юқоридағи бир жуфт байт том маъноси билан мусулмонларнинг эътиқод бобида қандай ерга бориб тақалғанини кўрсата оладир. Албатта, мусулмоннинг ўлчовлик ризқи ҳар кун, ҳар соат, ҳар дақиқа худо томонидан етиб турад экан. Унинг учун ҳам егувчиларнинг аҳмоқлиғи ўз-ўзидан маълум эмасму?..

Эътиқодот китобларини ёзиб кеткан азиз-авлиёларнинг арвоҳ покидан айланай. Агар улар шундай муборак гавҳарларини сочиб кетмаган бўлсалар эди, мусулмонлар ҳам эътиқодсиз англиз, фарансуз ёки бошқа кофир миллатлардек ризқини тангридан кутмасдан кеча-кундуз саъйи-ғайрат кўрсатар эдилар. Алҳамдулиллоҳ, биз, мусулмонлар, ундай бадбахтликлардан беридирмиз.

Бизнинг ризқимиз ҳар куни тумшуғимиз олдида ҳозир бўлиб турадир. Эътиқоддан айланай, мана Фарғона очлиғини қаранг. Фарғона халқи эътиқодсизлиқ

орқасида ҳозирғи очлиқнинг жафосини тортмоқдадир. Чунки улар ризқни тангрининг етказишига қаноат ҳосил қилмаған бўлсалар керак. Волға очлиғининг ҳам бош сабаби эътиқодсизлиқдир.

Мана, мен мусулмони комил бўлғаним ҳолда ниғоҳимдаги 4 хотуним ҳам 5 сўфи хотуним, 5 ўғлум, 3 қизим — ҳаммамиз ишламасдан кун кечириб турамиз. Бизнинг ризқимиз кунда эмас, ҳар соатда, ҳар минутда етиб турадир.

10 Ман кўча-куйларда қақшаб юрган очларни кўраман, кўб вақт очлиқдан ўлиб ётқан кишиларни ҳам кўрдим. Улар ҳам, албатта, эътиқодсизлик касофатига учрағандирлар. Агар улар ҳам эътиқодлиқ бўлсалар эди, бундай ҳолларга тушмаған бўлур эдилар.

Ҳар вақт мусулмон бўлған бандаларнинг эътиқодлиқ бўлишлари керак.

*Ризқ ҳар рўз мерасад аз ҳақ,
Ғам беҳуда меҳўрад аҳмақ.*

ТЕЛЕФОНИМИЗ

Шаҳаримизга Мусҳаф Усманий келгандан кейин ҳамма бало-қазо Уфага кетди. Бир неча инс-жинс Фарғонани зиёрат қилмоқ учун кеткан эди. Тошкентлик бир жиннинг маҳмадоналигидан зерикиб, меҳмон жинлар Уфага қайтиб кетмакчи бўлдилар.

— Қуръон келтириш мусобақасида Зухриддин аълам ўтуб тушди. Султонхўжа окам приздан қуруқ қолгонлариға ҳафа эмишлар.

10 «МУШТУМ»: Хафа бўлиш ҳожат эмас, Қуръоннинг ҳамма савоби сизга!

ТЕЛЕГРАММАЛАР

Самарқанд. Ҳожи Мўъин Фарғонага саёҳатга кетиш олдидан таржимайи ҳол ёзишни муваққат Исмоилзодага топширди.

Ҳўқанд. Фарғонага Самарқанддан ҳисобсиз китоб келди. Ичида ҳазрати Усмон Қуръонининг кўпияси ҳам бор.

20 Жиззах. Татаристондан ўрганиб, бу ерда ҳам янги бир масала кўтарилди. Бу масала «Маориф лозимми?», «Турквино» масаласидир. Ҳар ерда тортиш борадир, «Турквино» томонларининг ғалаба қозонишлари кўри-ниб турадир.

Каттақўрғон. Бу ерда ҳар бир нарса илгаригидек ўз ерида; ёшлар ташкилоти қиш бўлмасдан туруб музлаб қолди.

БУТҚА

Суқданми, мечкайданми, нима балодан бўлса ҳам «Туркистон»га кинна кириб, беш-ўн кун юрак оғриғи бўлуб қолди.

«Муштум» ҳам «Туркистон»нинг иситмаси билан анча шалайим тортиб қолди.

«Инқилоб» узоқ вақтлар сил касали билан оғриб, ниҳоят, ўлуги агитпрофдан кафансиз суратда чўзулуб чиқди.

Ўзбекча «Коммунист йўлдоши» журналига ҳам ўлат 10 оғриғи тегиб, бир кунликка узраб кеткан бўлса ҳам, ўрусчасини ўйнаб кулиб юришига ҳеч бир таажжуб қилишнинг ўрни йўқ.

Демак, Туркистон матбуотининг жони чиқди. Пичоқ тегмай туруб қони чиқди.

* * *

Ҳозирги куннинг янги хабарларидан биттаси Маскафда очилган Бутун Русия қишлоқ хўжалиги астафкасидир¹.

«Маскаф деган шаҳарда астафка деган от ўюнхона 20 очилар эмиш»;

«Астафкага ўн саккиз минг оламдаги барча ажойибот, ғаройибот нимарсалар чақирилган эмиш. Маймунбозлик дейсизми, мушакбозлик дейсизми?!»;

«Бизнинг маҳалладаги Ойша буви ҳам астафкага боруб, чарҳини товлар экан. Ҳи-ҳи-ҳи, тавба!»;

«Фарғонадаги Юсуф қизиқ ҳам тўққуз ароба хез олуб астафкага кетубдир»;

«Бу кофирнинг қилган ишига одамзоднинг ақли ет- 30 майдир».

Гала-гала, дейдирлар.

Ҳа, худойга шукур... «Лайлакнинг кетидан қор ёғиб, ҳиндининг ақли тушдан кейин кириб», дегандек, бизнинг ёшларнинг ақли кирибми, эси кетибми, ҳайтовур, бу йил Маскафка ўқуш учун, деб гала-гала!..

¹ Астафка истилоҳини ўзимизнинг Қувондиқ сўфидан олдим.

Бундаги ривоятлар ҳам ўша кишининг масжиднинг жиловхонасида ўлтуруб сўзлаган лексиясидандир, йўқса виставка тўғрисида маълумотим йўқ эди.

Маскаф кўчаларида сайёдона кезган зебобўй, сарвиқад, сийминтан, шахло кўз, бодом қовоқ, юпқа томоқ, чиккабел албастилар ҳам гала-гала дейдирлар.

Фариштанинг оминига тушмасун, деб тилак қилинг!
Бўтқамизнинг лавлагиси учун:

Машҳур шоир ва муҳаррирларимиздан ўртоқ Абдулҳамид Сулаймон Тошкандан ўз юрти бўлган Андижонга бориб, ўз миллати бўлган Андижон халқиға муҳаррирлик қила бошлади.

10 Яшасун ўз миллатини таниган муҳаррирлар, деймиз.
«Фарғона» газетасидан.

«Гапинг ўзингга урсун, оғзингдан чиқуб, ёқангга ёпишсун»,— деймиз.

Жулқунбой газетасидан.

АШЪОРИ ҒАЛИЗА

Фил миниб, чоптуриб ўтуб кетдим.

Чўлпон.

20 Елиб-югуриб шоирнинг кўрган тушнинг таъбирини сўрасақ, ўшал куни паравўзнинг қоқ думбасига минган экан.

Қ и т ъ а

*Олақарға, агар ул сайраса тотли тил ила,
Уйламанг: Бизни севинтиргали ул сайрар»,— деб.
Йўқ-йўқ! Ул бизнинг учун оғзини очмас, қоплар,
Боре кўрса, бир ўлумтук унга севиниб сайрар.
Элбек.*

30 Олақарға ҳам сайрар экан, деб қичиғлиқ қилманг, биродар! Чунки Элбек афандининг олақарғаси тамоман бошқача олақарғадирки, сайраса ҳам ажаб эмас. Кексаларнинг сўзларига қараганда, башарти, зағизгон-сурнайчи қурбақанисани ўз никоҳига олса, бу икки навжувондан бўлган бола булбули ҳофизни бир чўқишда қочиратурган олақарға бўлур эканки, мана бу Элбек афандининг ҳалиги қушидир.

Лутфилла Олимийдан:

*Зери доманиту чисан, эй гули пероҳан?
Чўмишни келтир!... Бўтқанг тагига олуб кетди!..*

ТАШАККУР

Мен ҳеч бир одам боласиға, мана шу одамлардан мураккаб бўлгон идора ва идорача бошлиқларига ва ё ундан кўра юқорироқ тургон зотларға ташаккур этгум келмайди. Бу меним мутакаббирлигимдан эмас, камоли ожизимдандир.

Лекин мен биргина идорага ташаккур этмакдан ўзини сақлаб қола олмайман.

У идора, оҳ... номи шарифингга ва санинг номинг остида ҳароб Тукистонни обод қилгон мутахассис ишбилармонларга жонгинам қурбон бўлсун, уларнинг пешоналаридан меним фақирона, мазлумона пешонам айлансинким, улар бу йил мени ва ҳаммани ўзларидан мамнун қилдиларким, у муборак идора Сув хўжалиғи идорасидир. У идоранинг вазифасига мен қоровул бўлиб ташаккур этмакчиман. Чунки бу йил жумла қоровул сувсизлиқдан, сув сепиш бош оғриғидан қутулди. Деҳқон бўлиб ташаккур этмакчиман, чунки бу йил экинларимни сувсизликдан қуришиб, налўғ-палўғ деган сил касалидан қутқазди. Тегирмончи бўлиб ташаккур этмакчи бўлса, яна мувофиқроқ бўлади. Чунки тегирмонлар тўхтаб, штат қисқартиш вақтида ишдан бўшаб қолгон хўжалик мудирлари каби ёз билан қорнимни силаб ётдим. Ўғри бўлиб ташаккур этсам яна муносиброқ бўлар, чунки бутун ўғрилиқ молларини қабристонларга яшириш машаққатидан қутулиб катта сувлардағи қанорларға яшириб, хавф-хатардан қутулдим.

Хулоса, нима бўлиб ташаккур айтсам ҳам оз ва жуда камдир.

Ҳар ҳолда биздан ҳожиб ул-ҳарамайнлар учун ана шундай сув идораларининг ана шундай мутахассислари керакдирким, тангри буларнинг амсолини қурбақадек кўпайтурсун.

Хўб хурсанд эдим, қаёқдандир музофот ижроқўми «Тўрт кунда бутун Тошкандни сувға сероб қил», деб бир ўқумоғон нодон кўр Қаюм деган кишига буйруқ берибдир. У ноинсоф кўр Қаюм бир оз мардикор, арзимаган харажат билан икки кунда бутун Тошканд уязи ва шаҳарларини сувға бостириб юбориб, бутун шудгоримни сув босиб кетди. Лекин нима фойдаки, экинларим сув мутахассисларининг энсасидек қотқон, хасиснинг дастурхонидек қуригон эди. Тегирмонларим юриб, энкатинкамни чиқарди, ҳаммадан кўра, баъзи иқтисодий идораларнинг хўжалик мудирлари билан бирикиб, ўғирлангон бир қанча қимматбаҳо молларни катта анҳор-

дағи балиқлар камарига ёширғон эдим, сув оқизиб кетибдир.

Шундай ҳам зулм бўладирми? Ҳар ҳолда жон-дилим билан бу йил сувсизликдан Туркистонни обод қилғон маданий сув мутахассисларига ташаккур баён қилиб, қаригон чоғимда менга шунча кулфатларни берган кўр Қаюмга лаънат ўқуйман.

СОМОН ПАРЧАСИ

Машҳур шоирларимиздан ўртоқ Ч. Тошкандан Фарғона боришда худонинг қудрати билан «сомон парчаси» бўлиб қолғон.

Ул бу ишдан жуда кўб фойдалар кўрган; чунончи, Тошкент—Фарғона темир йўли учун тутултурғон чиқим ҳам ёнига қолғон. Ул Тошкентдан чиқишданоқ шамолга кўтарилган. Шамол уни учирганча учуруб, тўғри Андижон шаҳарига элитган ҳам бу киши шунда
10 бир ...нинг қошига миниб қолғон.

Ч. ўртоқнинг ўз даъвосича, энди ул муҳит...нинг эркига ўткан эмиш, ўз қўлида эрк қолмағон эмиш. Бали, бали, шоир афанди!

Энди ҳақиқатни топибсиз. Шу даъвоингиздан қолманг. Эрк ҳам шул, ҳақиқат ҳам шул!

Бироқ, энди ширач каби қаттиқ ёпишингким, то шамол сизни иккинчи учура олмасун ва дарёга отмасун.

МИЛЛИЙЛАШТИРИШ ОРҚАСИДА

Каромат ул-қадр «Муштум» поччамизга арзга арзибандалик шулки, камина сайёҳ қулингиз бу кун Тошканда, эрта Самарқандда, индин Қўқон, уни индини Хўжандда, хулласи, ҳар кун Туркистоннинг бир шаҳарида улуғлар қабрини зиёрат, зиёрат орқасида тижорат қилуб, гоҳ-гоҳ улуғ мазорларда тунаб, дуойи жонингизни қилиб юрубман. Илоҳи, икки дунёда баобрў бўлғайлар. Зиёда чи гўйим.

10 Ба уdda биндан маълумотнома шулки, кўпдан бери биз газета бетларида миллийлаштириш, ерлилаштириш деган гапларни ўқуб, жуда хурсанд бўлуб эдук. Лекин у вақтларда маҳкамаларни ерлилаштирилса, ўзимиздан киши йўқлиғини кўзда тутиб, ғамгин бўлар эдук. Ҳақиқатан, бу йиғимиз олий идораларнинг қарорини шамоллатиб қолдирар эди. Ҳукумат бу ҳақсизликқа хотима бермакчи бўлуб, кейинги вақтларда узул-кесил равишда маҳкамаларни миллийлаштиришга киришди.

Миллийлаштириш шу даражада тез кетдиким, савдосотиқ дўқонлари ва ҳукумат бошқармалари вивискаларида ҳам мусулмонча алвонлар кўрила бошлади. Қандай яхши, қандай кўнгиллик. Мусулмонлар энди ҳеч қийналмасдан, керак жойни осонлиқ билан топиб оладилар, деб сўйиниб, ҳар бир шаҳарга бордим, вивискаларни назаримдан кечирдим. Лекин вивискалар ҳақиқатан миллийлашкан экан. Бирор вивискани ўқуб чиқориш менга муяссар бўлмаса-да, унча-мунча ўрусча ҳарфларни таниганим учун у вивисканинг нима учун 10 осилгонини тушуна олдим. Идораларга кирсам, бутун ўлкада ишларнинг ҳаммаси миллийлашкан, ҳатто мусулмонча бир ариза берилган бўлса, мусулмон мудир томонидан русча қарор қўйилгон бўлса нима қилсун. Бухғалтир, мошинистка, иш юритувчи, иш бошқарувчи, дафтардор, хулласи, идоранинг ҳаммаси мудирнинг мусулмонча қарорини билмайдир.

Миллийлаштириш учун биргина мумкин ўрин ҳар бир шаҳарнинг Эски шаҳар қисмидадир. Лекин Эски шаҳар ҳукумат идоралари ундай майда-чуйда миллийлаштиришлар билан ишлари йўқдир. Ҳамма шаҳардан мисол кўрсатиб ўлтургунча осонроқ Тошканд Эски шаҳаридан мисол келтириб қўя қолай. Эски шаҳар думахонасида эски таржимонлар ҳам бор. Улар ҳар нарсанинг миллийлашини жон-танлари билан сўядирлар. 20

Думахона мудир ижроқўмга қиладиргон маърузасини русча ёзиб топширгон эди. Мажлис маърузани миллийлаштиришни танбиҳ берди. Ижроқўмга миллийлашган бир маъруза топширгон эди... Бу русчага таржима қилиниб юборилсун, деб яна думахонага қайтарилди. 30

«Муштум» почча!

Ҳозир тамаман биз миллийлаштук. Энди тезлик билан меҳнаткашлар кўбдан бери кўз тиккан орзуларига етишадилар. Гап саломатликда ва уни оқизмай-томизмай эплаб олишда.

Ҳозирча хайр, «Муштум» поччам.

ҲУҚУҚ

(кичкина филетўн)

Хотун-қизларимизга бағишлаб.

Азбаройи худо, айтингиз-чи, ҳуқуқ деган нарса ўзи нима?

Ҳуқуқ нимадан иборат? Гуваламнки, уни биз май-

далаб ҳожатимизга яратайлик? Нима ахир? Бунинг жавобини «ҳуқуқ» деган дарди бедавони бўйнига осиб олганлардан сўраймиз.

Шўролар ҳукумати ҳар бир чоти айри, боши юма-лоққа, ҳар бир ҳайвоний нотиқу ва ғайри нотиққа ва ҳар бир инсу жину, деу парига том-том боло-боло-бом ҳуқуқ берди, деб гапиришадирлар! Бу тўғрими, бака-вул-ясовуллар, қози-ю қуззотлар бу гапка, бу ишларга тушунадирларми?

10 Гап бундай: ўзингизнинг Халча опангиз аллақаердан ҳуқуқ текширадурғон бўлуб, эрга берилаётқан бир қизнинг уйига борибдир. Хайр, яхши, текширсун.

Нега энди 18 ёшлиқ Ойнисани оёғидан, қулоғидан чўзиб, елмай, югурмай, 18 яшатуб қўядир?..

Тағи бир иш: масалан, ўзингизнинг Зайнаб опангиз: эридан, қўйинг-чи, уйдаги ҳар бир ясси-япасқи, қинғир-қийшиқ, ажива-тараладан ейдур калтакни: шилқ-шилқ; ўзи оч, боласи оч, нон деганда ғириллай-дир кесак... Бечора опангиз ундан-бундан сўраб-сўроғ-лаб борадир катта вивескалик бир ҳуқуқ олиб берадур-ганга. Йиғлайдир, сиқтайдир, арзибандалик қиладир. Аммо қўл қуруқ, ёлғиз бош!

20 Чақриладир эри, ёнида уч-тўртта гумашта, илтимосчи, азайимхон, тутатқи иҳи-пиҳи, гап бийрон, ғарч-ғурч, ўлли-бўлли, ўлумдан хабаримиз бор-у бундан — йўқ!

Мурофаа: икки коски, яна бир гуржи. Қанақа гуржи дейсиз? Ҳа, тушунадурган мухторият, фалон, писмадон-у, гўёки бу мажлиска ўзи шундай қиртиш қиди-рибгина келган, тавба.

— Зайнаб опа, оғзинг қайси?

Бечора қулоғини кўрсатадир.

Ҳуқуқ!!

Енида жаллод ва бошқа қасамхўрлар; ғўдайиш, пичинг. Бечора дир-дир қалтираган, қози маҳсимнинг ҳам гаплари айлантормалик:

— Ким яхши?

— Эрим, почча!

— Ким ёмон?

40 — Ҳуқуқ, почча!

Ҳуқуқ — гап билмаган, иш билмаган Зайнаб опангизники эмас, шайтон устози бўлган Ҳожи Абдиларники, шайтон мардикори бўлган Салоҳиддин муфаттин-зодаларники!

Шоир Ҳоқоний дегандек, ҳолати манҳусада қолган

«ул» эмас, тўртта наҳсинг орасида боши айланган анув бечора!

Гап кўб, кўмир оз; кези келди, бир ёздиқ!

«МУШТУМ»НИ ИККИНЧИ ЕШИ БИЛАН ТАБРИҚ ҲАМ УНГА БИРМУНЧА ПАНД ВА НАСИҲАТ

Шукур, кўбчиликнинг қарғиши баракасида букун сиз, шум «Муштум», бир ёшингизни тўлғузиб, иккинчи ёшга ўрмалай кетдингиз. «Ёмонга ўлум йўқ!»— дедирлар; бу тўғри эмиш. Азизларнинг садағаси кетайлик.

Баъд аз муборакбод фақир «Муштум» адамиздан сўрайманким, башарти, ўзингизнинг-ку исми шарифингиз ёмонлиққа йиртилиб, дуойи хайр ўрнига қарғиш, буғдой экиб, какра ўрубдирсиз. Бас, вазифангиз ёмонлиқ, кўнгил оғритиш, риоясизлик, тумшуққа тушуруб, манглайдан ғурра чиқариш бўлгандан кейин ва вазифаи шарам-шарақосни муллаларникидек қилиб адо қилдингизми ва қилганингизга имонингиз комилми? 10

Албатта, бизнинг кирсиз, олмоққа арзон, емоққа маза бўлган бўрсилдоқ сўзимизга (ўзингиз танти бўлганлигингиз учун) бўйнингизнинг эгарсиз, умидидамиз.

Тузук, сиз ўзингизнинг бир мириси кам бир йиллик умрингизда анчагина ваҳмалик картинкалар кўрсатиб, кўб бемаъниларнинг елка қичиғини қондирдингиз ва ўзини қоп-қора, кўнглини сип-сиё, яъни кўмир бозоридан лапкадор қилдингиз... Шундай, биз бундай хизматларингизга қойил! 20

Аммо латтачайнарликка қолиб, Хўжаали Алихўжа, икки ўн беш-бир ўттуз бўлуб, чуқурга тушуб қолган чоқларингиз, қичиғини тимискилашқа мажбур бўлган замонларингиз ҳам бўлди.

Тузук, сиз айтарсизки, маним ёнимда туратурган «Тарсак» бўлмади, «Шапалоқ» келмади, ҳатто ўзингиз ҳам бир неча вақт тарвақайлаб юрдинг, деб. 30

Яхши, ман тарвақайлаган бўлсам, турмушнинг оғирлиғидан ва ўзимнинг аёлмандлигимдан тарвақайлагандирман, аммо Самарқанддаги «Тарсак» билан Фарғонадаги «Шапалоқ» ўз вазифасини билиб, тушуниб адо қилмас экан, уларга бизнинг сўзимиз шулгина:

— Букундан кўра, ўлганинг яхши; икки юзинг қаро бўлсун; «Муштум» дадангнинг уволи тутсун!

Бу ергача бўлгон борди-келдимиз фақат сиз, «Муштум»нинг «сўл» ёғингизда бўлди. Аммо расм жиҳатингизга келганда, тишимизни-тишимизга қўйишга маж- 40

бурмиз. Карикатура турмушнинг ичкарасига лўнда бўл-
луб кириб ўлтуролмас экан, ундан-бундан, устидан га-
жиб-ялмаб юрар экан..., нима деймиз энди. Ўзингиз
айткандек, айб на дўлда, на тегирмонда. Фақат пешо-
намизнинг шўрлиғида, деймизми? Бўлмаса ўзимизнинг
жунбошлардан ўшанақалар етишкунча эмас, онадан
туғуб, ўсуб, ўқуб, ўрганиб бўлгунча «дим!» ўйнаймиз-
да, энди!

10 «Муштум» дада. Иккинчи йилга қараб асби този-
нинг бошини қўяр экансиз, тўғридан-тўғри лўли маҳал-
ласига қараб эмас, пасқам, қинғир-қийшиқ кўчалардаги
жиннихоналарга ҳам марҳамат қилингиз!

«Муштум»га кўмаклашиш тилагида бўлган: ҳо-о-ов,
элдаги оғалар, менга томон қаранглар!

Элларингиз ичида қиттагина еридан бузулган мо-
хов, кишан лозим бўлган тентак, ачиған қаймоқ, саси-
ған эт, таги йўқ челақ, бўри баковул, тулки ясовул ало-
ҳоза илқиес кўрсаларингиз, тўрт эллик насвой қоғози-
га битиб, «Муштум»га юборингизлар, деб

20 «Муштум» қайғусини еб:

Абу ДУМБУЛ.

ЗИЛЗИЛА

Кўбдан бери тез-тез ер қимирлаб турадир. Субҳон-
олло, субҳонолло, субҳонолло... «Бирники мингга, минг-
ники туманга», дейдирлар. Азизларни худо раҳмат қил-
сун!

10 Қошки ёмонларнинг ўз касофати ўзига урса, яна
ёмонга ўлум йўқ. Андижон зилзиласида ҳам ўлган-
ларнинг ҳаммаси ёмонлар, дейсизми? Йўқ. Энг кўби
яна қўй оғзидан чўб олмаган, биравнинг тишкавлану-
чидан ҳазар қилган ҳолда бутун бошлиқ харини ҳазм
қилиб юборган муллалар, эл-халқнинг дардига даво,
ранжига шифо бериб турган отгўрвасоқол эшонлар,
шайхлар, дуохонлар, фолбинлар, хулоса, дунё билан
ҳеч алоқаси бўлмаган улуғ зотларнинг кўби турпоқ те-
гида кўмилиб кетмайдиму? Субҳонолло, субҳонолло,
субҳонолло... Ҳар кунни ер қимирлайдир.

40 Ҳозирги ер қимирлашнинг орти хайрлик бўлсун
эди. Замонамиз бузуқ, обрўманд яхши одамлар беоб-
рў, уламога ҳурмат йўқ, эшонларга ишонч йўқ. Оҳ...
замонамиз — динсизлар, даҳрийлар замони. Эски одат-
ларимиз кундан-кунга емирилмакда ва эски одатимиз-
нинг орқа таянчи бўлган ҳурматлик зотларимиз бирин-
144

«бирин чириб қуламоқда. Бас, буларнинг ҳаммаси аломати охир замон, дажжолли малъуннинг ҳуружига ишоратдир. Бинобарин, ер қимирлайдир.

Бутун теварагимиз наҳс-касофат билан ўралгандир-ким, бундан қутилиш соат сайин қийинлашиб бормоқдадир. Ер нега қаърига тортмасун, нега юлдузлар тутдек тўкилмасун, нега дунёи ва мофиҳо остун-устун бўлмасун? Қорихона ўрнига усули жадид мактаби, кўк-норихона ўрнига театру қурмоқчилар. Демак, яхшиларнинг ошиға заҳар-заққум тўкилди. Қиз-хотунларда тасаттур нисвонға риюясизлиқ, ёшларда тоат-ибодатга коҳиллик; субҳонолло, субҳонолло... 10

Бинобарин, ер қимирлайдир.

Ҳозирги ер қимирлашдан хавфнок бўлиб бир қанча мўъмин бандалар тўплануб бориб, бир неча забардаст уламоларимизга мурожаат қилган эдик. Ул муборак вужудлар бизга тасалли бердилар. «Бузуқларни, иншоолло, ер ютар, ўзингизни куфр ва залолатдан асранг», деб марҳамат буюрдилар.

Биз: «Куфрнинг боиси нимадир, залолатнинг омили қайси?» деб сўраган эдик, субҳонолло, субҳонолло,— дедилар. Ва яна дедиларким, разолатнинг омили «Муштум» журналидир, куфрнинг сабаби ҳам «Муштум»дир. Ва кунда деярлик ер қимирлашнинг ҳам боиси «Муштум»нинг касофатидандир. Субҳонолло, субҳонолло, субҳонолло, деб кўзларидаи дона-дона ёшларини жори қилдилар. 20

КОСА ТЕГИДА НИМ КОСА

Тунов кун байт ул-аҳзонимда ўлтуруб, бирмунча Шарқ тарихиға онд тарихларни ҳузуримға аламбоҳ қилиб уюб, бир чеккасида текшириб бормоқда эдим.

Шу фурсатда эшик тақиллади. Тақиллашидан келган кишининг ҳовлиққаплиғи биллишиб турар эди. Каминангиз мутолаадан тўхтаб, ташқари чиққанимда, менга йўлуқувчи киши гўлдираб-гўлдираб, қўлимға бир асар тутқазди. Унинг ҳаракати ва ранги пағадек учуб кетканидин каминиға ҳам хавф юз берди. Келувчи: «Шу китобни эртагача ўқуб, фикрингизни менга баён қиласиз», деди-да, қайтиб кетди. 10

Бу асар татар муаррихларидаи машҳури бўлган Салоҳиддин Атноғулофнинг «Шарқ хотун-қизлари ҳам ижтимоий революция» деган тарихий бир асари бўлганлиғи учун бир чеккадан ўқуб келиб, Туркистон халқлари тўғрисидаги таҳлилинн жуда дағал ва но- 10—149 145

тўғри топдим. Ва бу нуқтадан қарағанда, бутун Шарқ миллатларининг хотун-қизлари тўғрисидаги тарихий санадларни ҳам санаб, «узун қулоқия» бўлмасун, деган бир шубҳа кўнгилга рутубат бўлиб ўлтурди. Ҳақиқатан, биз тарихчиларнинг кўбидан иссиқ шовла еганмиз, айниқса, замонамизда бир тўда (кучка) тарихчилар бордирким, улар жуда тарихнинг бошини ёриб, кўзини чиқарадирлар. Тангри уларнинг амсолини чугурткадан ҳам зиёда қилсун.

10 Тарих ёзувчилар олдин бир қавмнинг отасининг, қавм-қариндошининг, отгўрва, итгўрваларининг руҳини тушуниб ёзсалар майли эди. Йўқ, улар узун қулоқдан сартлар ҳақида ёки озарбайжонликлар ҳақида бир сўз эшитдиларми, дарҳол бир асари нојизона ёзишқа тутунадирлар.

«Шарқ хотун-қизлари ҳам ижтимоий революция» деган асарни ўқуб, ўзимизнинг турмушимизни қандай эканини тушундик. Салоҳиддиннинг сўзига қараганимизда, бизнинг остимиздаги минганимиз от эмас, сигир, еб турганимиз ош эмас, тош деганга ўхшаш мантиқсиз бир давъодан иборат. Муаррих ҳеч текширмасдан 21-нўмир «Суйимбика» журналида Туркистон халқи тўғрисида ёзилган бир мақолани айнан кўчирадир. Бу мақола қанча нотўғри бўлса-да, Атноғулофка материал бўла олғандир.

Хотунларимиз ҳуқуқсиз, лекин Салоҳиддин айтканча эмас; эркакларимиз хотунлар устида ҳоким, лекин Салоҳиддин айтканча эмас; сарт, ўзбекларнинг тарихи порлоқ эмас, лекин Салоҳиддин айтканча эмас.

30 Ман шу вақт анов ўртоғимнинг нима учун гўлдираб юрганини сездим. Чунки бу маблағ маним ҳам энсамни қотираёзган эди.

ЧАҚИРИШЛАР

Ўзим «Муштум»да дағал-дағал, қўланса-қўланса сўзлар ёзишга ваъда берганим ҳолда, ушбу ўртоқларни ҳам топсалар битта-битта, топмасалар учта-тўртта чирманда пул билан «Муштум»га кўмакка чақираман: Шоабди Мавлонқори локфуруш, Мирзақосим попирикчи, Зойиржон тўбчи, Абдиҳожжи калишфуруш, Муҳаммадкарим хасфуруш, Абдуросиқбой кўнчи, Мулла Тўйчи чиннифуруш, Юсуфбек аттор, Иқбол деган читфуруш ва яна булардан бошқа эсимдан чиққан оғанилар.

Агар-ку айтдирмасдан берсалар, кўб яхши, бўлмаса нах ўғурланган ҳўкузнинг териси билан ўзим ҳам, бошқалар ҳам шарманда бўлуб ва яна ўзимни томдан ташлаб, елкаларига миниб олғайман ва яна уволим бўйинларида қолғай.

КЕЛИННИ КЕЛГАНДА КЎР, СЕПИНИ ЁЙГАНДА КЎР

— Ош тегса — тўй, тегмаса — тафарруж..., — деб оталар тўйга борадирлар...

«Қорамол эгасига ўхшамаса, ҳаром ўладир»; «Аватига — чавати, мис қозонга — лой тувоқ!» Энг охирда: «Эшагига яраша тўшови!» деб зор-зор, чун абри навбахор йиғлаган ҳам «ҳув!» деб чўл-биёбонга чиқуб кеткан экан бир бечора!..

Убайдулла хўжам билан Чайнб-ичкин тўрам келдилар-да, елмай-югурмай, ўйламай-бўйламай, қарнай-сурнай, жарт-журт остида, «Нашриёт ширкати» деган муаммони даранг-дурунг билан очуб ҳам юбордилар. Мақсад ва маслак унча-мунча эмас: катталиги, ботмон-у даҳсар... Мақсадимиз: китобсиз зир югурган элни ўз нашриётимиз билан думба-жигар қилишдир!

— Вой, бўйингга қоқиндик...

— Вой, сани ясаб ташлагандан айланай! — деб барчамиз ҳам «Нашриёт ширкати»дан айланиб, ўргулишдик.

— Ҳой, муаллим. Пишириб е дарсликларни; ҳой, ташлагани китоб, эплаб ол буларингни! — деб бир-бировимизни туртишдик. Аммо ҳеч бир иши бузуқнинг эсига: «Келинни келганида кўр, сепини ёйганда кўр!» — деган гап келмади...

* * *

— Кўчага ташлаб қўйган пул; текни офтобга чиққан мушук; юк ташийман, деган шалоқ арава... Ана шундай ўнг-у терс сўзларга ҳар ким ишонса, ебдур номаъқул бузоқнинг гўштини; ичибдур Ибонўв бойнинг чиройлик қобоғига кириб бир дужина пивосини.

— Ҳой, нимага?

— Ўл, нимага?! Ҳой, уйнинг куйгур, кутиш деган бир ой бўладир, икки ой бўладир, наҳотки, бир йўл-у ўн икки ой бўлса?!

Дуруст, «Нашриёт ширкати» ўз хизматидаги бир неча бекасу бечораларни яхшилаб боқуб келади, ай-

ниқса буродаримиз нашриётка киргандан бери анчагина қорин ҳам солуб олди. Аммо... аммо... қиш билан ҳўкуз семиртириб кўкламни кутиш, фақирингизча, деҳқоннинг иши, наинки бошқаларнинг!

Ўзимиз хунук, сўзимиз аччиғ, тилагимиз татти; биноан, алайхи жазавамиз тутқандоғи сўзларимиз маъзур кўрулгай!..

ТОШҚАНД БОЙЛАРИ

(«Муштум»нинг борди-келдиси)

Инқилобгача Тошканд бойлари деб шуларни билар эдик:

1 — Шоҳолим ҳожи Шоҳисҳоқов (ҳозирда ҳам давлати катта; бошқалар инқилобдан зарарланган бўлса, бул киши фойдаланди).

2 — Вали ҳожи Абдулмалик ўғли (бунинг ҳам давлати чакки эмас; ҳозирда ҳам бирни учка сотуб, эски ҳолиға қайтмоқ ҳаракатида).

10 3 — Орифжон Маллабоев (вафот, дунёға келган бўлса-да, кемагандек).

4 — Орифхўжа Азизхўжаев (бу кунда жуда пири бадавлат; Туркистонни сотқувчи машҳур хонлардан пўчўтний ғражданин Саидазимбойнинг шафоати билан Некалай ҳукуматиға содиқ ўғул бўлуб танилғон ва унинг кўмағи соясида бутхона, тўнғизхона ва амсоли ... хоналарни таъмир пудратини олуб, одамшаванда бўлуб юрган эди).

20 Иккинчи даражадағи бойтарошлар:

1 — Комилжон Аҳмаджонов (бул жонворнинг аксар умри шаллақнилик, лўлилик аъмоли мардумхўрлик билан ўтди).

2 — Абдулмавлонбой ҳожи (давлати чакки эмас эди. Ҳозирда ҳам ўғуллари иш сўрмакда; бу онла фақат еб-ичиб умр ўтказадир).

30 3 — Ғулом қори Тиллашайхов (бул бечора кўб давлатини «Уламо» жамияти муфтхўрлари йўлиға тикиб, ўзи муфлис бўлаёзган эди; ҳозирда эса «Уламо» жамиятидан олуб қолган дуолари баракасида тағи ҳам бойиб кетди; охири бахайр бўлсун).

4 — Буродарон Қурбонбоевлар (буродаронларнинг шуҳратлари масжид солиш биландур).

5 — Боқижонбой («Оти улуғ — суфраси қуруқ» мақоли шу кишининг шаъниға айтилган, лекин ўзи зарарсиз киши).

6 — Иброҳим ҳожи Каримбоев (бул кишининг барча ташаббуси тааддуд завжат масаласига кетди; шунинг баракасида бир неча ўнлаб ўғуллари бўлдиким, бул кишидан миллатнинг қилган истиъфодаси фақат шундангинадир).

7 — Азиз халфа («Уламо» жамиятига кўб хизмат қилуб, алҳол тақсирот касалига мубтало бўлуб қолди).

8 — Буродарон Норбековлар (агар чандики, бу авлод тараққийпарвардир, лекин мирқуруқлик буларга ирсий касалликдур).

10

9 — Тўхтажонбой Алижонбоев (товламачи бойларимизнинг энг ашаддийси эди; Масков фирмаларини қон қақшатуб, Тошкандга мухташам масжид солуб берди; городдаги «Насионал» бинноси ҳам унинг хизмати меваларидан: илгари тарс ёрилуб, сўнгидан шарт синди; бу кунда бўлса кўйчилик қилуб, яна қобирғасини ёпуб қолди).

Қисқаси, бу иккинчи даражага кира турган кишилар жуда кўб, машрў ва номашрў. Бу мавқега минган алмойи-алжойилар ҳисобсиз, аммо фақат тутуруғи борларнигина ёзиб кўрсатдик.

20

Инқилобдан кейинги НЭП фарзандлари тўғрисиға тўхталсоқ, миямиз пишиб қоладир. Яъни нуқул гарчча мой еб, чўмичимиз мой устида сузадир... Гап кўб-қалам тўмтоқ, иштаҳа карнай — палов бедарак, отимиз улуғ — суфрамиз қуруғ... каби юқори, қўйи гаплар билан ҳозирча бу кейинги мавзунини иккинчи вақтқа қолдирсамиз ҳам бироқ НЭПнинг Тошканд бойларининг шоҳвори бўлган Азимбойбачча устида тўхтолмай ўтолмаймиз. Тузук, бу буродаримиз ўзининг гуруллаган кунларидан нишона қилуб, кейинги уч йилнинг бадалида етти-саккиз ердан масжид бинно қилди, ҳатто Юсуфхўжа эшоннинг қабри устига даҳма қилиш ҳимматигача боруб етди. Бироқ бу ҳимматлар бизнинг ақли қосиримизча лойиқи шухрат ва тақдир эмас... Бизнинг ҳар биримизнинг ёнимиз дўппайдими, дарҳол масжидга уруна кетамиз. Аммо ҳамма касал, барча турриқ мактаб деган муаммонинг устида. Демакчимизки, бу янги даврнинг «йўлбошчиси» Азим саркордек бир одам бўлсун, мактаб солиш ишини умумийлашдирсун.

30

Гапдан-гап чиқуб, сўз узоққа кетди. Бу мақолани ёзишдан муддао шулки, юқорида Тошканд бойларининг биринчисига Шоҳолим ҳожи акамизни қўйган эдик. Тўғриси ҳам бу мақола ўша кишининг туфайлиси билан ёзиладир.

40

Туркистондан Маскофга вагон-вагон магиз, ўрик, гу-

149

рунч; Маскофдан Еттисувга той-той газлама; Еттисувдан Туркистонга қўшоқ-қўшоқ қўй; Туркистондан Маскофга яна ҳалиги гап. Худди чархфалак.

Бу ишни қилаётқан одам франсиялик Рўкфеллер эмас, америкалик Рўтшилд ҳам эмас; ўзимизнинг тошканлик Шоҳолим ҳожи акангиз. Бу гап тўғри, худо берса, шундай бўлар экан. Ақл, иш, келим-кетим, ҳаммаси ҳам мошинаворий. Албатта, бунчалик иш сурган кишининг чирмандаси ҳам бир неча қоплаб бордир, деб ўйларсиз. Фақирингиз ҳам сизнинг фикрингизда... Тунов кун бойнинг отаси ўлди, элли червонкалаб оқча фақат жанозага йиғилган қаланғи-қасапғиларга улашилди. Худо зиёда қилсун.

— Неча масжид солди?— деб сўрарсиз, албатта.— Ҳозирча солинган масжид-пасжиддан дарак йўқ.

— Неча мактабнинг оталиғини олди?— деб яна сўрарсиз.— Лочин билан баҳслашган ола қарға айткан эканки, шунга олсам, бир кам юзтаси қоладир, деб. Шунга ўхшаш бизнинг ҳожи акамиз ҳам, башарти, энди бир мактабнинг оталиғини олсалар, фақат битта бўладир.

Ҳожи акамизнинг ёшлари эллидан ошқан бўлса ҳам, лекин ўғул-қизлари йўқ, деб баъзи одамлар таъна қиладилар. Биз айтамикки, ўғулсизлик айб эмас. Агар ҳожи акамиз чин ота бўлмоқчи бўлсалар (худоё тавба қилдим!), бутун миллат болалари ул кишининг болалари, ўғуллари, қизлари. Дунёда бундай оталиққа ҳеч кимса ноил бўла олмас, тушунсалар.

— Ҳой, ҳожи. Ёшинг анчага борди, бир оёғинг ерда бўлса, бир оёғинг гўрда. Эсинг бориде эгагингни ёп. Илло, йиғуб терганларинг фақат уч-тўрт қузғунларга қолишини унутма. Яъни отинг, донғинг ўзинг билан бирга кўмилмасун...

Сўзимиз ёлғуз бир киши устидагина эмас, «Қизим санга айтаман, келиним сан эшит!»— қабилидан бошқаларга ҳам ом.

ҲОЙ, ЕР ЮТҚУР..

(хотун-қизларнинг байналмилал куниса бағишлаб)

Бу кун хотун-қизларнинг байналмилал байрам кунлари. Албатта, бу муштипарларнинг кўнгилларини олмақ ҳар бир белида белбоғи бор бўлган кишининг вазифасидир. Бироқ биз ҳайрондирмикки, қайси йўсун билан уларнинг кўнгилларини олиш керак? Биз бу нуқ-

тани ўбдан ўйлаб кўрдик. Аммо ақли қосиримизга ҳеч бир эпақалик гап келмай, миямиз қотди.

Тўғриси айтканда (орада эшитқувчи йўқми?) бу сочи узун, ақли қисқа анов-мановларга байрам қилишни ким қўюбдир?.. Тузук, хотун-қизларнинг сочлари узун, ақллари қисқа, бу — ҳақиқат. Аммо ўзлари худойи таолонинг ширин қилуб яратқан махлуқларидандирки, бу гап ҳам тўғри. Бинобарин, уларнинг ўйнаб-жулишларига рози бўлмаган одам хумсадир. Бироқ масаланинг шу ерига тушунолмаимизким, бизнинг сочлик эшонларимизга бир йил—ўн икки ой бўлса, шу ўн икки ойнинг ҳаммаси ҳам уларнинг байрамидир. Баҳор бўлса, шулон қайнатғали мазорга чиқсалар; ҳайит келса, яна иш йирик бўлса; туғуриқ чиқса, яна байрам; тўй бўлса, бешик-белик, упа-элик; тўй устига тўй... Энди тағин нима керак, бу ер ютқурларга!

Ҳукуматчилик бўлгандан кейин кишининг тили қисқиб бўлуб, чурқ эталмас экан... Йўқса тунов кун... халқ қозихонасида реч айткан Жужунай сўфи оғамизнинг сўзи нақ бизнинг мудаомиз эди:

— Хотунларга ҳуқуқ, деб хотун-қизларимизни буюб юбордилар, бу кунгача ҳуқуқсиз яшай билган хотун-қизлар бундан кейин ҳам яшай оладирлар. Хотун-қизларга ҳуқуқ олуб бергувчи таъвиянинг кераги йўқ!— деди.

Речни биз, халойиқ, узоқ олқишладиқ, қози афанди бўлса, ашад таъсиротидан ҳўнгир-ҳўнгир йиғлади. Орадан битта ҳуқуқчи чиқуб: «Бул киши хотунига ҳуқуқ бериб, оғзи куйди...»,— деб сўзлай бошлаган эди, уруб оғзини дабдала қилдик. Агарда сиз ҳам ҳуқуқ тарафдори бўлсангиз, «Сасиған оғиздан ачиған сўз чиқар», деярсиз, ҳавола ба худо. Аммо сирасини сўзлаб ўтдик биз. Агарчандики, фақирингиз бу байрамга бетараф қарайдир, шунинг учун бетарафона кенгашлар беришдан ҳам тоймайдир:

1 — Инқилоб тўполони билан хотун-қизларимизнинг паранжилари анчагина эскириб қолди. Бинобарин, байрам муносабати билан уларнинг паранжиларини янгилаб берилсун.

2 — Ошни қирмоч олдирган учун ҳам баъзи бир оғанилар ҳасимларининг чангини қоқар эканларки, бу иш яхши эмасдир. Баъзи унча-мунча иш учун пахта-савар қилинмасун.

Ихтор: 1 — Бундан бошқа мавзуларда, масалан, сўзингизни қайтарса, ижозатсиз кўчага чиқса, маҳсингизни тортмаса ва, шунингдек, гуноҳлар воқе бўлса, шун-

доғ уринги, бадани униқиб, мўматалоққа айлангунча қўймағайсиз.

Ихтор: 2 — Хотун-қизларни урадирган олат (мизроб) уч турлукдир: *а* — қамчи: иш вақтида сувлаб олинса, хотун уриш учун бундан яхши олат йўқдир; *б* — мушт ва тарсак; *в* — оёғ, бу олат мазрубани ётқузиб олғандагина ишга ярайдир, айниқса пошнасн баланд этик бўлса, ўткуррак қайноналар келин-кеватка ҳужум қилганда, ўқлоғи, ўғуч каби олатларни истеъмол қиладирларки, бу ҳам яхши усулдир.

3 — Хотунингиздан аччиғлансангиз, уни фақат мошхўрдага боғлаб, ўзингиз чойхона ва ошхоналарда мойлиқ паловни тушуринг. Хотун-қизга одоб беришда бу йўл ҳам яхши усулдир. (Аммо баъзи бир акалар хотунларини умр бўйи мошхўрдага боғлаб, ўзлари ҳамиша чойхонада қолур эканларки, айниқса, буниси фақирга кўб пором келадир.) Ана, бизнинг сўзимиз шул: ёқса сизга, ёқмаса ўзимизга.

Ҳой, ер юткур! Киши-киши, юзингни бекит!..

ТОШКАНД ХАБАРЛАРИ

Тошканд ва теваарагида маориф ойн билан ёғмур ойн ҳам эълон қилинди. Чакканинг ўтиши чаккидир, негаки, Эски шаҳар халқи сувда сузиш илмидан баҳрасиздир. Вақтдан истиъфода қилуб, ҳар бир оила ўрдак боқсун. Ҳозирга бир юз етмиш уй йиқилуб, катгалардан 300 киши шаҳид ва гўдаклардан 500 тасини гуноҳсиз қонини аранг думахона ўз зиммасига олди. Яна беш юзлаб ўй рукуъда йиқилганлар сужуддадир.

10 Ёғмур, агар эбида ёғса, маълумки, оби раҳмат, яъни манбаъи ҳаёт, деймиз. Илло, ҳаракати табиъиётнинг энг кучлиги ҳам ёғмурдир, десак, шояд янглишмаган бўлурмиз. Нечукким, ҳазрати Нуҳнинг балоси тўфон билан эди. Бу хабарларни ёзар эканмиз, қўрқинч бир ҳақиқат кўз ўнгимизда эди. Ажабо, биз мусулмонлар, иртидодда қавми Нуҳ даражасига бориб етдикми?

2) Кечирмақда бўлганимиз кунларни биз явмин-наҳсдан ҳисоблаймиз. Шунинг учун ҳар кимга биллиб оёғ қўймоққа, чакка балосидан, шаббоблик касофатидан эмин бўлмоққа тавсия қиламиз. Айниқса, «Баладия бўлими ҳеч нарса демади-ку!» — деб эски том остида ўлтурмангиз, ўлтурсангиз ҳам том қисирлашди, дегунча қочиб қолингизки, ҳамма нажот шундагинадир.

Хусусан, Эски шаҳар расталарига тушиб, Маллахондан қолган осори атиқа лафкаларнинг ёнидан ўтиш-

дан, албатта, албатта, ҳазар қилинг. Утар бўлсангиз, ушбу дуони ўқунгиз:

Оллоҳ умма ихфазни мин фалакотил инқилоби ҳозад дўккана ва масъалука антурсиланна жамъиъа балойка ва қазойка алаш-шуъбатил — баладияти!

Ушбу дуо кўб баракатлиқ дуодир.

Ман шакка фақад кафара. Бу дуони бир қоғозга ёзиб, думахонанинг вивескасига боғласангиз, хосияти ошкор бўлгай.

ТАРАҚҚИИ

Батқалдоқ хўжа:

— Ҳой, эшон, биз ҳам энди анча тараққий қилибмиз-а?

Лўкидон хўжа:

— Қаёқдан билдингиз?

— Хотунларимиз нос ўрнига папирўс чека бошлабдурлар.

— Қаёқда кўрдингиз?

— Қаёқда кўрар эдим, сентралний мўнчада кўрдим.

ЧИҚИБ БОЗОР АРО ПОШШОИИ ТАНГА, КИРИБ УЛТУРДИ КЕТКАН ЖОН-ТАНГА...

(кичкина филетўн)

Ана энди, туфлаб тугадурган пуллар ҳам чиқди... Отангга раҳмат, дадаси кўрган!

Ман-ку, ҳали тангани ушлаб кўрганим йўқ, аммо ўша моянахўрлар янги пошшойи тангадан йигирмата-сини бир қўлга ушлаб, иккинчи қўлга қатор тушурсалар борми, жиринг-жиринг, шалдир-шулдир-да!

Тусингдан айланайнинг кўрими ҳам яхши, товуши ҳам худда қизларники, бежирим... Девонхонангизга бир тилагим бор эдики, энди у ҳам бўлди. Яъни ўша ўроқ билан болға-ю бир тутам бошоқни қоғозда эмас, ана шунақангғи боши тошдан бўлган нарсанинг устида кўргим келар эди. Шукур, ўзим ушлай олмасам-да, оғаниларнинг қўлларнда кўрдим. Оғаниларнинг бошлари омон бўлса, шунақангғи кўрсатиб юра берарлар-ку, ахир. Нима, ман уларнинг тангасини еб қўяманми?

Беш кундан сўнг чақабой чиқсалар, ўн кундан кейин тилла тўрам ҳам чиқарлар-а? Энди биз ҳам боққолнинг олдига бориб, бир миллиард, ўн миллиард деб оғиз кўпуртириш ўрнига елкамизни сиқибгина: «Бир пақирга

носвой, бир мирига савзи!»— деб айтармиз-ку. Бердибой акам бўлса: «Ука, болшевойингни пулидан ҳафа бўлдим-ку, ҳисобини билиш — бир сари, кўрсинига тушиниш — икки сари... Бизларга ота-бободан қолган чақамизни чиқариб берсин!»— дер эди.

Ман: «— Сабр қилсанг, ғўродан холва битар, сабр-сизлар ўз оёғидан йитар!»— деганимда, бир тилла пулини курсиндан йиқилиб тушуб, ўзининг анча зарар қилганидан шикоят қилар ва: «И-е, ман курсинидан зарар қила бериб, буд-шудимдан айрилиб қолайми, ундан кейин бу итбаччаларингни ким боқадир-а?»— деб манга пичинг қилар эди.

Одамларнинг қўлидаги пул бўлуб юрган тамга қозғолар энди кўзимга худда моховга ўхшаб кўринадир. Аммо ман пошшойи тангасига қойил-да!

*Чиқиб бозор аро пошшойи танга,
Кириб ўлтурди кеткан жон-танга.*

Кейинги мисрани абжад ҳисобиға олсангиз, ба илми каромат 1924 тарихи чиқар.

НАҲС БОСҚАН ЭКАН...

Кашмиридан келган ромчининг олдиға ўлтуруб:

— Қани, бир бахтимизни синаб қарайлиқ-чи,— дедим.

— Ранжми, ғойибми, ҳозирми?— деб сўради.

«Кўрнинг тилагани икки кўзи», «Қампирнинг дарди ғўзада», дегандек маним ҳам ўйлаганим сизга ўхшаган чоти айри — боши юмалоқ дардисарлар эмасми, шунинг учун мақсадимни онглатдим.

10 — Кимдансиз?

— Кимдан бўлар эдим, шу кўриб турганингиз этак-сизлардан:

— Яъни?

— Яъни, ўзбак.

— Истиқболимиз қалай экан, демакчисиз-да?

— Ҳа, шундай, садаға.

Кашмири қуръа тошларини йиғиб олиб, рўмол устига чочди, тошларни еттига бўлиб, етти жойға қўйди ва мулоҳаза билан сўзлай бошлади:

20 — Халқингизнинг ошиғи олчи, пичоғингиз мой устида; халқингиз рост кўчани қўюб, паст кўчадан юрар экан; кўпларингиз эшакка тескари миниб, чирманда чалар экансиз... Тўғрими?

— Тўғри, садаға,— дедим.

— Банданинг боши — оллоҳнинг тоши, дейдилар; бирингиз — Абдулқафо валлоҳи азим; иккинчигиз — шоптоли қоқи дўст беданам; учунчигиз — Монийнинг ясаган сурати; тўртинчигиз — бўйни ғавслар учун лаганбардор; шаҳарларингиз хароба, қишлоқларингиз вайрона, халқингиз ақл-ҳушидан бегона; хотунларингиз шинни, катталарингиз нинни, шунинг учун болаларингиз жиини; йигитларингиз юраксиз аҳмоқ, қизларингиз сочи узун-пахмоқ; отларингиз — эшак, эшакларингиз — 10 ҳўтук...

— Каромат қиласиз, почча,— дедим.

Кашмири давом қилди:

— Тошға қаранг, биродар, тошға; бу сўзларни ман сўзламайман, тош сўзлайдир, тошлар.

Истиқболингиз куппа-кундузидек ёруқ; йигирма беш йил десаммикан, элли йил десаммикан, ҳар ҳолда муддат унча узоқ эмас, пичоғингиз мой устида кўринадир.

Тўрт томонингиз қибла, халқингиз томға чиқуб, ҳалала ҳашту ўйнағайлар. Мустамлакачилар «том тепканга беш ёнғоқ, тепмаганга қўй қумалоқ!» деб маймун ўйнатқайлар... 20

Истиқболингиз жуда ажиб: кўрганлар дармонда, кўрмаганлар армонда; йигитларингиз ҳез очқайлар, кўбларингиз табдили сурат қилиб, эшак, ҳўкуз ва маймунлашқайлар; уламоларингизнинг ишлари тагин ҳам қизик: бечоралар миядан ажралиб, лозимларини салла қилғайлар ва кўча-кўйларда «во дино, во шарифато», деб чопишуб юргайлар...

Фол шу ўрунға етканда, ортиқ чидаб туролмай:

— Етар, садаға!— дедим. 30

Кўнгил айнаб, кўз ўнгларим қоронғиланиб кетди. Фолнинг назрини ташладим-да, бошим оққан томонға калавлаб кетдим. Йўл-йўлакай кўзимга кўринган акалар энди шох чиқариб келмакда бўлган ҳўкузга ва гоҳ янги туғулган ҳўтукка ўхшаб кетар эдилар.

Уйимга кирар эканман:

— Бизни, тоза наҳс босқан экан!— деб бир ҳовуч совуқ сув ичиб юбордим...

ДУСТЛАРГА УЗРИМ

«Муштум» бу кун ўзининг 25-сонини тўлдириб, байрам қиладир. Бу байрамда ўзимнинг ҳам иштироким бўлгани учун узрсиз безрайгали уялдим, тўғриси, яъни узр айтмакчиман.

Узрим гуноҳимдан хунук чиқса, яна узрим бор!

Биз шўролар ҳукуматининг баракасида «Муштум» деган бир кулги журналга эга бўлдиқ. Ҳа, эга бўлдиқ... тушунибми ёхуд бўлганлар қаторидами?..

«Кулгу журнал» от қўюб, «Муштум»ни чиқариб келган бўламиз. Чиндан ҳам, кулгими эди ёхуд унинг ўзидан ҳам кулганлар бўлдими?

10 Бу кун унинг сонини йиғирма бешга тўлдириб, юбилей қиламиз. Юбилей қай вақтларда ва қандай иш ҳам кишиларга қилинадир. Албатта, бунинг моҳиятини белгулаш қийин эмас. Мана шу маълум бир иззатни баҳаққи қозониб, байрам қилинадирми ё йўқ?

Кундалик матбуотимиз бир эмас, ўнлаб, тўртлаб бор. Уларнинг анчайин ҳавойи мавзулардан баҳслар очуб, гуллар сочуб ҳовлиқишлари ҳам йўқ эмас. Иккинчи томонда «Муштум»ман деб мушт кўтариб чиққан журналимиз бу кун йиғирма бешинчи сонини тўлдириб, юбилей нўмири билан байрам қиладир, қадаҳ кўтарадир:

20 — Ҳой, тентак, ким санга юбилей қилишга ҳақ берди?— деб.

Агар унга савол берсак, эҳтимолки, ҳеч кимдан ҳам туртки емаймиз. «Нега?» десангиз, шу йиғирма беш сон «Муштум»нинг бирортасига кундалик матбуотимизда танқид ва ё тақриз йўллуқ бир гап ёзилдими? «Бунинг тузук, унинг чакки», деган йўл-йўруқ кўрсатилдими — «Фарғона»да, «Зарафшон»да, «Туркистон»да? Ҳеч!

30 Бунга қандай маъно бериш керак, кундалик матбуотимизнинг ҳамоқати деймизми, мағрурияти деймизми, нима ахир? Лекин бу «Муштум» учун ҳақоратдир, анувлар учун разолатдир, жаҳолатдир.

Биз «Муштум»ни йўлга сола олурлиқ кишимиз бор чиқар, деб хом хаёлда юрган эканмиз... Ҳақиқатда эса манзил узоқ, роҳила оз эмиш...

40 Ҳой, ўртоқ! Яхши онглаки, матбуот дунёсида кулгандан кулиш қонуни ҳали ҳам бор. Иштонини йўқ тиззаси йиртиқдан кулган бўлса-да, ажаб эмас... Узинг ҳам кулгувчининг масъулияти тўғрисида ҳеч бир назария ўқуған эмасдирсан!

* * *

Бу кунда кулгулук — ҳажвийётнинг чин эгаси йўқлиғидан фойдаланиб, «Сув йўғида таяммум», «Эшагига яраша тўшови», деганларидек марди майдон сифатида

тида икир-чикирлар ёзиб, «арзимаса-да арзитармиз» умидида келаман. Келасидаги кулгулук боғимизнинг булбули эмас, зағизғони, гули эмас, тикони бўлмоғонимни иқрор этаман. Гул ёғочида бошлаб чечак эмас, тиканак ўсадирким, энг ози шу ҳолни кузатиб, ажзимни иқрор қилишқа мажбурман. Биноан, алайҳи сўзим қўпол, муомалам дағал, латифам аччиғ, мутоябам хунук; кулдириб йиғлатиш, ачитмай тўқуниш ҳунарлари манда йўқ. Шул ҳунарсизлигим орқасида холис бандаларимдан кирсиз тўқунишларимдан хаёлий натижалар, шайтоний мақсадлар чиқаришга тиришқувчи фаттайи кафшлар оз эмаслар. Лекин ман ўшандай шумшук маҳдумлардан сатқи хафалик қиламан. Чунки шу кунгача маним мезоним виждоним бўлуб келди. Бундан сўнг ҳам жиловим ўшанинг қўлида. Демак, маним истиқболим таъмин қилинғандир. Қоро ниятлик киши моххов бўлгай.

Узрим шул, тиласанг — йиғла, тиласанг — кул!

ҒИДИ-БИДИ ГАПЛАР

Кишига қулоқ керакми, йўқми? Бир камбағални ҳадеб эза беришми ё бир чимдим-икки чимдим инсоф ҳам лозимми?

Бу юқори-қуйи сўзларни, бу «сан қўй, ман сенчай»ларни, бу ғиди-ғиди гапларни нима қиламиз, ахир?! Панжшанбадан зериккан бир бечора «Ё панжшанба турсун, ё ман!»— деб панжшанбага қатъий протест баён қилган экан. Унга ўхшаш биз ҳам шу юртнинг ғиди-ғиди гапларига шу сўзни айтиб қўя қоламизми?

Кеча биттаси кулбамизга келибдур; ҳаллослаб энтиккан, тили бўлса бир ярим қарич.

— Ҳа, тағи қайси жин урди?

— Эй, ука, бизни ура турган жин нечта бўлар эди; ёлғуз ўшанинг ўзи-да!

Бу жин урганнинг касали ёлғиз битта, қачон бўлса ғиди-бидиси; «Қордан қутулиб, ёмғурга тутулди-е!» эмиш: «Вақф шўъбасида ўлтурган кишилар, ана унақа-ю, маиа мунақа! Ҳа, савдо шўъбачаси жуҳуд растадаги дўконларни бирин-бирин ижарага қўйиш ўрнига барисини бирдан қўюб юборди! Ҳа, улгуржи сувни лойқатиб, лаққа балиқ тутмоқчи эканлар-да! Бу-ку, бу бир саркарданинг юз хотираси учун жимилдириғи йўқ бир мадрасанинг мутаваллилигига ўшанинг хеши Мамашариф белгуланиб, неча ойдан бери беш чирмандадан маош берилиб келадур. Эй, ука, қордан қутулиб,

ёғмурға тутилдик. Бир пиёла совуқ сув ичмасам, юрагим куйиб кетди-я!»— деб мандан совуқ сув сўрайдир.

Бир вақт қарасангиз, оғзида оши, кўзида ёши бўлган яна биттаси:

— Баҳай-баҳай?

10 Хой, шу ҳукуматларинг, шу шопу-шалофларинг нимага керак-а? Сан қўй, ман сенчай; сан ўғри, сан нодон; ман семиз эмас, сан семиз!»— билан умр ўта берсунми? Шу алвир-шалвир халқнинг, шу филдирак тегида қолган қурбақаларнинг юз хотираси, тиниб-тинчиши йўлида ҳам ўйлайдурган бирорта иши бузуқ борми?.. Ёки фақат бир-бировини кулала қилиш йўлида беш отарга ўқ қидиришғинами?.. Эй, бу кунимиздан ўлганимиз яхши, қолганларнинг тингани яхши; туф, группабозлигининг номуборак юзига!— дейдир.

— Ўзинг айт, ука, қўғурчоқ ўюнидан нима чиқадиди-а? Ё иш ўлсун, ё одамми? Ё моххов бўлсун, ё песми? Бизда одам ҳам ўлган, иш ҳам; моххов ҳам бўлгонмиз, пес ҳам!.. Кўрдингми ҳали, баладиядек бир 20 ўруннинг курсисида қумолоғини кака деб юрган бир телба ўғлон!.. Шаҳарнинг эндиғи куни шундай энтак-тентак, шақа-шулларға қолдимми?

Тўртунчиси яна бир сўфи; кўзининг ёшидан соқолига марварид минчоқ осибдир.

— Ҳа, сўфи?

— Эй, иним, биздан ҳол-аҳвол ҳам сўрамайсан... Агар бир саркарда бир масжиднинг гиламини янги тушурган келинчагининг кўрманасига бериб юборса, сан нима дейсан? Бу гап қайси мазҳабда жонз-у қайси за- 30 кунда қойим? Масжидларнинг гиламини ачаларининг тўйиға олуб кетишларига биз, сўфилар, бир нарса демас эдик; энди «кўрмана» қилишларига биз чидамай-миз-да, иним!

Хўнг-хўнг йиғлайдир.

Қисқаси, шундай гиди-гиди гаплардан жуда ҳам миям қотди, сизга тинчлиқ керакми, йўқми, қўлингдан келса, янчиб юбор-а, ўйинг куйгур!

МАҲКАМАИ ШАРЪИЯДА ҲОЛВА-ТАЛҚОН МАСАЛАСИ

Барчанинг маълуми бўлса керакки, шу кеча-кундузларда Тошканд Маҳкамаи шаръиясида ажиб бир фаолиятлар кўрила бошлади. Жумладан, халқ орасидағи бидъати санялар билан курашиш ишида Маҳкамаи шаръия ўз зиммасидаги улуғ вазифаларни бажармоқ- 158

дадир. Юқори доираларнинг сўзларига қараганда, агар-да ғайри шаръий саияларнинг олдини шу кезларда олуб қолинмаса, кўб фасодлар чиқмоғи мумкин экан. Биноан, алайҳи аксар аҳли донишлар Маҳкамаи шаръияга ўзларининг миннатдорчиликларини тугата олмай ётибдирлар. Аммо аҳли фасод халқ бўлса, айниқса Маҳкамаи шаръиянинг ҳайит кунлари кўчаба-кўча кезиб, ҳолва-талқон йиғуб юрганидан ранжиб, «Эй, шариатда мундан бошқа иш қуриб қолган эканми, энди ҳайит учун дастурхон ёздирмайтурган зақун чиқарилдими?» деб, дув-дув шикоят қилишсалар ҳам, аммо, бизнингча, бунинг аҳамияти йўқдир. 10

Хулоса шулки, бу ҳайит бидъати саиялар билан курашишда Маҳкамаи шаръия аъзолари энг яхши самаралик оператсиялар ижро қилди. Келин кўриб юрган ва келин бўлган ақли қисқа хотун-қизларнинг ўтакасини ёриб, нечталарининг болаларини туширди. Отаси ўлуб, дастурхон ёзганларнинг чуви чиқарилди, чўнчак-чўнчак писта-бодомлар Маҳкамаи шаръияга ташилди. Маҳкамаи шаръиянинг бу шаръий ҳаракатига қарши қизишган авом халқ ҳар турлук юқори-қуйи сўзлар айтиб, «Бу иш товоқ-қошиққа тегиш эмасми»,— дейишадир ва ўз томонидан Маҳкамаи шаръияга бирмунча таклифлар қиладир: 20

1 — Хотун-қизларнинг ҳайитда кўчага чиқмоғига шариат рухсат бермаса, уларнинг очилмоғига рухсат берсун. Чунки, хотун-қизлар фақат уч кунлик ҳайитдагина уй заҳидан ёзилар эдилар. Ҳар ҳолда иккиннинг бири.

2 — Таъзиялик уйларда дастурхон ёзишга изн берилсун, агарда дастурхон ёзиш бутунлай ҳаром бўлса, ул вақтда ҳайит кунлари ўлукларга фотиҳа ўқуб юришининг бидъатлиги билан фатво чиқарилсун. Ўлганларга Қуръон ўқуш манъ қилинса, дастурхон ёзиш ҳам ўз-ўзидан йўқ бўладир. Чунки биз, халқ, уйимизга келган ошна-оғайниларни дастурхонсиз қарши ололмаймиз, келмасалар, дастурхон ҳам ёзмаймиз. 30

3 — Биз бу кунгача имомларимизни пулга ёллаб, намоз ўқуб келамиз, пул бермасамиз, домламиз тахта-ўқлоғини йиғиштириб қўядирлар, ўқуған намозларимиз холисаниллоҳ бўлсун, десангиз, имомларга ҳам бир фатво чиқариб, уларни бир касб қилишқа ундангиз, токи бизнинг елкамизда доим рўдапо бўлуб, солиқ солдириб юрмасунлар. Агар Маҳкамаи шаръияга холисаниллоҳлик шарнъатда йўқ бўлса, буни ҳам ғазнитда буйруқ тариқасида ёзиб ўтилсун. 40

4 — Маҳкамаи шаръиянинг аъзоларидан бўлган ҳалиги имомлар бой кишининг жанозасига бориб, камбағалниқига бормайдирлар; чунки, бойниқида оқча олиш аниқ. Жаноза ҳам оқча баробарига ўқуладирми, шу кунгача бу ҳақларда Маҳкамаи шаръия бирорта туш-пуш кўрмадимми?

5 — Маҳкамаи шаръия аъзоларининг тўй-зиёфатларга борганда елкалари қичимасун. Чопон кийдиromoқчи бўлсалар, «Йўқ, бировдан эвазсиз тасарруф ҳаром!» десунлар.

Қисқаси, авомнинг бундай алмойи-алжойи таклифлари жуда кўб бўлса ҳам биз ўрун торлиғидан аксарини ёзмай қолдирамиз ва «Яшасун ўз вазифасини билиб адо қилғувчи Маҳкамаи шаръиямиз!» деб мақоламизни тугатамиз.

МАСКОВ ХАТЛАРИ

БИРИНЧИ ХАТ

«Муштум!»

Ҳузурингдан чиқар чоғимда менга берган ваколатинг ҳамон бўйнимда тумордир. Бироқ сипоришингни қайси йўсун билан бажаришга ҳайронман; чунки Масковнинг барча ишлари олипта, санга ярарлиқ ерини тутиб бериш қийин; кўз тиниб, бош айланган, мия ишламайдир.

10 Сан бундаги узоқ-яқиндан бир оз чақ-чақ қилмоқчи эдинг шекиллик? Лекин бир оз янглишган эканмиз, негаки, Масковнинг ўзи жуда серчақчақ одамлар эмас. Озгина айбингни тутиб, кула бошлайдилар. Иштонини йўқ тиззаси йиртиқдан кулган... Бу тўғри гап. Бир чорак упа, ўн пайса элик, бир плакўн атир, бўйнингга пайтава, отаси гиж-ғиждан, онаси жим-жимдан келган, шовдирама энгил кийиб, довдирама бўлиб кўчага чиқмасанг, иш кашал. Акс ҳолда мойлиқ кийимингни мод-мозелга, қадоқлиқ қўлиниги баринга текизиб бўлмай-дир. Ишчи халқ устида чақ-чақ бўлиши мумкин эмас, чунки ул сан айтмасанг-да завўд ҳам фабрик, тутун ва чириқлари билан ҳозирга қорайган, вақтинча кайфу сафони бу охират кишиларига топшириб, ўзи шу гўрсўхталарга қабр қазиниш билан авора!

Санга нималардан ёзиб юборишга ҳайронман. Чунки Туркистондан келиб, бу ерда тўраликка ўқуб ётқан оғаниларга яқинлашини, яъни маҳрамин асрор бўлмақ учун анчагина борди-келди керак. Масков — марказ.

Унинг бинолари ҳам етти, саккиз қават, осмони кенг, манга ўхшаш турпоғи енгил кишилар ҳаш-паш дегунча айраплан бўлиб учадир. Ман юқорида «борди-келди керак», деган эдим. Тўғри, уларга яқинлашиш учун, албатта, васиқа керак. Ўзинг яхши билсанг керакки, фақиринг васиқасизлардан. Жилла қуриғонда улар билан алоқа боғлаш учун энг ози беш йиллик истаж лозим. Бахтка қарши, каминангда бу қурғур ҳам йўқ. Шунинг учун бу товаришларинг билан тўрт оғиз гаплашиб олмоқ ҳам мушқил. Унга майнабозлиқ керак бўлса-ку, 10 хайр; энсаси қотиб турганни устидан чиққан бўлсангми, эҳе ... сўзингни қайтариб олишга тўғри келади. Нима қилай, манқа бурунларингнинг ёнига йўлолмай, чет-четда қўнқабой бўлиб юрибман-да!

Кеча тўсатдан ўша буродарони истажўрларнинг тўрттасининг мажлиси устидан чиқиб қолибман. Дарров одамизотнинг ёввойисини кўриш билан ҳол ўзгача-ю ситам бўлакча бўлди. Гўёки фақиринг бир челақ совуқ сув бўлиб, ёниб турган оловга сепилдим... Ойим-ойимга боқар, ойим туйнукка боқар. Ундан кейин сан-да пичир, манда пичир... Пис этди-да, пуввакдан дам кетди; шув этди-да, аканг қарағайни нам босди. Уғулқизнинг маслаҳати экан-да, деб ўйладим. 20

Айт-чи ўзинг, бу истожфурушларингнинг мақсади нима, ахир? Ёки манинг ўт-бетимда песим борми, худо ҳаққи, тушунсам? Нима, манда ўғул-қиз йўқми, манга кенгаш керак эмасми?

Сўзни нимадан бошлаб ёзишга ҳайронман. Масковнинг мирзақирон чиллакиларининг савдоси билан умргўзаронлиқ қилғувчи баъзи бир ўқуғувчиларимизнинг 30 бири бит, бити сирка бўлолмаганидан ёзайми, унданбунга савдо-сотиқ учун келиб, қаёқдаги тутуруқсиз, пингпоча гўзаллардан шатта еб, Масков кўчаларида саланглашиб юрган камерсант акаларимизнинг ҳаётидан ёзайми?

Ҳар ҳолда миям ўзимга келгунча кутиб тур-чи.

ЖУЛҚУНБОЙ.

Масков.

ИККИНЧИ ХАТ

Гоҳо Туркистон ва Бухородан бу ерга савдо учун 40 келган судратма чопон, ёпма салла акаларга учраб қолишлар ҳам бор. Салла-чопон, кавш-маҳси, белбоққа қистирилган кир ёвлиқ; айниқса маҳсининг қўнжиға 11 - 149 161

ҳавсала қилган кенг-ковул иштон. Буларнинг устига, қўлдаги қаҳрабо тасбиҳ... Ҳаммаси ҳам жойида!

Акамнинг ўзларича айтканда, «чин мусулмон», ўзимга қўйиб берсангиз, «тирик намойиш». Бу афандини кўриш биланоқ еганим оғзимда, ютканим бўғзимда қоладир ва эсимга Туркистон ва Бухоро тушиб, гўёки араққа янги ўрганган бойбаччадек бир сесканиб ҳам юбораман. Балки анувлардан уялиб сесканарсан, дейсиз? Тўғри, лекин қисман. Чунки аксимни кўзгуда кў-

10 руб, ойнага туфлашни аҳмоқликдан санаб юрмаган бўлсам эди... Шунинг учун бу ерда сескантура турган омилнинг каттаси бошқа гап.

Бошни чулғаб олган салла билан ер супуруб юрган тўн остида, биласизми, қанақа лаш-луш бор? Эшакка тескари минган диндор таассуб!! Ҳозирги кунда тилга олишкина эмас, оёққа босиш ҳам уят бўлган бу акамнинг фикрича, кўб кишилар кийим ўзгартириб, диндан чиқиб кетди; бунинг ўзи бўлса, алҳамдулиллоҳ, эскича, яъни диндан чиққан эмас. Нега десангиз, салласи ҳамма

20 вақт бошида, тўни бўлса, ер супурадир. Агарда ул шундан бошқа фикр билан салла ўрағанда эди, тўн кийганда эди, айтингиз-чи, уни ким айблаётган эди, айб қилишга кимнинг ҳаққи бор эди?

Европо одамлари ўрта асрдан қолма асарларга жуда қизиқиб қарайдилар. Уларнинг бўш вақтлари музаларга мунҳасир. Тасодифни қаранг, кўчада ўрта асрдан қолма бир сиймо... Халқ ўрта аср осорини кўб кўрган кўришга, лекин шунинг билан бирга, бунда—кўчада мужассам жонлик ўрта асрнинг бир сиймоси... Текин,

30 машаққатсиз томошадан ким зерикади, дейсиз? Ҳамманинг кўзи шу маймунда... Таажжуб, муҳокама, истеҳзо, илжайиш...

Масковда бўлган кишига айтқулиги йўқ. Тевет, Твер ва ...булварлари, айниқса Светнўй булвар ҳақиқатан аҳли дарднинг ёруғлиқ жаҳони!

Қош қорайгандан сўнг шу булварлар бўйинига инсонлар денгизи оқадир. Бу денгизни ўзимизнинг турмишга олиб тасвир қилиш, ўхшатиш қийин. Лекин ўқувчи мандан кулса ҳам ўзимнинг кечаги ўхшатишимни

40 айтмай кетмайман. Сиз ёшлик чоғингизда онангизга эргашиб, «келин тушди»га борганмисиз? Унда («келин тушди»да) бола-бақра, хотин-қиз, йигит-яланг, бўғозқисир халқнинг қий-чув ва борди-келдисини кўрганми-

¹ Булварларни сунистеъмол қилгувчилар тўғрисида ҳукумат томонидан қаттиғ чоралар кўриладир, деб эшитдим.

сиз? Ана шу «келин тушди»да кишига аллақандай бир сезгу ҳосил бўлур эди. Булварни ҳам кеча шунга ўхшатаёздим, лекин манови ёқдан «келин тушди»нинг соддалиги, поклиги бор. Кеча бир соат чамаси шул булварларнинг бирида дафъи дилгирлик қилиб юрдим. Булвар қоронғи эди. Яқингинада ишчилар томонидан йиқитилган қора турмишнинг булвар ва рестўранларидагина қолган қора изига табиат ҳам қовоғини солиб қарагандек — ҳаво булут, ойдинсиз тун эди. Яшил ёғочлар орасидан тушкан теваракдаги биноларнинг милт-милт ёруқлиғи ҳам боғнинг адим-адим еридаги ичкулук дўконларининг чироғи, бошқа рўшнолик йўқ. Қисқаси, булвар булварчиларнинг нах кўнглидек. Ичкулук дўконларининг бирига яқинлашқан эдим, шу вақт узоқдан чироғда аллақайси бир ҳамватаним кўзимга иссиғ-иссиғ кўринмасинми! Ҳовлиққанча олдиға югурдим. Янглишмаган эканман, ҳақиқатан, ҳамватан бўлган бояғи бухоролик мусулмони комил, лекин бошда тожи шарнъат йўқ, узун тўн устидан бел боғланган, қўлтуқда ... (тавба!) жазмондеккина бир хотун. «Астафуриллоҳ», деб қўйдим. 10

Ҳамватан ёки миллати нажиб билан таниш эдим, кўришдик, ҳол-аҳвол сўрашдик. Мандан ийманди шекиллик, хотундан қўлини олмоқчи бўлди. Бироқ хотун қўймайдир, гўёки ўзингиз билган эшикнинг ошиқ-мошиғи. Шармандавозлиқ... Бу мусулмони комилни хотун билан кўргандаёқ бошимға бир фикр келган эди:

— Масковдан уйландингизми?— деб сўрадим.

Қутилмаган жойда имонлик қулнинг ранги ўчди, юзида ивир-ғивир ўзгариш сезилди ва ёнидағи ёнқозуқ 30 бўлуб турган хотунчага қараб олди.

— Хи..,— деди ва қийналиб давом этди,— мусофирчилик, айбға қўшмайсиз...

— Иҳ...,— дедим.

Маним, қўндоқда теккан, дейсизми ёки онадан туғма, дейсизми, ишқилиб бир адабсиз, ярамас қилиғим бор, яъни пайрави келганда риоя, андиша деган гапларни эсимдан чиқариб, жўрттаки бўламан-қоламан:

— Эй, ўқуған беш вақт намозинг жигарингдан урсин!— дедим ва давом этдим.— Эй, туткан рўзанг, ўғирган тасбиҳинг луччангдан урсин!— дедим. 40

— Иби... хи...

— Ул, хи,— дедим ва кета бердим.

— Иби, бери қаранг, мулло... ахи ўзингиз ҳам мусофир-ку...

- Ул-ку...
- Ахи...

ЖУЛҚУНБОЙ.

Масков, 30 июль.

УЧИНЧИ ХАТ
(кечикиб келди)

Бу кун Туркистондан газеталар олдим. Қўлтуғимда «Фарғона», «Зарафшон» ҳам «Туркистон» газеталари: йўл бўйича ўқуб бораман.

10 «Туркистон» кўз кўриб, қўл туткундек (Уратепанинг суфрасидек, дейишка оғзим бормайди) байналхалқ катта бир газета бўлибдир. (Мундаги «байналхалқ» истилоҳини «байналмилал» деб тушинмоғингизни ўтинаман. Меҳробдаги домла-имом поччани беҳаловат қилган афанди ўзининг жавобида «Ҳикматини орқамдагидан сўра»,— деган экан. Унга ўхшаш сиз ҳам бу истилоҳнинг ҳикматини эгасидан сўрангиз!)

20 «Туркистон»нинг 327-сонини ағдариш-тўнтариш қилар эканман, кўзим Элбек ўртоқнинг «Текинхўрларга» деган шеърига тушди. Шоир бу ўринда жуда ҳам тўлиб-тошиб, текинхўрларга хитоб қиладир:

*Талаб олмоқ сизларга кўбдан қолма одатдир,
Аммо талаб егувчи, бизча, ёлғиз бир итдир.
Қимни талаб теп-текин еса, билгил, ҳаромдир,
Ҳаромни-да егувчи яна ёлғиз бир итдир...*

Элбекнинг ёлқинлиқ бу хитобиға қарши талағучи тилидан шундай жавоб берилса бўладир:

Сўксанг сўкгил, урсанг ургил, ёлғиз санинг

30 *итингман,
Қирлик танингга кирган бўрдоқидек битингман.
Ҳаром танга ҳаром бит, аватига-чавати,
Қичинмангиз, сабчиманг, тинчроқ туринг,
бир сўрай.*

Алқисса, шу сон «Туркистон»нинг бошқа қисмларини ҳам кўздан кечири бордим. Келиб-келиб кўзим «Ғайратий отлик ёш шоиримизнинг имзосига тушиб қолмасунми! Юрак ошиқинди, ёш шоирнинг шеър бозоримиздаги янги ҳунарини тамоша қилмоқчи бўлдим:

«ЭХТИЕТ БУЛИШ КЕРАК

Янги шаҳар бозорларида ҳар хил газлама кўтариб сотиб юрғувчи ўрис-татарлар бор; булар 2—3 газ газламани қишлоқиларга 5—10 газ деб, алдаб сотиб кетадирлар. Бечора қишлоқи чапак чалиб қоладир. Эҳтиёт бўлиш керак.

Ғайратий».

Бу имзо устидаги гапни шеър вазнига солиб кўрмакчи бўлган эдим, лекин уҳдасидан чиқиб бўлмади, сўнгра шоирнинг дард ва самимиятига таҳсин ўқиб қўйдим. 10

194-сон «Фарғона» газетасини очдим: «Каператсия ҳам унинг аҳамияти» — бош мақола. «Жаҳон уруши ва сўнги ватандошлар уруши орқасида Шўролар ҳукумати тузилиши билан баробар бу Шўро меҳнаткашлар ҳокимиятини келгусида сақлаб қолмоқ ҳам мустаҳкам бир йўлга қўймоқ учун бизга керак эди. Қайси йўл билан бўлса ҳам хўжалиқ ишларимизни тузатмак, вайронага айланган рўзгоримизни тўғри йўлга солмоқ учун бу тўғрида турли чораларга киришмак лозим эди...» 20

Кўнак аравага тескари ўлтурганда бошим айланиб, қуса турган одатим бор. Бу мақолани ўқуй бошлашдан оқ шу ҳолга учраб, дарҳол мутолаани валаззолинга еткузиб, имзони томоша қилдим: лолақизгалдоққа ўхшаш бир нарса кўзга аранг-аранг илинар эди... Газетанинг ичкарисини очдим, Шокир Сулаймоннинг «Сўзим...» деган шеъри яғрин ташлаб ётар эди. Бунда шоир кимгадир хитоб қиладир:

*Эркин боғларда сен чечак отдинг,
Қаро изларни кўрмадинг, кетдинг.
Умид, амалга кенг қулоч очдинг,
Қайғу-аламга ёндашмай қочдинг...* 30

дегач, шоир ўзининг бу қочишга бўлган ризосизлигини изҳор этиб:

*Унитса бўлмас маҳзун кунларни,
Унитмак мушқил қонли тунларни...*

дейдир.

Фақир бундаги «қаро изларни кўрмагучи» тўғрисида узоқ тафаккурга кетиб, «Тибби Юсуф» ва «Тибби Акбар»ларни очуб, ниҳоят, шундай гап топдим: «Тибби Акбар»нинг айтишига қараганда, агар бир кимарса ёруғлиқни тарк этиб, аммо қоронғулиқни имтиёз қил-

маса, ул одам шабкўрдир. Ва яна янги тибни кўрдим. Бунинг айтишига қараганда, агарда бир кимарса, йиғи ўрнида қаҳқаҳа қилса, ундай одам истерика деган асабий оғриққа мубталодир. Бас, бу тафтишотдан маълум бўладирким, инсон сиҳатининг мезони эътилолдир. Замонамиздаги эътилолларини йўқотғувчиларга беланчакдан тушмаган ёш бола ҳукмини бериш тўғри бўлур, деб ўйлайман. Валлоҳи аълам биссавоб.

10 «Зарафшон» газетасини очдим. Садағанг кетай, иш жуда катта. Бу газетамиз катталикда Ёвропо газетасидан сира қолишмайди. Маъно жиҳатидаги фикримни сўрасангиз, ўйлашиб, жавоб бераман, чунки ҳозирги мақсадим унинг тили устида. Ҳар бир сон «Зарафшон»ни қўлга олғач, бир мунча тожик калтагини еб, уста бўлган ўзбек тилини учратмай мумкин эмас. Бу газетада ўзбек тилининг салмоғи (оҳанги) ва уйғунлиқ ҳам очиқлиғи кўпинча тожик кудинггини еб беланги бўлиб чиқади.

20 «Жаҳон муҳобарасининг кўб қаторида Шарқ хотунлариға ҳам кўб зарарлар келтириши «Коммунист» газетасида ношир Ж. Иванова ўртоқнинг «Шарқ хотуни ва муҳораба» исмлиқ бир мақоласида очиқ кўрсатилди. («Шарқ хотуни ва муҳораба» деган мақола, «Зарафшон», сон 173). Яна: «Англатара вакиллари Шўро қарзини таъмин қилиш ваъдаси сабаблиқ лойиҳанин оғур («оғир» бўлса керак, буродарлар!) лаштирилгонлиғини сўзладилар» (шу сонда). Тағин: «Мупирнинг хитобаси» (марҳум «Мулла Насриддин» тириклик кунларида «хитобномаси» деб ўқур ва ёзар эди!) ва бошқалар. Ундан кейин «скидка»ни «гўзашт», дейди. «Чегириниш» деган билан тили кесилиб қолади, деб эшитдим.

30 Энди бу уч газетамиз имлоси устида дасти дарозлиқ қилайлиқ.

Лўланин мулозимини кўрганинги борми? Кўрган бўлсангиз, иш осон... Яна сизга бир ҳикоя.

Сурнайчилардан биттаси машқ қилиб турган экан, шул вақт савили ҳам қўшилишиб юборибди. Бу бемаза машқдан аччиғланган сурнайчи сурнайини қўлга олиб: «Ё сан чал ва ё ман чалай!» деган. Шунга ўхшаш, бизнинг имлоларимизнинг «униси қолсину ва ё буниси». Шу чоққача бу тўғрида сўз айтқувчи бирорта бемаза мардикор йўқлиғи ажойиб бир ҳодисадир.

Ҳозирги газеталарингиздан олган таъсуротим шугина, бошқа гаплар — бошқа вақтга.

Ҳа, айткандек, бир гап эсимга тушди. Бу ерга ёзиш бу гапнинг ўрни бўлмаса ҳам, нима бўлганда ҳам китобка кириб қолсун, деб ўйладим. Тошканддагилардан биттаси ёзадир: «Машҳур фалончи ошнанг, дейди, хотуни устига ёш маҳбуба хотунчасини, дейди, ўз ризо ва ихтиёри билан, дейди, ўз уйида бир батавфиқ йититка никоҳлаб берди», дейди. Бу тўғри гапми? Зериккандир ва ё янгиси топилгандир, деб ўйладим.

ЖУЛҚУНБОЙ.

ТҲРТИНЧИ ХАТ

МАДҲАЛ-ТУМОВ ВА УЧУНИҚ ФАЛСАФАСИ

«Тибби жўғин»нинг айтишига қараганда, тумовнинг маншаъи учдир: биринчи — боди муҳолиф, иккинчи — сувдан ясалган ҳолва, учунчи — тузсиз ош. Аммо учуниқ тўғрисида ҳукамои қадим тумовнинг маншаъи бўлган ҳалиги уч унсурнинг инсонга бирдан ёпишган ҳоли, дебдирлар. Баҳарҳол бу назариялар гарчанд аср дийдаларидирлар ва лекин ҳукамои аср ҳозиранинг фикрларига ҳам унча муҳолиф эмасдирлар. 10

Аммо фақир ул-ҳақир ходим ул-ҳукамо ва муҳиббин атиббо гарчи устодларнинг ақли салимларига қарши боришдан ҳазар қилурман, илло тумов ва учуниққа бўлган ўз назариёт ва кашфиёти жадидларимни бу ерда арз қилмасдан ҳам ўтолмайман. Шуни ҳам айтиб қўяйинким, фақирнинг кашфиётим маҳзи тажриба асосига мабни кўриб, кечирганларимнинг айнидир.

Ожизингизча, Масковдаги Бухоро билим юртидек бўйининг бир қариш бўлганига қарамасдан, сақолиннинг икки қариш бўлмоқлиғи; битта яшчик билан тўртта прикашчик ёлланмоғи; усти ялтирагани билан ичининг қалтирамоғи; саноғи бўлгани билан салмоғининг йўқлиғи — мана буларнинг ҳар бириси янги замон тумов ва учуниғининг омилларидандир. Бу ҳоллар бирма-бир тажриба ва синашлардан ўтказилиб, сўнгра арзибандаликка қўйиладирлар. Валлоҳу аълам биссаवоб. 20

МУҚАДДИМА

ҚАРИ ҚИЗ ПЕШОНАНГГА ЙИГЛА!

Бу кун ҳам туни билан бел ва болдирларим сирқи-рашиб, оғриб чиқди. Сим каравотнинг чўкуртаклари 30

похол тўшакдан туртиб чиқиб, ҳалиги сирқирашлар билан биргалашиб, менга ҳужум қилганда, фақир маҳбубаси тўғрисида ўйлаб, кўзига уйқу келмаган ошиқлардек билонглаб тўлганар эдим. Билонглай-билонглай бир оз уйқуға борғач, кўз ўнгимдан баъзи туркистонлик акамларнинг нутқиға ўхшаш тутуриғи йўқ тушлар ясов торта бошлади. Ва бу орада қандалахон тўрам жиз-з-з этиб, аллақайси еримни ўпиб олган эдилар, кўзим мошдек очилиб кетиб, қоровул чақирганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Хуллас, ҳар кундагидек, бу кун ҳам мижжа қоқиш қийин. Тўлганиш ораларида бир неча қайта каравотдан ҳам юмалаб ерга тушдим. Зарари йўқ, бирор ерим қалтис-палтис емади.

10

Эрталаб бошим лақиллаб сувга тушкан нондек бўлиб, ансам қотқани ҳолда уйғондим. Кичкинагина кулбамиз муздаккина совиған, баданимдан баъзи ўрунлари бирмунча мўғорлагансумал эди. Оғзимни каппакаппа очиб, рутубат миқрўбларидан уч-тўрт юзини наҳорга тановул қилғач, устидан «қир-қир» қилиб йўталиб ҳам қўйдим. Баъдазон юзимни қиблага қаратиб, Масковнинг шундай болонишин еридан уй олиб, менга ўхшаган нимжонларни рамақижонлик даражасига еткузишга тавважжуҳ қилган ваколатхонамиз ҳақиға дуойи холис учун қўлимни очдим. Асноий дуода негадир пол тегидан чўл қурбақа ҳам чуриллаб юборди. Қўлимни юзимга суртишим билан шўрлаб ётқан девордан шитир-шитир қилиб бир-икки ҳович турпоқ ерга тўкилди. Мазмуни, дуо қабул бўлди шекилли!

20

Имирсиб-ғимирсиб, ихраб-сиҳраб каридорға чиқганимда, бир бурчакка беш-ўнтаси йиғилишиб «Бойчечак» айтишиб турар эдилар. Уларнинг ёниға силтонглаб ман ҳам бордим.

30

— Баҳай?— дедим.

Улар ҳам манга ўхшаш войвояги бола очқанлардан эмиш; қайсиси белангилик дардига мубтало бўлибдир, кими оёғидан айрила ёзибдир ва қайсиси ноҳина тумов ва ҳоказо ва алоҳозалқиёс.

40

Биз, туркистонликларнинг маҳримизга борабар саҳни билан ўн бир ёғочлиқ уй, тўққуз ёғочлиқ айвон ва амлоки рўзғор, сариқ сигир, ясси қазон, қақир-қуқир дегандек қайнотамизнинг чорвоғидан, яъни Маскови фирдавс монанднинг гадой топмас кўчасидан тушкан. Қари қиз, пешонангга йиғла, деярсиз; албатта, ҳаққингиз бор.

Ҳалиги войвояги бола очқанларға Айюб Собирнинг сабрини тилагач, кулбаи аҳзондан чиқиб жўнадим.

ЭШАГИДАН ТУШОВИ ҚИЙМАТ!

Манзил узоқ, роҳила оз, дегандек манзилга етиб олиш учун икки трамвойга миниш керак. Аммо роҳила оз...

Силтонғланиб ботмону даҳсар йўл юргач, йўл устида бўлган Бухоройи шариф билим юртларига етдим. Силла қуриган, бир оз нафасни ростлаб олиш тақозо қилар эди — Бухоро билим юртига бурилдим. Бўсағада Бухоронинг амирзодалари, дейинми ўқуғувчилари дейми, ҳайтовур, шу иккиннинг бириси. Олипта кийим, пуфф-пуфф; соч таралган, ботинка мойланган, оғизда совнарқўмский папирўс, буралиб-буралиб чиққан тун, кўз ўткан-кеткан аллакимларда... Эנסа қотиш касалим қўзғалон қилиб, лоҳавл ... билан бу биринчи тилсимотдан ўтдим. Нарироқ бориб, бир вақт қарасам, теварагимни она сути оғзидан келган ёш гўдаклар ўраб олиб, ман билан ҳойдўқи ўйнамоқчи бўладирлар. Болалари тушқир зерикиб қолган эканлар шекиллик бирави тўнимдан, бирави поччамдан юлиб-юлқиб, саккиз томонга торта кетдилар. Баъзи бир сут қўмсағанлари мени аллакимлари фаҳмлаб, кўкрагимга тирмаша бошлаган эдилар, узр айтиб, араиғ унатдим. Бўлмаса, шармандавозлиқ, десангиз-чи. Шундан сўнг болалар билан маним ҳолимға четдан кулиб томоша қилиб турган Турсунбойдан сўрадим:

— Булар қаерда туғилган болалар, Бухородами, Масковдами?

— Бухорода.

— Қачон келганлар?

— Йўргакларида.

— Нима қилмоқчилар?

— Ўқимоқчилар.

— Оналари ҳам биргами?— дедим ва оёғим остида чувалашиб ётқан болаларни алдаб-сулдаб четлатгач, илгари юрдим. Эшик олдиға етишим билан шу орада ўлтурган етти-саккизта қиз бирдан бор товушларини қўйиб, «Йиғлама, ёрим»ни куйлаб юбордилар. Қулоқ солмоқчи бўлган эдим, ансам қотинқирағандек бўлиб, дарҳол ўзимни ичкарига олдим.

Каттакон зол; тўғриға юрсангиз — боғ, чапга юрсангиз — дарсхона, ўнгға бурилсангиз — қулуб ва қироатхона, яъни тўрт тарафингиз қибла, шақ-шақа майдону умбила байтал. Ман қироатхонаға кирдим. Би-

лим юртидаги болакай ўқуғувчи ўртоқларимдан битта-си ўзининг катталарча ақли билан сўрашиш ўрнига манга папирўс тутди. Раҳмат айтиб олдим. Папирўсни саситиб, кўб қисмини пашша чайнаган газета ва китоблар ичидан янгилик ахтара бошладим. Кўб машаққатлар ниҳоятида Бухоро билим юртининг яқингинада чиққан «Юбилей мажмуа»сига кўзим тушди. Мен ҳам юбилейга иштирок этиб, бир путу ўттуз етти ярим қадоқлиқ ҳавсала билан мажмуани ўқуй кетдим.

- 10 Бир йиллик юбилейга аталиб ёзилган ранго-ранг мақолалар, ҳайто-ҳайт шиорлар, шакардан тотлиқ, асалдан лазиз, оби раббано нусха «ол-кетти!» умидлар, ҳайбаракатла тантаналар ўрусчага таржумаси билан мавжуд эди. Ундан кейин мудодо туширилган расмлар, айниқса, «Юбилей куни зиёфатка йнғилган меҳмонлардан бир қисмининг чой ичиб ўлтурган вақтлари» ва ўзгалар кишига ажиб бир мароқ бағишлар, юбилей куни ажойиб тантана билан ўтказилгани онглашиллар эди. Текканга тўй, тегмаганга тафарруж, дегандек, баъзи ўртоқларга тўйдан тўққуз-тўққуз тегиб, расмда қайта-қайта қўнқайибдирлар.
- 20 Мажмуани кўздан кечиришим ҳамона баданимда бир уюшканлик, эпсамда бир буришканлик ҳис этдим. Бунинг билангина қолмай, бир неча қайта атсам воқе бўлди, яъни кутилмаган жойда байталмон тумов теккан эди.

— Хапшу!

ЖУЛҚУНБОЙ.

БЕШИНЧИ ХАТ

- 30 Беҳад ва беҳисоб салом ва паёмлардан сўнг, бошлаб ҳар жиҳатдан том ҳуқуқлик мерос бойбаччаси Ўзбекистон шўролар жумҳуриятини янги рўзғор ва янги ҳовли билан табрик қиламан. Ва қўшкан қўшоғи билан дунё тургунча туриб, болалиқ-чақалиқ, увалик-жувалик бўлғай эди, оқни қорадан, фойдани зарардан ажратиб, рўзғор тебраткай эди, деб қўлни юзимга суртаман.

- Сўнгра, ожизларидан ҳол сўрасалар, тангрига шукур, ўйнаб-кулиб юрибман ва яна ҳамма вақт барчаларнинг дуойи жонлари билан машғулдирман. Бу ердаги болалари аҳволларидан сўрасалар, алҳамдиллиллоҳ, улар ҳам эркагу-урғочи, бўғозу-қисир, дегандек, ўйнаб-кулиб юрийдилар. Субҳи шом балки алад давом таҳсили улум кўйидадирлар. Аммо болаларингиз ора-170

сида бегоя ва беамол ошиқ ўйнаб, ит уришдириб, кўй-нак-иштон йиртиб юрганлари йўқ, деб айта олмасам ҳам, лекин бор, дейишга ҳам тилим бормайдир.

Ёлғончини тангри душманам, деган экан: бор, десам, йўқ чиқса; йўқ, десам, бор чиқса, тонгла рўзи маҳшарда нима деб жавоб бераман?

Қиеқаси, сўз шулки, уларнинг ичига оралашиб азмойиш қилиб кўрганим йўқ. Башарти, жаноблари бул маънини билишка орзуманд бўлсалар ва яна тўрт энлик нос қоғозни дариг тутмай, ишоратини қилсалар, 10 камари хизмат белдадир. (Уч-тўрт куним садқан азмойиш кетсин!)

Ва яна махфий қолмағайким, маърифат исини олиб, Масковга чопқан бирмунча искавичларингиз азбаройи мактабларнинг тиқилинчлиги сабабидан, соний, илгариги ўзингиз кўрган катта толларнинг кесилиб кетканлиги жиҳатидан кўча-кўйларда сарсон ва саргардон бўлиб қолдилар. Буларнинг фикрини қилиб, бирар айбни ўзингиз кўрмасангиз, аҳвол кўб паришондир.

«Озиғини топиб беролмагач, искавич кўпайтиришининг нима ҳожати бор?» деб, Овсар маҳзумингиз марҳамат қиладилар. Айбга қўшилмасин. 20

«Элакка кирган ойнининг элли оғиз гапи бор», дегандек, бир-икки калима эзмалик қила турган бўлсам, бошлаб, Масковга юборган баъзи бир ... тугалларингиз аҳволларини ёзмасдан ўтиб бўлмайди. Шундоқки, улардан қайсилари тўппа-тўғри Хўжабой халфанин халтасидан чиққан сузма қуртдек мазалиқ эканлар ва яна «Юрт кўрган — эл кўрган», дегандек, уч-тўрт кун Масковда анқайишиб юрдилар, сўнгра паловни соғин-ғандек бўлиб, аланглашга бошлаган эдилар, ҳайтовир, биз талабаларингиздан баъзи биравларимиз икки ёрти бир бутун бўлишиб, уларни палов жиҳатидан мамнун қилишдик; у ёғ-бу ёғдан қилиб, дегандек, палов олди-дан «қизилча» ҳам ютилиб турилди, шекиллик. 30

Шу анқовларингиз тўғрисиға баъзи биравлар ба-ришнами-ей, маржами-ей, ишқилиб алланарса балоларни қўшиб, сўзлашиб юрган эдилар. Аммо ожиз ишонинқри олмадим, чунки шариатда рўъият, эътибор деган сўзни эшитканим бор эди. 40

Муҳиддин қори ашулачингиз келди, бечорага чойчақани оз берганга ўхшайсиз, пулсизликдан бефарзанд арвоҳдек чирқираб юрибдир; гўё Масковни тинчиткандек, энди Италияға бормоқчи эмиш.

Овсар маҳзумдан бу тўғридағи фикрни сўраған эдим, «Отанг нечилик—бўзчилик, санга ким қўйибдир

бу номаъқулчиликни», деган жавобни берди. (Ўзи ҳам жуда чўрттаки-да!) Нўябрь ўтаёзган бўлса ҳам, ҳали оғир оёғингиз Масковдан қимир эткани йўқ. Ёз бор, қиш бор, дегандек «ёв'қувди», деб ўйлайсизми? — Бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар, савил қолғури.

Қочоқларингиз бирин-сирин келишиб туришибдирлар, хотиржам бўлурсиз. Овсар маҳзумингиз бўлса, улар тўғрисида «Туллакдан чиқсалар одам бўлиб кетарлар», деб юрийдир. Ҳа, айткандек, шу кеча-кундузларда болаларингизнинг овқат важҳидаги аҳволлари жуда танг бўлиб, кўб умрлари Туркпредседателингизнинг эшигида ўта бошлади.

Пулни вақтида юбормас эмишсиз. Ўлдим-ўлдим, деганда бир сўм, икки сўм ялатиб қўядирлар. Бечораларингиз пул кутиб, сабоқни билмай, домладан калтак еб, жуда довдирашиб қолишдилар. Қиш бўйига ҳам шу мужмаллиғингизни давом этдирсангизми, ҳа дея уч-тўрт қанор пахта-махтадан сотиб бўлса ҳам шуларингизни тинчитиб, қўйинг, дада! Пахта пишиб қолдику, ахир!

Ўзим бўлса бир-икки ҳафтадан бери уйдан эшикка чиқмай, тухум босқандек тинчкина ётибман. Масков кўчаларидек серташвиш жойларда санқий бериб нима қилай? Худо кўрсатмасин, ҳаптамабил-маптамабилнинг тегида қолсам-а?!

Ожиздан ул ердаги Қилтириқ хўжа, Жимилдириқ сўфи, Тузоқузар маҳсим, Олбости тўра ва бошқа анвойи турли чўб-ҳас, шара-бараларға салом айтарсиз, деб

30 *қалам тебратғувчи ЖУЛҚУНБОИ.*

20 ноябрь.

ЯНА БОШ КЎТАРДИ

Бундан 3—4 йил илгари бир ёш хотунға дам солиб, «куф-суф» қиламан, деб тургон чоғида муҳаббати шаҳвонийси қўзғалиб кетиб, унинг номусига тажавуз қилғон, Тошканд шаҳарининг хотин-ҳалажлариға ёруғ юлдуздек маълум Шайхангоҳур даҳасидаги машҳур қасидахонларимиздан Назирбек домулло жаноблари юқорида айтилган бир хотуннинг номусиға зўрлиқ билан

10 текганларидан кейин ҳалиги хотун доду фарёд қилиб, домулломизни шармандаи олам қилғон эди.

Шу кундан бошлаб хилватнишинликға азм қилиб, бир ғорға кириб кетганларидан бери сира «ғинг»лари

чиқмай, бу зоти касофат маъобнинг хурофот тарқатишларидан Тошканд аҳлининг бояқиш хотин-халажлари қутулғондек бўлиб қолғон эди.

Домуллонинг бу қилғон очиқ жинойтлари ҳаммага билиниб қолиб, ҳамма мурид-мухлислар ифлос кўргиликнинг орқасида эзилиб турғон эдилар.

Нима бўлдиким, яқин кунларда чиллахонадан чиқиб, 4 йил бурун қилғон ишларини ёдларига олмай, бетларини эшакнинг терисидек қилиб, яна бош кўтардилар. Ҳозирда ишлари илгаригидан ҳам ривожлик; эшикларининг тагида қайтарма, иситма, совутма учун келган хотин-халажлар қурту қумурсқадек кўб. Чирвонлар қор, ёмғурдек ёғилмоқда, иш катта-ю, шаъм тўртта. 10

Мумкин бўлса, кичкина таърифларини ҳам қилиб ўтамиз. Оёғлари мактабхона эшигини кўрмаган; қоринларини ёрсангиз, «алиф» чиқса ўлсун. Яна хатм қилғон муллолардек калта кўйнак кийиб олғонлари ортиқча. Мундан бўлак фазилатлари кўб бўлса-да, чўзишга тоқат қолмади. Туркистоннинг сиёсий, ижтимоий, илмий маркази бўлғон Тошканд шаҳрида шу хил дуохонларимизнинг борғон сайин авж олиши хурофот билан суғорилғон хотин-халажларимизнинг саодатидир. 20

ВОЙ, МАСКОВИ ҚУРСУН

ҲАЛИ УЛ ШУНАҚА ШАҲАРМИДИ?

Одамлар Масков-Масков деса, худди Маккайн мукаррама, Мадинайн мунавваралардай жуда мусулмонобод, ҳар бир иш ўз жойида, унинг оқ подшоси бор, ул ҳар ким нима номаъқулчилик қилса ҳам ниши бўлмас экан, деб ўйлаб юрар эдим. Энди нима бўлуб тақдири худо билан келиб кўрсам, ҳалиги муборак мақомларнинг тартиблари у ёғда турсун, бизнинг Туркистон тартиб ва интизомларидан бу ерда андак ҳам кўринмайди. Кўчалари яхмалакка ўхшағон сип-силлик. Бу ерда бизнинг Қўқон араваларини тушунгда ҳам кўролмайсан, бўлғонда ҳам тоза тўввосога таёнар эди-да; кўчаларда юганда, оти тойиб йиқилиб, нечта аравакашнинг бўйни узулуб, ажалидан беш кун бурун ўлганини ўзи ҳам сезмай қолар эди. 10

Бу ердагиларнинг ҳаммаси «поп-поб арава» минар экан, поп-поп қилиб, у ёғдан келиб ётғон, поп-поп қилиб бу ёғдан келиб ётғон, қулоққа сира тинчлик бермайди. Бизнинг Туркистонда ким поп-поб арава мин- 20

са, камисар деб четка чиқиб, ҳурматини жуда ўрниғо келтирар эди, бу ерда кимнинг миржиринги кўб бўлса, шул камисар экан.

ИМОРАТЛАРИ

Иморатларини кўрсанг, қайта-қайта «субҳонолло»-ларни айтиб... Икки қабат осмон билан талашгон иморатлар куннинг олдини тўсуб, юзини кўрсатмайдирлар. Бу ернинг усталари ҳавозада боши айланмасдан, қандай ишлаган экан?

10

ОДАМЛАРИ ЮРАКСИЗ ЭКАН

Бундай юраксиз одамларни ҳеч қаерда кўрганам йўқ-да: бизнинг Шотурсун кўкноридан ҳам юраксиз-а; милитсия нима деган гап? Агар бир милитсия йўлнинг ўртасида қўлига ярим газ қизил таёғ кўтариб турса, бошқа фуқаролар у ёғда турсун, чиранган камисарлар ҳам кўрқуб, офтомобилларини тўхтатадирлар.

ПАПИРУС ЧЕКА КЎРМАНГ

Папирўс чекиб, бирорта говуртини ерга ташласангиз, «Ерни ифлос қилдинг!»— деб минг чирвон ишти-
20 роф; папирўснинг ўзини ташласангиз-чи, отилишга ҳукм; агар бирор ерга нос туплаб қўйсангиз, бутун мол-мулкингиз — ҳукуматники; ўзингиз конслагирга умурлик қамоқ. Шул ҳукмларнинг ўрнига келтирилиш қадимги ўзимизнинг тасир тусур-ул акамизга тобширилибдир. Ҳар ҳолда биз тасир тусур-ул акамизнинг кўзини шам-галат қилиб носимизни тупуруб юрдук.

Бир куни кўққусдан бир ҳодиса бўлди. Қаранг, мендан илгари бир курка кўтарган ўрус кетиб турар эди. Мен носимни ташлаб эдим. Курка кўтарган кишининг
30 оёғи остига келиб тушди. Милитсия келиб, «Қуркангиз ифлос қилди», деб ҳалигига пиртоқўл қилиб, 3 сўмини олмасунми? Носимизнинг курканикига ўхшаши менга фойда қилди, бўлмаса, тоза оловум чиқгон эди.

Бу кун Очил ака билан папирўс чекишдан кўрқуб, чилимга жуда ҳумори бўлуб, кўзумни сузуб, ўтурган эдук: попкасига чилим қовоғини солиб, Мирзакарим акам эшитиб келиб қолиб, тоза бизни ҳумордан чиқордилар-да! Қадрдон деган ана шунақа бўлса!

МАСЛАҚУ МАҚСАДАН ШАММАЪИ ИЗХОР

Бу йўлларни қоралағувчининг ота-бобоси ҳазрати Одам Атодан тортиб, гоҳи деҳқон, гоҳи мардикор, гоҳи саржинчи, қисқаси, шулки, зодагонлар таъбирича, «бири бит—бити сирка» бўлмай келган ўнқовсизлар синфидандир. Аммо мен бўлсам, мустамлакачилар калтагини еб, калтак зарби билан кўзим мошдек очилиб (уруб қолинг, айланай почча!), алқисса, ота касбим боғдорлиқ бўлса ҳам замонанинг зайли, тўғриси, мўдаси билан отимни муҳаррир, ўзимни зиёли, Шарқни мазлум, Англияни золим, батинка кийишни маданият, группабозлиқни салоҳият, динни таъассиб ва моддани табиъётдан ҳисоблаб келмакдадирман. Шунчалик фазлу камолни санагандан сўнг ўз-ўзидан маълум бўлса керакки, фақир унча-мунча кавши кўчада қолган ал-вир-шалвирлардан эмасдирман. «Ранг кўр, ҳол сўр», деган экан машойихлар.

Бу энди маслаки шариф.

Баъзи бир яратилганча қолган ўртоқларим майдонда бўлмасалар эди, ўзимнинг шунчалик кенг маслагимга яраша мақсадимни ҳам очиқдан-очиқ сўзлаб берар эдим. Лекин гап шундоқ бўлса ҳам бу ўринда фақат сизгагина юрагимни очиб солмоқчиман. (Бироқ, сўз шу ерда қолсин, зинҳор сўзни чувалтириб, темирчилик қилиб юрманг, ўртоқ, зинҳор!)

Дуруст, оёғ олишимни кўргач, душман синфнинг «Нотавон кўнгилга қўтир тоғора», дейишида шубҳа йўқ. Модомики, маним мақсадимга, яъни орзу-ҳавасимга замин бор экан ва замон мусоид экан, нега ман дўсту душманнинг таънасидан, тўввасидан ҳуркиб турай? Модомики, маним ҳаммаслак ва ҳаммақсадим бўлган ўртоқларим ўз гоёи аъмолларини феълан ва амалан исбот қилмоқда эканлар, нега ман мулоҳаза дарёсида чўмилмай?

Бирлаб эмас, юзлаб ўртоқларим расмий бўлмаса-ю думалоқ, ясси равишда хотунни икки қилмоқда эканлар, тоқай ман бир хотун билан азиз умримни барбод берай?

Тўққузлаб эмас, тўққуз юзлаб ишчи ўртоқларим офилда отлиқ, далада қўшлиқ, чўбонда қўйлиқ бўлиб қолган эканлар, ман тоқай яғир эшакка ҳам эга бўлмай?

Баъзи бировларим Бухоро ва Хўтан деган жойлардан ипак гиламлар келтирганларида ва Масков, Ленинград деган шаҳарлардан роял деган маблағлар, ойнаи

жаҳоннома деган лаш-лушлар олдиртирғанларида, то-
кай ман отам марҳумдан қолған эски пўстакда умр
кечирай? Хотунгинам роял ўрнига чарх йигирсин ва
ман ойна тополмай, афтимни тиниқ сувдан кўрай?

Дўстларим оқ уй, ола баргоклар солиб, айшу иш-
рат қурғанларида, токай ман ҳар соат саждага мойил
турған чорчўпнинг орасида «лаҳавла...» ўқуб, кун ке-
чирай?

- Дўстларимдан биттаси икки минг чирвонка тушириб
10 шоҳона бир иморат қилған экан, ўткан кун фотиҳага
бориб келдим. Нафсиламрга қараганда, Тошкандда
ўзининг олий бинолар солиши билан машҳур бўлған
Тўхтажонбой ва Орифхўжа эшонларни бир чўқишда
қочира турған бино бўлибдир. Хордиқ чиқаргандан
сўнг: «Кўча томонга исириқ боғлаб қўй, меҳмонхонанг-
дан ошна-оғайинини узма, дастурхонингни калу кўрдан
аяма!» дедим. Ошнамнинг яхши ният билан қилған
иморатини баъзи бир маорифсираган муттаҳамлар,
«Мақтаб учун мувофиқ бино бўлибдир, от айланиб қо-
20 зигини топар!» деб ивир-шивир қилар эканлар. Кўчага
чиққан эдим, иморатни томоша қилғувчилардан бўлған
бир тийиқсиз шоир:

*Вақтоки афтодаҳол эдинг, елкангда апкашинг,
Сут ўрнига сув сотиш касб эрди санга яккашинг.
Ажабо, бу кўрдиғим тараққо-туруқ надир?
Ажабо, бу шоҳона қасру равоқ надир?—*

деб, таъна тошини отмоқчи бўладир. Буржуазия идео-
логияси билан суғорилған бу шоирни яхшилаб койидим
ва «Товшингни ўчир, ҳароми!» дедим.

- 30 Бас, санга, ўртоқ, маълум бўлған бўлса керакки,
бу мақолам билан нима демакчиман. Худойға шукур,
манда ҳам ўғул-қиз бор, бас, манда ҳам орзу-ҳавас бор.
Лекин толе деган муттаҳам йўқ.

Ман бошда:

*Қалам гуфтоки, ман шоҳи жаҳонам,
Қаламкашро ба давлат мерасонам,*

- байтига ишониб, ёзғувчилик касбига киришкан ва ҳар
соат тена туйнукдан тушиб кела турган давлатни куг-
кан эдим. Лекин энди етти йилдирки, на давлатдан
40 хабар бор ва на қорним тўйиб томоқ еган кунимни эс-
лай оламан. Этагим этагимга еткан бўлса, Тошпўлод
тажангнинг ҳаққи-ҳурмати «Қалам гуфтоки...»нинг шои-
176

ри тўнгуз кўпса-чи! Мани етти йилдан бери бекорга сарсон ва саргардон қилди, ҳаром тукимга турмай турган ҳашпара маҳсимлар ёруғ дунё орзу-ҳавасининг арши аълосигача бориб етканларида, ман қўтир итнинг кейинги оёғи ҳам бўлолмадим. Кеча уйда ўлтуриб, ўткан самарасиз кунларимга вовайло ўқур ва нафсимга анвойи сарзанишлар берар эдим. Ниҳоят, бошимга бир савол келди:

— Модомики, дунёга келиб орзу-ҳавас кечирмакчи-ман, модомики, ипак гиламларда, шоҳона биноларда 10 сайру гулистон этмак асли ғояи аъмолимдир, бас, энди нима қилай?

Албатта, биринчи галда эски шиорим бўлган «Қалам гуфтоки...»ни чурук латтага тугиб, тоқчага ташлашим керак эди, ташладим ва қаламимни қарс этдириб иккига бўлдим, шунинг ила баракасиз ёзғувчилик касбим билан видолашдим. Аммо муроду мақсадга тезроқ етишмак учун восита бўлган янги касб сайлаш масаласида миям суюла бошлади.

Янги касбим учун деҳқончиликни чоғлаб боқдим. 20 Лекин бу касб хусусан шу замонда эпақалик ҳунарга ўхшаб кўринмади. Шундоқки, башарти, деҳқончилик қилганимда бир йилда бир юз пут ҳосил олсам, бир пут буғдой саксон тийин бўлса, мундан ўттуз пути капсанга, яъни пўстдумбага чиқиб кетса, сотиб пулига нохотшўрак олиб есам... «Йўқ», дедим: «Сан манга тўғри келмас экансан», дедим, сўнгра пахта экишни жўплаб кўрдим. Башарти, икки ботмон ерга пахта эксам, пахтаман бўлди, деб турганимда, челақлаб қору ёмғурни куйиб берса-да, биринчи сўрт пахтаман иккинчи-учунчига 30 тушиб, яъни беш сўмим ярмига қолиб, орзу-ҳавасгина эмас, уйимдаги эски пўстагим билан бошқа қақир-қуқурларим ҳам пахтанинг ямоғиға кетса... «Лаҳавла...» ўқуб, деҳқончилик тўғрисида тавба-тазарру қилдим. Савдогарчилик ҳам ёнбошка келарлик кўринмади; «ур» дейишдан қичиған жойинг қаерда, деб налўгини солиб берсалар борми, орзу-ҳавас қия-да, худой кўрсатмасин. Тагин бу ҳунарнинг ёввойи чиқимлари ҳам беҳисоб, деб эшитканим бор, сўнгра ҳозирги музабзаб замонда орзу-ҳаваснинг энг аъло даражасига бориб еткан 40 ўртоқларнинг касбларини текшириб кўрдим. Уйингга буғдой тўла берғурларнинг кўблари ё бир «саркор» ва ё битта-яримта олақарға хўжанинг ўчоғининг кулини олиб, ҳалигидек, ўғлининг тувагини тўкувчи инсон-афт, тўнгузнамо, мағзава маҳсим ўртоқларим бўлиб чиқдилар. Дарҳол ман қарор бердим:

*Отингни сот, тўнингни сот, шу иккинги бири бўл,
Бўлолмасанг аё бахтсиз, бу кунингдан кўра ўл.*

Балки сиз: «Шу афти-ангоринг билан санга ҳам ҳеми?» деярсиз ва «Яғир эшанингни чуҳ, де!» деб куларсиз. Йўқ, ман бу ҳунардан энди ортиқ тўйдим, бу сўзимни Мадикаримнинг олдида айтаман, Абдикаримнинг олдида ҳам. Модомики, маним мақсадимга замон мусоид экан ва замин бор экан, ман нега умидсизланай?

10 *Шул кеча кўрибман бир яхши туш,
Бошимда жиғам, қўлимда қуш...*

Сиз ҳозирча «Кўкнорини кўпроқ ичибсан», дерсиз ва ҳолимга куларсиз. Аммо бир йилдан сўнг уйимга бир меҳмон бўлингиз-чи:

— Боришда ўнг қўлда, келишда чап қўлда шоҳона бир иморат.

20 — Бу кимники?— деб сўрасангиз, албатта, фақирнинг исми тантана билан қироат қилинур, дарбозадан ичкарига кирсангиз, бир гулзор, тўрда худда амири Бухоронинг аркидек олий, мутанган бир зол, бу маним сизнингдек гўсхўрларни қабул қила турган меҳмонхонам; етти зина орқалиқ юқориға чиқсангиз, олди ромлик кайвони айвон; лекин ҳозир бўлингиз, эсингизни йўқотиб қаршидаги ойнаға тўқиниб, пешонангизни қашқа қилиб қўйманг тағин. Бу ойнани Масков шаҳридан бир ошнам келтириб берган, баҳосини билмасам ҳам лекин қиммат, деб эшитдим. Бу ёққа киринг, бу ёққа, гиламнинг устидан, хо-хо-хо, гиламни босишға хайф кўрдингизми? Тўрга, тўрга, ишкофнинг тегига.

— Янги ҳовли муборак бўлсин!

30 — Қутлуқ бўлсин!

Кўлингизни фотиҳаға кўтарганингизда, кўзингиз девордаги шу байтка тушар:

*Замонимиз замон бўлсин,
Манманлари омон бўлсин.*

ҲОВАДОРҒА ДЕСАНГ ШАР-ШАР, МАОРИФГА ДЕСАНГ ЗАМБАР

Туяни ҳамомға тушириш мушкил бўлгондек, қишлоқ халқини маорифға ўргатиш ҳам жуда мушкилдир.

Маориф учун бир мири ёрдам қилинг, десангиз, худди замбардек қийшайиб қуруқ кармонни кўрсатдир.

Тўй, базм томошаға, десангиз, пул демаганингиз ариқдағи сувдек оқин!

Яқинда Тошканти уязини Тўйтепа қишлоғида мулло Яъқуб муфти домло ўғул тўй қилади.

Тўй бошланғон кечаси домуллонинг меҳмонхоналарида бўлғон «тўй олди» базмида атиги бир баччага 250 сўм ҳаводор тушкан. Чирмандачига 50 сўм қистирилган.

Шу тўй кунларида Тошканти уязидан Тошканти келиб ўқийдирғон талабалар ўз фойдалари учун қанча овора бўлиб, Тўйтепа қишлоғида тиётру қўйғон эдилар, кўнгил учун бирорта одам билет олиб тиётрувга кирмади. Талабалар қайтаға чиқимдор бўлиб, зарар қилиб қолдилар. 10

Бу нодон халқни нима қилса бўлади? 20 тийин, 30 тийин пулга билет олиб ибратлик тиётруга киришга жир-жир қилиб, фойдасиз ахлоқ бузодурғон базмга бир кечада 300 сўм пулни кулдак совурадирлар.

Бир жойда базм бор экан ё ичкилик бўлар экан десангиз, ўлган-тирилганига қарамай югуришади, мактаб очинг ё мактабга бироз ёрдам қилинг, десангиз, ўлгурлар мўм тишлайди, халос!.. 20

ВИЖДОН СОТАМАН

(Билдириш йўсиғида)

Ой деса оғзи бор, кун деса кўзи бор; чоғламағон, табиати нозук, ўзи мулойим, бир қамчи йўрғаси бор; 3—4 кишилик зардаси бор; нетаман нусха, хон тахлит келишган бир виждонни бор.

Ақлимни таниғондан бери ман билан йўлдош ҳам бир хусусда менга сирдошдир. Шу кунгача биргалашиб, ҳамдамлашиб, ҳаёт кечириб келдик. Йўтала турғон, ҳатто эснай турғон бўлсам ҳам виждонимнинг кенгаши, хоҳиши билан йўталдим, эснадим. 10

Натижада етишган жойимиз шу бўлдики, ҳаётимда лаззат қолмади, турмушимда ҳаловат қолмади. Дунёнинг ҳар бир ширин неъматларидан, гўзал роҳатларидан маҳрум бўлдим. Бир дақиқа эмас, бир нафас кўнглимни хуш қилай, десам, лўп этиб, виждоним олдимда кўндаланг бўла турғон бўлди. Дунёнинг кайфи-сафосига қайрилиб қиё боқдирғони қўймай турғон бўлди. Уйлаб қарасам, дунёға келиб, келмаганлар қаторида ўлиб кета турғонға ўхшадим. Виждон деган нарса шундай ҳам кўнглимга тегдики, зиғир мойи ҳам унчалик кўнг- 20

лимга урғони йўқ эди. Биров виждон деса, ақлим озиб, ҳушим кета турғон бўлиб қолди.

Шунинг учун кўб мулоҳазалар орқасида ортиқ виждонимни сотишга қарор қилдим. Олишни истаган кишилар бўлса, ўз харидига қайтғон икки шарти билан сотаман.

ТОШКАНД ФИРҚА КАНФЕРЕНСИЯСИНИ ТОМДАН КЎРДИМ

(хотира)

Овсарлигим асар қилиб бирорта мандатнинг иложини қила олмадим. Часавойларга ялиниб-ёлборган эдим: «Канференсиянинг эшиги жиннилар учун очиқ эмас!» жавобини бердилар. Овсарлигим учун, ахир, саккиз йиллик истажим бор, десам ҳам қулоқ солғувчи бўлмади. Шундан кейин аччиғим билан мадрасанинг томига чиқдим.

10 Канференсияда катта одамлар кўб экан. Ўзимнинг бирга ёнғоқ ўйнаган ўртоқларимдан: Акмал фирром (ўйинда жой етмас эди), Тош тегирмончининг ўғли (ўзининг оти эсимдан чиқибдир, дадаси раҳматлик менга татти нордон¹ берар эди), Алимбой акамнинг ўғли Комил читир (ўзи қўқил ошиқ²ни яхши кўрар эди), Бурнош абзий, Исмат новвой (ноннинг зуваласини кичик узиб, ўзини қиммат сотар эди), Турғун бўзчи ва бошқалар ҳам кўринди. Бу тентаклар мандатни қаёғдан олди, деб оғзим очилиб қолибдир.

20 Мен томга чиқғанда, ҳамма одамлар қулоқларини шолволлатиб, музика эшитар эканлар, юқорида ўлтурган каттакон одамнинг олдида кумушка ўхшаган ўрис қўнғуроқни кўрдим. Комил читирнинг жони ичига снфмай, човирткадек сакрай берган эди — ҳалиги кумушка ўхшаган қўнғуроқ чингил-чингир қилиб, Тошмат тегирмончининг ўғли «тартиб!» деб бўкирди. Ҳамма бўйинини ичига олиб, жимгина мўлтиллашиб қолди.

30 Бир вақт қарасам, қизил устолнинг ёнида ҳалиги Акмал фирром... Дунёйи оламини чавак бости. Мен чуғурчиқ келдим, деб кўкка қарадим... Қудратингдан кетай, худо! Бу анови ўзим кўрган Акмал мишиқи эмас, худди грамафўнчи булбул бўлиб сайрайди! Гапи-

¹ Татти нордон — манпаси.

² Қўқил ошиқ — кичкина ошпақ.

нинг мазмунини олиб кўрсам... ахир ўз умрингизда қаймоқ еганингиз борми? Бўлса, мен ҳам томда ўлтуриб баррадек нон билан қаймоқ едим. Боласи тушқир, ишчи-деҳқоннинг егилиги нима билан бўладирган бўлса, ҳаммасини ҳам бирма-бир ипка чизди, дунёда сира гап қолмади.

Кенг ерларда яйраб ётқан тўнғиз тароқларни шу яқин фурсатларда ва саъид соатларда бадбахтнинг чўлига томон гала-гала ҳайдашларини айтди, фирқа гулзориға янглиш кириб қолган яғир эшакларнинг қулоғи кесилиб, тегирмончиға топширилганларини ҳам сўзлади. Кейинги «сурги»дан сўнг фирқанинг ичи тузалиб шифоёб бўлганини ҳам гапурди. Шу ҳикматлик гаплар ичида: «Яна бир вазифамиз ўзимизда етишкан хом молларни ўз жойимизда ишлатмак учун корхоналар очиш!» деб юбормасинми? Хаҳ, дедим, тилингни чиқар, Акмалжон, дедим. Кўктеракка солинмоқчи бўлган чит фабрикони энди битар экан, дедим. Йилига йигирма тўрт ой бекорчиликдан қўли қавариб, очлиқдан ҳамёза торқан шаҳар ишчисининг мундан сўнг егани мой экан, дедим. Йилдан-йилга ўлгали жой, экакали ер тополмай оёғи ерда, кетмони кўкда қолган деҳқонбойлар ҳам «Энди дунёға келдик», дея эканлар, дедим.

Хулласки, ўртоғим мулла Акмалжон нуқул менга пором кела турган гаплардан сўзлар эди. Мен қуёшда жилинган бақадек, отқа қоққан тақадек унинг оғзиға тикилган эдим, бора-бора вужудимда бир роҳат сезиб, секингина ёнбошладим, эшита-эшита томнинг лабига чўзилдим...

Кўзимни очсам, ҳамма қоп-қоронғи, мадраса типтинч, билдимки, бояғи роҳатда кўзим илинган ва шу орада буқунги мажлисни ёпиб, жўнаган эканлар.

ИБИ, АҲМОҚ БУЛЛИНГ-ЧИ?

(кулгулик)

Бир одам бор, эрта-ю кеч босқон билан курашадир. Бурнининг катағи ва қулоғининг жимжимаси ҳамишалikka қора куядан сурма қўйган, яъни касби темирчилик. Илгарилар шу темирчи билан жуда қалин оғайни бўлсак ҳам бу кунларда орамизға чўп тушқан, зеро, ул тожик, мен ўзбек. «Овози тожик»нинг таъбирича, мен тожик мактабларига ўзбек тилини зўраки ва мажбурий равишда киргизгувчи золимларнинг ўғли; ул бўлса, зўрланган, жабрланган, мазлум тожикларнинг боласи.

«Овози тожик»нинг тилагича, адоватимиз мана шу йўсин табиий равишда ҳўкизнинг шохидек ўсиб чиққандир.

Кечирасиз, ўқуғувчи. Бандангиздан шу ўринда тариқдеккина ёлгончилик кечки, зеро, мадрасада сиған муболағани кўб ўқуғанман. Ҳалиги темирчи тожикнинг менга адовати йўқ, аммо сизга таърифини қилғанам хўкизнинг шохи фақат мендагина ўскан эди. Шунинг учун фақат менгина темирчини кўрганда, қовоғимнинг

10 тўқимини солиб, тумшуғумни бир ярим қарич осилтириб ўтар ва саломига жавоб бермас эдим.

Тунови кун «ишсиз кишига эрмак», деб йўл устида латта чайнаб ўлтурған эдим, орқамдан бирав келиб туртади... Қарасам, ўша темирчи тожик:

— Ассалом алайким!

Зардам қайнаб, алиқ ўринга оғзимга шу гап келибдир:

— Нима қилардинг?

20 Тожик бу муомаламга ҳайрон қолди:

— Иби, жинни бўллинг-чи!

— Ҳа, жинни бўлдим.

— Иби, жинники бўлибсан,— деди тожик,— нега бизга айтмадинг?

— Домлангга ҳожатим йўқ!— дедим.

— Иби, иби!— деди темирчи.— Ахи биз мулло Қурбиники боқиб тўхтабмиз. Палаънатингни нимага фойдаси тегаркин? Акунки, сан жинни бўллинг беҳуда вақтда, Самарқанд қочиб кетди-чи? Оташ аробасига пақаринг бўлмаса, ба худо, ман берай.

30 Кўрдимки, тожикнинг сўзи юракдан этмаса ёнчиғини ҳам ковлайдир:

— Тўғрисини айтайми, оғайни!— дедим.— Ҳар қанча меҳрибончилиғинг бўлса, тожикка қил, мен бўлсам, домлаҳўжани ўзбекдан кутай.

— Иби, иби. Замон охир бўлли-чи?

— Замон охир бўлмаса ҳам,— дедим мен,— кечаги «Овози тожик»да сенинг одамларингдан биттаси худда қиёмат қилиб юборди.

— Иби, сен ҳам аҳмақ бўллинг-чи?

40 — Аҳмоқ бўлмасам ҳам биздаги «Қўшнинг кўр бўлса, кўзингни қис!» мақолнга бўйинсундим.

Тожик мендан жуда ранжиган эди. Тепинди, гижинди, сўкинди, нос отти ва оғзида носи билан сўради:

— Шу гапга аниқ ҳафа бўллинг?

— Ҳафа бўлмайдурған гапми?

— Ҳай, хафа бўлибсан,— деди тожик.— Мекалай

тошшоннинг вақтига, мусулмонободнинг вақтига, ана Борингки, беш юз йилга сиз ўзбакларнинг домуллолари мактабларига, бо ана шу мадрасаларига тожик тилига дарс айта эканлар. Бу ана шу ерга қандай чикин сиёсат бор экан? Анаки шу инқилоб бўлди, мактаблар очилди, ўзбак тилига китоблар ёзилди, анаки шу бизнинг тожик болаларга янги китоб йўқ бўлди. Анаки, бу ерга мажбурият бор эди, зўраки йўқ эди. Шуники фаҳмига бормайсан, сан кўб аҳмақчи одамсан.

— Аҳмақчи мен эмас, оғзингга қараб гапир,— дедим. 10

— Ҳай, аҳмақчиларнинг сўзига бовар қилиб, ўртоқингдан юз ўғирди қиласан?

— Нима бўлса ҳам кишига оғир-да, Мамашариф!— дедим.

Ўртоғимнинг оти Мамашариф эди.

— Сан тангла, шундай чикин дарди харина газитчиларнинг лофини?— деди Мамашариф.— Ахи сан занбалчи, ман темирчи, бо яна бизга киначи даркор? Агарда даркор бошад, лофни газитчилар урсин, адоват донасини аҳмақчилар сочсин! Бизга-чи? Ахи биз беш юз йилки... жур бизнинг тўконга, манки, сан аблаҳқа бир наботчой қилиб берай, сан ичиб, «ху» айткин... 20

Бир-биримизга бўлган ҳурматимиз эски ҳолига қайтди. Баробар юришиб, кўк чойга кетдик. Қинани, Мамашариф айткандек, мен ҳам аҳмақчиларнинг ўзига ҳа-вола қилдим.

ЭЧКИНИНГ ОТИ АБДИКАРИМ

Кўйнинг косасини оқартириш эбида, аммо эчкининг оти Абдикарим.

Айни чўллаған кезде бир бечора сув келтирди. Худда ичиб турган пайтда битта наҳс кўвачани сиңдирди. Оғзи қийшиқ бўлса ҳам бойвачча гапирсин. Янги чиққон жимжималик ҳақиқатка қарағанда, яна ўша жанасники маъқул!

Домларарча айтсак: фалак кажрафтор, ҳақиқат сўқир ва махтовлиқ сигирлари қисир эмиш. Зеро, шу хумса фалакни уч кунгина ўзинг синаған йўрғасида кўрганинг борми? Ахтаҳонангга қантарған аргумоқиннинг тезагидан бошқа нимасига эга бўлдинг? Ҳақиқат сўқир бўлмаса, нега унга битта харидор чиқмабдир? Ана шу тўғриларда ҳам бир ўйлаб боқ, хонавайрон! 10

Тузик, сен яхши ният билан тариқ экасан ва устига сувлар сепасан. Натижа? Уйи куйсин натижанинг, бола-

си ўлсин бурнига ел тушкан ҳақиқатнинг. Кўнгил ай-найди.

Бу элнинг неси кўб? Чўталчиси ёки буталчиси. Ай-тиш уят, аммо айтмасанг номус. Қўлдан бир иш кели-ши гумон, бироқ иштаҳа карнай! Дармон йўқ ва лекин юракнинг қора бурчакини обод қилган бир армон бор!

Нима қилсин бечора?

— Туф!

Ичиб турган ошингга бир муфси томондан шу меҳ-
10 рибончилик. Товоқ-қошиққа ит тегди. Ош ихтиёрингдан кетти.

Тошпўлад ака: «Сўзимнинг тариқча гидирини топ-санг, худойға сол!» деб онд ичадир. Шунга ўхшаш, сў-зимдан зиғирча гидир топсанг, мени ҳам ўша товоқ-қо-шиққа тиккувчининг ёнига боғла.

Анови саккиз йиллик гапларни вазиёи вазъ қилган-да, албатта, манови кўриб турганинг писмиқларни йў-қотишқа буюрган. Бироқ биз, айниқса биз, ҳамон шу чандирлардан қутила олмаймиз. Бу иғво тўраларидан
20 билмадимки, қачон супургини тозалармиз.

Баҳарҳол узун сўзнинг қисқаси, муҳим идоралари-миздан биттаси идорачилар айтканча ўзгариб, эшаклар-яйловға чиқди ва идорасизлардан биттаси чиппакка кетди.

Мақсад онглашилмаган бўлса, сўзимизнинг шираси кейинги аравада. Худо илғомчингиз.

Бираҳмотика ва фазлика ва карамика ё арҳамар роҳимин.

ҲАР КИМДАН АНОВ-МАНОВ

УШЛИК ҚАЛПОҚБОШ ЕЗУВЧИДАН:

— Кўчаларинг чақир-чуқур, қурбақалар бақир-бу-қир, кафшларинг шап-шапига патакларинг чапак ча-лур; капаратга югура кўр-ов, хотинга ула оласан; қи-зингга бўлса ироқи собун, ўғулчангга ошиқ оласан; ўчир туриб зерикмағил, кутиб-кутиб савоб оласан. Сен-га савоб керакмас-а, бошингга бир шапка керак, қў-лингга бир папка керак; ичкари қараб ўта берасан,
10 Сўна биби, Шаша ниса жамолини кўра берасан—ўла берасан. Азабон бўлис чойхонаси: Аширмат аканг ўғлини кўр, чойхонаға чўккалаткан таннозгина Қумрини кўр, тунда келиб базмини кўр, ёшларини азмини кўр.

Пошшаҳўжа ўғли яна волижроқўм аканг била: хот-тин-қизнинг вакиласи, камсомоннинг жажжигинаси, ке-

чалари дутор-сетор, димоғларинг мушки ифор. Мен ёзаман қақир-қуқир, боса берасиз апир-шупир.

АВЛИЯТАЛИК ЧУКИЧДАН:

— Мулла Кумуш домла тўрам «Оёққа масҳ тортма, ҳаром»,— деган эди. Авлиятанг муллаларин жаҳли чиқиб: «Фатвонг сенинг эрур шалоқ, ўзинг кофир хотин талоқ, аслинг сенинг чалма қозоқ. Мунозара-муқолама, мубоҳаса-муҳодала, ажаб ширин муомала, китоб очиб, китоб ёпиб, бир-бирини итдек қоғиб; натижада икки томон бўлиб олиб қоп-қора қон»,— ҳарсиллашиб-гурсиллашиб мурожаат қилди қозоқ. 10

ТОШКАНД УРДА САМОВОРИДАН БИР ДЕВОНА ЕЗАДИР:

— Ўзбек қизи очилибдир, ерга бодом сочилибдир; очилса, ҳай, очилибдир, бир хиллари шошилибдир. Чойхонада саккиз йигит, ўртасида битта чигит, қақир-қуқир этар чилим, катта-кичик унга елим. Бу на бало, бу на қазо? Мақсад шуми очилишдан? Ёҳу, дедим шошилишдан.

Кўтаргувчи: ДУМБУЛ.

ШИРВОН ХОЛА НИМА ДЕЙДИ?

— Йилдан-йилга замонани ер ютвотти, айланай эгачи. Эркак-ку—эркак, ёш-яланг хотунларниям худо тенгтепасидан уриб, товонидан чиқарвотти, мен сизга қоқиндиқ.

Ўткан жума Норпоччавонининг кичкина ошҳарамиси ўзига ўхшаш шиллингпачаларга зиёфат қилиб берган экан, жоним ўргилсин сиздан. Норпоччавони ошсувга қарашиб берсин Шарвон, деб боладан айттирипти. Йўқ, дейишка қиёлмай чиқсам, бир уй фисқи-фасод, айланай эгачи. Гап шўтта қолсин-ку: чиққанамга минг пушмонларни едим, тўвва. Бу авлоднинг бир зуваласи ҳаромдан, Ҳамфабуви. Норпоччани ўзи қуриб кеткурниям шайтон али¹ қоплаган. Ёшинг ўлгур олтимишка борипти: эндигина намозингни ўқиб, ниёзингни атаб, ошҳарамиларингни тийиб олсанг, нима қипти? Қачон кўрсанг, оғзида чақич: чап-чап; илоё, лавинг бичилмай ўлсин... Кези келганда тагин шу ошҳарамисини. 10

¹ Алайҳи лаъна.

махтайди: «Кичкинама махтапка муғаллим, ўзи янги Кифрга қўшилғон!» Ҳу, янги кифрга қўшилмай, қоро турпоққа қўшилсин, ўғлинг!

Сизга ёлғон, худоға чин, жоним ўргилсин Бухамфа, теразадан мўраласам: бир уй хотин, эркак аралаш! Жоним ҳиқ этти-ю халқумимга келди-турди. Илоё, дедим, ҳаммангни азиз авлиёлар тенг-теппангдан урсинла; сан шарийатни хор тутсанг, санларни худо хор қилсин, — дедим.

10 Бир вақт ош-сувдан қутилиб Норпоччахониминан бир пияла заҳарни ичиб ўлтурсам, эшикдан нортуюдек бўртиб иккита яллачи ўлгур келвотти. Бошиланг, оғзи ўлгурда папириска. Ҳар бало бўлсаям мусулмон фарзанди-ку, туриб кўришай, дедим. Урнимдан туриб кўришишка кўтарган кўлим кўтарилганча қолаверди. Мочаларинг мен ўлгурминан кўришишка йирганди. Жувормакнинг биттаси: «Биз кўришишни барҳам берганимиз, хола!»— дейди. Шу вақтда ер ёрилмадики, ерга кирсам... Оғзи ўлгурдан алламбало гуркийди. Тўвва, 20 денг, айланай, Бухамфа.

Худу² ўлим берсин очилғон махтапминан янги кифрига. Мусулмон фарзандини сон-санақдан чиқариб қўёр экан, тўвва».

ЙИҒИНДИ ГАПЛАР

Уқуғувчилар билан дардлашмаганимга қарийб бир ярим ой бўлди.

— «Қайси бурчакда ухлаб қолдинг?»— деб сўрама, жиян. Бу ўлкада нима кўб экан, ухлайдирган бурчак ва унда ўмпайиб, тўмпайиб ухлағувчи менга ўхшаш оvsарлар! Мен сенга айтсам, ўзбекнинг ишчиси, деҳқони, маорифи, маданияти, иқтисоди, шалтайи, балтайи, хуллас, барчаси ҳам ухлайди. Аммо ўчоқбошини ҳоли топқан олақаргалар бўлса, хўбам билган номаъқулчилигини қилаяпти! Қилаверсин, эгасига товоқ, қошиқ керак бўлса, ахир бир кун қатрон-патрон қилиб олар-ов, оғайни! Ишқилиб ўлмасдан баҳорга чиқиб олсак бўпти... «Упса нетар, ювса кетар», деган экан ота-бобо.

10 Мен шу дунёдағи одамзоднинг куйди-пиштисини темиртакда қийнаб ўлдурсам, дейман:

— Ерлилашдириш!! Ўзбеклашдириш!! Фалончининг виждонига куйдирги чиқганми?! Улиб бўлдик-ку!! (Тўнғиз кўлсанг, йўқ, дедимми?) Ярам янгиланди! Кўрчип-

² *Худу* — худо.

қонимни кимнинг олдида ёрай?! (Бувингни олдида ёр!)
Маҳалламдан мунчаси ишсиз, фалончаси оч!! (Оч бўл-
са кафанини ҳозирла!)

Кўчага чиқсанг, кўринган кишидан эшитадирган сў-
зинг шу: қулоғингга пахта тикмасанг, бошқа иложинг
йўқ.

— Вой, ўша куйди-пиштини йиғиб териб эгам ча-
қирсин!

Ҳали-ку, бу оғзаки гишғиша. Аммо кечаги кун га-
зитда Охунбобоевдек битта саркорингдан ҳам феълим 10
айнай ёзди. Ҳаммадан ҳам буники қизиқ. Маданглик
маориф ходимчилари қурултойида маъруза ўқиб, нима
дейди, денг:

«— Жумҳуриятимизда ҳар 200 мурасса чақирим ер-
та ёхуд ҳар 4909 одамга битта мактаб бор. Ёки ўқиш
ёшида бўлган болаларнинг ҳар (эмас, хўтук) 979 таси-
га бир мактаб тўғри келадир!»

Ана бу мияси ачимаганнинг гапига қаранг энди!
Худоға шукур, қорнинг тўқ, қайғунг йўқ. Бас, типчки-
на (фаройизхонлик қилмасдан) оқсоқоллигингни қило- 20
версанг бўлмайдим, уста Йўлдош!

Тузик, чақирим-пақирмингга маним ҳам қаршили-
гим йўқ. Раҳматлик бобой: «Саккиз чақирим бир тош
бўлади, бир тошни, яхши отинг бўлса, бир соатда бо-
сасан», деб айтар эди. Икки юз чақирмининг... ҳисоб-
нинг калласи минан 24 тош бўлса, ҳалигидек отинг са-
ман бўлмаса, бир қўниб, эртасига туш чоғида аранг
етиб борасан. Уловинг эшак бўлса-ку, ниятни сафарга
қилиб, рўзангни баҳузур еявер!

Гап қаерда эди, ҳали... ҳа, айткандек, ҳар беш минг 30
одамга битта мактаб ёхуд 979 тагина уйида энасини
зериктирган гўдакка биттагина эрмак тўғрисида эди.

Шу замондаги баъзи одамларга ажаб ҳайрон қола-
ман. Бир минг болаға битта мактаб бўлса нима-ю, ўн
мингига битта тўғри келса, сен билан менга нима ҳас-
рат! Башарти, муддао мирзабошиларни кўпайтириб,
идораларни ерлилашдириш бўлса, азбаройи Ленин ва
Маркс узаткан оёгингни йиғма. Кўчага чиқсанг, ҳар
қадамда битта мирзабоши, ҳасратидан чанг бурқийди:
иш йўқ, куч йўқ, ўн тўққузта ерлилашкан идорадан 40
ҳафта ўтмай, чиртинг-пиртинг қоғозини олибдир. Рос-
тини айтсам, «Қул ўлмас, ризқи камаймас» мақолни
унча-мунча одам тўқиб ташламоған. Дарҳақиқат, ҳар
беш мингига битта мактаб бўлса ҳам, бечоралар йиғ-
лаб, сиқтаб яғирига кул сепаиб, бир кунини кўрапти.
Бунинг устига, кун сайин таппа-таппа келиб турған бе-
187

шик-белик, упа-элик ва қадр ҳурматлик меҳмонларга ҳам сиррини бергани маълум эмас. Энди бир мингига битта мактаб тушкан ҳар беш мингнинг хўтуқлари ҳам бир кунини кўриб кетар, деб ўйлаймиз. Битта-яримта-нинг ўчоғига косов бўлар ёки от боқарми, ахлат қо-қарми, ишқилиб бир бало бўлар-ку! Бас, менга қолса, мундоғ майда гапларнинг қайғусини чекиш ҳеч арзи-майди.

Энсамни қотирган гапларнинг яна биттаси анови
10 кун бўлиб кечкан маданглик маориф ходимчиларининг қурултойидир. Тўғриси айтканда, зиёнлиларни фой-далиқ қилиш масаласидир. Лекин ашаддий қаҳқаҳам-га мужиб бўлган гап ҳам шуниси.

Уртоқ Акмалча Чўлпонбойнинг:

*Зиёлимассен зиёнли ҳезлардан,
Упа, элик олудаси қизлардан,
Охунд бобо ўғли каби эр керак,
Боёнлардан олинғуси ер керак!—*

20 деган шеъри билан зиёнлиларнинг афтига туфургани ҳолда яна нима учундир имони сусайиб, «ҳезлар тав-ба-тазарру қилса, фирқанинг қучоғи уларга очиқ!» деб қўядир. Дарҳақиқат, ҳезлардан биттаси тавба қилиб, истиғфор айтса, Акмал чиндан бу тавбага ишонадими, йўқми, ҳозирча унинг ичига кириб чиққан махлуқ йўқ. Бироқ бунга ишонар экан, Акмалинга айтадирган ик-ки оғиз гапим бор:

Сенга мисол бериш учун Шайх Саъдийнинг ҳикма-тига ва ё Калиланинг Димнасига мурожаат қилиб ўл-турмайман. Мисолни худда нақ мутакаллимдан эшит:
30 Мен ҳар куни худога тўққуз маротаба осий бўлиб, ўн саккиз мартаба тавба ва истиғфор айтаман. Исёним бепоён бўлганидек истиғфорим ҳадсиз ва лекин исён-сиз қолган соатимга жуда оз учрарман! Бас, онглағил-ким, эй Акмал! Тавбага бўйин буккан банда бандалар-нинг энг ярамасидир; қуллик бунёд қилган расво рас-воларнинг яна ашаддий расвосидир. Ўз бутўнлигини сақлай олмаган бошқага эн бўла оладир, деган гапни ҳеч бир китобда учротолмадим. Айтмакчиманки, тав-баси бошини есин, сен бўлсанг ишингдан қолма, отинг-ни «чух», де! Ҳақиқат олдида бўйин эгиш тавбадир, ўз-гаси ғовғодир!

Шу оралардаги муҳим ҳангамаларнинг яна биттаси «Миллий қўшиннинг фирқа канференсияси», деб арз қилсам, эҳтимолки, ҳеч кимнинг кўнглига оғир келмас.

Нафсиламир, қилай деса иши, ётай деса оғриғи йўқ йигитларимизни башарти мувофиқ кўрилса ва газармалариягиз бўш бўлиб, кўнгилларига гап келмаса, қўлларига милтиқ топилмағанда ҳам битта-битта кетмон даста бериб, қўруқчиликка қабул қилиш чакки бўлмас, деб хаёл қилурмиз. Яна раъйи ўзлариникидир.

«Ер ислоҳоти муносабати билан Ўзбекистонда бошқа ислоҳотлар ҳам ясалар эмиш», деб эшитдим. Дарҳақиқат, мамлакатда ислоҳотга муҳтож масалалар кўбдир. Масалан, катталарга ақл ва басират ислоҳоти, 10 муҳаррирларга тил ва маъно, шоирларга илҳом ва услуб (маъно бўлмаса ҳам майли), ёшларга ахлоқ ва кийим, хотинларга жабру зулм, домлаларга дин ва салла, «Муштум» ёзишгувчиларига фақат шахсларнинг ёқасига ёпиша беришлик ва бошқа мавзулар тўғрисида ўйлаб ҳам қарамаслик ва ҳоказо ислоҳотларга ниҳоят даражада эҳтиёж кўбдир.

АНОВ-МАНОВ

(мошхўрданома)

Қимга?

— Баъзи ерга бўлиб мудир жиннилар, жинни эмас, йўрғак ичра ниннилар; мундан ўзга офат бизга йўқ эмиш, шунинг билан ёв қурсоғи тўқ эмиш,— дема:

— Иш бошида бўлсанг агар бир гўдак, ағёр учун бўлса ўшал худ курак, ўрисчаси настоящиймиш дурак, сенга нима керак, менга нима керак, чалиб нима қилдинг боғда тартарак? 10

Чунки:

— Сўзида бўлмаса зарра тузи, нима қилганин билмаса ўзи, ҳам пойма-пой бўлса айткан сўзи, айб этма, балки кўрдир кўзи!

Фақат сан:

— Таъзим учун қўл боғла, айтиб сано тил ёгла, ёғлиқ насибанг чоғла! Умпайтир, тўмпайтир, чўнқайтир — сен бирла бўлмас ҳеч иши!

Ва лекин:

— Гар бўлсанг сем тўғри сўз, суймас эсанг ўғри 20 сўз, ул бедаво қийқанғланиб, нафсониятка боғланур; сен шунда асло «уф» дема, афтини чоғлаб «туф» дема! Зеро, туфукка арзимас!

Бу кимга?

— Ҳой, ошнам, тарилка тут, аҳду паймонларинг унуг, тилинг тегида сақла тил, ҳузур, ҳаловатингни

бил, четдан туриб ҳолимга кул, ҳар ҳолда мойлик луқ-
ма ил; қуйруқ бурашга устасан, давлат учун шоиста-
сан, мағзи бузулган пистасан, қил билганингни — айби
йўқ, ким муҳтарамдир?

— Қорни тўқ!

Бироқ:

— Олис кетолмае отса ўқ!

— Қайтмайди йўлдан, урма дўқ, ҳар ерда қилгай
кўзни лўқ! Лекин сен одам бўласан, ахир бир кун, ўй-
10 ла, нима бўласан?

— Албатта, ўртоғим!

Буниси-чи?

— Бир бедаводир хўжамиз, хумса чиқибдир жўжа-
миз, билмас ишидан дарс берар, ёвфон пишибдир гў-
жамиз; энсанг қотар, кўнглинг кетар, куз ҳам кетиб,
қиш ҳам ўтар, бир кун келиб кўклам етар, райҳон униб,
ажриқ битар!

Буниси ўзимга:

— Қўй ҳасратинг, мақсад нима, беҳуда сўзларни
20 дема! Шуҳратталаб, иззатталаб бўлсанг агар ушбуни
қил; ақлингга кел; ҳой, десалар, икки букил, мисли та-
риқ ерга тўкил, иззатни кўр, ҳурматни кўр, шуҳратни
кўр, давлатни кўр!

Иўқса:

— Келса қилич, бўйинингни тут, ичғил заҳар, зақ-
қумни ют, қирқлик билан қайғинг унут.

ҚАЗОЙИ ОСМОНИЙЛАР

(кичкина филетўн)

Шу кеча-кундузда бир қанча қазойи осмонийлар
ёғилуб кетди. Жумладан:

«Инқилоб» журнаliga материал топа олмагани учун
ўртоқ Назир Тўрақулов истироҳат баҳонаси билан Хи-
тойга қочиб кетмакчи бўлиб турадир.

— «Инқилоб» журнаlining кўмакчи муҳаррири бўл-
ган зот боборакот Булат Солиев бир неча вақтдан бери
10 Бухорода эътикофда эди. Энди Тошканд қишлоқлари-
дағи азизлар қабрини тушаб чиқмоқга азмланиб, йўлга
чиққан. Тунашдан сўнг Булат афандининг аҳли каро-
матдан бўлиши кутиладир.

«Инқилоб» журналимиз масъул мудирни Ҳоди Фай-
зий афанди адресини «Инқилоб»га тиқишдирди-да, ўзи
аллақайси гўрга қочди:

— Йилдағи каби бу йил ҳам тош қизиғи бўлуви би-
лан Шапоқ маҳзумнинг жунуни кўзгаб, кишанга туша-
190

ёзди. Ривоятларга қараганда, «Қизил байроқ» газетаси кундалик қилинмаса, кишанни ҳам узмоқчи эмнш...

— Ички Русияда ун ўғрилари кўпайгани учун Пиён бозорнинг унфуруш жуҳудлари Тошканд фуқароларининг қонлари баробарига инсофларини сота бошладилар.

— Татар адибларидан бўлган Абдураҳмон Саъдий билан Неймат Ҳаким ибдошлар елимлик тил талаша бошладилар.

— Машҳур ёзғувчи Кабир Бакир афанди Бухоро билан Тошканд орасида испикулатсия бутхонасига чўқиниб турадир. Кейинги кунларда «чин ҳақиқат ёзувда эмас, бозорда экан»лигини ҳам улуғ бир митингда лексия тариқасида сўзлаган.

— Композитор Ғулом Зафарий қиш бўйи эрмак қилиб чиққан «Чин — темир ботур» операсини илмий ҳайъатга яхши баҳо билан сотиб, эълони ифлос қилди. Энди бундай опералар ёзиб, тириклик қилмоқ мумкин эканлигига имон келтириб, халқ чўпчакларини сўраб, хотин-қизларни безор-қила бошлади.

20

5 МАЙ МУНОСАБАТИ БИЛАН «МУШТУМ»НИНГ УРТОҚЛИК ҲАЗИЛИ

Матбуот суҳандошларининг «Муштум» ойнасида намоён бўлишлари:

Баҳолари тийин қилинди:

Акмал	Усмонхон
Охунбобоеф	Ғозн Юнус
Мўнн Хўжаеф	Маъруф Расулий
Комилжон	Муҳсин
Рамиз	Нажиб
Зиё Саид	

10

— Мен ўзимнинг уста ёзувчилигим билан қадр-қиймат орттириб, зоҳирда шўро матбуотида хизмат қилмоқда бўлсам ҳам, аслида тескарни зиёлилар томонидан фаол бир вакил бўлиб, ҳар вақт пайт пойлаб юрар эдим; бир кун вақтни ганимат топиб, ўзимнинг уста тилим билан силлиққина қилиб ҳукумат бошлиқларини сўккан бир мақоламни босилишига муҳаррир томонидан руҳсат бўлмаса-да «Муштум»нинг бир сониди босириб чиқордим; ҳам муҳаррир муовинининг «босилмо-сун», деб ёзгонини биллинмаслик қилиб ўчирдим. Лекин, бу отғон тошим айланиб келиб, ўз бошимга тушиб, ҳозир кўзим олазарақ бўлиб, жон ҳовучлаб турмоқдаман.

20

191

КАЛВАК МАҲЗУМНИНГ ХОТИРА ДАФТАРИДАН

Эй, боши бўш донолар, эй, қовоқ кийган диндошлар, вой, мусулмони комиллар!

Замона охир бўлди: кўб беҳуда ишлар чиқди. Шарорат пешаларининг ишлари авж олиб, бизнингдек фақирлар хор бўлди. Кийимлар қисқариб, сочлар узайди; эркаклар хотун, хотунлар эркак қиёфасига кирдилар. Барчадан ақл кетди, ҳамма гумроҳ; борар йўлидан, қилар ишидан адашди; уломоға ҳурмат, ёшларга шафқат, ўғлонларға муҳаббат йўқ! Бас, буларнинг барчаси охир замон аломати бўлмай, нима бўлсун?

Тунов кун икки чораклик салла бошимда, юз битталик тасбиҳ қўлимда, малла чопон эғнимда кўчаба-кўча, гузарба-гузар кезиб, охир замон ишларини бирмабир томошо қилур эрдим. Мишиқ-тупуги оқган болагиналар ярим белдан лой кечиб, ит урушдириш билан машғуллар; кўриб, зиёда завқим келди: «Эй, гўдаклар,— дедим,— биз ҳам бир вақтларда шундай эдик, энди ўтиб кетди ўша замонлар»,— дедим. Ёшлиқ — бир подшолик: ўйнагани қоладир шу гўдакларнинг!

Шу йўсинда болалиқ кунларимни эслаб борур эрдим, орада нима бўлди-ю, олдимдан лўп этиб мийтиқ кўтарган бир ўрус чиқиб қолди; кофирнинг зеҳни койимасун, деб йўл бериб, четроққа туруб эрдим, ҳалиги бадбахтнинг оғзидан «ассалому алайкум» чиқиб қолмасунми?.. Бошда «мазақ қилди-ёв бу кофир!»— деб ўйладим-да, менга қараб келаёткани учун «кофирнинг саломига жавоб жойизми, йўқми?» деган шубҳада қолдим. Қарасам, менга қўлнини узатаётибдир. Ноилож қўлимни бериб, башарасига қарадим. Тавба-тавба, ўзимизнинг қуйи маҳаллалик Абжал сариқ.

— Ҳа, Абжал, чўқиндингми, шапкани қанчага олдинг?— дедим.

Теги мусулмон боласи эмасми, бир оз қизарди.

— Йўқ, тақсир... Милисияларга яқинда шунақа кийим беришди,— деди.

— Ахир бутхонада бергандир, берса ҳам!— дедим.

Кулди. Демак, худда сирнинг устидан чиққанман. Мендан ўн адимча узоқлашиб кеткан эди, кўнглимга бир гап келиб, уни тўхтатдим:

— Азтойдил бўлдингми ёки шунчаки замонасозлиқми?— дедим.

— Ҳазиллашманг, тақсир!

— Уялма, Абжал, бу вақтда тириклик тошдан қат-

тиқ, бола-чақанинг ташвиши кишини қайси кўйларга солмайди?!.— дедим.

— Ҳа, тақсир!— деди.

— Яширинча бўлса ҳам намознингни ўқи, чўқинганинда ҳам ичингдан «Худо, ўзинг кечир...», деб тур, қани, бўлмаса, бир «таждиди имон» қилайлик! Лонло-ҳа илло...

Бечора теваракка аланглаб калима айтди. Ул кеткандан сўнг мусулмонларнинг ҳолига ниҳоятда афсус қилиб, йиғладим: «Оҳ»,— дедим, «бу кофир мусулмонларнинг бошига нималар солмади»,— дедим. 10

Бозорга қараб борур эрдим. Ёнимдан худда қўғирчоқнинг боласидек ўрусча кийим кийиб ясанган, қўлида чўчқанинг терисидан ясалган нарсага китоблар солган 12 ёшлар чамалиқ бир қиз бола шипиллаб ўтуб кетди. Ўз-ўзимга: «Тўхта-чи, шу мочағар билан бир сўзлашай»,— деб:

— Тўхта, қиз!— дедим.

Тўхтади.

— Қаёққа борасан?

20

— Мактабга.

— Мактабинг қаерда?

— Шу яқинда.

— Отин ойинг борми?

— Бор.

— Отин ойингнинг эри нечта?

Мазмуни отин ойиси оғзини пишиглаб қўйган шекилли, жавоб бермай, ерга қаради. Мен ҳам сўзни айлантирмай, ичимдан «етти-саккизта бордир», деб ўйладим. Қизи тушкур жажмондеккина экан. Ҳайфки, бузулган-да... 30

— Ўруснинг «Инжил»ини ўқиясанми?— деб сўраган эдим, бунга ҳам жавоб бергуси келмади. Энди ўзига яраша гапдан гапурай, деб сўрадим:

— Эмчагинг олмадек бўлуб қолибдир: ўйнашинг ҳам борми?

Қизи тушкурнинг ҳали қнтиқ пари ўлмаган экан: юзини чирт ўгуриб: «Ху, соқолинг кўксингга тўкулсун!» деб қарғадди ва йўлига югуриб кетди. Уйлаб, қизнинг аслини билдимки, онаси юқоридан тавба қилиб тушкан ҳаромзодалардандир ва отаси ҳам ...лардандир. Бўлмаса, тухумдаккина қизини шу бошидан «Инжил» ўқутуб, бузуқчиликқа қўярмиди? Ва шу боланинг топиб келган пулини баҳазур еб ўлтурармиди?.. Асли бузуқ тийнати бузуқ, тавба дейтурган замон, биродарлар! 40

Шундай анвойи турлик фитна-фасодларни кўра-кў-

ра бозорға етдим. Ұйлаб қарасам, бозорда анчагина юмушларим бор кўринади: дукчидан кампирга бир нечта дуг олишим керак; неваранинг қўлиға ўн-ўн бешта: кўзмунчоқ, бел огригим тўғрисида. Самад ҳаким билан кенгаш, ажалга омон берса, ундан кейин шаҳарни сайр ва саёҳат...

Ҳайтовур дукчи ошнамнинг ўзи бор экан. Кўришиб сўрашдиқ. Имоматдан тушканимни эшиткан экан, кўнгил кўтарган бўлиб:

- 10 — Қул ўлмас, ризқи камаймас, домла, бу маҳалла бўлмаса нариги маҳалла; еттининг оши бўлмаса йигирманики!— деди.

Кулишкан бўлдиқ.

— Ҳа, айтганингиздек, ҳали ҳам бир кунимиз ўта-ётибти, бахтимизга кампир бор экан, ипу иплиқ қилиб рўзгорни тебратиб турубдир,— дедим.

Яхши хотун билан ёмон хотуннинг тағриф-тавсифини қилишдиқ. Ошнам хотунлар тўғрисида машойихларнинг айтиб кетканларидан ўқиди:

- 20 *Яхши хотун саҳар туруб,
Чархини товлар, дўст беданам.*

*Ёмон хотун саҳар туруб,
Учоғини ковлар, дўст беданам.*

*Ёмон хотунга кумоч бериб,
Қорниға тепсанг, дўст беданам.*

*Яхши хотунга шакар бериб,
Лабидан ўпсанг, дўст беданам...*

Садағаси кетай машойихларнинг. Нимаики айтибдирлар, ҳаммаси ҳам пурҳикмат-да!

- 30 Яхши дугдан иккитасини танлаб олиб, салламга қистирдим, багдаз хўшвошлашиб атторликка кетдим.

* * *

Атторликда мулла Берди деган ошнам бор; ўзи беҳад донишманд, ақли расо, илми сифоҳигарчиликнинг, илми сиёсат ва илми ҳикматларнинг барчасидан ҳиссаманд одам. Буларнинг устига, алҳол газнит ҳам ўқийтурған бўлибдир. Каминани начанд фурсатлардан бери зиёрат қилмаған эрди, бағоят хурсанд бўлуб, дарҳол чой-нон қилди.

- 40 — Каминна охират илмига, сиз дунё илмига моҳир-
194

сиз; қани, газнитингиз ҳам бор экан, илми сифоҳигарчиликлардан нима хабар?— деб сўрадим.

Ушбу ҳафт иқлимда бўлуб турган кўб катта ҳодисалардан хабар бериб, худда кўриб келганлардек қилиб сўзлади. Фақирнинг қувваи муҳофизам озроқ; шунинг учун бу ерда фақат эсимда қолган хабарларнигина нақл қилурман.

Гирмоннинг юртида болшеби тойнфаси пайдо бўлуб, халқни кўб бесаранжом қилур экан; шунинг учун ул вилоятда бир қадоқ нон саксон минг туман бўлубдир. 10
Халифан Румнинг сарбозлари инглизларни билоди Румдан суруб, шаъни-шавкат ва фатҳи-нусрат, асъаса ва дабдаба бирлан Истомбул шаҳарига кириб, барқарор бўлубдирлар; ёпон кофирнинг бутун мамлакатини ер ютуб, подшохи аранг осмон вофуринда қутилуб қолибдир; бутун оламдаги кофир зоти ушбу кеча-кундузларда ниҳоятда бесаранжом бўлуб, аммо атроф ва жавонибдаги мусулмонлар беҳад фаровон фароғатда умргузаронлиқ қилиб, тинчкнна савдо-сотик, олди-берди қилур эканлар. 20

Ўзимизнинг юрт сўраб турган амалдорлар аҳволотидан савол қилиб эрдим, дўкон ижараси билан правой қоғозни ошириб юборганларидан дуру дароз шикоят қилди ва яна ушбу кунларда ҳамма маҳкамаларда ўзимизнинг туркона она тили билан иш қилаётганларидан хабар берди.

Ҳа, энди ўзимиздан ҳам бундохтир, десатнай, анжирнай, сакратар ва кофиралилар етушуб қолди-да, деб ўйласам ҳам, кўнглимга: «Она тилини маҳкамаларда ишлатиш жойизмикин, йўқмикин?» деган шубҳа келди. 30
Аммо бу масала тўғрисида бир ўзга вақтда китоб кўрмакчидирман. Бағдаз мулла Бердининг олдидан хўшвошлашиб, чит бозориға юзландим.

Эй, баракалла! Эрвит дейсиз-да, худда Эрвит! Юрт ғамини егувчи савдогарларимиз қайта бошдан чит бозорини баайни фабрикон қилиб юборибдирлар, фабрикон! Худо зиёда қилсун, чирманда деган бир пул чиқибдир. Ўзи ниҳоят бақувват эркан. Агар толиғ ёрлиқ қилиб, қўлда бир-икки чирмандангиз бўлса, чит бозорида «ғижданг!» Йўқса, жаннатда кўриш бор-у, ейиш 40
йўқ. Ҳи, ҳи, ҳи, тавба!

Гузарим исполковнининг ёнида тушкан эди. Шу чоқда гажирнай от қўшилган резинка арава келиб, бўсағада тўхтади. Аравадан иккита арманинамо пирсиён башара йингилар тушуб эрдилар, фақир улуғларимиздан бўлмагай, деб тавозу қилдим. Биравининг кўзи

оғриған бўлса керак, ойнак тополмай, қалпоғини бурнининг устига кийибдир. «Бу ким?»— деб сўраган эрдим, «Садирнишин», дедилар. Аммо иккинчисини биринчи кўришдаёқ таниб олдим. Агар янглишмасам, бу киши ман билан бир жанозада учрашқан ва ўзи аллақайси маҳалланинг имоми эди, яъни фақир билан ҳамкасб одам. Эшитишимга қараганда, илми ҳам фақирнинг илмига ета-қўпа бўлса керак. Бечоранинг толиғ ёрлик қилиб, имомати устига исполковнига қойимма-
10 қом ҳам бўлубдир.

Ҳар кимарсада толиғ бўлсун — ҳеч кимарса фақирдек биргина имоматдан ҳам қувланиб, кўча-куйларда бесару-сомон бўлмасун!

Исполковнининг олдидан Хадрага қараб юрмакчи бўлган эдим, «лоп» этиб, бир иш эсимга тушди-да, Маҳсидўз маҳалласига томон бурулдим.

Сабаби бурлиш шундан иборат: марҳум Мекалай оқ подшоҳнинг хазинасида чаҳорёрлардан қолган бир
20 Мусҳафи шариф бўлур эркан. Мекалай подшоҳ ушбу каломни шарифга бениҳоят ихлосманд бўлуб, бир минг беш юз сарбоз билан мазкурнинг муҳофазасига кўшуш қилур эркан. Вақтики мастровой деган халойиқи бепарҳезлар бош кўтариб, орада қўб жанги жадал юз бериб, неча одам ўлуб ва неча нафар мажруҳ ва маъюб бўлуб, бағдазон ўшал мастровой деган халойиқи бепарҳезлар қолиб бўлуб, барча тахту бахтларни қўлга олиб ва яна ул фитначилар қоридан болшеби деган яна бир бепарҳез чиқиб ва яна мастровойлар билан бениҳоят қаттиғ жанг қилиб ва мағлуб айлаб ва яна оқ подшоҳнинг қизига уйланиб, бағдазон тахтда барқарор бўлган
30 эрди. Ана ўшал жангда бизнинг Тошканд уламоларидан Абдулвоҳид қори деган бир уламои забардаст болшеби ботирнинг жиловида юруб, дуоин зафарни доимо ўқуб ва яна болшеби подшоҳга дамда қилур эркан ва яна болшеби ботир жуҳуд қориға айтиб эрканки, агарда ушбу жангда зафарёб бўлсам, ниманки тилагинг бўлса берайин, деб. Вақтики болшеби зафарёб бўлуб, бағдазон Абдулвоҳид қоридан сўрабдирким, «Нима тилагинг бор?»— деб. Дафъатан қори домла бетоқат ва
40 саросима бўлуб, бағдаз қўл кўтариб, ширин сўзлар билан дуоға тил очиб ва яна бандаликини бажо келтириб сўрабдирки, «Қамина қулингиз давлатингиз кўланкасида беташвиш Тошканднинг тўю-маърака, гапу гаштак, иситма-совутмаларида иштирок қилсам, деб ва яна иккинчи тилагим булдурким, хазинадаги Мусҳафи Усмонийни берсангиз ва фақирингиз олиб боруб, Тошканд
196

уламо ва мусулмонларига туҳфа ва ёднома қилсам», деб. Болшеби подшо дарҳол домланинг тилагини қабул айлаб, ёрлиғ ёзиб, Тошкандга йўллабдур.

Фақирнинг Қуръон тўғрисидағи билганим шулдир ва яна бу ўринда нимани билган бўлсам, шуни ёздим. Валлоҳу аълам биссабов.

* * *

Мазкур каломи шарифнинг зиёрати кўбдан бери кўнглимга ўрнашқан эрди ва шунинг учун Маҳсидўз маҳалласига қараб йўл солган эрдим. 10

Барчага маълум бўлса керак: Маҳсидўз маҳаллада кўб олий ғиштин фабриклар бор ва яна каломи шариф ҳам шу ерда, деб эшитдим.

Бир фабриконнинг ёнига етиб эрдим, эшикдан бир хунасаи мушкил соч қўйган бедин чиқиб келди. Дийдори номуборакига кўзим тушкач, имоним қирқ газ нарига сапчиб, дарҳол калима келтириб тўхтадим. Занталоқ бедин такаббуруна ҳаракатлар билан папиригасига ўт беруб, у ён-бу ёнга аланғлар эрди. Замона-созлиқ учун: 20

— Идраска!— деб қўл кўтариб, ичимдан «Лаънат-уллоҳи алайҳи» дедим. Фақирдек бир содда мулланинг ўрус забонида сўзлаша билганимга таажжубланди шекиллик, бошдан-оёқ маҳзум поччангизни кузатиб чиқди. Тўхта, дедим: ўрус динига кирибсан, билурмикинсан ўрусчани ёки ман, дедим ичимдан. Бағдазон ҳамияти диниям қўзғалиб кетиб, «идраска»нинг устига асл мақсадимни ҳам қўшиб юбордим:

— Куда «Инжил», топориш? (Қуръон қаерда, ўртоқ) — дедим. 30

Фақирни бу балоғати лисонда кўргач, ҳа, довдирамас экан, занталоқ, бедин. Оқарди, кўкарди, аммо бир оғиз жавоб қайтарса-чи... Камина бу бадбахтнинг сирини хўб билиб олганим устига ўзини ҳам яхшигина ўсал қилдим. Дуруст, ўрус тилидан лоақал фақирча баҳраманд бўлса, ўрусча кийиниб чўқунсун-да!

Бағдазон бечоранинг ҳолига раҳмим келиб, ҳижолатдан чиқармончи бўлдим ва табассум қилиб, дедим:

— «Мусҳафи Усманий» қаерда?

Бу сўзимдан бояғи ўрусчанинг маъносига тушунди, 40 ҳижолатидан арақ ичканлардек қизарди ва яна ўзини такаббуриликка солиб кулди ва сўради:

— Ўрусчани қаерда таҳсил қилдингиз, тақсир?

— Ўрус забонини билишга таҳсил керакми? Ба

наздн уламо таҳсил як аст — наҳв ул-лисони́л араб. Масалан, бизнинг маҳалладаги Эш қийшуқ яқинчи ҳам ўрус тилини сувдек биладир, аммо ул ўрус тилини таҳсил қилган эмас. Ўрус тилини билмакчи бўлган одам чўқинуб бутхонага чиқиб юрмай, ҳалиги Эш қийшуқ билан икки кун ҳамсуҳбат бўлса, бас!..

Бечора кўб лоҳаз бўлуб қочқали жой тополмай қолди, камолот ва заковатимга таҳсин ва офаринлар ўқуб, фақир билан баҳслашканига пушаймон бўлди.

10 — «Мусҳафи Усмоний» қаерда?— деб сўрадингиз-ов, тақсир?

— Ҳовва,— дедим.

— Мен қаерда эканини яхши билмайман, ана шу муйншдаги биноға кириб сўрасангиз-чи?

— Бу бино ўзи қанақа жой?— деб сўрадим.

— Қироатхона, Маҳкам қори деган бир мубошири ҳам бор, шунга учрашингиз,— деди.

Тўнғуздан бир ўн адим узоқлашиб эрдим, фақирга ашаддий бир қаҳқаҳа рўй берди:

20 — Эй, нодон-нодон; ҳайф санинг ўткан умрингга, ҳайф санинг бошингдаги сочингга, бу оғзингдаги папирискаингга; савлатинг бўлса эшак ҳуркитадир, аммо дунё ва охират илмидан бир зарра баҳранг йўқ эркан: ҳайф санга, лаънат сандек фарзандни вужудга келтирган ота-онангга,— дер эрдим.

Эй буродарлар! Агар ўзларингизда андак фаросат, андак илм бўлса, ўйлаб кўрингиз, бул малъун манга нима деди ва деганига ўзи тушундими, азбаройи худо?

Қироатхона — иборатдир тиловати Қуръон қила
30 турган жойдан; мулла Маҳкам қори — иборатдир ҳофизи Қуръон бўлган зотданки, ўшал қироатхонада доим ул-авқот, тиловати Қуръон қилсун. Бу даюсни қарангки, ўзининг оғзидан чиққан иборатка тушунмай-дир. Ваҳолонки, айткан иборати каминанинг саволимга жавоби босавобдир.

Бас, ба дурустки, фақирга зиёрат муяссар бўлди: Абдулвоҳид қори домланинг имонларини худо саломат қилсунки, бунчалик дин йўлида хизмат кўрсатиб, Болишбекдан Қуръонни сўраб ва яна келтуриб ва яна қироатхона очуб ва бир қорини мураттабни бунга мутасадди айлабдирлар. Бинобарин, ул зоти шарифга барча мўъминлар изҳори миннатдорчилик қилсалар керак.

Бағдазон салавот айтиб, тиловатхонанинг эшигига етдим. Ойнабандлик икки қанот эшиги бор эркан, биринчисидан кирдим. Ичкаридан бирмунча саллалик ва салласиз одамлар кўриниб, кафшимни ешиб, бағдазон

ичкарига кирдим ва саросимага қолдим; атроф ва жавонибни девдек-девдек катта суратлар босубдир, тупта-тузук одамлар ўрус курсинга ўлтуриб газнит ўқийдилар. Қўб ҳайрон бўлуб, мулланамо, одамшаванда бирисини бориб туртиб: «Нима гап?» дедим. Ҳайрон бўлуб, менга қаради. Қўл узатиб, эсон-соғлиқ сўраша кетдим. Бечора ҳамон ҳайрон эрди. Сўзни иккинчи томонга бурмасам бўлмайтурган кўриниб: «Тиловатхонанинг мубошири мулла Маҳкам қори қаердалар?»— деб сўрадим, ичкарига ишорат қилди.

10

Аммо ажаб бир иш воқеъ бўлди. Фақир адашиб, ўзга жойга кириб қолибман-ов, деб ўйлаган эрдим, бироқ мулла Маҳкам қорининг шу ерда бўлиши ажаб бир ҳодиса бўлуб чиқди. Киришимни-да, қайтишимни-да билмай, миям қотуб, ниҳоят, киришга қарор бериб, равон орқалиқ ичкарига кирдим. Тилсимотдек бир жой эркан, рафларга анвойи турлук китобларни уюб ташлабдирлар. Ҳайрон ва саросима қараб туриб эрдим, ичкари томондан бир заифанинг товши эшнтилиб, сесканиб, орқамга қайтдим.

20

— Оҳ,— дедим,— бул бепарҳезларнинг сўзларига инониб, бир мўъминнинг хонадонига кириб қолибдирман,— дедим.

Шул замон ичкаридан кўзимга бойбаччалардек бир йигит кўринди. Дарҳол «узур!» деб орқамга қайтмоқчи бўлдим. Йигит етуб келди ва: «Нима юмушингиз бор эди?» деб сўради.

— Банда беҳато бўлмас, бойбачча, беҳабар хонадонингизга кириб қолибдирман.

Йигит кулди. Узи бениҳоят боадаб эркан:

30

— Бу ер хонадон эрмас, қироатхона, сизга нима керак эди?

Камина хижолатдан қутулиб, бойбачча бирлан кўришдим, бағдазон сўрадим:

— Мулла Маҳкам қори шу ердадилар?

Йигит борлиқ ишораси бериб, фақирни илгарига бошлади. Бордим, нима кўрай, бурчакда ажаб бир нозанин қиз... Курси берди, ўлтуриб фотиҳа ўқудим, билдимки, бул нозанин бойбаччанинг ўйнаши эркан. Икки ошиқ хилват қилган фурсатда камина кириб қолган эрканман. Бағдазон мулла Маҳкам қорини сўрадим.

40

«Нима ишингиз бор?»,— деди. «Ишим ўзларида»,— дедим. Бойбачча табассум қилуб, «Фақир Маҳкам қори бўламан»,— деди. Бу йигитнинг боадаб бўлганидан ҳам дуруст одам, деб ўйлаган эдим. Аммо ўйнаш қилиши бўлса ўзига, чунки эчки ҳам ўз оёғидан, қўй ҳам ўз

199

оёғидан осиладир. Бағдазон «Мусҳафи Усмоний»ни сўрадим. Бизда йўқ, деб жавоб берди. «Мусҳафи Усмоний» Маҳкамаи шаръия деганнинг қўлида эркан, пўлад сандиқда солуб сақлар эрканлар.

Фақир ниҳоятда ҳайрон бўлуб қолдим, барча меҳнатларим зое кетди ва яна мусҳафнинг знёратига мушарраф бўлолмадим. Шул замон таассуф ва надомат ичида мулла Маҳкам қори инимиздан савол айладимки, «Бул жойни қироатхона, деб тасмия қилишдан му-
10 род нимадир ва яна бунчалик китобларни жамайлаб ва бунчалик ускуна-дастгоҳлар қуруб ўлтуришдан нима фойда бордир», деб. Ҳамма саволларимга бирма-бир жавоб берса ҳам аммо бул ишларга ақли қосирим бо-вар қилмай, мутаҳайюр бўлдим.

Дуруст, бунча китобларни йиғуб, одамларга ўқутуб, ўқуганнинг бадалига чизи бир маблағ олинганда ҳам эрди, фойдаси бор эркан, деб билар эрдим. Аммо чизи олмасдан, эрта-ю кеч бир неча одамлар овора ва саргардон бўлуб, китобларни урунтириб ва яна супуриб-
20 сидириб ва печка қалаб ўлтуришдан нима мақсад бор? Фақир бул ишга тушунолмадим ва бошқа оқил киши-лар ҳам бул ишни хўб ўйлаб кўрсунлар!

— Қандай китобларингиз бор, фақир ҳам ўқусам жойиз, яъни имкони борми?— деб сўрадим.

— Китоблар ҳисобсиз, тақсир, ҳар бир кимарса учун кутубхонамиз очиқ!

— «Шарҳи виқоя»нгиз борми?

— Йўқ, тақсир.

— «Шарҳи мулло Жомий»?

30 — Йўқ.

— «Маслаки муттақин»?

— Йўқ.

— Бас, сизда нима бор?

— Бизда ҳар бир китобдан бор.

— «Далоили ҳайрот»?

— Йўқ.

— «Канзили Хусайн»?

— Йўқ.

— «Нурноман шариф»?

40 — Йўқ.

— «Кимёи саодат»?

— Йўқ.

— Йўқ-йўқ-йўқ. Бас, бул китобларингиз қуруқ қоғозларми?

— Йўқ, тақсир, булар сиз сўрагандан бошқа хил китоблар, масалан, илмий, фанний, диний ва дунявий.

— Бўлмаса бобийман, денг-чи, китобларим жадид-мажит китоблари, денг-чи...

— Йўқ, тақсир, китобларимиз мусулмонча. Ўзимиз ҳам бобий эмас.

Шул вақтда беҳад қаҳру ғазабим келиб кетди, ҳар бир туким бир ханжари обдор бўлди, бир наъраи раъдивор тортиб, мусулмонларни озғурмоқда бўлган шул жадид китобларни ағдариш-тўнтариш қилуб, кўчага чиқариб ташлағим келди. Шул замон рафнинг устига кўзим тушди; кўрдимки, бир қуён бола очибдир ва шул жониворга узоқ фурсат қараб қолуб, ғазабим бир андак пасайибдир. Бағдазон бадбахтдан сўрадим: 10

— Агар сиз башарти жадид бўлмасангиз, бундаги девсийрат суратлар нимадир? Башарти, алҳол намоз вақти шўруъ қилуб, ушбу жойингизда адойи салот қилмоқчи бўлсам, аммо тўрт тарафим сурат бўлса... ва ёки сизнинг мазҳабда бул гап жойизми?!

— Масжид яқин, тақсир!

— Башарти таҳоратим танг қилган бўлса ёки ушбу жойдан бошқа ерга чиқуб намоз ўқуш хавфлик бўлса; аммо сизнинг тиловатингиз нопок китоблар ва газнитлар ҳамда бутлар билан тўла бўлса, бул тақдирда нима қилурсиз?! 20

Аммо бул жой тиловатхона эрмас эркан, шайтонхона эркан!

Ғазабим борган сайин аланга олур эрди, бул жойда узоқ қолишни маслаҳат кўрмай, сўзига ҳам қулоқ солмай, чиқуб кетдим. Ташқарнига чиқсам, кафшим йўқ, ундан-бундан сўрасам, аҳадди дуруст жавоб бермади, ниҳоят, танг бўлдим. Қоровул чақиришни ҳам билмадим, милиска ҳам тополмадим. Билдимки, бу ишни қилган ҳалиги қоридир. Китобларни текинга ўқутаман, деб, одамлари орқалиқ фақирдек содда одамларнинг кафшини ўғурлар эркан; аммо бундай палид бир жойга киришимни арвоҳлар ҳам ёқтирмаган бўлсалар керак. Бо ин ҳамма кафш кетди. Маҳсичан қолдим. Кўчанинг чети бирлан битта-битта юруб, уйга жўнадим, аммо йўлдагилардан кўп хижолат чекдим. 30

*Ҳарки хонад дуо тама дорам:
Зонки ман бандаи гуноҳкорам.*

40

Асл нусхасига тўғрилаб кўтардим, деб фақир ул-ҳақир:

Мулла ЖУЛҚУНБОИ.

Ва яна узоқ-яқин дўстларимга махфий қолмағай-
ким, домланинг саргузаштлари дуру дароздир; фурса-
ти билан қолганларини ҳам кўтарсамиз керак.

ТАРЖИМАИ ҲОЛИМ

Падари марҳумимиз Шош шаҳрининг забардаст
уламоларидан Мулла Мирзасалимсоқ Охунд домлаи
хожи ул-ҳарамайн аш-шарифайндирлар. Марҳум па-
дари бузруквор алломаи замон ва машҳури жаҳон бў-
луб, ул жанобнинг ҳалқаи тадрисларидан беҳисоб ула-
мо ва фузалолар етишуб, баъзилари қозилик манса-
бига ва баъзилари мударрислик мартабасига ва кўб-
лари имомат ва мактабдорлик ҳам энг аднолари аза-
йимхонлик касбига мушарраф бўлубдирлар. Алҳол бўл-
са, ул жанобнинг шогирдларининг кўблари пири ба-
давлат бўлуб, уйга кириб қолгандирлар.

Марҳум бузруквор Бухородан хатми кутуб қилуб
келганларидан сўнг Қамбар ясовулбоши деган бир
амалдор ўзининг Маҳинабону отлиғ хушрўй қизини
тўю-тамошолар билан падарга назр тортибдирлар. Бағ-
дазон ул покдомон бирлан нечанд фурсат умр гузарон-
лик қилсалар ҳам аммо фарзандлари бўлмабдур.

Падар бул бонсдан бениҳоят маълули хотир бўлуб,
дойим зори ва тазарру айлаб, худойи таолодан бир фар-
занди солиҳ талаб қилур эрканлар. Шул аҳволда неча
фурсатлар ўтуб ва яна бузруквор кўб мазоротларни
тунаб ва яна жонлиқлар сўйиб, ниҳоят, хомталаш ай-
лар эканлар, падар қирқ беш ёшга борганларида, ху-
дойи таолонинг раҳми келиб, фақир волидан марҳума-
нинг раҳмларида қарор топубдирман.

Ало ҳозал-қиёс, тўққуз ой, тўққуз кун ва тўққуз со-
ат ўтуб, рўзи душанба ярим кеча вақти оининг ўн тўр-
тинчи куни моҳитобоннинг айни тўлишган замонида
ёруғ дунёга барқ уруб, қадамранжида қилинубдирман.
Дўстлар шод, душманлар ғамкин бўлуб, падари буз-
руквор дарҳол ҳазрат Баҳоуддин йўллариға етти нон
худойи қилубдирлар. Доя бўлмиш хотун фақирни ер-
дан олуб йўрғакламакчи бўлганида, камина чирқираб,
гиря оғоз қилуб, асло йнғидан тўхтамағанимдан падар
сезибдирларки, фарзандлари бечиз эмасдир. Чунки ул
доя бўлмиш даллаи маккора ва нопок бир хотун бў-
луб, фақир бул нопокни ёқтирмабдирман. Бағдазон ул
жаноб фақирни ўз қўллариға олган эрканлар, дарҳол
гирядан тўхтаб, падарга табассум қилубдирман...

Бағдазон фақирнинг тарбиятига кўшуш айлаб, етти

кечамни эсон-омон ўткузуб, саккизинчи кўни бешикка солубдирлар. Аммо ўн биринчи кечамда бир оз чалиғлаб ўтубдирким, алҳол бул маънининг асорати каминада боқийдир, яъни такаллум қилганимда, «қиҳ-қиҳ» қилуб ва яна «мош» дейиш ўрнига «бош» деб, «мим»ни айта олмайдирман. Бамисоли ҳазрати Мусо алайҳиссаломнинг «син» ўрнига «шин» этканларидак ва яна фақир волидан марҳумага осойиш бермай, доним ул-авқот фиғон ва зори қилур эрканман. Бул боисдан сабаби вужудлар бениҳоят паришонхотир бўлуб, ҳукамо ва кексалардан чора сўраганларида, фақирга кўкнори бермакка кенгаш берибдирлар. Бағдазон бирмунча кўкноридан ҳалво пишириб каминага истеъмол қилганларида, фақир қум босқандек фароғат қилиб, зори ва фиғондан тўхтабдирман. Аммо ўпкам амиркон маҳсидек гижирайтурған бўлубдир.

10

Фақир шу йўсун икки йил комил бешикда сирилиб ёта-ёта «атта жий, анна оппоқ» дейтурган такаллумга тилим гўё бўлгани ҳолда бошқалардек бешикдан қутулиб эркака чиқибдурман. Аммо назир бошим кесак қисқан қовундек қийшиқ бўлуб ва яна жовдирлаған кўзим қассобдан эт олуб, боққол бирлан муомала қила турған даражага етубдир.

20

Эркака чиққан кунимдан бошлаб эмчақдан чиқуб, нон кавшашни таълим олубдирман. Фурсати келганда, волидан марҳума: «Боламнинг чайний-чайний жағи узулди», деб ҳолимга тараҳҳум айлаб, лўмба-лўмба нон чайнаб, оғзимга солур ва фақир ҳам ғилққа-ғилққа ютар эрканман. Ул замонда падари бузрукворнинг давлатлари қўланкасида нон важҳидан беармон ва яна эртадан-кечгача нон бирлан ҳамнишини эрканман. Аммо фақирнинг қорни кундан-кунга ғовлаган торбуздек ўсиб, бул маънидан падар бирлан волида «Боламиз қорин сола бошлади», деб бениҳоят хушнуд бўлар эрканлар.

30

Алқисса, фақирни томоқ босқанлиғиданми, ҳайтовур, беш ёшгача оёғим чиқмабдир. Бул боисдан волидаини муҳтарамайн паришон ва дилгир бўлуб, чорасига киришиб, фақирга ғалтак арава муҳайё қилибдурлар. Аммо фақир ғалтакка тутунганим замон гурс этиб, ортим билан ерга йиқилур ва ғалтак арава ҳам фақирга табиъатсозлик қилғандек иккинчи томонга ағнар эркан. Бундан сўнг каминани бир саватга солуб, етти эшикка олуб кириб, «Оёғсизга оёқ борми?» деб сўрабдирлар, «оёғ бор!» дегаңлари билан ҳам мақсад ҳосил бўлмай, қимирламасдан фароғатда ўлтура берибдирман.

40

Олти ёшқа кирганимда (буниси эсимда бор), ўлтура-ўлтура ўзим ҳам зериккан бўлсам керак, ниҳоятда эҳтиёт бирлан деворларни ушлаб, андак-андак сайр ва саёҳат қилишқа бошладим. Бул маънидин волидаи муҳтарамайн бисёр хушнуд бўлуб, дарҳол бир эчкуйи бод рафторни бўғузлаб ва унинг қонидан бир сопол табоққа солуб, фақирнинг оёғимга сурдилар. Бағдазон мазкур эчкунинг борча сўнгак-саёғини бир қозонга солуб, фақирнинг «оёғ тўйим» учун ҳамма қариндош-уруғларимизни чақирибдирлар.

10 Қудрати илоҳий бирлан ўшал кун иттифоқо оёғимга ғойибдан бир қувват кириб, ҳатто ўчоқ бошиғача саёҳат қилуб ва яна қозонда пишиб турган этка кўнглум кетубдир. Волидаи марҳума дарҳол бир устихоник сергўштни олуб, фақирнинг қўлумга тутқазганларида, ўшал ўчоқ бошидаёқ жойимдан силжимаи пок-покиза тановул қилубдирман. Ва яна иштаҳом айни жунбушқа кирган экан, яна қозондағи бир устухонни кўрсатиб, олуб беришка ишорат айлабдирман.

20 Худо волидани раҳмат қилсунки, фақирга бениҳоят меҳрибон эрдилар. Дар он раёйимни қайтармай, уни ҳам қўлимга тутқазганларида, иштаҳойи тамом бирлан бунни ҳам тановул айлаб ва яна қуруқ суякни қайтадан қозонга ташлабдирман. Аммо бул вақт ўз оёғим бирлан қайтуб кетишга қудратим етмай, тўйга келган бир заифанинг муованати бирлан базўр манзилга етуб олубдирман. Аммо оёғ тўйимга йиғилган хотунлар фақирнинг кўнглумни олмоқ учун қўюнларида, чўнчакларида нок, қурт, туршак ва шуларга ўхшаш анвойи турлук неъматлардан келтирган эрканлар: этагимни, қўлимни ва тўппимни мазкур нозу-неъматлар билан тўлдирганларида, бориға бозор қилуб ва яна ниҳоят саросималик бирлан шошуб-пишуб барчасидан андак хўрак қилубдурман.

30 Бағдазон меҳмонларга айни шўрба тортилган фурсатда фақирга сасиғ меъдалик юз бериб ва яна юрагимда бир боди пайдо бўлуб ва яна қулдир-қулдир деган овозлар эшитилуб, бул ҳодиса бора-бора кўнгулни беҳузур қилишгача етуб ва яна кўзларим олайиб, беҳуд бўлуб қолибдирман. Бул замон тўйимиз азаға айланиб, шўрба-шўрбада, эт-этда қолуб, ким кинначига, ким домлаға югуриб, аммо фақирнинг ҳам оғзимдан, ҳам ортимдан хилт ва сафролар кета бошлаб, бош ёстиққа етуб, ўзим беморлик даражасига борибдирман.

40 Бул ҳодисани ҳар ким ҳар нарсага йўйиб, бирав кинна кирди, деса, бирав ҳасан урди, деб ва яна учин-

чиси нарса тегди, деганда тағи бириси кўзикди, деб. Аммо ўша тўрт эҳтимолларнинг борчасининг чоралари кўрилганда, яъни кинна солдирилиб, чиллаёсин қилдирилиб, кўз тумор тақдирилганда ҳам бир фойдаси кўрилмай, фақир шу касалим билан олти ой чамаси кўб қаттиқ риёзат чекиб ётиб қолдим. Бул касалим асносида чўб-устихон бўлуб, озуб, самоворнинг ичидан кўринатурган ажива аксдек бўлуб, кишилар ҳазар қилатурган даражаларга етуб, меъдам хазимадан қолуб, таом ботмай, аммо эндиликда волидан муҳтарамайи 10 фақирни юрмасданоқ тинчкина егулгимни еб, ўлтурн-шимгагина рози бўлган эдилар.

Аммо бул касали хавфнокдан андаккина соғлана бошлаганимдан сўнг табиъатим ниҳоятда позиклашиб, ундай-бундай гаплар қулоғимга ёқмай, эгри деган ҳам, тўғри деган ҳам гуноҳкор бўлуб, аммо бул феълим падарга ниҳоят хуш келиб, фақирни «Ижиқ маҳзум» деб хитоб қилур эрдилар. Ва лекин волида бул маъиндин рози бўлмай, фақирга жинлардан хабар бериб, гоҳи ажиналар ҳикоясидан сўзлаб, хархаша қила бошлаган замонимда «Ана келди!»— билан товшимни ўчурар эдилар. Аммо камина жинлардан бисёр қўрқар эрдим; қорайиб турган девор ва ёғоч кавакларининг ичига ҳам шу жинлар ваҳмаси билан боқолмас эрдим. Бир кун эмаклаб бориб, кийизнинг тегидан нимадир олмоқчи бўлган эдим «лоп» этуб бир ажина чиқуб қолмасунми, ўтакам ёрилуб бигиллаб йиқилдим. Бир вақт юзимга сепилган совуқ сув билан ўзимга келиб, кўзимни очсам, ажина ҳамон менга қараб турубдир. Дарҳол ўзимни волиданнинг бағирларига олуб қолдим. 20

— Ҳа, нима бўлди?

Фақир ажинага ишорат қилган эрдим, волида қаҳқаҳа бирлап кулиб, ажинани қўлларига олдилар. Фақир диққат билан қараган эрдим, волиданнинг тарақдан чиққан сочлари эркан. Аммо фақирнинг алҳол ёшим элликдан ошқан бўлса ҳам ажиналардан бисёр қўрқадирман. Бул боисдин кечалари ёлғиз юролмай ва яна бир ўзим ҳам ётолмайдирман. Ва лекин ҳар касга ҳам инсу жинсдан ҳазар қилмоқ лозим ва лобуддир.

Алқисса, каминага бирмунча қувват кириб, оҳиста-оҳиста ҳожатимга бориб келатурган бўлдим: бора-бора йўлакларга чиқуб, касб-ҳаво қилар даражага етдим; гоҳи остонада ўлтуриб, кўчадаги болаларнинг ўюнларига тамошо ҳам қилур эрдим. Аммо болалар орасида бирар турлук жанжал ва тўполон чиқса, орада муш-лаш бошланса, фақир чирқираб йиғлаганимча уйга қа- 40

раб чопар эрдим. Гарчи болалар ўзаро ўйнаб, ўзаро ёқалашсалар-да, бунда фақирнинг фойда ва ё зарарим бўлмаса-да, аммо камина бисёр сулҳпарвар ва жанжалларга тобим йўқлиғидан бул ишни қилур эрдим, деб ўйлайман.

Фақирнинг ёшим саккизга кириб, андаккина қаддимни ростлаб олган эрдим, сабаби вужудлар ҳам «Боламиз ўсиб-унди», деб қувонган эрдилар. Бул орада фалокат босиб, фақирга иситма арз бўлуб, бир неча
10 кун гингшиб ётқанимдан сўнг ҳар бириси туршакдек-туршакдек бўлуб чечак тошуб кетмасунми?!.

Камина беҳуд бўлуб ўзимдан кетибдирман; волидан муҳтарамайи ҳам, «Боламизнинг тағи қандай кўргулуғи бор экан!» деб ҳўнгур-ҳўнгур йиғлашибдирлар. Кундан-кунга ҳолим оғирлашур эркан, Ул жаноблар фақирдан умидларини узиб, қўлларини ювиб, қўлтиқларига уриб, халтан кафанларимгача ҳозирлаб, ҳар бир ишга муҳайё бўлуб турибдирлар. Аммо ўн биринчи кун, худойи таолонинг қудрати бирлан фақирга ат-
20 са келиб, кўзимни очибдирман. Рухсиз таналарга жон кириб, суюнч-қувонч бошланибдир. Дарҳол етти қадоқ буғдойдан қўғурмоч қўғуруб, ажиб бир хурсандликлар қилибдирлар. Ба тадриж-ба тадриж фақирнинг гулларим тўкулуб, ўн еттинчи кунда салимул аъзо бўлуб, туруб ўлтуратурган бўлдим.

Лекин бул чечак деган нимарсаннинг ажаб бир ҳусн бузатурған хоссаси бўлур эркан. Агарда ўзингизга ҳам чечак чиққан бўлса, сезарсиз: мисоли юзингиз галвирак бодом... Аммо фақирнинг юзимда баъзи чандиқ-
30 лар ҳам зуҳурга келгани учун гўёки ҳусни Юсуф бизда хотима топди... Агар сиз бир ҳовуч тариқни юзимизга қаратиб сепсангиз-да, бир дона ерга тушса, биз миनावат...

Вақтики, фақир кўз кўриб, қулоқ эшитмаган анвойи турлук амрозлар бирлан тўққуз-ўн ёшларга етдим ва андак ўзимни бул бевафо дупённинг иситма ва безгакларидан, сассиқ кекирдак ва юрак буруғларидан фориғбол ва ҳоли кўрдим. Бағдазон худойи таолоға шукурлар айтиб, доимо волиданиннг олдиларида камари
40 хизматни берк боғлаб, дасти алиф-лом турар эрдим.

Падарнинг муҳаббатлари каминага бисёр эрди. Фақирнинг одоб ва заковатимдан ниҳоятда хушнуд ва ҳар замон муборак қўллари билан орқамга уриб, навозиш бисён қилур эрдилар. Ва яна гоҳо ул жаноб рўйимоллари бирлан оғзимга оқуб тушаёзған бурнимнинг обия-

тини покиза айлаб ва бул маънига бирмунча панд ва насиҳат ҳам қилур эрдилар.

Шул аҳволда волидаи меҳрибонимизнинг бағриларида қоғозда асралган қантдек парвариш топар эрдим. Кунлардан бир кун фақир волидаи марҳума бирлан «чорий-чамбар» ўйнаб ўлтурган эрдим, падар бул маънидан ранжийда хотир бўлуб меҳрибончилик қилдиларким: «Маҳдумнинг бўйи чўзулиб қолди, эмди андак-андак сабақ бошласунлар»,— деб. Бағдазон фақир волидадин сабақ олуб, бениҳоят фойзиёб бўла бошладим. 10

Бул миёнада падари бузруквор фақирнинг қўлимни ҳалолламоққа ҳаракат айлаб ва яна қўлларида дунё вазҳи каминанинг кори хайримга кофий бўлмагани учун боғимиздан қирқ беш туп дарахт сотуб ва яна бу маблағ ҳам озлиқ қилуб, боз боғимиздан бир андак ер ҳам фуруҳт айлаб, бағдазон кори хайрни бошладилар.

Фақирнинг тўйимга жамиъи оламдин уламо ва фузалолар, давлатманд ва зукколар чақирилган эрдилар¹. Бир неча кунгача юртдаги жамиъи хотунларга бир пут зиғир мойидан ош берилиб, аларни жамиъи таом вазҳидин сероб ва мамнун қилинди. Бағдазон тўрт дона ғунон қўйни забиҳ айлаб ва яна ботмон биринч ва шул миқдор сабзи бирлан уч қозон ош домлаб, жамиъи қурту қумирсқаларга табақ-табақ ош берила бошланди. Кўча бошидан тортиб то манзилимизгача шаҳарининг казо-казолари саф боғлаб, асо ушлаб, келган-кетканини кузатиб турар эрдилар. Тўй бисёр шукуҳлик эрди. Ош ҳам фақирдек беҳад ширин бўлган ва яна мойи ҳам шилқиллама эрди. (Аммо бул замондаги тўй қилаётқанлар ушбу тўйимиздан ибрат олсалар, кўб яхши бўлур эрди.) Камина кимхоб ва духоба саруполарга ўралуб ясанган эрдим, бошимга ажаб бир нафис салла ўраган эрдим, ҳар ким каминага тамошо қилур эрди. 20

Алқисса, тўй асносида баъзи бир беҳирадлар фақирга дағал муомала бирлан ҳазил-мутояба қилур эрдилар ва яна айтар эрдиларким: «Маҳдумга бир ароба қайроқ буюрилди. Болта бирлон кесамизми, арра бирлон?..» Агарчандики, бул гапларга бовар қилмас эрдим ва илло кўнглимга кўб хавотир ўрнашқан эрди ва яна асноий забиҳ, яъни хатна замонида атрофимга йиғил- 40

¹ Домланинг «жамиъи оламдин» деб юборишлари муболағи сухандир. Буни аҳли донишлар онгласалар керак.

ған гүдақларнинг башарти тигнинг заҳрига чидолмай, иря оғоз қилсам, қаҳқаҳа қилишларидан беҳад хавотирда эрдим.

Бағдазон ош хитомиға етуб, фақирни чекка ўринга олуб бордилар. Фақирнинг атрофимға кўб бемаъни йиғитлар йиғилган эрдилар, яккаш мазкур бир ароба қайроқ бирлан бир қанча аррадан дам урар эрдилар, фақир бўлсам бениҳоят хавф-ҳаросга тушар эрдим. Бағдазон ул ҳаромзодалар бир чилимга банг (дар истилоҳ: фиръавнинг тезаги) тўлдириб чекишдилар ва яна фақирга ҳам таклиф қилдилар, камина бул маънига ризолиқ бермаганимда, ҳаромзодалардан бириси айдиким: «Эй маҳдум, агар бул таклифга рози бўлмасангиз, асноти суннатда шарманда бўлурсиз»,— деб. Аммо фақир қабул қилмадим, зўрлаб эрдилар, гирия оғоз қилдим.

Аммо бир ҳаромзода бангнинг тутунидан оғзига йиғуб, бағдазон фақирга дамида қилур эрди. Фақир асноти суннатни кўб мулоҳаза қилур эрдим. Ҳаромзодалар айтқандек, гаплар вуқуъга келса, кўб ёмон бўлур эрди. Бул хавф-ҳарос бирлан агарчандики, фиръавнинг тезаги бўлса ҳам бангдан бир андакни истеъмом айлаб кўрмоқчи бўлдим. Бениҳоят аччиғ эрди, андак-андак қақир-қуқир қилиб тортдим. Бул фурсатда йиғитлардан бири қўлимға муштумдек набот тутқузди ва яна «Бескор ўлтурманг, тақсир», деб меҳрибончилик қилган эрди, беандоза хурсанд бўлуб, мазкурни эрмак қилуб ўлтурдим. Ва яна бириси бирмунча мағиз инъом қилди. Ул таррорлар фақирни бениҳоят сийлар эрдилар.

Иштаҳойи тамом бирлан набот ва мағизларни тановул қилуб тугаткан эрдим, фақирга ажаб бир ҳол юз берди. Нафасим оғзимға тиқилиб келгандек бўлур эрди, кўзимға ажаб бир нимарсалар кўринур эрди. Бул фурсатдан ул таррорлардан бири фақирга табассум қилуб ва яна бармоқларини кўрсатиб; «Бул нечта, маҳдум?» деб майнабозлиқ оғоз қилур эрди. Фақир бул замон ул набот ва мағизларнинг банг билан олууда қилинган бўлганини онглар эрдим. Зийеда маст бўлган эрдим, кўзим одамларни илғамас, ҳушим бошимдан учкан эрди. Аранг-аранг қулогимға чилдирманинг дангир-дунгир қилган нағмаси кирар эрди, ул таррорлар фақирни бул аҳволға солуб, ўзлари ажаб бир хурсандлик қилуб, рақс айлар эрдилар. Бағдазон фақир бангнинг асорати билан беҳуш бўлиб қолибдирман...

Бир замон кўзимни очсам, бошимда волида бирлан

падар пиқ-пиқ йиғлаб ўлтурибдирлар. Фақир улардан аҳвол сўрадимки, бул йиғиннинг боиси нимадир ва яна тўйлар тинчлик билан ўтдими?— деб. Ул жанобларнинг сўзларидан маълум бўлдики, фақирнинг суннатим бажо келтирилибди, аммо камина ўшал банг асорати билан беҳуд бўлуб йиқилганимдан буён тўрт кечакундуз миёнасида беҳушона ётар эрканман, бул беҳушлик ўшал фиръавнинг тезагининг хосияти эркан. Бо ин ҳамма фақир зиёда хурсанд эрдим, зероки, ул бангнинг асорати билан гўдакларнинг таънасининг қутулиб ва яна асноий хатнада гиря қилиш бу ёнда турсун, андак бетоқатлик ҳам вужудга келибдир. Аммо ул икки меҳрибон бениҳоят андуҳ тортибдирлар ва яна тўйлар азага айланибдир. 10

Бағдазон фақирнинг аҳволимдан хотиржамлик айлаб, падари бузруквор фаройиз машқ қилуб кори хайрга масруф бўлган маблағни ҳисоблаб кўрган эрдилар, йиғилган тўёналар билан жамъ ул-жамъи тўрт юз сўлковой Мекалай оқчаси чиқим бўлубдир.

АВВАЛИ ИЛМ КАДОМ АСТ, ОХИРИ ИЛМ КАДОМ АСТ 20

Алқисса, бағдаз тўй волидининг пинжларидан чиқмай, ул муштинпардин шабрўз сабақ ўқур эрдим. Фақирнинг зеҳним бениҳоят эрди. Бинобарин, олти ой миёнасида «алиф-бе»ни батамом ёдлаб чиқдим. Бағдазон, «Абжад»га тушуб, буни ҳам шул фурсатда хатм қилдим ва яна «Ҳафтияк» бошлаб, «озодлигим» учун падари марҳум волидан муҳтарамга бир кўйлак ва бир лозимлик чит олуб бердилар. Бир йили комил деганда, «Ҳафтияки шариф»ни ҳижжалаш тариқасида тамомлаб, бағдазон «Қаломни шариф» бошладим. Алоҳазалқисс, «Чаҳор китоб», Сўфи Оллоёр, Хўжа Ҳофизларни гоҳи волидадин ва гоҳи падардин ўқуб, ёшим 16—17 ларга етди. 30

Бағдазон бузруквор фақирга меҳрибончилик қилдиларким: «Эмди саводингиз чиқди, баъдал явм мадрасага борурсиз», деб. Алқисса, фақир учун янги саруполар тикилди, бағдазон рўзи душанба, бағдаз нонушта шул тариқада ясандим:

Оқ сурфдан ёқасига ироқи жияк тутулган кўйлак, олти газ сурфдан кенг-ковул иштон, оқ сурфдан кашта тикилган белбоғ ва яна бурун артиш учун гул тикилган рўймолки, буни белбоққа қистирган эрдим. Бағдаз устимдан бухори бичиқ оқ-сарик олачадан тўн, кафшмаҳси, оқ дўппи... Аммо салла олиш падари марҳум- 40
14—149 209

нинг ёдларидан фаромуш бўлган эркан, бинобарин, агарчандики, фақирга номуносиб бўлса ҳам ул жанобнинг қарийб ўн беш газлик дасторларини ўрадим. (Ушал вақтгача амомага зарурат тушса, волидаи марҳуманинг даканаларини чулғар эрдим.)

Шул тариқа шукуҳ бирлан қўлтуғимга «Қофия» қистириб, падарнинг орқаларидан батамом виқор, тамкин, тавозиълар бирлан бир-бир босуб борар эрдим. Кўй-гузарлардаги халойиқлар гоҳи падарга ва гоҳи 10 фақирга даст алиф-лом ўрунларидан туруб, салом берар эрдилар. Ва яна бир-бирларига айтар эрдиларким, «Бул муллабачча қайси боғнинг гули ва қайси алломанинг ўғли ва яна бул муллабаччанинг юзидан илму урфон нурлари ҳувайдодир», деб...

Алқисса, мадрасага етдик. Жамиъи муллабаччалар фақир маҳзумларнинг истиқболимга чиқуб, иззатикром бирлан падарнинг дарсхоналариға тушурдилар. Фақир бузрукворнинг ёнларига ўлтурдим, муллабаччалар теварагимизда ҳалқа олдилар. Бағдаз дуойи фотиҳа муллабаччалар тарафидан муҳайё қилинган, дастурхонлар ёзилуб, чой бирлан андак-андак тановвул қилгон бўлдиқ ва яна ул дастурхондаги неъматларни падари марҳум йиғуб-теруб, қутилариға саранжом қилганлари баъдида фақирға китобни очмоққа ишорат қилдилар. Бузруквор уйда экан чоғимда китобнинг қаеридан ибтидо қилишимни баён қилган эрдилар. Бинобарин, фақир беистихола «Аввали илм»ни очдим. Каминанинг заковатимдан борча муллалар ангишти таҳайюрни дандони тафаккурга олуб бордилар...

30 Бағдаз, аузибисмиллоҳ, падар ўқудилар ва фақир эргашдим: «Агар шахсий гўядки, аввали илм кадом аст ва охири илм кадом аст... Жавоб: мегўямки, аввали илм шинохтан оллоҳ таоло аст ва охири илм гузоштан ҳамаи амриҳо аст...» Падар аввали илм бирлан охири илмнинг таърифини қилганларидан сўнг фақирнинг ҳаққимга дуо қилинуб, биринчи дарс хатм бўлди.

Аммо бузруквор шул миёнда ҳалқада ўлтурган мутаввалига юз ўгуруб мутояба тариқасида айдиларким, «Маҳзумга вақф вазифасини авсат бирлан берурсизму, 40 аъло бирланму», деб. Мутавалли одоб бирлан табассум айлаб, жавоб бердиким, «Аъло бермасак бўлурму?» деб. Бағдазон падар мутаваллининг ҳаққиға дуо қилдилар...

Агарчандики таснифотимизнинг бул жазъи мундоғ мабҳаснинг ўрни эрмас эрди, илло мазкур бўлган ул илм баҳсидин файзиёб бўлуб, фақирнинг қоним лойқаб 210

ва яна ул ҳаромзодаларнинг илм деб юрган нимарсаларининг ҳақиқатини ошкора қилмоқ муддаосида бир мунча қалам тебратмоқчи бўлдим.

Бул фитна замонида жадид бўлуб ва яна соч қўюб юрган ҳаромзодалар илм деб кўб бемаъни нимарсаларни айтар эрканлар. Ва яна табиъиёт, фалакиёт деган илмларга кўб катта эътибор қилур эрканлар. Ул бемаънилар ерни юмалоқ, деб даъвойи беҳуда қилганлари баробарида офтоб қаерда, юлдузлар неча дона, гиёҳлар нимадан пайдо бўлган, раъд нима, ой нега куйди-ю, ер нима боисдин қимирлади, деб таажжуб қилур эрканлар. 10

Авалло шулки, ул ҳаромзодаларнинг илм деб юрганлари мазкур аввали илм бирлан охири илмга алоқаси бўлмаган хаёли фосидлардир. Бас, бетаҳқиқ уларнинг даъволари фосид ва ботилдир ва шул нарсаларни илм деган киши, шубҳасиз, кофирдир. Аз баски, илмнинг таърифин «ду қисм»га йиғуб, «аввал—охир» бирлан тамомлабдилар, аммо «се» ё «чор» демабдилар.

Иккинчи шулки, жайробия¹ бирлан табиъиётларни ҳар бир киши било машаққат қилса бўладир. Аммо машаққатсиз таҳсил қилинган илм эрмасдир. Зероки, илм бемаъноий машаққатдир ва бизнинг туркийда: «Илм таҳсил қилмоқ игина бирлан қудуқ қазиш бирдур», деган гап ҳам бор. Масалан, ул бемаънилар айтадурларким, «Арабистон дунёнинг қайси тарафидадир?» деб. Ал-жавоб ин астқи, аввало оташ аробага ўлтурасиз, сўнгра Адасга борурсиз, бағдазон Манбай, бағдазон Шоми шариф, бағдазон Попур, сўнгра бедав халқининг юрти, бағдаз бевосита Арабистон. 20

Башарти ул ҳаромзодалар айткандек, ер юмалоқ бўлса ва яна доимо чархфалакдек айланиб турса, нима бўлур эрди? Одамларнинг оёғлари осмондан келиб (худоё тавба!) ва яна дарёларнинг суви ҳар тарафга тўкилиб, тўфон бўлмасму эрди? Ва яна ул аҳмақлар ернинг курралигини қаердан кўрдилар? Соний шулки, офтоб оламтоб бўлса, бешак-шубҳа тўртинчи осмонга миҳлангандир. Гиёҳлар нимадан пайдо бўлган? (Аҳмақнинг катта-кичиги борму?) Гиёҳ илдиздан чиққан, илдиз уруғликдан пайдо бўлган, гиёҳ деган зот ёғмурдан баҳра оладир... Шу ҳам илм бўлдиму? 30

Юлдузлар илмига келганда, ул ақлсизларга фақир савол берсамки, «Соқолимнинг туки нечадир?»— деб, бас, нима дер эрдилар. 40

¹ Жайробия — жуғрофия.

Ойнинг куйиши бирлан ернинг қимирлаши бўлса, ўшал ҳаромзодаларнинг гуноҳи касофатидандир. Ул озғанларни ер югмаса, юзлари қаро бўлмаса, фақир асло рози эмасдирман. Бас, маълум бўлдики, жайробия деган гаплар илм эрмас, ботилдир. Таснифотимизда ул ботил илмларнинг ҳақиқатини бирин-бирин очиб борсақ керак.

10 Алқисса, мадрасадаги беш йиллик умримнинг ҳосили ушбу эрди:

Бидон, асадаколлоҳу фид-дорайн, ки калимоти араб барсе қисм аст: исм аст, феъл аст, ҳарф аст. Исм ҳамчун ражул; феъл ҳамчун зараба; ҳарф ҳамчун мин, ан ило...

Зараба-мозий, заряк мард дар замони гузашта... Язрибу музореъ; мезанад он мард дар замони оянда...

Аз феъли иштиқоқ бо ин тариқа мебошад:

Зараба, язрибу, зорибун, мазрубун, изриб, лийазриб, ло тазриб, лам язриб...

20 Исм бар се қисм аст: сулоси, рубои ва хумоси. Феъл барду қисм аст: сулоли ва рубои... Аммо ақсоми исм ва феъл аз ҳафт қисм берун нест, саҳи ҳаст ё музоаф, ё мисол, ё ажвафи, ё ноқис, ё лафиф, ё мултавий. Саҳиҳ он аст ки...

Ҳарфи иллат бор се қисм аст: алиф, ёй, вов...

Ал каллимоту лафзун вузиаъ лимаънан муфраден ва ҳня... ал-эъробу мухталафа охирехубҳи лийдулла алалмаъони ал-муътавирати алайҳи. Ваанвоъ уху рафъун ва насбун ва жаррун фаррафъу...

30 Аммо илм денгизига шўнғиған эрдим ва яна фақирни қорийи жамоа қилған эрдилар. Шериклардан ҳеч бирида фақир бирлан муколама қилишға ҳад йўқ эрди; баҳслашганларни дарҳол авомилдан, наҳвдан мисол келтуруб, мулзам қилур эрдим. Бурун мулла Салимсоқ Охунднинг маҳдумлари бўлуб, иззат кўрган бўлсам, эмдиликдаги кўргуликларим ўз ижтиходимнинг самаралари эрди, деб фикр қиладирман.

40 Алқисса, таҳсил ҳафтада уч кун эрди: шанба, якшанба, душанба; аммо сешанба куни ҳар бир жамоанинг ўз олдиға гаплари бор эрди. Биз ҳам ўз жамоамиз бирлан гап қилған эрдик. Фақирға падари марҳум бир ҳужрани хослатиб берганлари учун кеча-кундуз мадрасада истиқомат қилур эрдим.

Бизнинг жамоада Муҳаммадкарим отлиқ бир навжувон бўлур эрди. Ўзи бениҳоят хушрўй ва закки табъ ўғлон эрди. Фақир ўшал Муҳаммадкарим барнони бисёр дўст тутар эрдим. Мазкурсиз фақирдин таом ўтмас

эрди. Ва яна бошқа пешқадам муллалардан тортуб фаррошгача уни дўст тутар эрдилар. Ҳатто падари марҳум ҳам мазкурга табассум қилуб боқар эрдилар ва яна дарсхонада ёлғуз қолган фурсатларида чой қуйдириб ичканларидан воқиф эрдим. Алқисса, Муҳаммадкаримни дўст тутқувчиларга қарши бисёр рашким келур эрди; аммо шуниси ажаб эрдик, ул нозанин аксар вақт фақирдин безонглаб қочар эрди. Фақир бўлсам бул важҳдан бисёр маълулихотир бўлуб, ҳар турлук чораларни кўрар эрдим. Ва яна ҳар турлук баҳоналар бирлан униинг ёнига яқинлашар, азбаройи шул Муҳаммадкарим барно учун ош дамлаб, уни ўз хужрамга таклиф қилганимда, башарти таклифимни бажо келтурса, шодлиғимдан дунёга сифмас, агарда келмаса, ош ҳам фақирга заҳар бўлуб, аччиғимдан қозони билан фаррошга тутқазар эрдим...

10

Сешанбалик ўлтурушимизнинг бири эрди. Жамоамизнинг барчаси ҳам ҳозир бўлуб, дастурхон ер эрдик. Муҳаммадкарим навжувон фақир бирлан амакбаччаси мулла Маъруфнинг орамизда ўлтуриб, аммо амакбаччаси бирла суҳбатлашур эрди. Фақир бир неча савол берган эрдим, илтифот қилмай, мулла Маъруфдан юз ўгурмади. Бениҳоят хўрлиғим келиб, ўз-ўзимга дедимки, «Бул қандай инсофким, мулла Маъруф бирлан ҳамхужра бўлса ва яна кеча-кундуз ул нонсоф бирлан ҳар турлук ишлар қилуб суҳбат айласа, аммо фақирнинг саволимга жавоб бериш у ён турсун, ҳатто юзини ҳам кўрсатмаса...» Бағдазон ғазабим аланга олуб, баланд овоз бирлан айдимки: «Эмди сўзнинг бақиясини хужрада сўзлашурсиз!» деб. Бу сўздан Муҳаммадкарим навжувон дарғазаб бўлуб, фақирга қаради:

20

30

— Бу ерда сўзлашсак нима-ю, хужрада суҳбатлашсак сизга нима гам?

Фақирнинг ғазабим яна аланга олди:

— Шунча ишларни қилуб, яна баҳслашгали уялмайсизму?.. — дедим.

Мулла Маъруф қўрқоқроқ бир йигит эрди, бинобарин, ҳараснок бўлуб қолди, аммо Муҳаммадкарим кўб қизишқан эрди.

40

— Ман қандай уялғулук иш қилдим?!

— Мулла Маъруф бирлан хужрада қилганларингиздан тонасанму?! Мадрасадек бир жойда бул иш жоййизму?! Бул қайси мазҳабда бор, сан, ҳаромзода, ҳали қараб тур!..

Бениҳоят ғазабланган эрдим, орага муллабаччалар келиб тушдилар. «Қўйинг-қўйинг, шайтонга ҳай бе-

213

ринг, маҳдум!»— дейишдилар. Мулла Маъруф бўлса, бисёр бўшашган эрди. Бағдазон сирт бериб ўлтурдим. Эмдиликда ул навжувон каминага илтижо қилгандек тез-тез боқар эрди ва лекин фақир димоғ-фироқ бирлан терсаяр эрдим.

- Алқисса, фақирнинг бул тадбирим бениҳоят жойгир бўлуб, бул соатдин бошлаб ул париру каминага андак ром бўлганнамо эрди. Бо ин ҳама ул шаккаргуфторга сўз қотқали агарчандики талабгор эрдим. Илло, сир бой бергали нафсим бовар қилмос эрди. Шул аснода
- 10 ораға бир баҳс тушуб, «ялин» феъли сулоси мазидму рубои мужаррадму деган муколама бошлануб, ҳар ким ҳар нимарса дер эрди. Ул шаккаргуфтор ҳам баҳсга оралашуб, айдиким, «Сулоси мазид», деб. Бул замон фақир ул нигорга қараб айдимки, «лонусаллиму». Он сарвқад савол карди: «Исбот?» Ман дар жавоб ба оиро гуфтамки, «Дар асл феъл он «яли» аз қисми «ла-фиф» аст. Аммо бо нун таъкиди мушаддада «ялиянна» шавад маънойи айн феъл мизориъ бо нун мушаддада ин аст ки (албатта, дўст мешавад он мард дар замони
- 20 оянда), аз ин таҳрири равшан ва бо лутф он нигор ҳанда кард, аммо ёмон дигар ба ман таслим ва таҳсин кардандир».

Ушбу ҳангамадин сўнг Муҳаммадкарим навжувон фақирга беандоза лутфу карамларини чизи дариг тутмас, доим ул авқот ҳужрамдин кетмас ва беижозат киши бирлан сўзлашмас эрди. Фақир ошиқи зор нотавон ҳам ҳамиша ул хўбнинг кўнглини олмоққа кўшуш қилур ва анвойи турлук нозу неъматлар бирлан зиёфат айлар эрдим.

- 30 Алқисса, ул хўб ҳам фақирга кўнгил боглаб, нозу карашмалар бирлан ҳар бир амрларни берор, ошиқ бўлса «Етса мол, етмаса жон!» деб доимо ҳар бир фидокорликка муҳайё эрдим. Киши сийлағаннинг қули, деганларидек ул хўбларнинг султони, мулла Маъруф бирлан ҳамҳужралик алоқасини узуб, фақирнинг ҳужрамда истиқомат қила бошладики, бутун мадраса бул маънидин бесаранжом бўлган эрди. Аммо падари бузрукворнинг туфайлиларидин фақирга бир сўз айтқали ҳеч кимда жасорат йўқ эрди. Гоҳи волидадин ва гоҳи
- 40 падардин чизи маблағ ҳосил қилуб, рўзгоримнинг шамъига сарф айлар эрдим ва яна ишқим туғён қилган миёналардаа беихтиёр ул хўбонга: «Дорам умеде аз шумо...» байтини ўқур эрдим. Шул тариқада ошиқ бирлан маъшуқ дунё ишларидин мосуво бўлуб, умр гузаронлиқ қилур эрдик...

Алқисса, икки калима сўзни ул фитна ангиз мулла Маъруфдин эшитингим, ўшал мажлисдан бошлаб фақирга улуғ кина сақлар эркан; аммо ул танноз фақирнинг хужрамга кўчкандан эътиборан ул чаённинг кинаси яна ҳам аланга олган эркан. Ва лекин фақир содалавҳ бул маънидин жиддан хабарсиз юрар эрдим. Кунлардан бир кун ул наммом фурсатини топуб, падари бузрукворга фақир бирлан ул бегуноҳ ҳаққида бўлмаган бўҳтонлар, шаънимизга нолайиқ тухматлар арз қилубдир. Дарҳол ул зот даргазаб бўлуб, ўзлари фақирнинг хужрамга қадам ранжида қилубдирлар. Бул аснода икки ошиқ айни ширин суҳбатда эрдик. Саросималик бирлан салом бериш у ён турсун, ҳатто ўрнимиздин туришни ҳам ёдимиздан чиқаруб қўйдик.

— Чиқ ҳозир, падарлаънат!— дедилар.

Ул бегуноҳга ва яна фақирга юз ўгуруб айдиларким, «Бул нима деган расволик?» Каминанинг тилим тағлайимга тортилган, бир сўз дейишка қудратим қолмаган эрди. Ул жаноб ҳам фақирга қабиҳ бир назар бирлан қараб турар эрдилар, гўёки итдан қўрққан мушукдек титрар эрдим. Бузруквор шул аҳволда узоқ қараб турғач, ҳеч бир озор бермай, чиқуб кетдилар. (Каминна урарларми, деб зиёда қўрққан эрдим).

Алқисса, ул наммом ҳаромзоданинг касофати бирлан сарви равонимдан жудо бўлдим. Яъни шул кунни ул хўбларнинг султони мадрасадин қувланган эрди. Каминна ошиқи зор қанотимдан айрилуб қолган эрдим. Кечалари зор-зор йиғлаб, ул инсофсизнинг ҳаққиға дуойи бадлар қилсам ҳам аммо фойдаси йўқ эрди.

Алқисса, падари марҳум фақир фарзанди ноқобилларининг мадрасадаги кирдикоримдан волидан мушфиқага шаммаи изҳор айлаб, бул маънидин бисёр маълули хотир бўлганларини баён қилганларида, волида ҳам фақирларидан андак ранжибдирлар. Бағдазон малолатни кўнгилдан чиқариб, фарзандларини бул балитдин озод айламакликка кўмуш қилуб ул икки меҳрибон билиттифоқ фақирнинг бошимни икки қилишға қарор берибдирлар.

Ўшал кундан бошлаб ул мушфиқа атроф жавонибга азбаройи совчилик учун юрганларида, фақирға мувофиқ ал-табъ бир нозанин топилмас эркан. Аммо топқанларида ул қадирношунослар фақирнинг баъзи жузъий айбларимни сўзлаб ва яна илми-урфоғимдан қатъий назар рад қилур эрканлар. Бағдазон узоқ жойлардағи «этуклик» кишиларнинг қизларидан умид узуб, ўз яқинларимизнинг қизлариға борганларида, ул бад-

кирдорлар ҳам «оғзи сассиқ, кўзи ғилай, юзи чўтур, боши қийшиқ», деган жузъий айблар билан жавоб берар эрканлар. Аммо узоқ-бегона одамлар фақирни «куёв кўрар» воситаси билан тамоша қилуб, бағдазон айнаган бўлсалар, бул кейинги аблаҳлар фақирни кўруб мулоҳаза қилмасданоқ ўшал хирадсизликни қилур эрдилар.

- Алқисса, бул маънидин волида бирлан падари марҳум зиёда тангликка келиб, узоқ мулоҳаза қилганлариди, волиданинг кўнгилларига бир андиша тушуб, бул маънини падарга айтканларида, ул жаноб ҳам мувофиқ кўрибдирлар. Бағдазон биздан узоқ бўлган бир хонадоннинг ажиб бир париваш нозанин қизининг совчилиғига бориб ва яна қизининг ота-онасиға падарнинг ким бўлганлиқларини ва каминанинг кимнинг пушти камаридан бўлганлиғини ва яна ҳусни жамолим, қадди камолим, илм-урфон ва сучук сўзларимдан шаммаи баён қилуб, уй-жойимизни ва, яна лозим кўрсалар, фақирни ҳам томоша қилуб келишга таклиф қилибдурлар. (Аммо бул таклифдан фақирнинг асло хабарим йўқ эрди.) Алқисса, куёв кўргали келгувчи хотунларға бағдаз зиёфат қўшнимизининг ўғли бўлган мулла Субҳонқулини фақирнинг эвазимда кўрсатканларида, аларга бениҳоят марғуб кўришиб ва яна бир неча кундан сўнг жавоби босавоб берибдирларким, «Тезроқ тўйни бошлайлик ва яна фотиҳа қилғали кишилар юборилсун», деб.

- Алқисса, каминанинг пешонам очилуб, токи орадаги бузуқи ҳаромзодалардан қайнота бўлмишимизға фақирнинг ҳақимда бузуқи сўзлар айтмасун ва яна биткан иш йитмасун, деб дарҳол тўйни бошлаб юборилди. Аммо камина ул нозаниннинг тавсифини эшитуб, зиёда хурсанд ва ғойибона ошиқи беқарор бўлган эрдим: шул аҳволда тинчлик ва осойишталик бирлан тўйлар саранжом топуб, алқисса, никоҳ куни қўш сурнай ила мадрасадаги жамиъи муллабаччалар ҳамроҳлиғида қайнотамизининг уйларига бордиқ.

- Бағдаз никоҳ фақир гўшангага кирган эрдим, ҳовлидаги бир ҳужрада ажаб бесаранжомлик юз бериб, бир заифанинг фарёд ва фиғон қилғани эшитилиб қолди. Фақирдан тортиб никоҳдаги барча одамлар бул жонсўз фарёддан зиёда таваҳҳумга тушкан эрдиқ. Бул фарёд бирмунча фурсат қулоғимизға кириб турди. Бағдазон ош тортилиб, андин сўнгра фақирға заррин чопон ва яна жиғалиқ салла келди. Қийиб ва яна буро-

дарларнинг дуоларини олуб, қайнотамизнинг уйларидан чиқдик.

Аммо мазкур фарёд-фиғон тўғрисида ёр-дўстлардан сўрашиб билдимки, ул беҳирад ақли кўзида бўлган қайнотам фақирни никоҳ асносида кўруб, бечора қайнонамни беҳуда ҳақоратлар айлаб ва яна: «Саннинг кўруб ёқтирғон куёвинг шул бўлди му, қизингга эр топилмаган му эрди?»— деб ул мазлумани итдек урган эркан ва фарёд-фиғоннинг сабаби ҳам шул эркан.

Бул маънидан фақир зиёда маҳзун бўлуб ва яна ўз ўзимга хўрлигим келиб, муножот айдимки: «Эй парвардигоро, фақир бандаи хосингда нима ҳикмат бор? Бул беҳирад бандаларининг жазоларини ўзинг бергайсан!»— деб.

Бағдазон хонамизга келиб, баъзи урф-одатлардан сўнг хотунлар ҳамроҳлигида ул хўбон ҳам етуб келди. Андин сўнтра янгалар фақирни ул нозаниннинг ёнига ундаб эрдилар, камина ҳам бул таклифка ижобат қилдим. Аёлларнинг «тортишмачоқ» деган одати ҳасанан пурҳикматлари баъдида ул тўтиқушга камина лочини баландпарвоз човут қилуб, кўтариб, бағримга босуб, хотунларнинг қий-чувлари ичида ул хўбон билан фақирга хосланган гўшангага олуб кирдим.

Алқисса, ул нозанин юзини фақирга кўрсатмай, бурчакка қислиб нима боисдандир зор-зор йиғлар эрди. Фақир бул маънидин дилгир бўлуб ва яна йиғитлик томирим ҳаракатка келиб, бир хезланиш билан ул парирўнинг юзидаги пардани олуб ташладим ва яна кўрдимки, юзи ўн тўрт кунлик ой, қалам қош, қоро кўз ва яна маммаси ҳам чиқмаган, 12—13 ёшлардаги бир нозаниндир. Аммо фақирга етти ёт бегоналардек адоват бирлан хўмрайиб ва, яна девордан бир ёриқ топса, ҳузуримдан қочиб кетиш ҳаракатларигача қилур эрди. Ва яна зор-зор йиғлар эрди. Янгалари ҳарчанд насихат қилсалар ҳам бовар қилмас эрди.

Билдимки, ул нозаниннинг бундай беҳуда ҳаракатлари азбаройи ёшлик ва гўдаклигидандир. Чунки фақир завжидан андак бад ҳаракатлик, андак ёмонлик алҳол ўткан эмасдир.

Аммо бир неча кундан сўнг билдимки, каминага хотун олуб берган эмас эрканлар, билъакс, бир бадбахт, бир беидрок гўдакни азбаройи нозанинлиғига қизиқуб, нима бўлса ҳам ўғлимизга ярар, деб олуб берган эрканлар. Ва лекин тамоми уч рўз ҳамнишинлик баъдида зиёда тангликка келган эрдим. Агарчандики, гўдак эрди илмо худраъй, худбин, одобсиз бир мочаҳар эркан.

Аммо никоҳ асносида қайнотамизнинг хотунига айлаган муомаласидаёқ бундай золим, беандиша падар лаънатининг фарзандидан хурсанд бўлмоқдин умидимни узиб қўйган эрдим. Дарвоқиб, бул мулоҳаза дуруст чиқди. Ул итбачча бир рўз мутакаммил йиғлаб юрди, иккинчи шаб, яъни зафоф шаби йиғидан тўхтаб, каминанинг муомалаи шаръиларимга куч бирлан мудофаагача иқдом қилуб ва яна ожиз келгач, фақирни анвоъи таҳқирумиз сўзлар бирлан тақдир ва тақбиҳ айлаб ва яна

10 эшикка қараб қочмоқчи бўлганида, янгаларнинг базўр: «Тут-тут! Ушла-ушла!» деб қилган ҳужумлари баъдида аранг уйга олуб кириб ва яша ялиниб-ялпоғланганимда ҳам бир мурод ҳосил бўлмай, кўб бесаранжомлик ва шармандаликлар юз бериб, волида йиғлаб, фақир ғазабланиб, падар йўлаккача келиб-қетиб беҳарҳол бул кечани амал-тақал навъи қилиб кечирган эрдим.

Учунчи шаб агарчандики, ҳама рўз уйдаги катта-кичиклар ул сакбаччага панду насиҳатлар баён қилганларида ҳам яна кечаги бесаранжомликни бадтарроқ

20 қилди. Ҳатто фақирнинг шаънимга нолойиқ моляъниларни айтса ҳам камина сукут қилуб, ром қилишнинг кўшушида эрдим. Аммо хинзирбаччанинг асло эпка келишига ақлим бовар қилмай бошлаган эрди.

Алқисса, тўртинчи кун уйдагилар ул мочаҳарни бир азайимхон домладин ўқутуб ташламоқ андишасига тушуб, бирар адоватпешанинг сиҳрига дучор бўлуб, эрига муҳаббатсиз бўлдуму, деб забардаст бир домлага ўқутуб, «эзиб ички» ва «тутатқи» ва «тумор»лар олуб ва яна фақирнинг ўзим истеъмол қилдирганимда ҳам

30 бир фойдаси кўрилмай танглигим зиёда ошди.

Бул тадбирларнинг жамъидин ноумид бўлуб, алқисса, ёр-дўстлардан маслаҳат сўраганимда, улар ҳам бул маънидин таажжубга тушуб, аларнинг ичидан бириси фақирдин сўрадики, «Сиздан кўрқадирму?»— деб. Ман: «Йўқ», деганимда яна савол қилдики, «Уруб кўрмадингизму?»— деб. Ман ҳамиша ялинув, гоҳи оғзаки даваралар қилганимни сўзлаганимда, ул киши кулди ва айдиким, «Хирс мулло мешавад аз зарби чўб. Эй маҳзум, бул тариқа лавандлик ва лабдирлик бирлан хотун ушлаб бўлурму, яқинан билингизки, шул йўсун муомала

40 қилсангиз, хотундан ажралуб ва яна оёғ ости бўлурсиз. Башарти ул мочаҳарни хотун қилмоқ муддаонгиз бўлса, ўшандоқ бадҳаракатлиқ қилуб, сизга кўпол сўзлар айткан фурсатда айбини кўрсатиб, шундоғ урингки, ҳатто тавба қилуб, қилмишларидан пушаймонлигини иқрор қилгунча қўйманг», деб. Алқисса, бул маслаҳат ками-

нага бисёр писанд бўлди. Дарвоқиб, алҳолгача ҳар бир чораларни кўрган бўлсам ҳам ва лекин бул тадбири бописандани қилмаган эрдим.

Шул куни уйга келиб, анинг ёнига бориб, жўрттага ширии сўзлар бирлан ишқибозликлар оғоз қилганимда. ул баттола қадими тундлигини қўймай тескари қараб эрди, дарҳол фурсатни ғанимат билиб, таскаким билан андоғ урдимки, азбаройи шиддати зарбимдан тарангсиб муккасича йиқилди. Алқисса, «Ёмонлигингдан тавба қиласанму-йўқму?»— деб гоҳи оёғим бирлан, гоҳи қўлим бирлан андоғ урмоққа олдимки, дунё бунёд бўлуб, хотун боласи эр кишидан мундай калтак еган бўлмаса керак. Ул мочаҳарнинг фарёд-фигониға ҳовлидаги бола-чақалар югуришиб уйга кириб, ул баттолани чанғалимдан қутқариб олмоққа ҳарчанд кўшуш килсалар ҳам аммо фақир асло куч бермай, айни қон чиқмас ерини чоғлаб, мазкур шиддат билан зарб берар эрдим ва яна ул адабсизга ҳар замон: «Тавба қилдингму, сакбачча?»— дер эрдим.

Алқисса, калтакнинг зарби билан тамом ҳолдан кетиб, хатто фарёдга ҳам оғзи келмай, ниҳоят, ул мочаҳардин «тавба қилдим» сўзини бир-икки бора ўз қулоғим бирлан эшитғач, бағдазон шул кўйи қолдириб, кўчага чиқуб кетдим. Бир неча соатдан сўнг қайтиб кирган эрдим, ани хушсиз равишда кўрпа-ёстиқ қилуб ётқизилган ҳолда кўрдим. Аммо оғиз теварақларида андак қон аломатлари ҳам намоён эрди. Ва яна волиданинг юзларида парншонлиқ зоҳир эрди. Шул вақт волида маҳзун товуш бирлан айдиларким, «Санга хотун олиб бермай ўлай, биравнинг қизини ўлдирдинг, жувонмарг!» Гарчи бул сўздан фақирга бир оз ваҳима тушган эрди, илло одамгарчиликни қўлдан бермай, «Мундай сакбаччани ўлгани дуруст», дедим.

Билдимки, калтакнинг зарбидан оғзидан бир мунча қон ташлаб ва яна муғомбирлик билан ўзини хушсизликка солуб ётар эркан. Шул миёналарда падар ҳам мадрасадин қайтуб келиб, бул жаҳл ишидан зиёда парншон хотир бўлуб, фақирдан зиёда ранжиб, «Бизларни ерга каратдинг, бунинг ота-оналариға нима деб жавоб берамиз?»— деганларида, камина жавоб бердимки, «Ўзи муғомбирлик қилуб ётибдир».— деб. Аммо падарнинг ташвишлари ортиб, ул адабсизнинг пешонасини ушлаб, ҳол сўраб эрдилар, кўзини очса ҳам аммо муғомбирлик бирлан жавоб бермаганида, падарнинг яна ваҳималари зўрайиб, дарҳол ўзлари ҳақимга югуриб жетдилар.

Ҳаким келиб, томирини кўриб ва яна турғузиб, ўт-қузиб қўкрагини кўтариб ололмагани важҳидан «Кўкраги бир оз лат ейибдир, кўкка қаратиб тинч ётқузилсун ва тез-тез кепак қиздириб кўксига қўюлсун»,— деди.

Алқисса, эртаси кун бул хабар анинг отасига етиб, дарҳол ул ҳаромзода беандиша сакчашм бўлгани ҳолда етиб келди. Қизининг бул аҳволда ўз жазосини тортиб ётқанини кўруб, беандоза ҳашмгин ва дарғазаб бўлган эрди. Аммо падар ул келган аснода уйда йўқ эрдилар. Фақир анга салом бериб эрдим, жавоб бермай, тарки суннат қилиб ва яна қизининг ҳолини биллиб, фақирдин дурушт овоз бирлан савол қилдики:

— Буни қайси итдан туққан урди?— деб.

Одобни қўлдин бермай, дасти алиф-лом жавоб бердим:

— Фақир!— деб.

Бул жавобдин анинг ғазаб ва сакчашмлиғи, ортиб, тевадек бўкириб, савол берди:

20 — Санга нима гуноҳ қилди?— деб.

— Гуноҳини сизга айтишдан шарм қилурман.

— Қизимни бу аҳволга қўйишга санга ким ҳақ берди?

— Шарийат.

— Шаръиат?

Ҳаромзоданинг кўзлари ўтдек ёниб, ўзи қабиҳ суратга кирган эрди. Алқисса, жавоб бердим:

— Қизингиз фақирнинг шаръан хасмидир, бас, ўз хасмимни ҳар турлук йўллар бирлан тасарруф қилсам ва яна одоб берсам жоиздир,— деб.

30 Аммо каминанинг бу шаръий жавобимдан хили сукутга бориб, бағдазон яқинимга келиб, савол қилди:

— Шарийатнинг қайси китобида?

— Барча китоби мутақаддиминда.

— Қайси китобида, дейман?

— Аҳли илмга қўлингизни пахса қилманг, ноинсоф бўлурсиз...

40 — Мана, ноинсофлик!— деб фажъатан ул кофир фақирнинг юзимга андоғ бир шапалоғ урдик, камина гарангсиз қолган эрдим.

Алқисса, устимга итдек ҳужум қилуб, яна бир неча зарб берган эрди, уйда қий-чув қўпиб, волида устимизга югуриб келдилар. Бул миёнада ул золим яқинда турган болтаға қараб югурган эрди, фақир фурсатни ганимат биллиб, «Дафъи қазоаз қабли вуқуъ» сўзига амал айлаб, кўча томонға қараб қочдим. Лекин ул ҳа-

җомзодаи бедин орқамдин тамоми бир суръат билан
қувлаб келур эрди...

Алқисса, ул золим тарафидин бешак даражан ша-
ҳодатга етишмокимга ақлим етиб, аранг кўчага чиқ-
дим, бағдазон бор овозим бирлан: «Дод, мусулмонлар,
бормусан?!» деб бонг уриб, ҳамон фирорда эрдим. Ал-
ҳосил, катта кўчага қадар чиқиб орқамга қарадим,
ҳойтовур, ул ҳаромзода кўринмай, бағдазон нафасимни
ростлаб, худога шукурлар айтиб, оҳиста-оҳиста мад-
раса сари равона бўлдим.

Алқисса, мадрасага бориб, падарга воқъъани баён 10
қилганимда, ул жаноб ҳам мазкур ҳаромзода ноинсоф-
дин тарсида бўлуб, алҳол ҳовлига борғандин бормаған-
ни беҳроқ, деб кечкача мадрасада бўлдимиз. Бағдазон
падар ёнларига бир неча забардаст муллабаччалардон
олуб, уйга келдик. Келсак, эшик остида волида пиқ-пиқ
йиғлаб ўлтурибдилар. Ҳол-аҳвол сўрағаннинг баъдида
маълум бўлдики, ул ҳаромзода фақирни тутолмай,
ноумид бўлиб ва яна баланд овоз бирлан вовайлолар
айтиб, атрофига бисёр одамларни йиғиб, фақир бир-
лан падарнинг шаъниларимизда бўлмаған бўҳтон ва 20
ифтироларни тўқуб, бағдазон бир ароба келтуруб ва
яна қизики каминанинг ҳасмим, яъни манкуҳам эрди,
ани мазкур аробага ётқузуб, фақир завжидан беижозат
ўз уйига олуб кетибдир. Ва лекин камина бул зўрлик-
дин бисёр андишага тушуб қолдим. Падар ҳам бени-
ҳоят паришон бўлған эрдилар. Алқисса, падар бирлан
дуру дароз ўйлашиб, бирор чорасини тополмай, нисфи
шаб эллибоши бирлан юрт оғасини чақириб келиб,
маслаҳат қилуб кўрганимизда, уларнинг сўзларидан 30
маълум бўлдики, иш кўб катта фасодга айланибдир
ва яна тезлик бирлан ул ҳаромзодани бул қилған бе-
ҳуда ҳаракати юзасидин шарийатга чақирилмаса, биз-
ларнинг коримиз харобга айланур эркан. Дарҳол юрт
оғаси бирлан падари бузруквор қуйи маҳалладаги мул-
ла Шамсиддин муфтига маҳзар ёздирғали кетдилар.
Аммо ҳамма шаб барча лозим тадбирларни саранжом
айлаб, бағдазон хотиржамълик бирлан ухлаған эрдик.

Алқисса, эртаси кун бағдаз ноништа падар бирлан
биргалашиб, қозининг уйларига бориб, мазкур маҳзар-
ни шаръийни ушлағаннимизда, эшони қози мазҳарни 40
ўқуб, кўб яхши ёзилибдир, аммо муддаи алайҳингиз
кеча аробада қизи бирлан келиб, мазрубанинг жаро-
ҳатларини кўрсатиб, сизларнинг устларингиздин ёзди-
риб кеткан эрди. Бинобарин, сизлар кечка қолубсизлар,
деганида бизлар бениҳоят саросималиқда қолдиқ. Па-

дари бузруквор қозидан эндиги тадбирни сўраганларида, ул қози ислом жавоб бердиларким, «Агарда шаръи шариф ҳукмига сўралганда, албатта, сизларга қўб жарималар тушадир ва лекин сизлардек зотларнинг ишларини, албатта, безарар қилғаймиз ва яна бул важҳидин хотиржамъ бўлғайсизлар», деб. Алқисса, қози Исломнинг ҳақлариға дуо қилишиб, ул зотнинг ҳузурларидин чиқар вақтда падари марҳум ёнларидин бирмунча пул чиқариб узатқан эрдилар, эшони қози: «Ҳожат

10 эмас эрди-ку, хайр, энди сизнингдек кишиларнинг пулини табаррукан оламиз»,— деб мазкур ҳаққи хизматонани астагина ёнлариға солдилар. Аммо бул маънидин бизларга хотиржамълик юз берган эрди.

Алқисса, орадан бир ҳафта ўткандин сўнг мулозим фақирни истаб келганида, эшони қозининг таълимотларича бирмунча оқча бирлан мулозимни «Уйда йўқ эркан», деб қайтарган эрдик. Алоҳ ҳозал-қиёс уч-тўрт чақриқларға ҳам шу янглиғ радду бадал воқиъ оўлди. Аммо ул сакбаччанинг ўшал олған зарбидан снҳҳаг тополмай ётқанини эшитуб турар эрдик. Аммо бул маънидин бизларга бисёр ташвиш ортар эрди.

20 Аммо юрт оғасининг кенгаши бирлан ул сакбаччанинг амлок рўзгоротини қўшниларникига таратиб, уйни шипшийдам қилиб қўйган эрдик. Зероинки, ул мочаҳарнинг отаси бўлған ҳаромзода Абужаҳл мингбошидан одам олиб келиб, уйни хатлатишдан ҳам тоймас эрди. Ва лекин бул ақл падари бузрукворга бисёр писанд бўлған эрди ва яна юрт оғасини дуойи хайр қилған эрдилар.

30 Алқисса, бизлар бул жиҳатдан саранжомимизни олиб, ишнинг оқибатини кутиб турғаннимизда, Абужаҳл ҳаромзоданинг томонидаги одамлар падарга хабар берибдиларким: «Қудангизнинг авзоъи бузуқ, сизлар мурофаага ўлтурмай қочқанларингиз важҳидан қудангиз қизининг олған жароҳатининг Ботиршин дўхтурға кўрсатиб ва яна ул дўхтурнинг тазкираси бирлан ишни акражний сутга бериб, сизларни катта жаримага тортмоқчидир»,— деб. Аммо бизлар ул ҳаромзоданинг бунчалик гаврлигини билмаган эрдик. Бул хабарни падар эшитканлари замон уйга югуриб келдилар ва ул жаноб бисёр бесаранжом ва беҳаловат бўлиб ва яна ташвишга тушиб, фақирға итобомиз сўзлар билан хитоб қилдиларким: «Сан ҳаромзода фарзанди ноқобилнинг жатингга¹ қоладирғанға ўхшайман. Кексайган

¹ Жат — жатингга қолдим; касофатинга, ёмонлигингга қолдим.

кунларимда манга акражнайни сути нима эрди? Кофирнинг судя пристуфи бирлан баҳсу жавоб қилиш осонму? Кофир шарийатни билмаса, йўл-йўриққа тушунмаса, закўн китобига қараб риюя-ю андишасиз, шартта Сибирга ҳукм қилса, нима қилур эрдинг? Ва яна бул тақдирда эшиткан одамлар нима дейдирлар? «Қимсан, фалончининг ўғли хотунини уруб, Сибирга кетибдир, хайф бундай фарзанд ўстирганга», демасларму? Бул кунингдан кўра ўлганинг яхши эмасму?»

Аммо фақир сукутка кетиб, жавоб бермас эрдим, 10 падарнинг барча сўзлари ҳақ ва рост эрди. Алқисса, обидийда қилиб, падарга жавоб бердимки: «Фарзанди ноқобилингизнинг ҳақиға нима десангиз оздир, нима қилсалар соҳиби ихтиёр ўзларидирлар...»

Алқисса, шул кун кечаси элликбоши бирлан юрт оғасини чақириб келиб, падар улар бирлан дуру дароз кенгаш қилиб, алҳосил натижада сулуҳ-салоҳ йўлини кўзлаб, эртаси кунига ул ҳаромзода гаврнинг уйига элликбоши бирлан юрт оғаси боратурған бўлуб ва яна азмойиш олиб, ҳалигидек жанжал акражнийнига чиқатурған бўлса, битикчилик тариқасида ишни бартараф қилатурған бўлдилар. Эртаси кун улар борғанларида, ул ҳаромзоданинг ўшал нопок мақсади ҳақиқат чиқиб ва яна фақирнинг ҳақимда анвоъи беҳуда дўқлар айтиб, суҳандарозликлар қилибдир. Дуру дароз гуфтигўлардан сўнг «отанг яхши, онанг яхши» қилиб, ул гаврни бо ин тариқа битикчиликка кўндирибдирлар; аввало фақир хотунимни талоқ қилгайман, соний ул сакбаччага тегишлик рўзғорот, ҳамчинин кийим-бошларни бекам-кўст топширгайман, аммо бунга қарши ул ҳаромзода ўзининг даъвосидан кечар ҳам маҳрни талаб қилмас. 20 30

Бул маънига падари бузруквор дарҳол ризолиқ бериб, бириси кунни фақир қозихонаға тушиб, талоқ хатисини бердим ва яна бир аробага молларини юклаб жўнатдим. Бул аснода волида фиғон кўтариб, каминани маъюсият босқан эрди.

Хулласи калом, бул биринчи уйланишим анвоъи ташвиш ва тўполон бирлан баайни тушдагидек бўлиб ўтди, икки миёнада етти юз сўлкавой Мекалай оқчаси дод деб кетди, фақирнинг оғзим ошқа етмасдан, бошим тошқа тегди. Онадан туғма бева бўлуб қолдим, баҳарҳол ишимиз безарар эрди. 40

Алқисса, кўрпа-ёстиқни кўтариб мадрасага йўртдим, қайта бошдан эски ҳужрамни ясатиб, мадрасада истиқомат қила бошладим. Бу миёналарда «Шамсия»нинг

мантиқ баҳсига қаттиғ берилган эрдим ва яна «Мухтасар ул-виқоя»ни тамомлаб, «Шарҳ ул-виқоя» бошладим. Фақирнинг машғулоти фақат шулардан иборат бўлмай, бўш вақтларимда қофияхон болаларнинг бир нечасига мукаррирлик ҳам қилур эрдим. Беваалигим унча сезилмас эрди, падарнинг тазъийқотлари бурунгидан кўб юмшаган, илгаридек ҳар бир молояъни гапка ишона бермас эрдилар. Аммо, иккинчи тарафдан, волидаи муҳтарама тинч турмай, фақирни уйлантириш қасдида эрдилар. Башарти қиз топилмаган тақдирда эри ўлган ва ё эридан чиққан мусулмони қобил жувон бўлса ҳам майли, деб камина ризолиқ билдирган эрдим.

Аммо тақдирнинг тақозоси бирлан икки йил чамаси фурсат бева юрдим ва лекин, юқорида мазкур бўлганидек, кўб умрим мадрасада ўтиб, бинобарин, бевалик унча билинмади. Алқисса, тақдир соати сўқиб, фақир учун теглик бир жойга унашилди, ўзи эри бирлан муроа қилолмай, ажралишқан эркан.

Қуда бирлан бўлган тўй шарт-шаронтлари осонлиқ ила битиб, тўй кунлари ҳам белгуланганида, бирдан падар бетобланиб қолдилар, маразнинг ибтидосида бизларнинг бепарволик қилиб, кўрпа-ёстиқ қилганларининг бешинчи кунда ул жаноб ниҳоятда бетоқатликка тушиб, алқисса, камина ҳақимга югурдим. Ҳақимнинг муоянаси баъдида маълум бўлдики, падар зотилжам бўлган эрканлар, дарҳол ҳақим енгини шимариб, қон олиш ҳаракатига тушди. Ва лекин, во афсуски, вақт ўткан эркан, падарнинг томирлари бир томчи қон бермай, бениҳоят андуҳимиз ортиб, алқисса, ҳақим таваккулга буюриб жўнади. Вақт битиб қазо еткан эркан, ул жаноб алломаи замон, обрўйи мадорисон, пешвойи мусулмонон шул кечаси бу дунёи фонийга видоъ қилуб, ул дунёи боқийга рихлат этдилар.

Падари жаннатмакон вафотлари билан неча юзлаб толиби илмларни дарёи файз осорларидан маҳрум қилдилар, ҳар бир эшиткан кимарса: «Во дариғ, шундай қутби замондин айрилибмиз», деб фарёд чекар эрди; бул хабар мадрасага етиши бирлан ундаги жамъи катта-кичиклар бел боғлашиб югурушиб келдилар ва яна кечаси бирлан такфин, тажҳиз чораларини кўриб, ўз киссаларидан тўн ва йиртишлар муҳайё қилдилар. Жаноза учун шаҳардаги барча мадрасаларга хабар берилган эрди. Алқисса, уламо, фузало, ағшә, шоҳу гадолардан жамоати азим йиғилди, ҳар кимга ўз қадру қайматига қараб тўн ва йиртиш эҳсон қилинди, жа-

нозани ҳазрати қозини домла ўқудилар ва тамомий из-
зат-ҳурмат билан ул жанобини дафн қилинди; бағдаз
дафн халойиқ анбарини бурда-бурда қилиб талаб кет-
дилар, «азбаройин табаррук», — деб.

Фақир бузрукворининг барча расм, тағзияларини та-
мом обрў билан адо қилишга бел боғлаған эрдим;
масалан, етти, йиғирма, ҳатми, қирқ ва ҳоказоларини
ул жанобининг ўз мартабаларига қараб бажо келтирил-
ди. Илло, тўйга аталған оқчалар тағзия билан саран-
жом топиб, шул сабабдин тўй тўхталиб қолған эрди. 10
Фақир бўлсам падар бу дунёдин ишма олиб кетдилар,
деб ниҳом-эҳсондин чизини оқча дариг тугмаған эрдим.

Алқисса, мадрасанинги бош мударрислигига, яъни
бузрукворининг мақомларига домла Солиҳ маҳзум таъ-
йинланиб, фақир шул жанобдан дарсимни давсм қил-
дирдим. Илло, етимлик асар қила бошлаған эрди. Зе-
роки, уй-рўзгороти каминанинги зиммамга тушиб, аммо
фақир даромадим маълум эрди, яъни вақфдин бошқа
тўрт пул йўқ. Бул вақф ҳам аъло билан бир йилга
олтмиш беш сўм эрди. Иккинчи тарафда тўрт ойдан 20
берли бечоралар каминанинги фурсатини кутиб ва ле-
кин оқча ваҳҳидини ҳайрон эрдим.

Алқисса, тўй тўғрисида волида билан маслаҳатла-
шиб, ниҳоят, боғдин бир танобини сотишга қарор бер-
дик.

Бағдазон тўй жўнашди, эсон-омон тўйини ўтказдик,
аммо бул иккинчи хотундан ниҳоят хурсанд бўлдим,
агарчандики сайнба эрди, илло эр кўрган мўъмин-му-
сулмон эр ҳурматини бажо келтирғувчи оқила ва бо- 30
лига бир покдомон эрди.

Эндиликда хотун ваҳҳидан хурсандчилик бўлди,
магар рўзгор ваҳҳида сиқилдим. Падарининг тириклик-
лари фақирининг давлатим эркан; тошқини, маҳалла имо-
матига ўтуб олғунимча кўб абгорчиликларини кўрдим;
таҳсилдин ҳам фугур кетди, яъни бирмунча дуохонлиғ
ҳамда бағзи йиғит-ялангларга иссиқ-совиқ қилиб бе-
ришлар билан овора бўлиб қолдим. Агарчандики, ша-
ҳарда катта азайимхонлар кўб, фақирдек янги рўзгор-
ларининг қадр-қиймати йўқ эрди, илло «Қул ўлмас, риз-
қи камимас», дегаиларидек, ушбу баҳона билан навъи 40
тириклик ўтиб турди. Маҳалла имоматига тайинланған-
шимдан сўнг ишлар бир андак ўйланғандек бўлди,
ўзим ҳам дуохонлиқни кутиб ўлтурмай, мадрасага бо-
риб, дарсимга киришдим. Падарининг вафотларидан сўнг
учуланчи йил таҳсилда «Ақонд»ни томонлаб, таҳзиб
килдим.

- Худойн таоло уйланганимнинг учунчи йилли бир ўгул ато қилган эрди. Садҳайфки, пешонага снғмай, бир ёшига етиб, айни суйгунчи бўлганида қизамиқ деган касал бирлан қазо қилди. Бешинчи йилли яна бир қиз ато айлаб, аммо бул ҳам ёшлай дунёдин ўтиб, бул миёнада волнда ҳам дор ул-фанодин дор ул-бақоға рнҳлат қилдилар. Қўлдан келганча иззатларини бажо келтируб кўмдим. Учулчи фарзанд Улмасбиби, агарчандики, ожиза эрди, илло умри бирлан берган эркан, ўткан йилли ўн олти ёшида домла Саидхўжа Охунднинг набираларига тўю-тамошо бирлан узатдим. Фақирнинг кўзимнинг оқу-қороси бўлган фарзандим фақат шул ожизадир. Алҳол кампир ҳам қариб қолди, ўзим ҳам кексайдим; лекин кўнгил қаримас эркан, эбини топсам бирорта ёшроқ хотунга уйланиш хаёлим ҳам йўқ эрмас, лоақал қариган кунларимда бирарта ўғлим бўлур эди-ку, деб ўйлайман. Бу тўғрига кампир ҳам рози: «Ўзингиз топиб, ўзингиз уйлансангиз, манга нима, боқиши ҳам ўйлаб қўйинг!»— дейдир.
- 20 Бул ўйлағанларнинг барчаси ҳам осонлиқ бирлан вужудга чиқар эрдими, магар болишвой деган ҳаромзодаларнинг касофати бирлан биз, уламолар, мадрасалардин ҳайдаламиз; бизлар учун мадраса эшиклари беркилди. Аҳли илмнинг ҳаққи шаръийси бўлган вақфлар бепарҳез жадидларнинг қўлига ўтиб, бизнингдек уламо, аҳли илмлар кўча-кўйларда сарсон бўлиб қолдиқ. Бул бепарҳез жадид ҳаромзодалар мадрасаларнинг ўзи бирлан қаноат қилмай, ҳатто тумшуқларини маҳалла-кўйининг қозонига ҳам тикча бошладилар. Маҳаллалардин ҳам жадидлар чиқди. Жумладан, фақир маҳалладаги бир неча янги бобий, жадид палидларга ёқмай, алар фақирнинг мақомимга янги жадид имом тайинлаб, аввало мадрасадан қувланган бир аҳли илмни охирда имоматдан ҳам маҳрум қилдилар. (Олло таоло жазоларини берсун!) Ҳозирги касбим фақат дуохонлиқ бўлиб қолди. Аммо дуохонлиқ орқасидан кун кўриш бисёр қийин. Зероки, дуохонлиқдаги шуҳратим халойиққа унча ошкора эрмасдир. Шул кеча-кундузларда уйга кириб, эшикка чиқишдан ўзга гап йўқ. Ху-
- 40 до кампирнинг хайрини берсунки, чархи бирлан жонга оро кириб турибдир. Йўқса, бир аҳли илм сойиллик қилур эрдиму? Наузанбиллоҳ.

Маҳзум домланинг хотира дафтарининг биринчи қисми шу ерда тамом бўлди. Хотира дафтарнинг биринчидан сўнг киратурган қисми «Муштум»нинг 16—17

ҳам 18-сонларида намуна тариқасида ёзилиб йўтилган эди. Домланинг эндиги хотиралари, агарда худо домланинг ажалларига омон берса ҳамда «Муштум» йўқувчиларига малол келган бўлмаса, йшал илгариги тариқа ёзилиб борилур. Биринчи қисми асл нусхасига мувофиқлаб кўтариб битирдим.

ЖУЛҚУНБОЙ.

КАЛВАК МАҲЗУМДАН

Бухоройи шариф билодида фақирнинг ота қадрдон бир ошномиз бўлур эрди, ўзи бисёр алломан замон ва яна содот наслдан эрди. Аммо дарсгўйлик касби билан машғул эрди. Ва лекин шул фурсатларда ул азизга ҳозирги дор ул-ҳукумат ҳаромзодаларидан кўб заҳмат ва аламлар етубдир ва яна инёнада ул бепарҳез ҳаромзодалар ул бечорага мулла Аброрхўжа ҳожи ул-ҳарамайн буродаримизга беҳад зўрликлар қилубдирлар. Фақир бул замонанинг ҳукуматдор бўлган ҳаромзодаларига ҳайрон бўлурманким, бир бегуноҳ одамнинг фарзандини закўнчи қилурман, деб ва яна хирсхоналарга зўрлик тариқасида ўқушга юбориб, кўб бесараңжомликлар қилур эрканлар ва яна ул ҳаромзодалар фикр қилмас эрканларки, бизнинг бул ислом мамлакатларида закўнчи ўруслар бисёрдир. Бас, бирар закўн айтмак эҳтиёжи тушканда, ўшал аҳли кафара закўнчиларнинг биттасига бир андак маблағини бериб, закўн айтдирилса иш халос; найнки мулла Аброрхўжа ҳожи мударрисдек кишиларнинг фарзандларини зўрлик тариқасида Тошканд ва Масткўф хирсхоналарига жўнатиб ва яна бир мусулмонни андоғ ташвишларга қўйиб. Соний шулки, ҳукуматдорликка етишкан амирларнинг таомили боин тариқа бўлмас, аввало фуқородин таноб ва закот тариқасида солиқ олғайлар; соний, мамлакатнинг муҳофазати учун бир лак, икки лак сарбоз сақлағайлар; учланчи, раиятнинг осойишига кўшуш қилғайлар; чаҳорум, умури диния, масалан, мадраса ва вақфларни ўз соҳибларига топшурғайлар; панжум, намоз, рўза, закот, яъни аркони исломнинг назорати ваҳҳига бир ранси забардастни муҳтасиб таъйинлағайлар ва яна бул муҳтасибнинг ужраси дор ул-ҳукуматдин бўлғай; шашум, улул-амир бўлмиш форигбол айшу ишратда бўлғай, башарти пирликка етишкан бўлса, уламолар билан суҳбат тутқай. Амирларнинг вазибалари мана ушбулар турур, пучукким ўтмиш султон-салотни, ҳоқон-ҳавоқин, аъни Норбўтахон, Олимхон, Умархон,

Ботирхон, Мадалихон, Шералихон, Худоёрхон ва Маллахонларнинг таомиллари ушбу эрди. Аммо фуқарога мундоғ зулми раво кўрмас эрдилар.

Ва лекин ул азиз қадрдонимиз бу зўрликдин бисёр ранж тортуб, Бухоройи шарифнинг ижронясига бир ариза бериб, аммо ул бепарҳез ҳукуматдорлар илтифот қилмаганларида, мазкур аризанинг нусхасини фақирга пўчтавойдан юбориб, мадад сўрабдир.

Аризанинг нусхаси ушбу турур (айнан):

10

«Бухоройи шариф ижронясига

Ҳазрат Шайхи Шамсиддин кулол, раҳматуллоҳи алайҳ авлодларидин Мулло Аброрхўжа ҳожи мударрис, эшони пир набиралари Мулло Асрорхўжа судур йғли тарафидин камоли эҳтиром ила ҳузурингизга арз шулким, дуогўйни дунё тирикликда бир йғлим бордирким, исми Хўжа Муҳаммад Боқий, умри гўё сабаби тамоми ҳаётим ва асоси маишату рўзгорлигим ушбу йғлимни ҳузуримга бўлурга вобастадир. Биз фақирни

20

касби деҳқончиликдир. Ун саккиз нафар кабир-сағир нонхўрдурмиз; ҳаммамизга шул йғлимни саъй ва кўшуши билан бўлган сабабдур, бозор ва хариду фурўхт шул бачани ихтиёрида эрди. Бул ожизи нотавони дуогўй аз аввал дар умури дунёким иштиғол эрдук. Ҳозирда мазкур Хўжа Муҳаммад Боқий хонаи дор ул ҳукумат тарафидин амр беруб, Тошкандга йқутмоқ учун юбордилар. Бу сад ажз маълум қилдук ва аҳли ҳукуматларга ҳам хўб маълумдур. Бул маъни бутун фақирни дуогўйни маъюс этиб, ниҳоят, андуҳ ва маҳзунликда қолдим. Алҳамдулиллоҳ, жаноби азиз ва муҳтарам

30

саодатпаноҳ гулшанларини фаҳмида қилиб, шукри ба даргоҳи қозиюл ҳожот этиб, умид ила маъруза қилурманки, қодирю бофазлҳакимдурлар. Амр қилсаларки, қайтариб олиб фақирни нотавонни хурсанд қилиб, бизга топшурсалар, топқай нафси ҳақларинда икки жувор зоти шарафда дуо ҳайриятларин қилурман, илоҳи олоҳ таоло мақсудот ва муродот дорайн некини ҳосил қилсун. Омин, ба ҳаққи раббил оламин ал фақир, ал фақир, ал фақир».

40

Эй қалам тебраткувчи азиз қадрдоним, Бухоройи шарифда мундоғ бепарҳезлар ҳукуматдорликка миниб, сизнингдек аҳли илмларга озор берган бўлсалар, уларнинг ҳам жазоларини бергувчи қаҳҳорн зулжалол эгам бордир. Аммо бизнинг Тошканд шаҳарда ҳам ўшал Бухоройи шарифдаги бепарҳез ҳаромзодаларнинг бир

тонфаси ҳукуматдорлик қиладилар. Ул ҳаромзодалар бундаги сиз ва бизга ўхшаш аҳли илмларнинг фарзандларининг зўрлик билан хирсхоналарида зақун ўқутиб, занона сочлар қўйдириб ва яна кўтоҳ кийимларга одатлантириб, фисқу-фасодга ривож берадилар. Биз, аҳли илмлар, бўлсақ уларга қарши сўз айтмай, гўшаларда зор-зор йиғлаб маншат қилурмиз. Аммо бундаги фисқу-фасод ашаддий даражага етди: болшавой хотунлар пайдо бўлиб, кўчаларда эркаклардек барахна юруйдурлар ва яна ёш қизларни йўлдан оздириб, хирсхоналарга бошлайдилар; шарму ҳаё йўқ, парҳез йўқ; бул ҳодисалар ҳаммаси қиёматининг аломатиму, деб бисёр қўрқадирман.

Бо ин ҳамма фақир ул ҳаромзодалар ила азбаройн мурасасозлик учун «ҳа-па» қилиб пурс-порелар билан навъи тириклик қилурмиз. Аммо ёзган маърузангизда ул фосиқларга саодати дорайн талабида бўлганлигининг маъносига дарҳол воқиф бўлиб, мурасасозлик тариқасида айтилган, деб билдим, илло ул бепарҳез ҳукуматларга саодати дорайн талабида бўлмоқ куфр бўлур эрди, ҳоказо аҳли куффарга ва лекин мусулмон фарзандидан чиққан муртадлардан жаҳаннам оташи ҳам ҳазар қилур эркан. Аммо маърузангиз бисёр фасиҳ ёзилган эркан, ўқуб ҳузурлар қилдим. Башарти ул ердан бирар иложининг имкони бўлмаган бўлса, фақир бул жонибда чизи ҳаракат қилиб кўргайман ва яна «Муштум» китобининг мусаннифи билан ҳам андак алоқамиз бордир. Бул маънида унинг билан ҳам суҳбатлашгаймиз. Аммо маърузангизни бул ердаги ҳукуматдорларга ушлаб юриш бисёр хавфлик кўринадир, зероки ул ҳаромзодалар андак сабабини айтиб, дарҳол қамоққа олмоқдин ҳам тоймаслар, баҳарҳол аёлманд одамга тиичлик ғаниматдир. Оллоҳи таоло сиз қадрдонимизга сабр бериб, ул зolimларнинг жазоларини берсун, омин, баҳурмати қитмир, қитмир, қитмир.

Камина домла маъ бужур мулаққаб
Калвак маҳзум ибн мулла Салимсоҳ Охунд
мударрис марҳум Шоший Нақшбандий.

Бу мақола аслида маҳзум тоғам томонидан мулла Аброрхўжа домлага ёзилган бир мактуб эди. «Қалам учи» бериш ваъдаси билан мактубнинг бош томонига бир муқаддима ёздириб ҳам мулла Аброрхўжанинг маърузасини айнан кўчиртириб олдим ва «Муштум»га ибордим. Агар мувофиқ кўрсангиз, ўқугувчиларингизга

тақдим қилурсиз. Ва яна махфий қолмасунким, домла-
нинг «хотира дафтари»ни бир неча кундан бери йўқо-
тиб қўйиб, тополмай юрибман. Топқан кунимдан бош-
лаб, бурунғича ҳоли қудрат кўчириб турарман.

ЖУЛҚУНБОИ.

КАЛВАК МАҲЗУМДАН ИДОРАМИЗГА ОЧИҚ ХАТ

(имлоси ўзгартирилиб босиладир)

10 Алф-алф салом ва паёмларимиз баъдида сиз ба-
ланд мартабалик «Муштум» китоби мусаннифи буро-
даримизга етуб андоғ маълум ва равшан бўлсинки, ал-
ҳамдшайллоҳ, биз дуоғўйларни бул жонибда сиҳҳат ва
саломатлик даражасида барқарордирмиз, аммо ул жо-
нибдаги сиз мусанниф буродаримизнинг дуоғи жони-
ларини салоти хамса олдиди борий таолодин талаб
айлаб турмоқдамиз.

20 Бағдазон сизга сўз шулки, чоп қилдираётқан «Муш-
тум» китобингизнинг бир неча жузъларига фақирнинг
пазарим тушди. Аммо китобнинг гоҳи жузъларида
фақирнинг таснифотлари ҳам бор эркан. Мулла Жул-
қунбой жиянимиз фақирингиздан беижозат таснифот-
ларимиз баъзисидан сиз ҳурматлу буродаримизга нус-
ха кўтариб берган эркан, «Зар қадрини заргар билар,
чилангар нени билар?» деганларидек, фақирнинг қад-
римга сизлардек донишманд мусаннифлар етмаса, ка-
мининг имоматимни ҳам кўралмаган маҳалла бўр-
суқлари етсунларму?! Кўб яшанг, буродар, фақирнинг
таснифотларимни писанд айлаб, китобингизда нўғой
босмаси бирлан чоп қилубдирсиз.

30 Аммо таснифотимдаги имло-иншоларимга бир ан-
даккина ҳалал етканлигини кўрдим, бул маънидан кўн-
гилга бир андак кудурат етди; сўзларнинг ёнига «ҳе»
кўюб, «бе» кўюб ёзишдан ва яна «сот», «зот», «итқи»,
«изғи», «зе» ўрунларига ўзга инмарсалар битишдан
мурод нимадир? Башарти бул замондаги саводсиз
одамларнинг беҳирад ва беидрок бўлганларини назар-
да тутуб, таснифот учун бундай қилган бўлсалармукин
ёинки ул соч қўйган, калтадум ҳаромзодалар бул маъ-
нига ҳам закўн чиқардиларму ва яна закўн чиқарган
бўлсалар, ул беҳирадларнинг қаршисига бирар закўн
40 айтиб мағлуб айлаб бўлмадим; башарти мусаннифининг
ўзлари закўн айтишдан ожиз бўлган бўлсалар, Ибо-
нуфдек бирар адвокатга бир-икки сўлаквой бериб, за-
230

кўн айттиролмадиларму, баҳарҳол бул ишға кўб ғайрат керак эрди.

Иккинчи сўзимиз шулки, таснифотларининг исмини «Муштум» деб аташ фақирларича писанд эрмасдир. Хусусан ул китобда уламо ва фузалоларнинг сўзлари бўлгондан сўнг «Муштум» деган бемаъни гапнинг ўрнига «Ибратангиз» ёки «Маслаки муттақини соний» деб тасмня қилсалар, бениҳоят марғуб бир тасниф бўлур эрди ва яна таснифотингиздаги сурати қабиҳаларни ўзингиз жўрттага тортдирасизму ёки китобингизга қороз тополмай, ноиложликдан шундай суратлик қорозларнинг оқ томонига чоп қиласизму? Башарти бул тақдирда узр воқия бўлиб сизга ҳам ҳеч боқи бўлмай гуноҳ ёки куфр ҳавфи йўқдир ва, илло, тонгла рўзи қиёматда ул сурати қабиҳаларга жон бериш биз бандаларнинг қўлидан келадирган иш эрмасдир. Фақир ўз таснифотларим чоп қилинган жузъиларни уйимда сақлашдан ҳароснок бўлуб, аввало мазкур жузъилардаги сурати қабиҳаларни бирмунча сув бирлан ювиб ташламоқчи бўлган эрдим, аммо кетказиш бисёр қийин бўлди; бағдазон сиёҳ бирлан ул қабоҳатларининг пешоналарига «лоши-лоши» деб битиб, суратлик ҳолатдан чиқариб қўйдим. Агарчандики, фақирнинг кўнглум бундай суратларга эътиқод қилмоқдан пок бўлса ҳам, баҳарҳол, эҳтиёт шарт ва ўзингиз ҳам бизнингдек аҳли илмларнинг парҳезига қойилдирсиз, деб ўйлайман. Яна сизга илтимос шулдирки, башарти бундан кейин ҳам каминанинг таснифотларимдан қўлингизга етишуб чоп қилмоқчи бўлсангиз, зинҳор ўшал суратлик томонга босмоқдан эҳтиёт қилингиз, зероки бул маънидин кўб ташвишга тушуб қолдим.

10

20

30

Шул миёналарда баъзи кишилардин «Лилим подшо ўлди», деган хабарларни эшитадирман, бул хабарга башарти ишонса бўладирму, ҳайтовур туиов кундан бери ушбу шонъа чиқуб қолди, аммо «Лилим» деган кишини кўб шижоатлик одам, деб эшитар эрдим.

Бағдазон арз шулки, камина имоматдан тушуб қолганимдан берли бениҳоят дилгирдирман, эрта-кеч қилатурган ишим уйга кириш, эшикка чиқиш — бундан бошқа гап йўқ, бул маънидин волидангиз ҳам кўб тағлик изҳор қилуб, фақир бирлан ҳар кун юқори-қуйи сўзлашиб, каминани ранжитиш даражаларига ета бошлади. Аммо бул иш иккимизнинг ҳам охиратимиз учун яхши иш эрмас. Эндиликда фақирга ўгуллиқ қилуб ўшал яқинлардан бўлса ҳам бирар имоматдан ўрун топуб берсангиз ва илло кўб тағдирман, башарти имо-

40

мат топилмаса, маҳкамаларга мирзабоши бўлиб киришга ҳам розидирман. Бул тақдирда фақирнинг бисёр омилкор, корчалон ва чапдаст эрканимни ва яна ўрус забонидан ҳам бирмунча баҳраманд бўлганлигини, мирзабоши лозим бўлган маҳкамага яхшилаб уқдирарсиз. Бул маъниллардаги хабарларни мулла Жулқунбой жиянимизга айтсангиз, ул фақирга етқузар, деб қиссан кўтоҳ қилдим.

10 *Домла маъ бужур мулаққоби*
Калвак маҳзум ибни Салимсоқ Охунд Шоший.

Ва яна махфий қолмағайким, шу яқин кунларда тутқан нафл рўзаларимиздан бирисини сизнинг уйингизда очуб, баъдаз ихтиёр мусанниф буродаримиз билан байтуга қилуб қайтқаймиз, агарда ажалга омон берса, деб.

Ассалому алайкум.

КАЛВАК МАХЗУМДАН ХАТ
ТОШПУЛАТ ТАЖАНГ НОМЛИГ ҲАРОМЗОДАНИНГ
КУФРИ БАЕНИДА

20 *(бир оз кечикиб босилди)*

Эй мўмин буродарлар, ривоятда келтурубдурларким, охир замон яқин бўлса, фосиқ ва фожир одамлар китоб таълиф қилиб ва ул китобларда фиқу-фужудин дам уриб, ақли имонлардин шикоят ва забондарозлиқ қилгайлар, деб. Алқисса, бул замонни беомон дунёни фонийнинг охири эрмасмуким, жадиди мактабининг тўққуз ёшлиқ бир шоғирди шеър нишод қилиб ва фасоҳати шайтонни билан ағинё ва уламонни саббу шатама айлаб юрар эмни ва ҳукуматдор бўлган ашрофлар бул бемағини гапларни ўз газнитларида чоп қилуб, ул содатти манхусада дунёга келган ҳаромзодан жаҳаннамин гўдакга ҳой-хуй демас эрканлар. Аммо ул гўдагким, тўққуз ёшда шеър нишод айлаб, ағинёни ҳақорат қилубдир, албатта, тавба қилса аз жиҳати сағирлиги мақбул бўлгай ва лекин Тошпўлат рўштанким, тунов кун газнитда бирмунча фиқу-фасод сўзлардин ёзиб ва кўб бегуноҳларга забондарозлиқ билан ҳақорат айтиб, аз жумла уламодин фақирни ҳам ҳақорат қилган эрканким, дарҳқл каминна бир маҳзар ёзиб, ул пешвойин шарийат қозию ислом ҳузурларига таклиф қилдим. Албатта, муурофаа ассосида жавобини берса керакдир, ул бепадар.

Ва лекин ул Тошпўлот ҳаромзода тўғрисида бир-мунча ривоят кўриб, ул рўинаташнинг ўз феъли-атвори-дин ва яна ўз иқроридин магно чиқариб, мутолаъа юритқан эрдик, наузанбиллоҳ, куфрида шубҳамиз қолмади. Андоғким, бир нимарса уммул ҳабоис ичса, хуш ба ғайри ҳақ қилса, киши молини ўғурласа, улул-амирга, яъни ҳукуматдорларга дурушт сўзлар айтса, бир мўминининг пўшида сирини ошкор айласа ва яна фақирликка сабр қилмаса ва энг ашаддийси уламони алфози қабиҳа бирлан ёдласа ва яна саялани ва тасбиҳни таҳ-фиф қилса, бешакку шубҳа кофир бўлғай. Шул мағнига «Радд ул-мухтор» ва «Оламгири фатова»ларида «мансаб ул-уламоа фақад кафара» мазмунида нақллар бор, наузанбиллоҳ. Бас, ўшал Тошпўлат ҳаромзоданинг куфри сариҳ маълум бўлди. Соний шулким, ул газинтда мирзолик қилиб ва яна маданият тараққий бўлиб ўлтурган муаллиф буродарларга одамизоднинг ақли ажаб ҳайрон қолурким, ул подшоҳи амр ва навоҳилларини ёзиб иштишор қиладурган газинтда Тошпўлотдек ҳар даҳанинг қабиҳ сўзини чоп қилиб ва бир неча бегуноҳларни халойиқ наздида рўйи бар замин қилурлар. Ба чи маъни? Ва ёким сўз тополмай қолдиларму? Башарти сўз камлик қилган бўлса, ўшандоғ алфози қабиҳа ўрнига эски газинтчилардек пошшоликдан амалдорларга берилган медаллардан ёзиб турсалар бўлмасму? Аввало ул ҳаромзоданинг сўзида бир мағни борму, фасоҳат борму, балоғат борму ва яна ваъзу насихатдин амри маъруф наҳйинаилтмункардин чизин ажа мумкиниму, ҳоказо. Бул жиҳатларини ул газинтнавислар хўб мулоҳаза қилсалар керак эрди.

Ул ҳарамзода забондарозлик қилганларидини мулла Ҳакимийким, алҳол шаҳри Шошнинг ашроф ва ақобирларининг олди ҳисобланур, синини соли шул жойга етиб, бирар кишининг ит эмгани хусусида эшиткан эмасдирман. Узи бўлса, кўб йиллардин буён ҳукуматда барқарор туриб ширинсўзлик ва сучук забонлик бирлан ағниёларга алоқа ҳосил қилиб ва яна аларининг оналари бирлан ажаб бир таҳсин ўқурлуқ иморатлар бино қилдиким, ақллар ҳайрондир. Аммо ҳукуматда йиғирма ширвон, ўттиз ширвон вазифадор бўлганлар алҳолгача бир сари паноҳга молик бўлолмай, ҳар кимнинг ҳовлисида ижарабардор юрибдирлар. Бул ҳама тадбирсизлик касофатидир. Ўзларидан кўрсинлар. Мулло Ҳакимнинг алҳол алоҳида тужорати ҳам бор ва яна ганжи ағниёлардин шёриклари ҳам мавжуд. Туркийда келтурубдирларким:

*Кўнса давлатнинг қуши бир бедавонинг бошига,
Кўргали келгай Сулаймон ул гадонинг қошига.*

- Аммо ул Тошпўлат ҳаромзоданинг ёпида тўққуз пули бўлмаса, ўзининг қилмишидан кўрсин. Ва яна Мирза Ҳошим номлиг тўртта гўдаги бирлан хотунини талоқ қилган бўлса, ҳеч боқи йўқ. Шаръан жонз ва яна закўнга ҳам сирадур, деб масмуъим бўлди. Башарти ул тўртта гўдакка тараҳхум назари бирлан қаралса, шаръийси шулким, қиз онага, ўгул отага бўлур. Ва яна қизларга нафақа бериб турилур, халос. Агарчандики, фақир ул бепадар айтканидек, кўб тангдирман, илло кимарсага шикоят қилишдин ор қилурман ва яна алҳолғача рўзгордин чизи фуруш қилганим маълум эрмас, ҳоказо. Имоматдин ва яна мадраса вазифасидин маъзул бўлган бўлсам, яхшиларнинг назаридин маъзул бўлган эмасдирман. Тўй, маърака, жаноза, зиёфат, ало ҳазал-қиёс башарти Тошпўлатда чизи диёнат бўлса ва яна киши ҳаққидин ҳавф қилса, уч йиллик имомат маздумни берсин, илло қарғарман, деб,
- 10
- 20 *КАЛВАК маҳзум ёзиб қўлим қўйдим қурбон ойида.*

И д о р а д а н : Сиз айткандек, Тошпўлат тажангнинг сўзи кўб бемаъни эрди. Во ин ҳама ўзи ҳозирги ҳукуматнинг низомидаги ялап оёқ бўлган важҳидин сўзини газетамизда босқан эрдик. Агар сўз берса, яна босармиз. Зеро, замона зўрники, томоша кўрникидир. Узлари ҳам андак пайқасалар керак.

Чи чора?

ОДАМИЗОДНИНГ АҚЛИ ЕТМАЙДИР

(Калвак маҳзумдан хат)

- 30 Ушбу фитна замонасида кўб гаплар борки, одамизодинг ақли бовар қилмайдир. Фақир форигбол фурсатларимда жиян келтурган газитлардин андак-андак мутолаа қилиб, бағдазон ул газитда битилган порасо сўзлардин таажжубга қолурман. Ул ақли кўтоҳ ва яна саводи норасо ҳаромзодаларнинг битиб чиқарган сўзларидин чизи истиъфода одамизод фарзандига кўб душвордир. Алқисса, камшиа туновни кун азбаройи форигболликдин дилгир бўлиб мулла Ҳомид кафшдўзинг дўконига чиқиб эрдим, кўзим бир қитъа йиртиқ қоғазга тушиб ва ул қоғазда «Қишлоққа юзингни ўгир!» деб нўғойи босма бирлан битилган бемаъни гапдин бил-
- 40
- 234

димки, ҳаромзодаларнинг чоп қилган газнитларидан эрур. «Қишлоққа юзингни ўғир!»— Ба чи маъни? Қўб ҳайрон бўлдим. Бирар қишлоқдин аҳли каромат чиқдиму? Ва яна аҳли диёнатларга рўйи ба қишлоқ фарз бўлдиму? Аммо хотирга бир хавфи тушкан эрди,— ул ақли норасо, бобий ҳаромзодалар қишлоқдин бир ўрунни муқаддас билиб ва яна намозни шул тарафка нийят қиладирган бўлдиларму, деб ва лекин ул палид табиъатларининг ибодатка суестлиги важҳидин яна кўнгилга 10 ғайри гаплар келур эрди. Боз шулки, қишлоққа чодир хаёл келдиму ёинки қишлоқдин масхарабоз чиқдиму, бо ин ҳама шаҳардаги олий иморатлар, анвоъи илму ҳикмат ва яна айшу-ишратларга қаноат ҳосил қилмасдин, бул аблаҳлар босмачихона ва боз айронхўр, яъни офилнишин, дарҳақиқат, сарипо бараҳна мунқариз андов қишлоқ халойиқидин парҳез қилмайдирларму, деб. Магар бир воқиъа боз кўнгилга хутур қилур эрди: Андоғки, фақир даҳанаки дўстлиқ изҳор қилиб юрган бир афанди бор эрди, ўзи ҳажга бормаган бўлса ҳам азбаройи мактабдорлиги важҳидин «афанди» бўлган эрди. 2) Алқисса, ўшал афанди бир неча замон қишлоқда мактабдорлиқ қилиб, тез фурсатда шаҳардаги чодир хаёл, масхарабозхона ва яна илму ҳикматларини соғиниб, алҳол шаҳардаги бир элликбошин камисарнинг отбоқорлик хизматига кирганини фақирга изҳор қилган эрди.

Алқисса, кафшдўз мулла Ҳомид бирлаи ҳарчанд ақллашиб, мазкур норасо сўзнинг мазмунига бисёр танглик воқиъ бўлди. Ғараз бул мактубдин шулки, «Муштум» мусаннифи бизларни бул ақли кўтоҳларнинг 30 фикридин огоҳ қилсалар, деб ёзилди.

«Муштум»: Домланинг ақллари бовар қилмаганидек, бу масала устида бизнинг ҳам бошимиз қотди. Келаси сонда бирарта эси бутун чиқиб, бу тўғрида жавоб ёзса, сўйинчисига домланинг саллаларидан бир қулочини йиртдириб берардик.

СИЕСИЙ ЖИРТАК.

«ҚИШЛОҚҚА ЮЗИНГНИ УГИР!»— БА ЧИ МАЪНИ?

(Калвак маҳзум поччамга)

Азиз ул-вужуд, касир ус-сужуд, олиюл-қадр маҳдум 40 поччамга чунон равшан ва муборхан бўлғайким, зоти олийингизнинг ўн олтинчи адад «Муштум» китобидан

«Қишлоққа юзингни ўгир! Ба чи маъни?» деб улғу бир иштибоҳлик саволингиз чоп бўлиб, Мовароуннахрнинг умум уламо ва фузалолари миёнларида ҳаддан зиёда қилу-қолларга сабаб бўлди. Камина ҳам мазкур соҳиб ул-амомалар зумрасидан бўлганимдан манга ҳам иштибоҳи кулли воқиъ бўлиб, дуру-дароз мулоҳазаларга боис бўлди. Шул монвол узра бир неча кунлар хаёл дарёсига ғарқ бўлиб юрган эдимки, баногоҳ жадиди лоюфлихунлардан бир нафари бу оғир мушкилимни осон қилди. Ул жадид ҳам бундан саккиз йил муқаддам ўз аҳлиминдан, яъни соҳибин имомлардан бўлса ҳам,

10

«Ба дўстон муруват, бо душманон мадоро», деб айтилган мазмунлик суҳабга амал қилган бўлса керак, эгнига жомъи кўтоҳ ва оёғига патинка пўшида айлаб, бобий харомзодалар миёнасига ихтилот қилиб кеткан эрди. Жанобингиз ҳам мафҳум ва мазмунга қосирлик қилган «Қишлоққа юзингни ўгир!» деган мушкил масалани ул маҳмадана шул тариқа ҳал қилди:

2) «Қишлоққа юзингни ўгир!», яъни: «Эй, болшавойлар дафтарига ёзилган хурду калон амалдорлар ва ғайри камсомонлар. Болшавой ҳуқумати оқ подшоҳни мақомидан азл қилиб, ўзи тахтга жулус қилганининг бағдида, жамъи шаҳар ва билодларни ободон қилишга ҳаддан зиёда кўшуш қилдингиз; беадад жадид мактаблар очиб, уларга саводи бурро муаллимлар қўйдингиз; жамъи фуқаро ўғил-қизларни ўшал аъло ва авсат мактабларга доҳил қилдингиз ва уларни осмонга муаллақ қилиб, яъни сакраб-сакраб ўйнамоқга моҳир айладдингиз; кўча ва маҳаллаларнинг баланд-пастлик ва чақир-чуқур ерларини ва ҳам кўприкларини бир зарра қолдирмасдан тузатиб ислоҳ қилдингиз; олий томошахоналар ва тўратўр (театр)ларни ҳеч бир нуқсонотсиз тамомиға етизддингиз; стим-есир, сарупо бараҳналарга либос ва таом бериб, ўзларингиздан мамнун қилдингиз; ағниёларнинг давлат ва савлатида, мулла ва эшонларнинг дуоийбад ва кароматида ҳеч хавф-ҳарос ва андиша қилмасдан, уларни шарманда ва сарафканда қилиб, зери по айладдингиз; умум амалдорларнинг лақабларини тағйир топтирддингиз; ҳоказо ва ҳоказо!..

30

40

Энди қишлоққа юз ўғирингиз, яъни югурингиз! Уларни ҳам бир ярим олчинлик кўйлак ва лозимлардан баҳраманд қилингиз, яъни калтадум айлаингиз! Янги мактаблар очиб, эр ва қиз болаларни ўқуттириб, мактаб фойдасига йиғилган донларни шаҳарга кетириб, уйингизга босиб олиб, муаллимларга ўз тишларининг кирини сўрдиридингиз! Сигирларга «хўкуз» ва хўкузларга

«бузоқ» деб ном берингиз! Отлиқ кишини эшакка ва эшаклик кишини отға миндирингиз! Қишлоққа қадам ранжида қилиб борганингизда, бообрў, оғзи катта шахсларнинг хоналарига меҳмон бўлиб, шул шахсларнинг маслаҳати билан бир тангалик солиқни ўн танга қилиб йиғиб, ортуғини орада бўлиб олингиз! Ҳукумат томонидан берилган отлар, ҳўкузлар ва бошқа деҳқончилик ашёларини фақир деҳқонларга тақсим қилмасдан, ўзингизга фойдалиқ ва қорни тўқ одамларга тақсим қилингиз! Сепадирган донларнинг тоза ва покзасини ўз фойдангизга сарф қилиб, деҳқонларга бошқа ярамас донлардан олиб берсангиз ҳам катта пилтифот қилган бўласиз! Ўзингизга донм ул-авқот фойда чиқиб турмоқ учун қишлоқ муштумзўрларини ҳам ҳеч нарсадан қайтмайдирган бўлис ва овул ижроқўмларини ҳимоя қилингиз! Арақ ва бўза қайнатувчи майфурушларни дўқ қилиб қўрқитиб, ўзингизни мазкур шароблар билан сероб қилиб турингиз!

Батрак ва камсомонларга зоҳирда ривож берган бўлиб, орқадан тўсқин бўлишнинг йўлини излангиз! Ҳар вақт махфий ришватчилардан ва ўзингизга аҳил бўладурган одамлардан маҳкамаларга сайлаб қўйишга фикр юритингиз! Мана шул тариқа ишларни бажо келтирсангиз, маншатингизга аслам ва қатъан халал этмасдан, амну омонда даврон суарсангиз!»

Мана, маҳдум почча, ман мазкур жадиднинг ҳал қилган бу масаласига бир оз қаноат ҳосил қилгандек бўлсам ҳам яна жанобларнинг маслаҳатларига мунтазир бўлиб қолдим. Энди қандай маслаҳат берадилар? Ёки, шул болода зикр қилинган мулоҳазотлар кофи бўлмасмикин ва ёки мазкур жадиддан ҳам маҳмаданароқ бўлган ғайри бир жадидга ҳавола қилсоқмикин? Ҳар ҳолда ўзлари соҳибни ихтиёрдирлар; бандага нима ихтиёр!

Кўчирувчи: ШАККОК.

ҚИШЛОҚҚА ҚОПИНГИ УГИР!

Қалвак маҳзум бўлса, «Қишлоққа юзингни ўгир!» гапига тушунолмай, кўб ҳайрон қоладир. Тўғриси ҳам маҳдум поччанинг бунга ҳаққи бордирки, «Қишлоққа юзингни ўгир!» шiori, билмадим, қайси бир соддалавҳнинг таъбидан чиққандир?! Башарти, сиз ўқуғувчининг бир озгина фикри салимингиз бўлса, ўзингиз ҳам иқроор этарсиз: елмай, югурмай «Қишлоққа юзингни ўгир!» шiorини майдонга отишдан илгари бунинг амал-

да татбиқи учун замин ҳозирламоқ керак ва мантиқ пишириш лозим эди. Мантиқ сўзи бизга қолса, фардининг манфаати, манфаат эрса, шахсининг оғзидан мой қуйиб бурнидан чиқаришдир. Башарти, ўша содалавҳларнинг тилаги бизнингдек аҳли мантиқларни қишлоққа чиқариб, биз орқалиқ аммамнинг бузоқларига манфаат еткурмак бўлса, аввало лозим эди: «Қишлоққа юзингни ўгир!» бойчечаги ўрнига «Қишлоққа қопингни ўгир!» шиорини қабул қилиш ва ундан сўнг ҳар биримизни қишлоқдаги катта мансабларга: масалан, ижрокўм, саркотиб, суд, ер-сув шўъба, милитсия бошлиғи, хўжалик идора (аммо муаллим белгилаш яна ярамай-дир, чунки бу дунёда шундай расво ва унумсиз ҳунар йўқ!) ва бошқа амалларга белгулаб, бағдазон ҳар биримизнинг қўлимизга топилса қоп, топилмаса халта бериб, қишлоқларга чиқариш керак эди. Бу тақдирда ҳалиги «Қишлоққа юзингни ўгир! шиори хоҳ-нохоҳ амалга ошиб, шаҳарда қолган катта тўзимларни ҳам биз, каминалар, топиб тутқан жийда халталаримиз билан қишлоқ томонга табассум қилдирган бўлар эдик.

Сўз бир мантиқ устида айтилса, киши ҳеч вақт дард қолмай-дир. Шунингдек, мен ҳам бу даъвомни «тарихга бир нуқтадан қараш» метўдларни билан ва ҳозирги кунимизнинг туртиб чиққан фактларни билан исбот қилишга ҳозирман. Мисол учун кечагина бўлиб ўткан бир воқеъа:

Кўркўлдек суви ва унинг устига солинадирған кўпрук; бу кўпрукга деҳқонларнинг эҳтиёжи ва иккинчи тарафда пахтақўм. Ҳалиги иштонсиз деҳқонлар кўпрук солиб чарчаған фурсатларида пахтақўм эшигига 12 дона хари сўраб: «шайъан-ламлоҳ» ўқуйдирлар. Пахтақўм бўлса, папирўсининг кулини черта-черта: «Худой берсин!» жавоби жалиласини берадир.

Ана, жоним!

Даъвом анови, исботим манови. Фақирнинг кутканим оёғ остимдан лўп этти, яъни пахтақўмдек бир идора ҳам аптини четка буриб, қопини кенг қилиб, қишлоққа ўгирди!

40 Демак, яна бир қайта янги шиорни такрор қилайлик: «Қишлоққа қопингни ўгир!»— нажот шунда.

ДУМБУЛ.

ДАРДИСАР

Бир неча айёмларким, фақир дардисар¹ бирлан ранжида эрдим. Мулла Абдусамад ҳакимким, ки бул замондаги аҳли ҳукамонинг пешвоси турур, ҳарчанд муолажа кўшушида ҳабби танакор, ҳабби раммонлардин истеъмол қилдирди, аммо чизи манфаат воқиб бўлмади. Бул маъни ҳароратдин эрурму, деб бир неча кун агарчандики тарки суннат эрди, амома истеъмол қилмай, боз дафъи ранж хусулға келмади. Волидангизким, фақирға бисёр меҳрибон эрур, ушбу ранж айёмларида кўб ташвиш чекиб, туркона адвиялардин муҳайё қилиб, алқисса, нонлож фолбинга мурожаат қилганида бўлибдирким, бул маъни ланни шаётин ва асаринсу жисдур. 10

Ушал адвиялар истеъмолида ранжининг ташдиди ваҳидин ҳам ушбу маънини фақир гумон қилган эрдим. «Тафсир»да келтурибдирларки, одамизодга уч хил қазо бордур. Аввалинчи нафси ҳарисдур, иккиланчи шаётиндир, учуланчи қазойи осмонийдир. Аммо учуланчи балодин баний одамға нажот йўқ, дебдурлар. 20

Алқисса, фолбин дарҳол бир қора қўйнинг бошини пишириб, етти қўшнингга улашиб ва яна ўшал ранси гўсфанднинг мағзи саридин чизи хомакнин ранжиданинг миясига чапласин ва яна ўпкаси бирлан сотқоғлатилсин, деб таълимот берган эркан. Калла хариди учун фақирда чизи маблағ йўқ эрди, бисёр танглик воқиб бўлди. Алҳамбой маъракасидан кийган сурра пўшакни фурухта борасида маслаҳат солганимда волидангиз ҳайф кўрди. 30

Алқисса, билмоқ керакким, тангри таолонинг бир оти Раззоқдур, чупончи, Сўфи Оллоёрда келтурибдирларким, байт:

*Агар дарё тегида бўлса жойинг,
Баҳона бирла еткурғай худойинг.*

Ваҳолонки, аҳли куффор ҳам ул парвардигорнинг иноятиндн насбдордирлар. Чунончи, ушбу рубъий маскундаким, алҳол Ўзбекистон деб тасмия қилибдирлар, неча лак аҳли бедин умргузаронлиқ қилурлар ва яна ул қавми лоюфлихунлардин ҳар рўз ва ҳар шаб оташ ароба бирлан вакон-вакон сарупо барахна хўрду калон бул жонибларга азимат қилиб ва андак фурсат- 40

¹ Бош оғриғи.

ларда хўраклик ва пўшаклик бўлуб даражот ба даражот ўшал мағриби заминда умргузаронлик қилгувчи фарангилардек кўпас бўлуб кетар эрканлар. Ваҳолонки, биз калимагў аҳли мамлакатлар ул парвардигорнинг чизи марҳаматига як рўз ташна ва як рўз гурусна, бо ин ҳама шукур ва зикри илоҳийга забонгўёлик қилурмиз.

- Алқисса, калла ҳариди борасида таҳайюлда қолиб ва яна кечлик таом важҳига чизи иссиғдин хўрак мавжуд бўлмай, таигри таолога зори ва тазарруъ қилиб, баъдаз хуфтан эру хотини кўзимиз уйқуға кетибдир. Моҳи тобон айни ба жониби мағриб мойил бўлиб, фақирнинг кўзим бир овози бирлан очилиб, бошимнинг оғриғи андак дафъи бўлибдир. Алқисса, андак фурсат у ён-бу ёнга қулоқ осқанимда дарбоза жиҳатдин қоқилган товуш келур эрди. «Ушбу ним шаб фурсатида чақирғувчи ким эркан ва яна жини ўюни бўлмасин», деб андак таҳаммул қилган эрдим, боз тақ-тақ овози муқаррар бўлди. Алқисса, кампирни бедор қилиб, азбаройи эҳтиёт учун бо ҳамроҳи йўлакка чиқиб, эру хотун як овоз «Ким!» деб савол қилганимизда, кўча тарафдин одам товшини масмуъимиз бўлиб, бо ин ҳама фақир оятилкурсини дамида қилиб, дарбозани очиб, кўчада бир кишини кўриб, бемаҳал дарбоза қоқинининг маъносидин савол қилганимда, улуғлардин бирининг вафотидин хабар берди. Фақир ҳайрон бўлиб айдимки: «Алҳукми диллоҳ, эрта бирлан жанозага борурмиз»,— деб. Ул одам арз қилди: «Марҳум ўзи ўшал, наузабиллоҳ, ҳақдин тонганлардин эрди, аммо ботинда дини исломни дўст тутиб, қабзи руҳ асносида васият қилибдурким, агарчандики, махфий бўлса ҳам фақирни жаноза бирлан дафн қилингиз, деб. Алҳал, мурдашўй марҳумнинг такфини қилур, жаноблари таҳорат олиб, дарҳол сари қадам жанозани ўқуб берсалар», деганида камини бу маънига ижобат қилиб ва ул одамни таҳорат учун андак таваққуфга буюруб, бағдазон биргалашиб кетдим. Азбаройи адовати важҳидин ўшал маҳалланинги имомига ҳам хабар берилмаган эркан, токим ўзга улуғларнинг қулоғига бу маънидин чизи хабар етмасин, деб.
- 40 Узоқ-яқини, қавму-қариндошларидин қарийб ўн беш нафар одам ҳозир эрканлар, давра ва исқот баъдида аларға амри маъруф наҳйи анилмункардин сухан қилиб ва яна жанозанинги ҳар бир ислом фарзандига хоҳ махфий, хоҳ ошкор фарзлиғидин, аммо «фарзи кифоя»нинг агарчандики, як фарди адо қилса ҳам ўзгалар зиммасидин суқутини баён қилдим. Ва лекин марҳум-

нинг ака-укаларининг жабҳасидин улуғлиқ ва яна истаршин десатнайлик ҳувайдо эрди. Эрта бирлан ўшал мансабдор партинайлар тушиб, муздакон бирлан закуска қилиб, марҳумни кўмар эрканлар. Алқисса, баъдаз жаноза фақирнинг қўлимга чизи ҳадя бериб узатдилар. Фақир ҳавлига яқинлашқанимда атрофдин субҳазони масмуъим бўлиб, мазкур ҳадяни моҳи тобонга солиб қараган эрдим, сариф тамғалик шервон маълум бўлди. Ул раззоқи меҳрибонга ҳазорон шукурлар айтиб, уйга кирдим.

10

БАЧТУР ЗАМОНА ДУЧОР ШЎДЕМ?

Бачтур замона дучор шўдем? Ҳай дариг, бул найрангбоз ҳаромзодалар рўз ба рўз аҳли мўъминларни сирапўш қилиб ва меҳроб амри маъруф наҳйи анилмункар қилмоқ ҳам ваҳимадор бўлди. Эмди бул ноинсоф худо беҳабарлар ўз асҳобларини масжид ва хонақоҳларга ҳам жойгир қилибдирларки, фақирдек одамлар беҳабар эрканмиз.

Рўзи душанба бағдаз хуфтан қавмларга амри маъруф наҳйи анилмункардин сўзлаб ва яна ўшал ер ислоҳот деб, амлокдорлардин базўр тасарруф қилинган заминларни агарчандики, як мушт туфроғини эвазсиз тасарруфоти аҳли мўъминларга ҳаромлиғини оёту аҳдис ва жумҳури уламо қавмлари бирлан исбот қилиб қўйган эрдим. Алқисса, рўзи дигар бағдаз пешини уйда волидангиз бирлан ўлтурғанимда дарбозанинг «тақтақ» урилгани масмуъим бўлиб, ташқаридин хабар олганимда, бўсағадин қоровул кўришиб, биронта одам вафот қилдиму ёки Бобоназарнинг маърака ошига даъват борасида келдиму, деб йўлакдан бир печа қадам илгари борганимда, анга ба ҳамроҳи шапкапўш милтиқбардор бир бадбуруш милискани кўриб, тамоми аъзо дарларза бо ин ҳама забон дартаваккул рўбарў бўлдим. Ул ҳаромзода девсийрат камарбандидин бир повускани суғуриб, фақирдин «Қалвак маҳзум сизму?» деб сўраганида, каминадин «Орий» жавобини олиб, «Сизни раёнисканинг бошлуғи даъват қиладир», деганида, ҳароснок бўлиб, уйда киши йўқлиғини ва яна ўзимнинг чизи нотоблиғимни ҳарчанд узр мақомида пеш келтурдим, асло ул девсийрат бовар қилмай, зақўн айтиб, алқисса, ноилож ҳаросида ўшал уфритнамо бирлан йўлга тушдим. Аммо шайтон анвоъи васвас бирлан машғул эрдим. Дамба-дам ул ҳайвон: «Чаққон юринг, домла!» деб милтиғини силтаб, елкасига олган

20

30

40

нида, камина «астағфируллоҳ» айтиб, чор-ночор қадам узар эрдим.

Алқисса, арақ-арақ тер босиб ва яна қалб мисли кабутарбачча бетоқат ва беором ул тўдаи саклар жойгир бўлган буқъага етдим. Ул девсийрат фақирни бўсағада девбаччаи дигарга топшуриб, ўзи ғойиб бўлди. Бул каш-кашон, гардан-кашон маъносидин ҳайрон ва ҳаросон таҳорат танг қилиб, аммо як қадам силжимоққа ул девсийрат ва мажҳулиннасаб андишасида эрдим.

10

Алқисса, ичкаридин ўшал шапкапўш чиқиб, фақирни чақирганида «дуойи забон бастии» такрорлаб, бир эшикдин кириб, биравидин чиқиб, боз бир эшикни босиб, алҳосил учуланчи хонада сандалнишин бир бадҳайкал сарбараҳнага йўлиқдим. Албатта, ҳаромзодаларнинг сардори шул бўлғай, деб муросасози дасти алиф-лом тағзим адосидин сўнг ул сардор «Келинг, домла», деб заҳарханда қилди. Шапкапўш орқага қайтиб, фақир ул сандалнишин сари атфи назар қилганимда, ошнаға ўхшатиб ва яна ул сардор сандали дигардин ўрин кўрсатиб ўлтурганим баъдида фақирдин ном-насаб сўради. Жавобдин сўнг ҳайрон эрдимки, бул амалдорни қайси жойда кўрган эрканман, жанозадаму, тўйдаму, маърака ва ё намоздаму?— деб.

20

Алқисса, амалдор чорпоянинг мурдигардон қутисини тортиб, ичидан бир тазкирани олиб, сўрадики: «Гўристон маҳалланнинг имомни ким бўлур?»— деб. Фақир айдим: «Уч ой бўлди, Гўристон маҳалла имоматини фақир адо қилиб турурман»,— деб. Амалдор табассум бирлан айтиди: «Ушбу кеча масжидда қавмларингизга кўб яхши амри маъруфлар баён қилибсиз»,— деб. Фақир айдим: «Ер ислоҳоти тўғрисидаму?»— деб. Амалдор айтиди: «Орий, башарти, сизга бемалол бўлса, ўшал борада ўз оғзингиздин ҳам чизи эшитмоққа муштоқ эрдим»,— деб. Фақир айдим: «Амри маъруф борасида уламоға малолат гуноҳи кабирадир»,— деб. Алқисса, кечаги бағдаз ишо қавмларға сўзлонган ер ислоҳот борасидаги амри маъруфдин баён қилиб, хоҳ мол, хоҳ мулк алҳосил ҳаққи дигарни эвазсиз тасарруфотининг

30

40

аҳли мўъминларға ҳаромлигинин, аммо аҳли бадроқлар олса, жавоизидин шамман изҳор қилдим. Амалдор фақирнинг фасоҳатнавоз сўзимдин табассум қилиб, сўради: «Бадроқлар ким, деб ўйлайсиз?»— деб. Камина айдим: «Бадроқнинг маънойи луғавийси шулдирким, форсийда «бад» деб ёмон, яъни арабий «ҳабис»га айтурлар, «роқ» деб туркийда исми тафзил ва ёхуд сиғай

муболагага келур. Бадроқ, яъни туркийси, одамларнинг ёмонроқи, деган сўздир. Азбаски, аҳли мўъминлар ҳар ду жаҳон масъуддирлар. Бадроқ фақат ўшал ер ислоҳотини чиқарган мастравойларнинг исми хосидир. Ҳаққи дигарни эвасиз тасарруф ҳалоллиги борасида «Инжили шариф»да оёт ва аҳодис бўлса керак»,— деганимда, ул сарбараҳнинг чеҳраси бузилди ва яна аптида тундлик зоҳир бўлиб: «Сиз кавантирсиз!»¹— деди. Дафъатан саросима бўлдим. Бағдазон шикастаҳол сўрадим: «Ба чи маъни кавантир бўлурман, вақтоки худо йўлига амри маъруф қилсам ва яна мусулмонларни наҳйи анилмункар қилсам!»

Ул бадҳайкал фақирга мутабассум узоқ фурсат қараб турди. Бағдазон меҳрибончилик қилдиким, «Бу гапингиз бирлан, албатта, қамалсангиз вожиб эрди, аммо тунов кунги хизматиңгиз важҳидин ушбу мартабада гуноҳингизни афв қилурман ва лекин минбаъд бундоғ бемаъни гапни масжидда айтманг»,— деб. Ўшал лоҳазлик фурсатимда тунов кун ним шаб дардисар асносида ўқулган жанозанинг соҳиби ёдимга тушди. «Аҳли дунёнинг жанозадин, аҳли уламонинг закўндин хабари йўқ, адашкаи бўлсак, кечирурсиз»,— деб узр айтдим ва «Яна хизматларингиз ва жанозаларингиз бўлса, шабу рўз тайёرمىз»,— дедим. Баҳарҳол ул бадҳайкалдин сиҳҳат-саломат қутилиб чиқдим. Аммо чаҳор такбир жанозанинг хосияти улўғ эрди. Бул охир замонада ҳар бир аҳли меҳроб, шунингдек, амри маъруфдин ҳазар қилсин, деб қалам тебратдим, токи бало ва қазодин омонда бўлғайлар.

«ҚАВОИД УЛ-УМАРО»

(Бюрократизм кимга ёқади?)

Нодон пастарин одамлар ушбу замондаги баъзи арбоби ҳукуматларимиздан шикоят қилиб, айтурларким: «Фалонни маҳкаманинг баланд мақомининг ҳузурларига кирмак учун изн сўраб, уч соату яна фалон дақиқа бўсағада бекорга кутиб ўлтурдим ва зайри нитизор кишилар ҳам бор эрдилар ва лекин охирал амр ҳузурдан «алҳол фурсатим йўқ, рўзи дигар келсунлар!» деган фармон бўлди ва яна биз бул саргардонликдан беҳад ранжиб, ул маконларимизга пароканда бўлдиқ»,—

¹ Кавантир — кўнтр.

Ва яна маҳалламиздан Исҳоқ батрак кеча фақирга шикоят мақомида хабар бердиким, «бул кун ҳам ул садришинимизнинг боши оғриб, яъни дардисарга мубтало бўлиб ва яна шул боисдин арзи-додимни боз айталмай кетдим»,— деб.

Ҳарчи нодон косиб фуқаролардин ушбу мақомда турли шикоятлар эшитурман ва яна уларнинг бул маънидаги шикояти беҳудаларидин ханда қилурман. Зеро, ул нодонлар илми сипоҳгарчиликдин хабарсиз ва яна
10 «Қавоид ул-умаро» китоби ҳикматларидин баҳрасиз-дирлар, деб...

«Қавоид ул-умаро»да андоғ келтирибдурларким, агар бир зот мақоми аднодин мақоми аълоға етушса, зинҳор ва зинҳор неъмат қадрини билгай, деб. Масалан: пастарин фуқароннинг саломига илтифот этмагай, улар бирлан дуру-дароз суҳбат тутмагай, бир табақдин таом тановвул қилмагай ва ўз ҳузурига киргизмагай ва яна бир зарурат бирлан бар тақдир ўз ҳузурига қабул қилмоқчи бўлса, неча кунлар саргардон айлаб
20 ва яна ўз қадрини билдириб, баъдаз арзи-додига етгай, деб.

Агарчандки, арбоби ҳукуматдин бирининг қадим вақтларда қадрдон бўлган дўсти роҳи олда учрашиб қолса, саломга ёки каломга тутнш эҳтимолидин хазар айлаб, юзини четка ўгурсун ёки осмонга наззора қилсун, яъни ул ҳукуматдор ўзини тағофилга солса маъзур, деб.

Ушбу «Қавоид ул-умаро» китоби қадим ул-айёмлардаги жумла подишоҳ ва амирлар, султон ва салотинлар
30 наздида кўб муътабар эрди ва яна ул баҳодир Худоёрхоннинг бек ва бекзодалари ва яна ул Мекалай, оқ подишоҳ марҳумнинг жондорол-губирнаторлари, фурус-туф, паласкаминистр ва ҳоказо баҳайбат, дароз мўйлаб тўралари ҳам ушбу қонунни маҳкам ушлаб, закўнга амал қилур эрдилар ва яна улар бирлан ҳар ким кўрқуб, хавфу хатар остида муомала қилур эрди, деб.

Аммо ушбу ҳуррият, мардикор, сарадеҳқон замона ҳукуматдорлари орасида ҳам ўшандоғ кўҳна ва лекин пухта қондаларга амал қилғувчи арбоблар бор экан,
40 деб бениҳоят хушнуд бўлиб, мазкур шикояткунанда бемаънилар аҳволига табассум қилур эрдим, деб.

Қиссаи кутоҳ, «Қавоид ул-умаро» китобидин баҳраманд бўлган ўшал арбобларга сўзим шулки, ул бемаъниларнинг шикоятига қулоқ солмасунлар ва яна алар саргардон бўлсалар ҳам қондаи қадима ҳукуматдорлик низомларини риоя қилсунлар, тумшуғини бир қа-

рич чўзиб ва яна димоғидин ягон-ягон қурт ташламоқ казоллика арбоб учун жоиз, деб фақир муҳрим бостим, деб

КАЛВАК маҳзум-ШОШИЙ.

ТОШПУЛАТ ТАЖАНГ НИМА ДЕЙДИР?

(чапанлар ҳаётидан)

ШУ ЯҚИНДАГИ БИР МУСОҲАБАДАН

Мусаннифдан нонуштага бир-икки оғиз узрнамо эзмалик.

Тошдек қотиб ухлаган эканман. Кўзимни очиб те-
варагимга қараган эдим, манзил узоқ, роҳила оз. Ор-
тимга боқсам, юқори бир ўринда бобойларнинг «Озиқ-
лиқ от ҳоримас», деган сўзлари. Яйланиб¹ учмоққа —
чайланиб учмоққа қанот-қуйруқ керак. Билдимки, бу
ҳолим билан бу кунми, эртами Боқи акамнинг мойжу-
возиға ҳам ярамайман; яъни қош қўяман, деб Эшим-
қулни моховға ошна қилсам-да, ажаб эмас. Шу муло-
ҳазаларда уч-тўрт кун яхшиларнинг сўзини ҳам эши-
тайин, дедим. Ёмоннинг яхшиси бўлиб юргандан яхши-
нинг ёмони ҳам бўлиб кўрайин, дедим. Ҳам сиз ўқуғув-
чидан беш-ўн кунга узоқлашиб туришни бўйнимга олиб,
диёри бакирдан қўзғолдим. 10

Уч-тўрт кунлик бўш вақтимнинг бошим оғримаган
кезларини гоҳ Тошпўлат ака билан ва гоҳи Калвак то-
ға билан мусоҳабага бағишладимки, кулмасдан ва сўк-
масдан ўқуб турмоғингиз айни самим ул-қалб маржу-
дир². 20

ЖУЛҚУНБОЙ.

— Ман шу замонанинг ҳезалакларига сира тушунол-
мадим-да. Буларингнинг на мансабига ман қойил, на
ҳукуматига. Шу икир-чикирларингни, шу шопу шалоп
таққанларингни писанд қилсам, Жамшиднинг арвойи...

Бу нима ўзи? Худой ҳаққики, тушунсам... бунисаси-
ми?³ Муртимни кўтариб турай, ўтуб кетсун!.. Эски жў-

¹ Яйланмоқ — қанот қоқмоқ маъносиға келадир. Болалар ар-
ғимчоқ (ҳалнчак) учканда: «Яйланиб учдим, чайланиб учдим;
арғамчиларга байланиб учдим», деб ашула қиладилар. Чайланмоқ —
чоққалланмоқ, деган маънода.

² Тошпўлат аканинг сўзининг яхлит ёзганимиз учун нахвий ва
бошқа хатолар кўб, кечирсинлар.

³ Милитсия демакчи.

васидан яғрин ташлаб ўтар эдим, избошқасига тескари ўлтуруб, телпакчасини чаккачасига куймача қилуб бир ҳезалак ўта қолди-ку. Ўз кўнглида олипта шекиллик... Вой, дедим. Вой, сани ўша олипта қилуб туққанни..., дедим. Олипталикка... қилдингми, дедим. Ишингдан қолмай, ўша олуб берган шаҳарингни попкачангга со-луб берай!..

- Хабаринг йўқ ҳали, Маҳкам полвон, кеча исполқў-мидаги ҳезимкашларнинг канасиртига боруб қолубман...
10 Санга ёлғон, худоға чин; нуқул ҳез, нуқул толмача... Вой, ўлай-қутилай, дебман... Битта ҳезалак олиптасу-мол ўзи, битта отинчаға осилган бўладир... Вой, шўрим курсун, дедим. Қошки эпласанг, ўзи борми?— дейман...

Ҳезларингга йигит товши ҳам ёқмайдир, «...тисс», деди. «Сўраймиз», деди. Сан айт-чи, Маҳкам. «Тисс», дегани нима бу ҳезларингнинг?.. Одам боласидан қўрқ-сам, ҳар нарса дегин, Маҳкам! Пинагимни бузмай, та-раламни тортуб, ашуламни айтиб ўлтура бердим. ...Бизда пул йўқми? Биз нима бериб канасиртига кир-дик, пулми, хазонми? Айт-чи ўзинг?

Ҳой, қизилбош¹. Чойингни катоб қил, ҳозир!

Бу ниши бузуқларинг нима дейди-а? Анав кун битта тўққуз қайтқани маъракага чиқуб, «Худо йўқ», дер эмиш-а? Бу нима дегани бу ўрусдан бўлгоннинг?.. Шар-риъати Мустафо қўш қўллаб урмасмикинлар? Уламо-ларинг ҳам сувга уринти, ўша кун... пирингни арвойи! Ўша маъракада ман бўлмапман-да! Бўлмаса-чи, нах калласини шартта олуб, ичагини салла қилар эдим, тўққуз қайтқанингни!..

- 30 Худой ҳаққи, замонангга тушунсам, шу мусулмон-ларингдан ҳам кўнглум қайтуб қолди!

Ҳой, қизилбош! Битта табасни ясаб ташла, пиринг-нинг арвойи! Галавам айнади... жаво².

*Жаво жавоси билан,
Чилим садоси билан.
Амма холоси билан,
Жиян тоғоси билан...*

Ҳой, Маҳкам, бу кун тосни қаерға қурамиз-а?..

* * *

¹ Тошпўлат тажанг томонидан чойхоначиға берилган исм.

² Жаво — намага кел деган сўз. Бангиларнинг ўз истилоҳи.

— Шу замонаннинг ишларига тушунсам, худойга сол! Бу нима ўзи? Афанди мактабими? Буни ким чиқарди-а? Анав куни хўрозимни қувлаб кириб қолибман, бир уй жужук: салом йўқ, алик йўқ... Ҳаммаси ҳам қўрқоқ! Бобоғим, нима деган гап, ахир? «Қут-қут-қут!»— деб болаларнинг олдидан ўтса, ҳаммаси ҳам қочуб, бир бурчакка тўпланибдир! «Вой»,— дедим,— «вой, юракларингдан аканг»,— дедим. Ҳой, Маҳкам! Шу афанди мактабида ўқуған болаларингни юрагида ўгути бор йнгит бўлади, деб ўйлайсанми? Шу ойм-тиллаларинг ҳезалак бўлиб чиқмаса, итнинг олдига боғла, мани!

Ит эмган Ҳайдарингнинг гапини эшитдингми, ҳали? «Ҳа», дейди, «шу афанди мактабида ўқуб чиққан болалар», дейди, «айрапланига тушуб учар эмиш», дейди. Шу айраплани нима ўзи-а? Тушунасанми ўзинг? Ану бирда учурған олабайроқ варрагимни кўрган эдинг-а? Худоё тавба, тўртта кучук болани боғлаб учурибман думига! «Анг-анг» қилади, қийқуриқ... Бу нима ўзи, бу лаш-лушларингни писанд қилсам, пирингни арвойи! 20 Шошма-шошма, қасамхўр, Маҳкам! Қаёққа, қовоққами? Манин ҳам беш пақир, тўрт пақир қарздор қилсанг-чи, ит эмган! Оби раҳматидан ичуб қолайлиқ биз ҳам... Худой ҳаққи, ҳукуматингга қойил бўлсам. Бу нима ўзи, қовоқхонами, тиллахонами-а? Фуқароси ақча қоқиб ичсунми? Шу вақтда: «Ким чин пошшо эди?»— десанг, пирингнинг арвойига «Мекалай пошшом», дейман. «Қора кўз»ингни айт, дўндиққинани ўйла! Қизил эшигингда шакардик певаси олти пақир, қизил винаси тўққуз пақир, оппоқ арағи уч оқ та! 30 йилман, Мекалай пошшом...

*Истаканинг нипачём, лублу Мамажжону,
Истаканга тўлдириб сол! Лублу уважай!*

Фиръавнингники ҳам жонга тегди. Кўр-чи шу беданамни; кеча тўрқовоқдан олдим! Битта-яримтага ишқаб бер, пирингнинг арвойи, қочиқ бўлса... Салим каваринг нима қиламан, дейди-я? Ютиғимни сўрасам, тескари қарайди; нима, мани ҳам гўзимат қилмоқчимми? Айт, яхшилиқча берсун. Чапақайим келганда, нах тўнгузнинг боласидек савайман... Худой ҳаққи, шу кеча-кундузда пулсизлигим ошди!

* * *

¹ Та — танга.

— Шу кеча-кундузда куфрлигим жудаям ошди-да... Бу белбоқсизларинг нима қилмоқчи, ахир? Тушунсам, пирингни арвойи!

Кеча маҳаллага борғам эдим, Маҳкам полвон. Бит-таси келиб, сизни камасия чақиради, дейди. Бордим. Камасияси қўлимга бир носвой қоғозини бериб: «Сизга етти ярим сўлкавой налўговой келипти», дейди. Фейлим айнаб кетди: «Қим айтипти?»— дедим. «Ҳукумат»,— дейди. «Ҳукуматинг ким ўзи?»— дедим. «Олип-талиқ қилмай, етти ярим сўлкавойни бераверинг»,— дейди. «Вой»,— дедим,— «вой. Вой сани ўша олип-талигинга пис қилай»,— дедим. «Кекиртагингни чўзма-ей, тумшугингга ел тушкур», дедим. «Бир нарса қилиб кетинг бунни, полвон»,— дейди.

«Етти ярим сўлкавойни жой ростонда оласан», деб жўнаб кетдим. Айт-чи, Маҳкам, шу налўговойни ўзи боргапми ёки камасияга чой-чақа керакмикин-а?

Тузук, Маҳкам! Нима, ман пул қоқяпманми?

Чой-чақасини ундан-мундан қилиб, тараласини тор-тиб юрган Тошпўлатинг етти ярим сўлкавойни тагин қайси гўсхўрдан олсун-а? Бобоғимни сотиб берайми ёки сайратмамними!? Этигим бўлса-ку ўн беш кундан бери гаравда, чопонни бўлса ўткан кун ўзингнинг олдингда уч сўлкавойга сотдим. Худой ҳаққи, галавам айнади... Нима, бермасам мани остирармиди шу ҳезларинг?! Саттор² — бир тийин берсам...

Ҳой, қизилбош! Чилимингни берасанми, йўқми, ит эмган?

Қара-қара, Маҳкам! Дўндуқ экан-ку анавинг. Суяги борми-а?.. Бир пиёла чойимиз бор, ҳов! Итдан туққанинг қарамади-ку... Ҳай, ким, Салим каварнинг боласи эмасми, тўлишипти ўзиям. Сартарош Ҳожи кўриб қолса, «ўлди», дегин.

Бодом қовоқ, юпқа томоқ, додимга етсанг-чи...

Ҳой-ҳой!

* * *

— Азбаройн худо бошимни шу йўлга тикдим. Откан ошигим қачон кўрсанг, чик-да, хумса! Қиморингдан чувим чиқа бериб чикига-чирк, деб тиққан пахтаг ҳам

¹ Бир навъ урушқоқ катта хўрозга «бобоғ» дейдирлар. Сайратма бедана.

² Саттор — қиморбозларча қасам калмаси.

җеч нима бўмай қолди. Нон ўрнига кесак тишлаб, ёз бўйи сув ичиб ишлаб, оёғида битта чилим қовоққа эга бўлиб ўлтурибман. Ёриғ ёзинг ўтиб, лоақал уч-тўрт қадоқ нашани ҳам ўмариб ололмадим, ука. Буни ҳам қўя-бер-ов, манави бўбайдан қолган бир-икки таноп ер устидан ҳам ўша хушқиморларинг дов сўраб ўлтурипти. Уч юз олтмиш уч томирим жунбушка келиб турган пайтда ҳалиги чалдеворни ҳам «гардкам!»га бериб юборсам борми, уйдаги кампиринг ў.луксиз аззасини оча берсин!..

10

Шу-чи, ука. Санга ўғилбола гапни айтсам, ўзимиз айни одамизод фарзандининг ғариби эканмиз. Юртингда кимсан фалончи бўлиб, шунинг орқасида энамга уйланиб, бола-чақанинг кафилини олса ҳам, фақатла салласининг пашига ишониб, кеккайган ўша хумсанг агар падарим бўлса ҳам тўнғиз қўлсин, азбаройи худо, чаккам тиришти! У ёғини сўрасанг, каминангга оқ сутини бериб ўсдирган энамга ҳам ишонмай қолдим. Тошпўлотча туғилди, деб суйинган энамни ҳам омбор тегига йиққан кучи билан қилган чўзма-чалпаги урсин. 20 Қиссаи кўтоҳ шуки, беш-ўн кунлик наша ўмарарман-ов, деб кеча Сарикўлдаги деҳқон оғайниларининг қўрғониға йўрткан эдим. Борсам, Сарикўлинг йиғисғи. «Ҳа»,— дедим, «қўрғонларининг бўри бостими, хумсалар»,— дедим. Худой ҳаққи, Сарикўлингни ҳоли паришонига икки соат томоша қилибман. Ит эгасини танимайди, барисиям калла, деб қовоқни елкасига тўнкарипти. Ҳангамаси нима дегин? Сарикўл мамлакати ҳазти Исойингни қаламрўйига ўтар эмиш. Гарадсканин камхез деган битта мушкили ўн етти соат ичида Сарикўл қаламрўйидан бари Муҳаммаднинг чиқиб солсин, 30 деб печатини босиб, зилзамирскаси бўлса, жамки ерларнинг хомчўтнини чизиб қўйипти. «Ҳа»,— дедим. «пошшолиғининг бадрағискага ер бериши аниқ эканда, хумса»,— дедим.

Майлисизга Сарикўлингни нуқул манга ўхшаш саркардалари йиғилган эди. Асовларингни гапи-гапига қовишмайди. «Ҳа»,— дейди,— «пошшолиғинг ўттуз газлик тўпидан отиворсаям Сарикўлдан сапсем силжиш йўқ»,— дейди. Пошшолиқ билан ҳазил ўйнайди-ёв бу хумсаларинг. «Ҳой», дедим, «ўрусвойингни сўқиб қўйган закўнини бузиш бир чилим нашани чакиб ташлаш эмас, халойиқ!»— дедим. «Ҳа, нима қиловиз бўлмаса?»— деб биттаси жекиради. «Нима қилардинг?»— дедим; «Ёрни Ибонга бериб, ўзларинг бўри овлайсан. Ҳалигидек ичингда подачиларинг бўлса, тўнғиз боқасан»,— дедим.

249

Чувур-чувур. Гапни-гапка қовиштира, худойға сол. Насим кўнчингдан икки қадоқ наша ўмариб, Сарикўлингни худойға топширдим.

Ҳайтовур Ибонларинг қўймайдиган кўринади. Энасининг маҳрига тушкан бўлса олавурсин, тўғри айтдимми, ука?

БУЗАХОНАДА

Тунов кун кайфимиз бир оз ширалангандан сўнг Тошпўлат тоға косани узатиб, айтар эдики:

10 — Ич-чи шуни, ич! Замонангни шундан бошқа нимаси қолди, ахир! Қорнинг ёрилса ҳам ич, ука!

Маним олдимда унга-бунга тил тегиздинг, деб таъбинг олинмасин, ука! Агар сўзимнинг тариқча гидирини топсанг, худойға сол! Ич, ука, ич. Шу замонангга тушинсам, пирингни арвойи. Ман на фуқарангга қойил ва на ҳукуматингга, худой ҳаққи, мийям қотди.

Бу нима ўзи, лўттимн, майнавозлиқми?

*Бир одил пошшо бўлса,
Ҳар ким суйганин олса...*

20 Машойнхнинг нимага айткан, ахир, бу ғазални? Ёнингда бир миринг бўлмагандан кейин, ишлашка ишинг, ётишка касалинг бўлмагандан кейин суйганинг у ёққа турсин, жониворнинг талисига¹ ҳам қўлинг етса, Саттор. Нима, «қассобчилиғингдан қолма», дейсанми, «томингни тешавер», дейсанми? Шу тобгача-ку хомчўт қилиб кўрсанг, ўн бир калимағўйнинг бошини олибман, иккита ўрусвойингни саранжом қилибман. Армани билан пирисёнингдан ҳазрати Баҳоваддин бўлибдир. Тузук, касби қор қилиб манак-манак² бебилискасани ҳам топдим... Топдим топишка иши бузуғингни; пичоғимнинг қонини ювмасдан туриб, ёнимда тўртта ўзимга ўхшаган дабба... Биттаси «Қорним оч, беш оқ та³ бер», дейди. Биттаси «Галавам айнади, битта араққа узатиб тур», дейди. Нима қилай, ёнимда бўла туриб хумсалик қилайми, одамгарчилик қўймайди, ахир! «Ма»,— дейман, «ма»,— дейман, бўйинини эгканин оғзиға пул билан ураман. Чойхонада битта кўк чойни шопириб ўтурсам, бир кампир: «Болам оч»,— дейди, «қи-

¹ Тали — ёрғоқ.

² Манак — сопол кўвача.

³ Та — танга.

зим касал, эрим ұлган»,— дейди. Йиғи-сиғи, худой ҳаққи, юрагинг ачийди. Ҳзинг одам фарзандимисан? Нариги бурчакда муртини қанжиқ думи қилиб, бураб ўлтурган силлиқ тўн хумсанг бўлса, «худой берсин», дейди... «Бери кел, она»,— дейман, «ма»,— дейман, «обор»,— дейман, «дуо қил, она»,— дейман... Шундоғ қилиб, бир ҳафтани жўнатиб, мандан ҳисобингни олсанг, ўзимдан бошқа ҳеч ким йўқ.

— Ҳа, ҳа, ҳа, тавба, хайри худойингга қойилман, Тошпўлот. 10

— Санга ёлғон, худоға чин, Жулқин читр¹. Етти марта турмасига кириб чиқдим. Овахтисида ёта-ёта ёнбошлар тешилиб кетди, ука. Муни қара, муни, шу чандиқларингни² ҳаммаси турмачасиники. Вой, адолатчангға айтай, Мекалай.

Нима қил, дейсан энди? Худой ҳаққи, беварака ўғирлиғинг ҳам жонга тегди, қиморингга ҳам ганақ³ йўқ. Нима, «энди ота касбингни қил»,— дейсанми, «бўзингни тўқи»,— дейсанми? Вой, ўша сўзингни тузидан акаси, Жулқинчаси! Урусвойингни читтини қара, серсуннайини қара⁴. Олмагул читчаси турганда, бўз матоингни ким кийсин? Пирингни арвойи, галавам айнади... 20

Бодроғи нима ўзи, айт-чи манга — жоҳорининг бодроғими, ё руста бодроқми-а? Анув Матиқулни танийсан-ку, жанобинг! Ана шу хумсанг ҳам бўзчиликдан синипти, пирингни арвойи. Тунов куни кўрибман: «Ҳа, ҳорма, Матиқул, моккингни отиб турибсанми, хумса?»— дейман, «Бозорни мазаси кетти, Тошпўлот. Бўзчилиғинг ҳам қия бўлди, ука»,— деди. Энди бодроққа қўшилиб кетмакчиман»,— дейди. Бадроғи⁵ нима у, а? Битисканг ҳам тоза ҳижжани⁶ кўпайтириб юборди-ку, хумса. 30

«Ҳали деҳқон бўламан, дейди»,— дегин? «Пошшоликдан ер оламан, дейди»,— дегин? Ростини айтайми, Матиқулингга? Пошшолиғинг ер берса, паққос куйди, худой ҳаққи, куйди. Матиқулинг жоҳори экса, азбаройи худо, итқовун унади. Ман санга айтсам, деҳқончилиғи учун самарска мужукка сира тўғри келадигани бўлмайди. Бадроққа ер берадирган пошшолиғингни ҳам эс- 40

¹ Читр — тиканаклик бир хил қовишмаган ўт.

² Чандиқ — жароҳат ўрни.

³ Ганақ — тикиб қимор ўйнатурган оқча ёки бошқа нарса.

⁴ Серсуннай — шерстенной.

⁵ Бадроқ — батрак.

⁶ Ҳижжа — янги тўқилган сўз, демакчи.

хонаси бутундир-ку, ит эмганларинг ҳам тоза тўлиб боради-да.

Ичсанг-чи, ич, шу-чи пошшоликка хизмат қилиб юрган бесоқолларинг ҳам тоза чарвилапти-да. Билсанг, тунув кун чиройлик певосига кириб эдим, ўша лапка кўтарган хумсаларингдан тўрттаси... Устолчанинг теги оқ бутилкага тўлипти, ишонсанг, ҳар бир чақирганда бир жужнасини заказнай қилади, мушкилларинг. Воҳ-мам кепти. Мен иккитасини ичиб чиқдим.

10 Ҳақим ит эмганинг ҳам сабитискага хизмат қилиб, тоза ҳам бойипти-да! Хумсангни солмача қилган иморатчасини кўрдингми? Ёпқан томчасини кўриб, «вой, исиріқ осипча»,— дейман. «Вой, ўша худоға ёққан бир қилиғингни хинолай»,— дейман. Ўзига оёғим тегиб кетса, азбаройи худо, оёғимни уч қайта ювиб ташлайман. Худой ҳаққи, бетаҳорат қилади, ит эмганинг ўзи партияной экан-а, хумса?

Анув, Ҳошим ҳезалакни танийсанми? Ана ўша лапка кўтарган сакн бедуминг ҳам тўртта гўдаги билан хотунини қўйипти, ит эмган. Энди бир татарскасига уйланар эмиш, ҳезалак! Хумсангни қўйган хотуни тегармикни манга? Нима, жувон бўлса ҳам бир уйланиб қўймайми ўладирган дунёнда?! Шу замонанда уйланмаган ҳам дуруст, ука, дард устига чипқонинг нимаси-а?

Калвак тоғанг ҳам очликдан ит ғажиган ошиқдек бўлипти-да, шу кунда. «Саллангни сот, тасбиҳингни кўзмунчоқ қилиб, атторликдан дўкон оч»,— дейдирган битта мард йўқ, пирингни арвойи. Туно кунни кўриб, худодо ҳаққи, раҳмим келди.

Ич-чи шуни, ич! Ундан кейин узатчи бўзангни мирисини. Ёнимда тўққуз пулим бўлса, худойға сол!..

Албатта Тошпўлот акамнинг сўзида бирмунча ғайриадабий гаплар бор. Таассуфки, истинографияга олишда буларни чиқариб ташлаш мумкин бўлмади. Уқуғувчиларимиздан афу сўралур.

ИУЛДА

— Шошма, Жулқни ука, шошма. Қаёққа йўрғалайсан, бозоргами? Чилимни бир сўриб олай-чи, хумсани; ундан кейин биз ҳам санга ҳамроҳ. Тўхта, ука.

Калвак тоғанг нима депти ҳали, ўқу-чи, манави гўзиматингни¹. Гўзиматингни ўқийдурган айнагимни кўр-

¹ Гўзимат — газета.

тачанинг тегида унутибман, тавба. Санга ёлғон, худо-
ға чин, ука: етти дона «Ҳафтак»ни кушод эзиб — ички
қилдим; «Чол китоб»инг¹ билан Сўфоқиёрингдан² тўрт-
таси нуқул варваракка дардарак бўлишти; кампир бўл-
са пайшанби нонни сира аямас эди — раҳматлик! Шун-
ча борди-келди билан алиф хумсанг ичимга калтак бў-
либ кирган бўлса, пирингга сол.

*Саноул аҳлиқул ғоббову аббок,
Яратти қатратингдин кавсари пок...³*

Шундан бошқа эсимда қолган бўлса, домла-поччанг-ни 10
имомни Аъзам урсин. Вой, ўша жаззалик пайшанби
нон еган тишингни қоқиб олай сани... Қани, ўқу-чи!

Ҳо-ҳо-ҳо — тавба; ҳали камтарингни куфрга чиқа-
рипти, дегин-чи. Вой, ўша санга мандат қилиб берга-
нингни ўмарай. Тантимисан, ўзинг? Танти бўлсанг,
торт-чи, имонимни—кушод етти пут келмаса, аzza ва-
жаллага сол. Ман санга айтайми, шу шаппатилмишин-
дан тожикчи чиқариб, кишини куфр қиладурған милли-
рингдан⁴ беш пайса имон топсанг, итингни олдиға боғ-
ла мани! Вой, ўша қози дасторларингни йиғиштириб 20
липпамга⁵ қистирай!

Бўлди, ўқума тоғангни чиқарған гўзиматинни; азба-
ройи худо, мижғов гапка куфрлигим ошади. Йигит бўл-
санг, мандан икки калма дoston эшит — эшитасанми?..
Қиссан кўтоҳ шуки, жанобинг айткандек қилиб, тунов
кун мардикор бозориға тушкан эдим — қулинг, қара-
санг кетман кўтарған хумсаларинг арофат. Қулинг ҳам
қаторға кириб ўлтурдим. Ҳайтовур, мардикор бозоринг-
ни ижараға олған хумса йўқ экан. Санга ёлғон, худоға
чин, ука, одамзоднинг юзтаси — тўққуз пул: ўзваги, то- 30
жиги, маҷдон, қозоғи, қалмоғи... бор-чи, етмиш икки
жамарғасидан⁶ ҳам топасан. Баҳо олти та, одам ола-
дирған хумсанг бўлса анқо. Фейлим айнади, «вой, кам-
бағалчиликни чиқаргани!»— дедим. Кетманни тегимга
қўйиб ўлтурдим. Ёнимда бир безгак; рангини қарасанг,
сарик сумалак, бунинг устига «эҳи-эҳи» қилиб, йўталиб
ҳам қўяди. «Ҳа»,— дедим; «Қасалингни мардикор бо-

¹ «Чол китоб» — «Чаҳор китоб».

² Сўфоқиёр — Сўфи Оллоёр.

³ Сўфидан: «Саноул холиқу ғаброу афлок. Яратти қатраиндин гавҳари пок».

⁴ Милла — мулла.

⁵ Липпа — иштонбоғ тевараги.

⁶ Жамарга — жамоа.

- зорида тортасанми, ука»,— дедим. «Ёки бу ерни пошшоликни касалхонаси деб ўйладингми?»— дедим. «Эй, ука»,— деди. «Йўқчилиги қурсин, жўжавирдек жонман»,— деди. Ўзи деҳқон фарзанди экан, бобойи деҳқон тоза қўллаптилар камбағални! Азбаройи худо, таъбим тирриқ бўлди. Борди-келдимни ҳисоблаб қараган эдим, чўлоқ кетмандан бошқа ҳеч гапим йўқ, рангирўйинга қарасам, жуда увол. «Сан кет, ака»,— дедим. «Ана шу букун қанчаки ишласам, саники бўлсин, касалингни уйингда торт»,— дедим. Безгак хумсанг марҳаматимга сира ишонса-чи! Индамадим; қаҳрим билан мардикор бозоринг бўйича яғрин бериб гурс-гурс одим ташлаб бир-икки ўтиб солдим. Ақли кўзида бўлган бир хумса савлатимга пўрт учди. «Ҳа»,— дедим, «Ўн бир кунлик ишингни бир кунда бажариб берайми, ака»,— дедим. Етти оқ тага гаплашдик. Безгаингни ҳам шу баҳога сўзлашиб ёнига келдик. Апти-башарани кўриш биланоқ хўжайинининг кайфи учди. «Ҳа»,— дедим. «Бу хўроз-ку, ака»,— дедим. «Бунингни ранги ўзи туғма;
- 20 ўнта наъра шерингни ишини қилмаса, ҳалол тузингга сол!»— дедим. Бўлмади, хумсанг жудаям пих ёрған туллақ экан. Аранг «отанг яхши, онанг яхши» билан бир сўлкавоёйга бахаял итарибман. Бордиқ. Ҳайтовур хўжайин жониворинг бизни ишка солиб, ўзи бозорга жўнаб солди, касофатингни салқинга чўзилтириб, ўзим кушод кетманнинг оловини чиқардим. Хумса асргача егувлингни еб ётқан ерида валдираб ётди. Кечқурун бамнадор ўн икки оқ тани олиб, ўн бирини безгакка узатдим. Бир оқ тани ўзим нашамга олиб қолдим, хумсанг ҳали ҳам марҳаматимга ишонса-чи! Нуқул «Ортиқ бердингиз»,— дейди-я; «вой, сани эгам чақирсин, дейман».

Кеча кетманни ҳам олти ярим тага сотиб юбордим. Нима, «Очингдан ўл!»— дейсанми? Ахир уч кунгача киши иш тополмаса нимани ейди?

- Ана шу бир извошка бўлиб ўткан кажава қоринни танийсанми, жанобинг? Баракалла. Ана шу чўлоғинг ким ўзи, айт-чи манга? Нечта мачит солди, мадрасадан нечта-а?.. Ёки топкан-тутканини қорнига йиғиб борадими?.. Вой, сани ўша қорнингга шибба қўйиб юборай. Ман санга айтсам, буларингни миридан-сириси ўзимни қўлимда. Агар пошшолиғинг мени тергавскасан¹ деса борми, шу бойларингни энка-тенкасини чи-

¹ Тергавска — терговчи.

қармасам, пирингга сол; худой ҳаққи, қийқуриқ қиламан.

* * *

— Шу-чи, ука, Тошканингдаги мана деган бойларинг бариси ҳам тирноғимнинг юзида: Бувадахон тўранг, Азимбой кўмиринг, Соиб маҳсиминг, Азим шайтонинг, Мирхолиқ қийшиғинг, Матишукуринг, Юсуф хўжанг, Шоолим чўлоғинг, янги чиққан Азиз яканчинг; қўй-чи, чит бозорингга кириб ҳам ўлтурмайман. Шу хумсаларинг қайси бир камбағални бошини силади. Еки махтап-пахтаб¹ солиб берганини биласанми? Вой, ўша ҳаммангга ҳам, липпамни қоқай, бойлар!

Тунов кун Кўктеракка ўтиб қолган эдим: Азиз яканчинг Лўли маҳалладаги йўл устига шийпончасини ёпмача қилган экан. Худой ҳаққи, тўрт томондан туриб томоша қилибман: ўзи бўлса, пар ёстиққа Шарвон бибининг ёғ хумчасидек ағанаб ётипти... «Вой»,— дедим, «вой, ўша мерос бойваччасини хинолай»,— дедим. Хумса семизинг келди-кеттини фақат-ла оқсоқол² билан суғарар экан. Ана шунисига ман қойил!

Манави ўтканингни ким ўзи; бошидаги шапкасини қара, ўзи мусулмон фарзандими-а?.. Ҳали юрт сўраб ётқанларинг шулар, дегин. Вой, ўша оберган шаҳарингни шалварингга солиб берай. Қовоғини қара, қовоғини: ушла хода ўғриси хумсани!

Анов кун шу афанди хумсаларингдан биттаси: кизил тўппини чаккачага қўймача қилиб битта-битта босиб бораяпти. Қушбеги билан қошиқ солишса, пирингга сол! Ғўмолчани тумшуқчанингни тагига боскан. Худой ҳаққи, кўчангда чапг бўлса. Гаврлигим тутти, «Тўхта-чи, Тошпўлот»,— дедим. «Шу афандини таъбчасини бир тирриқча қилиб қўй-чи; ахир савоби бўлар-ку»,— дедим. Иштонимни липпа уриб, кўчанингни қоқ ўртасига тушдим; оёғ акангни пап-пап қилиб қўйишим бор-ку, дунёни оламингни чапг бости. Ана энди қўлингдан келса, афандингни таниб ол! Шу, кўрсанг, оёғни ночалгай ташлаб бораяпман; худда кўрсанг орқамдан дудбўрон очибман, ука. Бирдан кўчада шуштаквозлиқ. «Тўхта»,— дедим ўзимга; «қайси бир хумсанингни қулоғи остида қолдийкин»,— дедим. Шуштак устига шуштак; ўртада ўзимдан бошқа буниси йўқ. Бир вақт қарасанг,

¹ Махтаб — мактаб.

² Оқсақол — спирт.

турноғингизни ичидан худда Гүрүғли султондек бўлиб ҳалиги афандинг чиқибо келди-ку. «Ҳа»,— дедим, мон-даҳо, абскачи¹ йўқми?»— дедим.

Хумсангни авзойи бузиқ.

— Кўчани чангиткан ким?— деди.

Жуда ит апт. Бирдан қарасанг, қаҳрим қирқ қадам берига келиб қолмасинми; бургитдек қанот ёзиб, устига бордим:

— Ман!— дедим.

10 — Нега чангитдинг?

— Нима қилар эдинг?

— Жур раёнга.

— Раёнга қарзим йўқ!

Қарасам, бўлмайдирған. «Шошма»,— дедим, «бўл-маса раёнчабоп бўлиб олай-чи бир», дедим. Яхтакни ешиб кўчага оддим, тўппини мағлайга туширдим, шип этиб афандингни бўйнига боғлаган пайтавасидан тутдим. Бўлмади, айни бошлайдирған пайтда одамлар йиғилиб қолди; аранг афандингни чангалимдан қутқаришпти, пирингни арвойи. «Вой»,— дедим, «вой, чиқ ўша чанги йўқ Андриискалга»,— дедим. «Бу шаҳар»,— дедим, «мусулмон фарзандини манзли»,— дедим. «Ўша жийда халта қилиб келган Қалдағочингдан ўргулай сани»,— дедим.

30 Ҳой, айт-чи манга; шу ялпи қайтканларингни гарадскага чиқиб кеткани ростми-а?
Хайрми: шошма-чи бўлмаса; йигирма беш фақирингдан қарз бериб тур-чи, манга. Бу кун чой ичкап бўлсам, ҳалол пулингга сол! Эртага Наби қизилбошнинг самоворига бир кел-чи, пажалска.

* * *

— Салом алайкум! Э, бормисан, ука, ўра-пўрага тушиб кетмадингми, ҳайтовур? Жуда соғиндим, мани соғинмайсанам, хумпар?

Худойлигимни айтайми: шу афандичаларингни биттасигаям қойил эмасман, худой ҳаққи! Бу хумсаларингдан ҳам хасипим совиди; соч ўстириб, ақлни гаравга қўйганми? Хўб, деявер; азбаройи худо, янглишсам!

40 Шу афандичаларингни биттаси санми? Шойи кўй-накчангни қара! Вой, ўша чўнчакчасига мишиғимни қоқай!.. Кулма, худой ҳаққи, куфрлигимни оширасан. Сан, халойиқни ҳамманг ҳам тирноғимни юзида: пош-

¹ Абскачи — обиск қилувчи.

шолиғинг шойи кўйнакка, деб беш сўлкавойни узатди-ми, симинт¹. Тошпўлот акангни унутасан, худой ҳаққи, унутасан!

Кулма, дедим, кулма. Сани кулгига ўргатканни айттайми? Мошиначида ишинг бўлмаса, Тошпўлот бойваччадан икки оғиз гап эшит. Эшитасанми? Уқу, манави қийиқ қоғозини; ўқу-чи! Хўб, чайна мағзини. Вой, сани ўша налўғбоши қилғанни қайчилай!

Мани-ку, ҳоли паришонимни ўзинг ўбдан биласан; кечадан бери ноништа қилган бўлсам, ҳазрати Жаб-роилга² сол! Уткан кун Набининг самоворида ётиб эдим, «камисия чақиради»,— деди. Бордим. «Ҳа» йўқ, «бе» йўқ; қийиқ қоғозини узатади. «Ҳа»,— дедим: «пош-шоликка энди йигит керак бўптими»,— дедим. Кулади. «Ҳа»,— дейди, «Сизга беш сўлкавой налўговой кепти»,— дейди. «А»,— дедим; «баззоликдаги дўконимни барҳам берган эдим-ку»,— дедим. «Бориб, ўзига арз қилинг»,— дейди. Худой ҳаққи, куфрлигим ошди. Қийиқ қоғозини липпамга қистириб, тўппа-тўғри налўғбошига бордим. Манга ўхшаш бўйинни эккан хумса-ларинг жуда кўб экан. «Ҳа»,— дедим, «Налўғбошинг қайси хумса ўзи?»— дедим; устолчада ўлтурган битта-сига тўғрилашди. Липпамдагини олиб, қўлига бердим. «Муни додига ет, пажалиска»,— дедим. «Отингиз нима?»— «Тошпўлот». «Отангизни оти?»— «Эшмурод». Сўраб нима қилди, дегин: «Ҳа», дейди; «Сиз Тошпўлот Эшмурод ўғли 5 сўм тўлар экансиз». «Чақаси бўлма-са-чи?»— дедим.

— Нима иш қиласиз?

— Бекорчилик.

Шундан кейин монда дафтарини очди.

«Тошпўлот Эшмурод ўғли, тегирмончи».

Худой ҳаққи, кулгим қистаб, гаврлигим тутди:

— Сиз кўрган тегирмонимни тоши синиб қолган, ака. Бир йилдан бери беш чорак ун торткан бўлсам, пирингга сол!— дедим.

— Тегирмон тошингизни кафилини олган эмасмиз!

— Тошпўлот тоғанг ҳам беш сўлкавойингни кафилини олган эмас.

— Бораверинг!

— Сан ҳам баҳузур ўлтуравер, ука!— дедим.

Оғзимда носим бор эди, башарасига «туф», дегим

¹ Симинт — сию минуту (дарров), демакчи.

² Ҳазрат Жаброил ошпаз ва нонвойларнинг пиридир. Қорним тўқ бўлса, ош-нон пиширгувчиларнинг пири бўлган Жаброилга ҳавола қил, демакчи.

келди-ку, тагин шайтонга ҳай бериб, тўппим арава, чи-
қа келдим.

Нима, оч итингни бурнидан ип тақади, деб ўйлай-
санми?

Ана шу налўгбоши хумсани танидингми? Анув бой
бор-ку, ахир, Эшонхўжа гулчак деган... Ана шунинг
ўғли экан бу налўгбоши бўлган хумсанг... оти Неъмон
бужир!.. Тош тегирмончининг олдиға тушиб, унча-мун-
ча шана¹ қилиб юрар эдим. Бирар кун кўриб қолган
10 бўлса, Тошпўлат тоға тегирмончи экан, деб ўйлади-ёв,
бу эшбужир! Энди, худой ҳаққи, тегирмонига тушмай-
ман. Шу қийиқ қоғозини сан олиб қўй-чи, пирингни ар-
войи! Сандан сўраб қолса, «Энди тайбасни тегирмонда
қилмайди»,— деб айт хумсангга.

Му а л л и ф д а н : «Ариза битиб беринг», деб уйим-
га келгувчи Тошпўлат тоғанинг ўртоқлари жуда кўпай-
иб кетди. Ҳатто уйда ўлтуриш ва ош-сувга қараш ҳам
мумкин бўлмай қолди. Ва аризана вислигимни бошқа
20 даҳаларнинг Тошпўлат байваччалари била кўрмасин,
деган хавф ҳам туғилди. Шундан сўнг Тошпўлат тоға-
нинг ҳалиги сўзини ёзмоққа мажбур бўлдим.

— Мундан бошқа ўзининг бой тоғасига тўққиз сўм
налўк ёзиб, тоғасининг гумаштаси ҳам бўлолмаган яна
биравга тўқсон сўм налўк соладирған одатлари ҳам
бор эмиш, бу эшбужирнинг...

Ўғиллиги тутиб кетиб, дадасини налўкдан дархон
қилиб қўймаган бўлса шу-ёв.

* * *

30 — Азбаройи худо, куфрлигим ошти. Савобингни ҳам
теги тешик чиқти!.. Айт-чи манга: бапиржа турдиси²
ким ўзи? Башарти, тош-тарози қилсам, шу хумсангни
кучи неча пут келарикин?

Азбаройи худо, шу хумсангни эшигида кушод икки
ой бўйнимни эгиб, «нон» деганимда, кесак гириллай-
дирған бўлди... Агар сўзимни тариқча гидирини топ-
санг, қирқ тўрт йиллик имонимга сол! Лоқал тром-
бойингни ариғиға ҳам курагимни уролмадим, ука. Ҳар
ким ёлғон гапирса, ётар жойи ёлғиз, жиян.

40 Салим сўтагинг³ том сувоқ қилғон экан, кеча ҳа-

¹ Шана — наша.

² Бапиржа турди — «Биржа труда».

³ Сўтак — иш билмас уҳдасиз.

шарга борган эдим, худой ҳаққи, шу хумсангни ҳам косаси сира оқармай кетаяпти! Анави йил Тожи ямоқчишинг қизига уйланган эди. Хотинчаси тозаям ташлаб беришти. Қарабманки, бешта гўдак. «Ҳа»,— дедим, «бу чувринди баччаларни қаёғдан йиғиб олдинг, хумса?»— дедим. Салим сўтагинг кулади. «Ҳа»,— дейди, «ҳаммаси ҳам худой берган қулбаччаларинг, Тошпўлот»,— дейди. «Вой»,— дедим, «вой, ўша ўйламай иш қилган одам фарзандига»,— дедим. «Битта арпа саватинг борми, Салим?»— дедим. «Бўлса»,— дедим, «қама, ҳамма хўжаларингни, пуллаб берайин-чи ман санга»,— дедим. Худой ҳаққи, Салим сўтакка жудаям оғир бўпти; ёнингни кавласанг, оғзини очади, гўдаклари тушқир! Ўзоғи йил хумсангни иши йирик; тегида от-араваси, ёнида чойчақаси гатоп¹ эди. Шу пул топиб ақл йўқотқан хумсаларингни уриб ўлдирсанг ҳам арзийдир, ука! Бултур шу хумса Салиминг нима қипти, дегин? Битта наҳс босқан билан шерик бўлиб амиркон экипти; фабрикончи ўрусвойингдан беш-ўн сўлкавой пул ҳам олипти. Эсон-омон кузга етиб, канорчасини йиртигини ямаб турганида, шартта нима бўпти, дегин; урипти ёнғирни — урипти ёнғирни; бир вақт қарабсанки, пахтасининг бари пўристой!

Нима, ўрусвойингни салапўй², деб ўйлайсанми? Феруза кўзига оқ аралашмаган бўлса ҳам даррав ойнагини тақмасдан иложи йўқ, хумсангни! Чўт қоқиб, чўрт-пўртини қипти-да: «Салимбай, сеники бари ямониска, ну, қарзга тугри»³,— депти. Иннайкин қарабсанки, Салимингни войвоёги бола очиб, қишиминан жўжаларига от-аравани сотиб едирипти. Энди бу йил бувайи деҳқоннинг арвойига хатми қуръон ўқиб, тинчкина ўлтурган эмиш. Кеча лой ташиб турганида, манга шу ҳасратни қилди. Бу гап ҳалиги Абдикарим ясаб танлаған бешта жўжалардан чиқди-ёв. «Ҳа»,— дедим, «бўлар иш бўпти, энди нашангни баҳузур чакавер, Салим»,— дедим. «Манави жўжаларингни бўлса»,— дедим. «худо йўлига қўявер»,— дедим.

Санга ёлғон, худойга чин, ука! Айни лойни ичнда кетманни ночалғай ташлаб, ўрдакчасига сузиб турган эдим, шу пайтда йўлақдан ўзингни хумсаларингдан биттаси кўриниб қолди-ку! Қўлида ўша ўзинг кўрган хилондони, оёғида нағмалик этиги... «Ҳа»,— дедим, «юр-

¹ Гатоп — готово (тайёр).

² Салапўй — слепой (кўр).

³ «Салимбой, пахталаринг ярамас, ҳар ҳолда олған пулингга тўғри келади, яъни қарзинг йўқ».

тингиз тинчликми, хўжайин?»— дедим. Салом йўқ, алик йўқ, «ҳорма — бор бўл» ҳам қўлтиғда... Зақўн бўйи юриб, олдимга келди:

— Бу уйнинг эгаси ким?

Салим сўтагингни жон-пони чиқиб кетти. Безгаги хуруж қилиб, нима деганини ўзи ҳам билмай қолди.

— Сиз одамларни қаёғдан олиб келдингиз?

— Уйдан олиб келдим.

— Нега биржадан олмадингиз?

10 Салим манга қаради. Ҳашарчилар ҳам томнинг ла-
видан мўралашиб қолдилар.

— Шу кўриб турганларинг ҳаммаси оқибат, ука,— дедим.

— «Оқибатинг» нимаси?

— Чой-чақани ўйланмасдан, этигинг билан устинг-
даги бурма кўйнакни ешиб, маним ёнимга тушсанг,
ана ўшанинг оти оқибат, ука!— дедим.

— Унақа зақўн сўқма!— дейди.

Худой ҳаққи, авзоим бузилиб, куфрлигим ошти.

20 — Бор-бор!— дедим.— Васиқанг йўқ экан, мирза-
боши, аптингга лой сачрайди,— дедим...

Лойни пишитмоқчи бўлиб шаб-шуб кетманни таш-
лай берган эдим, ўзини четка олдди.

— «Ҳа»,— дедим, «зақўн билганинг билан китоб сў-
зини ўқумабсан-да, хўжайин»,— дедим.

*Ҳашар ишлаб ухлагонга Маҳшар кун азов йлмас,
Тайбас қилиб шароб ичсанг, ака санга ҳисоб
йлмас.*

30 Китоб сўзига ҳам қулоқ солмайдди хумсанг. Дафта-
рини чиқариб, ҳашарчиларнинг бир-бирисини битта-бит-
та тўй хати қилди. Шуминай давлатингни кўланкасида
барчамиз ҳам эргалаб ўша ўзинг билган бапиржа тур-
дисига бормоқчи бўлдик. Ана, ука, кечаги ҳодиса шу!
Ҳозир бапиржасига қараб юритаман. Худой ҳаққи, шу
замонангни оқибатидан ҳам хафа бўлдим. Ёнингда
беш-olti пақир-сақир пулниг бўлса узатчи, пирингни
арвойи!

МАЪЛУМОТ УЧУН

40 «...Мулкдорлар қиё кетди, бадрақлар ило кетди!»—
деб бизнинг «бекорчилар қулуби»нинг ялангоёғ шоир-
лари ўзора қангама тўқишибдирлар.

Мақсадга ўтмасдан илгари ўқуғувчинга «бекорчилар
қулуби» тўғрисида, албатта, қиттагина изоҳ бериш. ло-
260

зим. Бекорчилар қулуби, деганимиз маҳалла ва гузарлардаги чойхоналарнинг замонавий либос кийган исмидир. Ялангоёғ шоирлар эса ўша қулубларнинг туксиз, қирриқ аъзоларидирким, эртадан-кечгача:

— Бу бозор камбағалчиликни сотиб, пулига бекорчилик олиб емасам, бўлмай қолди!— сўзи билан умргузаронлиқ қилурлар.

Тумшуғиға тирговуч қўйиб, қўлтиғиға битта-иккита нозанин осқан баъзи рустамномалардан таваққу ўлинурки, сарқадам шу қулублардан бирига марҳамат қилиб, куфрлиги ошиб ўлтурган Тошпўлат аканинг бир пиёла «оби худойи»сини ичиб кетсинлар. Лекин «оби сурх» билан меҳмон қилмади, деб кўнгилга келтирилмасин. Ахир, Тошпўлот аканинг ҳам орқасиға офтоб тегар, ул ҳам сизни (янги чиққан) «қирқ газлиги» билан бир кун меҳмон қилиб қолар, шошмоқ—шайтоннинг иши.

* * *

Мен маҳалламизнинг «қулуби»ға келиб кирганимда, орада қизгин бир музокара давом этиб, мажлисининг раислик лавозиматини муҳтарам Тошпўлат ака адо қилар эди. Масала барчанинг диққатини ўзига жалб эткан бўлса керак, халқдан менга илтифот қилғувчи кўринмади. Тошпўлат ака оғзида носи билан бўйин томирини ўқлоғидек ўйнатиб, айтар эди:

— Бадроқ хумшоларинг ўжидан тиниб қолди-ёв, бироқ шенларминан мени пайғамбарим қўшқўлладилар... Туп! (Оғзидаги носини бўйранинг тегига ташлаб, давом этди.) Азбаройи худо, таллонлигимни оширасанлар; қашигани тирноқларинг йўқ, сўфиликни қўлдан бермайсанлар! Хулласини айтсам, бадрақларинг сабетсканга эрка ўғил бўлса, сан хумсалар ҳам ўгай онанинг фарзанди эмассанлар. Энди ялонғоч гап шуки, шу ўлтирган бекорчи хумсалар ҳам бир ўрам бўлишиб, сабетсканинг олдиға борамиз; «Салом алайкум, хўжайини, биз келдук»,— деймиз. «Хўш»,— дейди. «Бадрағискангни тинчитибсан, энди бизнинг ҳам доднимизга ет, пажалска, чақасизлигимиз жонга тегди»,— деймиз. «Поврикон очаман, сенларни мастровой қиламан»,— деб афсун ўқуса, кўнмаймиз. «Ҳа, нима қилай бўлмаса, газначамга ҳар бирингни якта-якта шўнғутиб, олсам, вақтларинг хуш бўладими»,— деб, албатта, пичинг ўқуйди. «Шалтай-балтай кераги йўқ, хўжайин»,— деймиз. «Гардани ғавсларингдан ерчани олиб, бадрағис-

кангни тинчитдинг, энди савдогар хумсаларингни дў-
кон-дастгогини ҳам бизга бўлиб берасан; азбаройи худо,
пажалска»,— деймиз. «Биз ҳам»,— деймиз, «санта-
лакатингдан¹ мол олиб, бирни икки қилишни хўб би-
ламиз»,— деймиз.

Тошпўлот тоға гапни шу ерга келтуруб, сомийларни
кўзи билан сузиб чиқди. Ҳамма унинг оғзига тикил-
ган эди. Тошпўлот тоға руҳланди шекилли, яна:

— Ерни бўлишка кучи еткан сабетска хумсанг мага-
10 зинларни бўлолмайди, деб ўйлайсанми? Азбаройи худо,
бўлишка кучи етади, фақат-ла арзангга қўл қўйиб бер-
са — гатаба!— деди ва носқовоғидан кафига нос қоқиб,
менга қаради.

Табиғий, унинг гаплари меним учун кулги эди.

— Бўлмаган гапни сўзлайсиз, тоға!— дедим.— Ер
бошқа, дўкон бошқа.

Тошпўлатнинг менга қарши авзойи бузилди:

— Сан, гўзиматчи², жим ўлтур!— деб жекирдди.—
20 Гўзиматингга «ол кетди» ёзиб, ойига юз сўлкавой ги-
ришингни бил!

— Лекин ҳалиги гапингиз сира қовишмайди,— деб
яна кулдим.

Тошпўлат тоға ўрнидан туриб, майим ёнимга келди.
Оғзида носи бор эди, қўлимдан папкамни олиб очди.

— Қовишдими, йўми, шен қўявур, жиян. Некин-
«мағнумот учун» папкангга «туп»лаб қўяман!— деди.

Папкамнинг ичига оғзидаги носини ҳалиги «туф»
дейншида ташлаған эди, ҳамма кулишиб юборишди.
30 Мен ўсал тортиб, нима дейншимни билмай қолдим.

«Мағнумот учун» эмиш.

ГУЗИМАТЧИ.

* * *

— Баъзи вақт гапка тушунмаган волидангдан ҳам
ҳафача бўлиб қоласан. Эрта гиш-гиша, кеч гиш-гиша,
азбаройи худо, таллон қилади. Ҳа, волидачалиш, ёдинг
бахай? Нима дейди, дегин, ука Маҳкам:

— Тўрт қор тушиб, томни курамадинг, курагингни
кўтариб, томга чиқ!

Азбаройи худо, чакана гап, чакана гапка тобим
40 бўлса, худойға сол, «тўрт қор» деганинг нима ўзи, Маҳ-
кам халфа? Ун марта қор тушиб, томнинг қори бир

¹ Синдикат, демоқчи.

² Газетчи.

ярим газга етмасдан, құлимға курак ушлаган бўлсам, пирингга сол, Маҳкам тентак! Кучингга баробар келган иш билан панжалаш, чаканаси, азбаройи худо, сув очиради, Маҳкам! Кампирларингни гапи нуқул гиди-гиди: «Кучимга баробарлашин, деб ўлтурсанг, чакка ўтади, том босади»,— дейди. «Чаккангни ўзи нима, Маҳкам?»— «Оби раҳмат. Том қуласа нима?» — «Янгидан солиш».

Кўчага чиқсам, маҳалла тўпалон. Ёдинг баҳай? Бу кун сайлов. Саккизта камбағал каминангни ўраб опти. 10

— Ҳа, нима гап?

— Сани улуғ сайлаймиз.

Ризойи худо, галаванг айнайди:

— Сайлов бошида мўйлав қиладирган қадимги эллибоши поччаларинг қани? Тожи хўжайин, Беназар ҳожиларинг қаёқда, ахир?

Худой ҳаққи, ҳукуматингни бу ишини писанд қилдим: маҳалладаги ҳамма эллиги-энсизи, домла-помла, Эрназар ҳожи, Пирназар ҳожи... ке, қўявир-чи, бари боовраларингни ўз уйига қамаб, устидан шартта қулип сопти. Агар биттанг омбор-помбордан чиқиб, сайловга оралашсанг,— депти,— кўравурасан мендан, хумсалар,— депти! 20

Мекалайингни оқ соққа, қора соққа сайлови эсимга тушса, азбаройи худо, феълим айнайди: қози поччанг минан Бадалмат дўманг лифофа³даги пулни маҳалла эллигига нима учун берар эди, ахир? Ялатса оқ соққа, ялатмаса қора; шуям энди хумсаликка қўшилдим-а? Вой, ўша дўмавойинг минан қози-домлангни бурнига чертай! 30

Шу қўл кўтарди минан устолчасига ўлтурсам, дейман-ку, бироқ Ажавар қорингни чиртинг-пиртингдан чўчиб қолдим, Маҳкам! Санга ёлғон — худойга чин, ука, Ажавар қоринг каминангни тергавга тутибди, бафармони худо, бамисоли мункир-накир, «ўлдимми», десанг оғзингда носинг бор:

— Қимсан?

— Тошпўлотман.

— Нима иш қиласан?

— Юк орқалайман.

— Хўлеганмисан?⁴ 40

— Го хўл, го қуруқ деганидек, ишқилиб топилганини еб тураман.

³ *Лифофа* — конверт.

⁴ *Хўлеган* — хулиган, безори.

— Қимор ўйнайсанми?

Ҳа, ганак топилса, эрмак-да! Азбаройи худо, шу замонангни борди-келдисига тушинсам; ҳўл егани нимаси-а, халфа? Тиқилса ҳўл, тиқилмаса қуруқ ея беришда, а, Маҳкам!

ЖУЛҚУНБОИ.

ИЗОҲЛАР

Абдулла Қодирийнинг адабий мероси бадий ижоднинг қарийб барча тур ва жанрларига мансуб асарларни ўз ичига олади. Адиб халқимиз ва мамлакатимиз тарихининг энг оғир даврида яшагани ва қисқа умр кўрганига қарамай, кўпгина адабий-бадний, адабий-танқидий ва таржима асарларни яратиб улгурди.

Бошқа қатор ўзбек ёзувчилари сингари Абдулла Қодирий ижоди ҳам шеърий асарларни яратиш билан бошланган. Аммо у, бошқа қаламкаш биродарларидан фарқли ўлароқ ҳажвий шеърлар ёзиш билан ўзбек адабиётига кириб келган. Кейинчалик у «жиддий» ҳикоялар, қисса ва романлар ёзган бўлса-да, айти пайтда ҳажвий адабиёт майдонини ҳам ташлаб кетмаган. Аксинча, у «Ўтган кунлар» ва «Меҳробдан чаён» романлари билан қанчалик халқ меҳрини қозонган бўлса, Тошпўлат тажанг, Қалвак маҳзум ҳақидаги ва бошқа ҳажвий ҳикоялари билан ҳам шунчалик шуҳрат қозонган.

Адибнинг «Тўла асарлар тўплами» хронологик-жанрий мезонларга асослангани учун ушбу, биринчи жилдан унинг шеърлари, ҳикоя ва очерклари ҳамда ҳажвиялари ўрин олди. Бу жилда эълон қилинаётган асарларнинг бир қисми Абдулла Қодирийнинг «Кичик асарлар» ва «Ғирвонлик Маллавой» китобларида, шунингдек, вақтли матбуот саҳифаларида эълон қилинган. Лекин аксар қисми, маълум сабабларга кўра, шу пайтгача қайта эълон қилинмаган; шунинг учун ҳам улар бугун ўзбек китобхонага биринчи марта қайта тақдим этилмоқда.

Ўзбек адабиёти мутахассислари ушбу жилдни варақлаб, шу пайтгача Абдулла Қодирийга нисбат бериб келинган айрим шеърий ва насрий ҳажвияларни учратмасликлари ва шу сабабдан ушбу нашрнинг тўлалигига шубҳа қилишлари мумкин. Гап шундаки, биринчидан, Абдулла Қодирий истифода этган тахаллуслар рўйхати шу пайтга қадар аниқланган эмас. Шу сабабдан «Кичик асарлар»да ҳам, «Ғирвонлик Маллавой»да ҳам адиб қаламига мансуб бўлмаган баъзи бир асарларнинг эълон қилингани хато бўлган. Масалан, бу китобларда чоп этилган «Лаҳми қадид», «Маймунларимиз» сингари беш ҳажвиянинг Шапоқ маҳзум тахаллуси билан имзолангани алоҳида қайд этилган. Лекин А. Саъдийнинг «Туркистон» газетасининг 1924 йил сонларидан бирида босилган «Олти йил ичида» деган мақоласидаги қуйидаги сўзлар бу тахаллуснинг Абдулла Қодирийга тааллуқли эмаслигини кўрсатади. Муаллиф 1917—1923 йиллар ўзбек матбуоти тўғрисида бундай ёзади: «Олти йиллик қизил матбуот даврида ўзбек шеърий адабиётининг кўзга кўринадурғон бир томони эса ҳажвий қисмидир. Бу давр ичида уч қалам ўзини очик танита олди: Жулқунбой, Ишчи, Шапоқ маҳзум. Булар «Иштирокиюн» газетасидан бошлаб ишлаб келадилар». Бу сатрларда тилга олинган Ишчи Ғози Юнуснинг тахаллусларидан бири бўлса, Шапоқ маҳзумнинг ким бўлганлиги ҳозирча аниқ эмас. Мута-

хассислар бу имзо остида Ашуралӣ Зоҳирӣ ижод қилган, деб тахмин этадилар.

Иккинчидан, Абдулла Қодирийга мансублиги аниқ бўлган айрим тахаллуслар остида эълон қилинган баъзи бир ҳажвиялар катта бадий қимматга эга эмас. Шунинг учун ҳам адиб ижоди муҳлислари бу асарларнинг ушбу жилдда чоп этилишини тўғри, деб билмайдилар. Ана шу икки сабабга кўра, Абдулла Қодирийнинг айрим асарлари ушбу жилддан ўрин олмади. Аммо шу билан бирга адиб ижодига мансублиги шубҳали бўлган бир қатор асарларни «Тўла асарлар тўплами»нинг иккинчи жилдида «Абдулла Қодирийга нисбат берилган асарлар» рукнида эълон қилиш лозим, деб топилди.

Ушбу нашрни тайёрлашдаги энг катта муаммо Абдулла Қодирий асарлари қўлёмасининг сақланмаганидир. Шу сабабли биз адиб луғатида мавжуд бўлган сўзларнинг аслида қандай ёзилганини аниқлаш имкониятига эга эмасмиз. Вақтли матбуот саҳифаларида, ҳатто китоб шаклида чоп этилган асарларнинг қўпол имловий хатолар билан эълон қилинганини инобатга олсак, бу нашрлардаги имло нормаларига ишонини қийин эканлиги маълум бўлади. Лекин шунга қарамай, адиб асарларининг турли нашрларда ва турли йилларда қўлланилган лисоний шакли-шамойили асосида муайян бир қонуниятни кузатиш мумкин. Чунончи, Абдулла Қодирий тилида Тошкент шеvasига хос равишда товушларнинг «сакраш» ё ўзаро ўрин алмашини ҳодисаси мавжудлиги кўзга ташланади: у *тупроқ* сўзини *тупроқ*, *ёғмур* сўзини *ёғмур*, *яллаб* сўзини *яллаб* шаклида қўллайди; *ойлик*, *ёзлик*, *қилмасак*, *қўшилсак* сингари сўзларни *ойлик*, *ёзлик*, *қилмасоқ*, *қўшилсоқ* тарзида ёзади; *тағин*, *хурсанд* сингари сўзларнинг сўнги ҳарфини тушириб, *тағи*, *хурсан* шаклида келтиради; *запод*, *конференция* сингари русча-байналмилал сўзларни ўзбекчалаштириб, *завўд*, *канференсия* тарзида истеъмолга киритади. Адабий ва жонли тилда турлича қўлланаётган *Шайхантаҳур* сўзидан у вазиятга қараб гоҳ *Шайхантаҳур*, гоҳ *Шайхантаҳур*, гоҳ *Шайхантаҳур*, гоҳ *Шайхантаҳур*, гоҳ *Шайхантаҳур* шаклида фойдаланади. «Ҳозирча» маъносини англатувчи сўзни эса одатда «ҳозирга» деб ишлатади ва ҳоказо. Абдулла Қодирий асарлари тилига хос ана шундай хусусиятларни ушбу жилдда мумкин қадар тўла сақлаб қолишга ҳаракат қилинди.

Шубҳасиз, ушбу нашрдан, чунончи, ушбу жилддан Абдулла Қодирий ижодига мансуб баъзи бир кичик ҳажмдаги асарлар топилмагани ё бизга номаълум бошқа бир тахаллус билан эълон қилинган орқасида ўрин олмай қолган бўлиши мумкин. Шунингдек, вақтли матбуот саҳифаларида хато босилгани сабабли айрим асарларнинг матнида маъновий ва имловий қусурларга ҳам йўл қўйилган бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Ҳар икки ҳол учун ушбу нашрни тайёрлаган ўртоқлар сиз, ҳурматли китобхонлардан уэр сўрайдилар.

Ш Е Ё Р Л А Р

ТУИ

(12-бет)

Биринчи марта «Садон Туркистон» газетасининг 1914 йил 4 апрел сонидан эълон қилинган. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталигининг 1984 йил 11 май сонидан қайта босилган.

АҲВОЛИМИЗ

(12-бет)

Биринчи марта Туркистон генерал-губернаторлиги девони томонидан нашр этилган адибнинг «Жувонбоз» тўпламида (Тошкент, 1915) эълон қилинган.

⁴ Улум — илмлар.

МИЛЛАТИМГА БИР ҚАРОР!

(13-бет)

Биринчи марта-Туркистон генерал-губернаторлиги девони томонидан нашр этилган «Жувонбоз» тўпламида эълон қилинган.

8 *Мақотиб* — мактаблар.

10 *Фунун* — фанлар.

ФИҚР АЙЛАҒИЛ

(14-бет)

Биринчи марта «Ойна» журнаlining 1915 йилги 12-сонида эълон қилинган. Кейинчалик филология фанлари номзоди Р. Тожибоев томонидан. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 1993 йил 10 май сонида қайта нашр этилган.

«МУШТУМ» ЖУРНАЛИГА

(14-бет)

Дастлаб «Муштум» журнаlining 1924 йил 17-сонида, кейинчалик адибнинг «Кичик асарлар» тўпламида (Тошкент, 1969) эълон қилинган.

Шеър 20-йилларда рус футурист шоирларига тақлидан ижод эта бошлаган Олтой (асл исм-шарифи Бонс Қориев) асарларига пародия тарзида ёзилган. Муаллиф шеър тагига «Овсар» деб имзо чеккан.

Шеърга таҳририят номидан илова этилган қуйидаги сўзлар ҳам А. Қодирий қаламига мансуб бўлиши мумкин:

«Муштум». Эй сен, қанақа футуристсен, тақлид деган сўз ўхшатма деган сўздир. Олтой шеърининг охири «Ёшлар, ундай бўл, бундай бўл» билан тамсам бўлади. А, сеникида бир калма бўлсун ёш оти йўқдир. Демак, сенинг шеъринг Олтой шеърдан бусбутун бошқадир.

Агар сен:

Гулдир-гуп,

Пилдир-пис

дан кейин:

Ёшлар, йиғилинг, гулдир-гуп,

Қарилар қиладир пилдир-пис!

десаңг эди, худди Олтойга тақлид қилган бўлур эдинг.

Яна бири шулки, сеникидан маъно чиқадир. Олтойники бўлса, пишмаган бақилажондек бемаза, бўш миялардан чиқадирган насихат каби тутуруқсиздир».

ҲИКОЯ ВА ОЧЕРКЛАР

ЖУВОНБОЗ

(19-бет)

Биринчи марта 1915 йилда Тошкентда, Туркистон генерал-губернаторлигига қарашли босмахонада алоҳида китобча тарзида нашр этилган. Асар муаллифнинг дастлабки насрий асарларидан бири бўлиб, жанри гарчанд «рўмон» деб белгиланган бўлса-да, аслида ҳикоядир.

УЛОҚДА

(26-бет)

Биринчи марта 1916 йилда Тошкентда алоҳида китобча шаклида, кейин «Билим ўчоғи» журнаlining 1923 йилги 2—3-сонларида эълон қилинган. 1936 йили алоҳида китобча тарзида қайта нашр этилган ва адибнинг «Кичик асарлар» тўпламига киритилган.

ТИНЧ ИШ

(34-бет)

Биринчи марта «Гўзал ёзғичлар» алманахида (Тошкент, 1921), кейинчалик «Кичик асарлар»да нашр этилган.

4 *Варасат ул-анбийё* — пайғамбарларнинг ворислари.

ЖИНЛАР БАЗМИ

(40-бет)

Биринчи марта «Шарқ чечаги» журнаlining 1921 йил сониди, 1936 йилда эса алоҳида китобча шаклида эълон қилинган. Кейинчалик адибнинг «Кичик асарлар» ва «Фирвонлик Маллавоё» тўпламида (Тошкент, 1987) қайта чоп этилган.

ОТАМ ВА БОЛШЕВИК

(44-бет)

Дастлаб «Инқилоб» журнаlining 1922 йилги 7—8-сонларида, кейинчалик эса адибнинг «Кичик асарлар» тўпламида босилган.

7 *Шералихон* — Қўқон хони. 1845 йилда қипчоқлар томонидан ўлдирилган.

8 *Худоёрхон* — Қўқон хони. Шералихон ҳалок бўлганидан кейин 1845—1875 йилларда Қўқон хонлигини идора қилган.

Маллахон — Худоёрхондан кейинги Қўқон хони.

9 *Муродхон* — Олимхоннинг ўғли. Отаси вафотидан кейин етти кун давомида хонлик қилган.

Асарда тилга олинган бошқа кишилар ҳам тарихий сиймолар бўлиб, Қўқон хонлигининг сўнгги даврларида яшаганлар.

САККИЗ ЙИЛ

(47-б е т)

Биринчи марта «Муштум» журналининг 1923 йилги 19—20-сонларида, кейинчалик «Фирвонлик Маллавоё» тўпламида «Мирза Соврун» тахаллуси остида эълон қилинган.

АЙ, ХУДОЙ УРГАНЛАР...

(48-б е т)

«Думбул» имзоси билан «Муштум» журналининг 1925 йилги 19—20-сонларида эълон қилинган.

2 *Ба че маъни ер ислоҳот* — Ер ислоҳотининг маъноси нима?

4 *Мухотаб* — тингловчи.

8—9 *Асло ҳулғарз... мунбат қардани замин... яъни ўзбаки ер не ислоҳ* — Агар ўзбеклар ерни ислоҳ қилмаганларида ернинг аҳволи қандай бўлар эди.

49-б е т

1 *«Лон ус-аллим»* — омонлик тилаб сўрашиш.

ШУБҲА

(50-б е т)

Дастлаб 1935 йили Тошкентда алоҳида китобча шаклида нашр этилган, сўнг «Уринсиз шубҳа» сарлавҳаси остида ўша йили «Ўзбекистон совет адабиёти» журналининг 1-сонидида эълон қилинган. Кейинчалик адибнинг «Кичик асарлар» тўпламида қайта чоп этилган.

Ҳикоя Абдулла Қодирийнинг «Обид кетмон» қиссаси учун ҳаётий материални ўрганиш жараёнида ёзилган.

55-б е т

40 *Вуқу* — воқе бўлиш, юз бериш.

57-б е т

29 *Мақбуз* — қўлга киритилган, боғланган, илинган.

1918 ЙИЛ ЕДГОРИ

(66-б е т)

Биринчи марта «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1935 йил 6 июль сонидида «Жулқунбой» имзоси билан босилган ва адибнинг «Кичик асарлар»ида қайта чоп этилган.

2 *Учқўрғон* — ҳозир Наманган вилоятига қарашли туман.

Умархон (1787—1822) — Қўқон хони, Амирий тахаллуси билан ижод қилган.

Мадалихон — Умархоннинг ўғли, Қўқон хони.

КАЧИДА ИККИ ҲАФТА

(68-б е т)

«Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1936 йил 24 декабр сонидида «Жулқунбой» имзоси билан эълон қилинган. Асар адибнинг Қозонга қилган сафари таассуроти асосида ёзилган.

271

ФИРВОНЛИ МАЛЛАВОЙ АКА

(72-бет)

Дастлаб «Нишондорлар» тўпламида (Тошкент, 1937), кейинчалик «Кичик асарлар» тўпламида эълон қилинган. Очерк Наманган вилоятидаги Фирвон қишлоғида яшовчи таниқли пахтакор МаллавоЙ Боқибоевга бағишланган.

ҲАЖВИЯЛАР

ДУМБАСИ ТУШИБ ҚОЛГАН ЭМИШ

(81-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Иштирокиюн» газетасининг 1919 йил 11 август сониди босилган.

БОЗОР СУРИШТИРМАЙДИР

(83-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Иштирокиюн» газетасининг 1920 йил 16 апрел сониди босилган.

15 «Иштирокиюн» — 1918 йил 20 июндан бошлаб Ориф Қлевлеев муҳаррирлигида чиқа бошлаган газета; Туркистон Миллий ишлар комиссарлигининг нашр афкори. 1920 йилнинг 19 декабридан бошлаб «Қизил байроқ» номи билан чиқа бошлаган.

17 *Ишчи, Хушид* — таниқли шоир ва драматург Шамсиддин Шарафиддинов (1892—1960)нинг адабий тахаллуслари.

НЕГАКИМ

(85-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Иштирокиюн» газетасининг 1920 йил 8 май сониди босилган ва шоир Элбек (асл исми-шарифи Машриқ Юнусов)га бағишланган.

3 *Элбек* (1903—1938) — ўзбек шоири.

9 *Мирмулла Шермухамедов* — ўзбек ёзувчиси ва танқидчиси. *Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий* — атоқли ўзбек шоири ва драматурги.

13 *Намакоб* — таниқли давлат арбоби Назир Тўрақуловнинг адабий тахаллуслари.

86-бет

14 *Ғози Юнус* (1887—1942) — таниқли ўзбек ҳажвичиси, «Муштум» журналининг асосчиларидан бири, драматург.

КУЛА-КУЛА УЛАСАН...

(86-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Иштирокиюн» газетасининг 1920 йил 13 июн сониди босилган.

87-бет

- 25 *Мусулмонча «Руста»* — Русия Телеграф агентлиги варақаларига тақлидан 20-йилларда Ўзбекистоннинг йирик шаҳарларида нашр этилган варақа-газеталар.
- 26—27 *Фулом Зафарий* (1889—1938) — таниқли ўзбек шоири ва драматурги.

ИЖМОЛИ САЭСИЙ

(87-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 15 апрел сонида босилган.

1 *Ижмоли саёсий* — мухтасар сиёсат.

3—4 *Генуя конференцияси* 1922 йилда ўтказилган бўлиб, унда жаҳоннинг пешқадам давлатлари Совет ҳокимиятининг иқтисодий ва ижтимоий сиёсатини ўз назоратларига олмақчи бўлганлар.

4 *Лойд Жорж* (1863—1945) — Англиянинг 1916—1922-йиллардаги бош вазири.

88-бет

11 *Дарвеш* — Назир Тўрақуловнинг адабий таҳаллуси.

24 Тошкентда *маориф қурултойи* 1922 йилда бўлган ҳамда тил ва имло масалаларига бағишланган.

31 *Фитрат* (1896—1938) — атоқли ўзбек шоири, драматурги ва қомусий олим.

36 *Мунаввар қори* (1878—1931) — Тошкент жадидчилиқ ҳаракатининг раҳнамоси, маърифатпарвар.

41 *Ашурали Зоҳирий* (1885—1938) — атоқли ўзбек олими, журналисти, дастлабки «Русча-ўзбекча луғат»нинг яратувчиси.

89-бет

19 *Абдулла Авлоний* (1878—1934) — атоқли ўзбек маърифатпарвари, шоири ва драматурги.

25—26 *Пуанқара Раймон* (1810—1934) — Франциянинг давлат арбоби, 20-йилларда Совет давлатига қарши уюштирилган интервенциянинг ташкилотчиларидан бири.

30 *Наримон Наримонов* (1870—1923) — озарбайжонлик совет давлати арбоби, ёзувчи.

АЗОБ БОҒЧАСИДА ИЙФИ-СИҒИ КЕЧАСИ

(89-бет)

«Жулқунбой Думбулбой ўғли» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 28 апрел сонида босилган.

БИЛДИРИШЛАР

(91-бет)

«Жулқунбой Думбулбой ўғли» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 18 май сонида эълион қилинган.

92-бет

13 *Абдурахмон Саъдий* (1889—1956) — уфалик ўзбек адабиётшуноси, филология фанлари доктори.

НАФСИ ШАЙТОН

(93-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 20 май сониди босилган.

ТАРБУЗ ҚУЛТУҚДАН ТУШТИ

(94-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 23 май сониди босилган.

САРТ ОҒА-ИНИЛАРГА

(95-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 27 май сониди босилган.

2 *Серкулар* (циркуляр) — кўрсатма.

4 *Олимжон Иброҳимов* (1887—1938) — атоқли татар ёзувчиси.

7 *Остроумов* Николай Петрович (1846—1930) — чор ҳукумати-нинг Туркистондаги ишончли вакили, шарқшунос, «Туркистон вилоятининг газети» (1883—1917) муҳаррири.

МАТБУОТ

(97-бет)

«Мухлиснингиз Жулқунбой» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 18 июн сониди босилган.

6 «*Инқилоб*» — 1922—1924 йилларда Назир Тўрақулов муҳаррирлигида нашр этилган сиёсий-ижтимоий ва адабий журнал.

18—19 *Зухал* (Сатурн), *Аторуд* (Меркурий), *Миррих* (Марс) — сайёралар.

29 *Обой* Қунанбой ўғли (1845—1904) — атоқли қozoқ оқини.

98-бет

5 *Абдулла Тўқай* (1886—1913) — атоқли татар шоири.

23 *Мирзо Бобур* — буюк ўзбек шоири ва давлат арбоби. Заҳриддин Муҳаммад Бобур (1483—1530).

34 *Садриддин Айний* (1878—1954) — атоқли ўзбек ва тожик адби.

ҚУРБОНЛИК УҒРИЛАРИ

(98-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 4 август сониди босилган ва кейинчалик адбнинг «Ғирвонлик Маллавой» тўпламида қайта нашр этилган.

МОЧАЛОВ

(100-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1922 йил 26 август сонида биринчи марта эълон қилинган ва кейинчалик «Гирвонлик Маллавоё» тўпламида қайта чоп этилган.
1 *Мочалов* — Октябрь инқилобига қадар бўлган даврда Тошкент шаҳрининг полицмейстери.

ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН

(101-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1922 йил 17 сентябр сонида босилган.

ПАСТ ВА БАЛАНД ДУНЁДА

(103-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1922 йил 5 октябр сонида босилган.
104-бет

4 *Бенифис* (бенефис) — санъат аҳлининг ижодий кечаси; қондага кўра, бенефис спектакли ё концертдан тушган даромад ижодий кечаси ўтказилган санъаткорга ҳадя этилади.

9 *Ижмол* — қисқалик, мухтасар.

11 *Мажма ул-асҳиё* — масхаравозхона маъносиди.

ДАВОСИЗ ДАРДЛАР

(105-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1922 йил 14 декабр сониди босилган.
10—11 «*Мифтах ул-жинон*» — жинлар ҳақида ривоятлар.
19 *Аъмоли солиҳа* — яхшилик қилувчининг ишлари.

ОҒЗИНГГА ҚАРАБ ГАПИР!

(106-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1922 йил 26 декабр сониди босилган.
107-бет

7 «*Кўмак*» уюшмаси — истеъдодли ёшларнинг Овруподаги ўқув юртларига бориб таҳсил кўришлари учун уларга моддий ёрдам кўрсатиш мақсадида 1922 йилда тузилган уюшма.

ЛУЗОНАДА КҮНГИЛ ОЗИШЛАР ВА ИСИРИҚ СОЛИШЛАР

(108-бет)

«Таржимон Жулқунбой» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1923 йил 5 январ сониди босилган.
31 *Ризо Нурибек* — Туркиянинг 20-йиллардаги ташқи ишлар вазири.

109-б ет

- 2 *Жорж Керзон* — 1919—1923 йилларда Англиянинг ташқи ишлар вазири.
4 *Чичерин* Георгий Васильевич (1872—1936) — 1918—1930 йилларда СССР ташқи ишлар вазири.

ТИЛАК

(109-б ет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1923 йил 7 январ сониди босилган.

110-б ет

- 10 *Чўлпон* (Абдулхамид Сулаймон ўғли, 1897—1938) — атоқли ўзбек шоири, драматурги ва таржимони.
11 *Санжар Сиддиқ* (асл исм-шарифи Босит Сиддиқов, 1902—1938) — ўзбек таржимони ва журналисти.
Ҳожи Мўин (1876—1942) — таниқли ўзбек драматурги.
16—17 *Шоҳид Эсон* — 20-йилларда машҳур бўлган ўзбек зиёлиларидан бири, педагог, журналист.
17 «*Ҳақиқат*» — 1922 йилда Заҳириддин Аълам муҳаррирлигида чиққан журнал.
«*Туркистон*» — «Қизил байроқ» газетаси ўрнига 1922 йил 13 сентябрдан 1925 йил 5 декабрга қадар нашр этилган газета.
18 *Мирмуҳсин* Шермуҳамедов (1893—1929) — таниқли ўзбек журналисти.
19 *Усмонхон* Эшонхўжаев — таниқли давлат ва жамоат арбоби, 1937 йил қурбонларидан бири.
Қабир Бакир — таниқли зиёли, Чўлпон ва Абдулла Қодирий каби ёзувчиларнинг даврадоши.

111-б ет

- 4 *Қосим Сорокин* (1899—1938) — 20—30-йилларда танилган журналист ва ёзувчи.
6 «*Билим ўчоғи*» — 1922—1923 йилларда Усмонхон Эшонхўжаев муҳаррирлигида нашр этилган Туркистон Халқ маориф комиссарлигининг журнали.
11 «*Ҳалима*» — Фулом Зафарий асари.
«*Або Муслим*» — Фитрат асари.
23 *Заҳириддин Аълам* — 20—30-йилларда машҳур бўлган ўзбек зиёлиси, тараққийпарвар руҳоний, Чўлпон ва Абдулла Қодирийларнинг яқин дўсти, 1937 йил қурбонларидан бири.

ИККИ ОФИЗ ТАРИҚАТДАН ҲАМ БЎЛСИН

(112-б ет)

«Муҳим ул-тариқат Жулқунбой» тахаллуси билан «Туркистон» газетасининг 1923 йил 12 январ сониди эълон қилинган.

5 *Султон ал-орифин* — Аҳмад Яссавий.

11 *Мидн Бузрук* Солиҳов — таниқли адабиётшунос ва санъатшунос.

ЧУВИ ЧИҚДИ

(113-б ет)

«Мулла Жулқунбой» имзоси «Туркистон» газетасининг 1923 йил 25 январ сониди эълон қилинган.

5 *Сўфи Оллоёр* (XVII аср) — машҳур сўфий шоир.

ЎЗ ОРАМИЗДА

(114-бет)

«Индамас сўфи» имзоси билан «Муштум» журналининг 1923 йил 1-сонида эълон қилинган.

- 2 «*Уламо*» жамияти — Биринчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистонда тузилган илм ва ижод аҳлининг жамияти.
- 3 «*Изоҳ ал-мирғот*» — М. Беҳбудийнинг «Ойна» журнали (1913—1915) билан бир вақтда нашр этилган мужалла.
- 9 *Зулфиқори Али* — тўртинчи халиф бўлган Ҳазрат Алининг қиличлари. Ривоятларга кўра, бу қилич қинда турган пайтида кичик бўлиб, уруш вақтида даҳшатли тус олган.
- 19 *З-Қорёғди маҳалласи* — Ўрда бекати яқинидаги, ҳозир Давлат таъминот қўмитасининг биноси жойлашган жой.

ХУСУСИЙ МАКТУБЛАРДАН

(115-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1923 йил 5 феврал сонида босилган.

116-бет

- 4 «*Турон*» — Тошкентнинг Эски жўва даҳасида, «Турон» кутубхонасининг ёнида бўлган театр биноси.
- 11 *Альт мусиқияси* — алт-1) болаларнинг паст товуши; 2) скрипка тури; 3) хордаги болалар ва аёлларнинг паст овозлари билан ижро этиладиган асар.

САЛОМНОМА

(116-бет)

«Келин янгаси Думбулниса» имзоси билан «Муштум» журналининг 1923 йил 2-сонида эълон қилинган.

ИТ УРИШТИРИШ ИШЛАРИ

(117-бет)

«Думбулбой ўгли» имзоси билан «Муштум» журналининг 1923 йил 2-сонида босилган.

- 1 *Кўкча ва Бешёғоч даҳалари* — Октябр. инқилобига қадар Тошкентнинг тўртта даҳасидан иккиси.
- 5 *Чигатой* — Кўкча даҳасига қарашли бўлган маҳалла.
- 5—6 *Чақар* — Бешёғоч даҳасига қарашли бўлган маҳалла.

«ТАВАККАЛТУ АЛОЛЛОҲ»НИ ДЕГАН ЭР НА ТАЛҚОНУ, НА ҚАЛҚОННИНГ ҒАМИН ЕР!»

(118-бет)

«Муштум» имзоси билан «Муштум» журналининг 1923 йил 3-сонида эълон қилинган.

- 1 *Алло* — шовқин-сурон.

17—18 *Мин таваккал фиташаққул* — таваккал қилиб иш юритувчилар.

ПУСКАЛЛАСИ

(119-бет)

«Думбул» имзоси билан «Муштум» журналнинг 1923 йил 3-сонида босилган.

11 *Абулқосим Фирдавсий* (940—1020 ёки 1030) — улуғ форс шоири.

21 *Муборазаи ҳаёт* — яшаш учун кураш.

НИМА ҚАЁҚҚА КЕТАДИР?

(120-бет)

«Мулла Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журналнинг 1923 йил 3-сонида эълон қилинган.

17 *Шефство* (русча) — оталиқ.

18 *Баладия бўлими* — коммунал хўжалик бўлими.

«ҚҮР»НИНГ УЗИРИ

(121-бет)

«Индамас сўфи» имзоси билан «Муштум» журналнинг 1923 йил 5-сонида босилган.

«КУМАҚ» УЮШМАСИГА ИОНАЛАР

(121-бет)

«Мухбир Думбул» имзоси билан «Муштум» журналнинг 1923 йил 4-сонида босилган.

ШУХ БАЙТАЛ

(122-бет)

«Муштум» имзоси билан «Муштум» журналнинг 1923 йил 5-сонида босилган.

МУСУЛМОН ҲАММОНИ

(123-бет)

«Муштум» имзоси билан «Муштум» журналнинг 1923 йил 5-сонида босилган.

ДАРДИ ЙҮҚ — КЕСАК, ИШҚИ ЙҮҚ — ЭШШАК!

(124-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журналнинг 1923 йил 5-сонида босилган.

ЕМОН КЎЗ

(125-бет)

«Муштум» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 6-сонида босилган.

3 «*Еш Шарқ*» — 1923 йили КомиЛ Алимов муҳаррирлигида нашр этилган ёшлар газетаси. Кейинчалик бу газета «Ўзгаришчи ёшлар» журнаliga айлантирилган.

ЯВМУЛ ҲИСОБ

(126-бет)

«Индамас сўфи» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 6-сонида босилган.

1 *Явм ул-ҳисоб* — охират куни бандаларнинг худо олдида ҳисоб беришлари.

2 *Маҳшиар* — қиёмат бўлганда одамлар тўпланадиган майдон.

БИРИНЧИ МАИ

(127-бет)

«Муштум» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 7-сонида босилган.

3 *Ашқиёлар* — ярамас, ёвуз кишилар.

БИЗ КИМ ВА НИМАЛАРДАН ҚУРҚАМИЗ?

(128-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 7-сонида эълон қилинган.

СОВИНАК ҚОРИ БИЛАН МАҒЗАВА ҚОРИ

(129-бет)

«Шилғай» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 7-сонида босилган.

У ҲАМ ЯХШИ, БУ ҲАМ ЯХШИ

(130-бет)

«Лақалнинг маҳзум» имзоси билан «Машраб» журнаlining 1924 йил 12-сонида эълон қилинган.

УЗР

(131-бет)

«Муштум» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 8-сонида босилган.

АРАЛАШ

(132-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 8-соннда эълон қилинган.

ЗАМОНАНИНГ ЗАЙИЛИ

(133-бет)

«Муштум» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 10-сонда босилган.

11 *Муқаддара от* — илгаридан тайин этилган исм.
134-бет

1 *Колунлиллоҳ ванолайҳа рожиун* — оллоҳ уларни ер қаърига тиқди.

ҚУРБОН БАЙРАМИ

(134-бет)

«Ж. Қ.» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1923 йил 24 июн соннда босилган.

15 *Сирот кўприги* — афсонавий қил кўприк.

ЭЪТИҚОДОТНИНГ ФОЙДАСИ

(135-бет)

«Муштум» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 11-сонда босилган.

2—3 *Ризқ ҳар рўз мерасад аз ҳақ, Ғам беҳуда михўрад аҳмақ.* — Ҳар кунги ризқингни худо беради ва бунга ишонмасдан ғам еб юрганлар аҳмоқ кишилардир.

ТЕЛЕФОНИМИЗ

(136-бет)

«Чирманда ботир» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 12-сонда босилган.

ТЕЛЕГРАММАЛАР

(136-бет)

«Чирманда ботир» имзоси билан «Муштум» журнаlining ўша сонда босилган.

БУТҚА

(137-бет)

«Мирза Жулқун» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1923 йил 13-сонда босилган.

5 «*Муштум*» — 1923 йил феврал ойдан «Туркистон» газета-

сига илова сифатида чиқа бошлаган ҳажвий журнал бўлиб, унга Чўлпон, Ғози Юнус ва Абдулла Қодирий асос солганлар.

- 10 «*Коммунистлар йўлдоши*» — 1943 йил 1 февралдан бошлаб Туркистон Коммунистлар партияси Марказий Қўмитасининг фикр тарқатувчиси сифатида чиқа бошлаган.
- 138-бет
- 11 «*Фарғона*» — 1921 йил майида «Меҳнат байроғи» ўрнига чиқа бошлаган Фарғона вилоят фирқа қўмитасининг фикр тарқатувчиси.
- 36 *Лутфилла Олимий* — 20-йилларда кўзга кўринган ўзбек журналисти ва ёзувчиси, 1937 йил қурбонларидан бири.

Т. ШАККУР

(139-бет)

- «Бойқуш» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1923 йил 7 октябр сонида босилган.
- 30 *Ҳожиб ул-ҳарам* — хос жойларнинг посбонлари.
- 32 *Буларнинг амосили* — буларнинг ўхшашлари.

СОМОН ПАРЧАСИ

(140-бет)

«Чин дўст» имзоси билан «Муштум» журналининг 1923 йил 15-сонида босилган бу ҳажвия Чўлпоннинг «Сомон парча» шеъри муносабати билан ёзилган.

МИЛЛИЙЛАШТИРИШ ОРҚАСИДА

(140-бет)

«Чирманда ботир» имзоси билан «Муштум» журналининг 1923 йил 15-сонида босилган.

ҲУҚУҚ

(141-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1923 йил 24 декабр сонида босилган.

«МУШТУМ»НИ ИККИНЧИ ЕШИ БИЛАН ТАБРИҚ ҲАМ УНГА БИРМУНЧА ПАНД-НАСИҲАТ

(143-бет)

«Абу Думбул» имзоси билан «Муштум» журналининг 1924 йил 18-сонида босилган.

30 *Тарсақ* — самарқандлик ҳажвнавис ёзувчилардан бирининг таҳаллуси.

Шапалоқ — фарғоналик ҳажвнавис ёзувчилардан бирининг таҳаллуси.

ЗИЛЗИЛА

(144-бет)

«Муштум» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 19-сонida босилган.

КОСА ТАГИДА НИМ КОСА

(145-бет)

«Чирманда ботир» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 20-сонida босилган.

ЧАҚИРИШЛАР

(146-бет)

«Чақирғувчи Жулқунбой Совиримбой ўғли» имзо билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 20-сонida босилган.

КЕЛИННИ КЕЛГАНДА ҚУР, СЕПИНИ ЁЙГАНДА ҚУР

(147-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 22-сонida босилган.

3 *Тафарруж* — сайр-томоша.

30 *Қобоғ* — кабак.

ТОШКАНД БОЙЛАРИ

(148-бет)

«Калвак маҳзумнинг жияни» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 23-сонida босилган.

149-бет

2 *Таадди завжат* — аёлларга тажовуз қилиш.

7 *Тақсирот касали* — камчиликлар касали.

19 *Машру* — шарнат қондасига мос; *номашру* — шарнат қондасига хилоф.

ҲОЙ, ЕР ЮТҚУР...

(150-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 24-сонida босилган.

151-бет

1 *Ақли қосиримиз* — ожиз ақлимиз.

152-бет

3—4 *Мизроб* — танбур чертадиган тирноқ, нохун.

ТОШКАНД ХАБАРЛАРИ

(152-бет)

«Мухбир Совринбой» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 24-сонida босилган.

282

9 *Руку* — бош эгиб, букилиш.

Сужуд — саждага кетиш.

17 *Явмун-наҳс* — шум вақт, наҳс босган вақт.

19 *Шабоблик касофати* — ёшлик касофати.

153-б ет

3—5 *Оллоҳ умма ихфазни мин фалакотил инқилоби ҳозаб дўк-кана ва масъалука антурсиланна жамиъа балоика ва қа-зоика алаш-шувъатил — баладияти!*— Эй олло таоло, инқилоб фалокати билан турар жойларимиз, дўконларимиз шу балоларга гирифтор бўлди, шунинг учун бу балоларга бошлиқ идоралар жавоб берсин.

7 *Ман шакка фаҳад кафара* — ким шак келтирса кофирдир.

ТАРАҚҚИЙ

(153-б ет)

«Шилғай» имзоси билан «Муштум» журналининг 1924 йил 3-сонида босилган.

10 *Сентралний мўнча* — марказий ҳаммом.

ЧИҚИБ БОЗОР АРО ПОШШОИИ ТАНГА, КИРИБ УЛТУРДИ КЕТГАН ЖОН-ТАНГА

(153-б ет)

«Думбул девона» имзоси билан «Туркистон» газетасининг 1924 йил 25 март сонида босилган.

НАҲС БОСГАН ЭКАН..

(154-б ет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журналининг 1924 йил 4-сонида босилган.

ДУСТЛАРГА УЗРИМ

(155-б ет)

«Жулқунбой (А. Қ.)» имзоси билан «Муштум» журналининг 1924 йил 25-сонида босилган.

156-б ет

27 «*Зарафшон*» — Самарқандда 1922 йил октябридан Али Исмоилзода муҳаррирлигида чиқа бошлаган газета.

ФИДИ-БИДИ ГАПЛАР

(157-б ет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журналининг 1924 йил 1-сонида босилган.

МАҲКАМАИ ШАРЪИЯДА ҲОЛВА-ТАЛҚОН МАСАЛАСИ

(158-бет)

«Домла Думбул» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 2-сонида босилган.

МАСКОВ ХАТЛАРИ

(160-бет)

- «Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 7, 8, 10, 12, 18-сонларида босилган.
- 5 *Сипориш* — топшириқ.
  - 15 *Плакўн* (флакон) — шишача.
  - 16 *Пайтава* — галстук демоқчи.
  - 18—19 *Модмозел* (мадмуазел) — хоним.
  - 19 *Барин* — бойвучча маъносида.
  - 27 *Маҳрами асрор* — сирдош.
- 162-бет
- 33 *Тевет* — нотўғри ёзилган бўлиши мумкин; бу ерда гап Москвадаги хиёбонлар тўғрисида бормоқда.
  - 34 *Твер... Светный булварлар* — Москва марказидаги Твер ва Цветной булварлари.
- 164-бет
- 36 *Ғайратий* (асл исм-шарифи Абдурахим Абдуллаев, 1902—1975) — 20-йилларда машҳур бўлган ўзбек шоири.
- 165-бет
- 15 *Шокир Сулаймон* (1900—1942) — ўзбек шоири.
- 28—29 «*Тибби Юсуф*», «*Тибби Акбар*» — Туркистонда машҳур бўлган тиббий асарлар.
- 166-бет
- 16 *Мушир* (МОПР) — ишчиларга ёрдам берувчи халқаро жамият.
  - 17 «*Мулла Насриддин*» — Озарбайжонда нашр этилган ҳажвий журнал.
- 167-бет
- 13 *Мадҳал-тумов* — нафас йўлининг шамоллаши.
- 168-бет
- 47 *Кулбаи аҳзон* — пешонага битган уй.
- 171-бет
- 21 *Овсар* — Абдулла Қодирий тахаллуси.
  - 41 *Муҳиддин қори* Еқубов (1896—1957) — машҳур ўзбек ҳофизи; 20-йилларда Италияга бориб, мусиқий таълим олоқчи бўлган, аммо виза ўз вақтида келмагани учун унинг хайрли нияти амалга ошмаган.

ЯНА БОШ КУТАРДИ

(172-бет)

«Лакалинг махзум» имзоси билан «Машраб» журнаlining 1924 йил 11-сонида эълон қилинган.

ВОЯ, МАСКОВИ ҚУРСУН

(173-бет)

«Қўр каламиш» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 24-сонида босилган.

МАСЛАКУ МАҚСАДДАН ШАММАЪИ ИЗҲОР

(175-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1925 йил 2-сонида босилган.

29 *Мусоид* — ёрдам қилувчи, қулай.

176-бет

23 *Афтодаҳол* — ғариб, бечора, занф.

177-бет

39 *Музабзаб* (тўғриси: мусаббиб) — сабабчи.

ҲАВОДОРГА ДЕСАНГ ШАР-ШАР, МАОРИФГА ДЕСАНГ ЗАМБАР

(178-бет)

«Чапани» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1925 йил 6-сонида босилган.

ВИЖДОН СОТАМАН

(179-бет)

«Лакалинг махзум» имзоси билан «Машраб» журнаlining 1925 йил 23-сонида босилган.

ТОШКАНД ФИРҚА КАНФЕРЕНСИЯСИНИ ТОМДАН КЎРДИМ

(180-бет)

«Овсар» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1925 йил 18-сонида босилган.

ИБИ, АҲМОҚ БУЛЛИНГ-ЧИ?

(181-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Ер юзи» журнаlining 1925 йил 1-сонида босилган.

8 «*Овози тожик*» — 1924 йилдан бошлаб Самарқандда дастлаб «Овози тожики камбағал» номи билан чиқа бошлаган газета. 1931 йилдан ушбу газета «Ҳақиқати Ўзбекистон» номи билан нашр этилиб келади.

ЭЧКИНИНГ ОТИ АБДИКАРИМ

(183-бет)

«Овсар» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1925 йил 21-сонида босилган.

ҲАР ҚИМДАН АНОВ-МАНОВ

(184-бет)

«Қўтаргучи Думбул» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1925 йил 23-сонида босилган.

ШИРВОН ХОЛА НИМА ДЕЙДИ?

(185-бет)

Дастлаб «Думбулниса» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1926 йил 24-сонида босилган, кейинчалик адибнинг «Гирвонлик Маллавоё» тўпламида қайта нашр этилган.

ЙИГИНДИ ГАПЛАР

(186-бет)

«Овсар» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1926 йил 3-сонида босилган. Кейинчалик Ҳабибулла Қодирийнинг «Фельетонлар қироли ёки ўз элининг мухбири» мақоласига илова тарзида «Ешлик» журнаlining 1987 йил 11-сонида эълон қилинган.

Ушбу ҳажвия Абдулла Қодирийнинг 1926 йилда ҳибсга олинишига сабаб бўлган.

Ҳажвиянинг қоралама нусхаси Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институтидаги ўзбек ёзувчилари ҳужжатгоҳида сақланади.

187-бет

10 Йўлдош *Охунбобоев* (1885—1943) — Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитасининг раиси, таниқли давлат арбоби.

188-бет

14 *Акмалча* — Акмал Икромов (1898—1938) — Ўзбекистон К(б)П Марказий Қўмитасининг биринчи котиби, таниқли партия арбоби.

27 *Шайх Саъдий* (асл исми-шарифи Муслиҳиддин Абу Муҳаммад Абдуллоҳ, 1203 ва 1210—1292 ўртасида) — улуғ форс шоири, «Бўстон» ва «Гулистон» дostonларининг муаллифи.

АНОВ-МАНОВ

(189-бет)

«Шилғай» имзоси билан «Муштум» журнаlining 1926 йил 27-сонида босилган.

ҚАЗОЙИ ОСМОНИЙЛАР

(190-бет)

«Жулқунбой» имзоси билан «Қизил байроқ» газетасининг 1928 йил 13 май сонида босилган.

6 *Назир Тўрақулов* (1892—1938) — таниқли давлат ва партия арбоби, ёзувчи ва журналист.

9 *Булаг Солиев* (1882—1938) — тарихчи олим, ўзбек тарихшунослик мактабининг асосчиси.

- 14 *Ҳоди Файзий* — 20—30-йилларда танилган журналист.
 18 *Шапоқ маҳзум* — 20-йилларда ижод қилган ҳажвгўй ёзувчилардан бирининг тахаллуси. Айрим адабиётшунослар бу тахаллусни Абдулла Қодирийга мансуб деб келганлар. Адибнинг фарзанди Ҳабибулла Қодирий ҳам Шапоқ маҳзум қаламига мансуб айрим асарларни Абдулла Қодирий асарлари сифатида эълон қилган. Аммо, маълум бўлишича, бу тахаллус мутлақо бошқа ижодкорга мансубдир.

191-б е т

- 8 *Неъмат Ҳаким* — 20-йилларда танилган адабиётшунос.

5 МАЙ МУНОСАБАТИ БИЛАН «МУШТУМ»НИНГ УРТОҚЛИК ҲАЗИЛИ

(191-б е т)

«Жулқунбой» имзоси билан «Муштум» журналининг 1926 йил 31—32-сонида эълон қилинган.

- 1 *5 май* — совет тузуми даврида матбуот кун.
 6 *Акмал* — Акмал Икромов назарда тугилади.
Усмонхон — Усмонхон Эшонхўжаев.
 7 *Муин Хўжаев* — 20-йилларда «Муштум» журналида қатнашган журналист.
Маъриф Расулий — самарқандлик таниқли маърифатпарвар.
 8 *Комилжон, Муҳсин* — «Муштум»да қатнашган журналистлар.
 9 *Рашиз* — 20-йилларда Ўзбекистон халқ маорифи комиссари, ёзувчи.
 10 *Нажиб* — «Муштум»да қатнашган журналист.
 11 *Зиё Саид* (асл исм-шарифи Қосим Солиҳов, 1901—1938) — таниқли ўзбек ёзувчиси, драматурги, журналисти.
 17—18 *Ҳукумат бошлиқларини сўккан бир мақола* — Абдулла Қодирийнинг «Рингинди гаплар» ҳажвияси.

КАЛВАК МАҲЗУМНИНГ ХОТИРА ДАФТАРИДАН

(192-б е т)

«Жулқунбой», «Мулла Жулқунбой», «Слисий жиртак», «Кўчнрувчи шаккок», «Думбул», «Қалвак маҳзум», «Шоший» сингари имзолар билан «Муштум» журналининг 1923 йил 16—21, 24—28-сонларида, 1924 йил 8—9, 22, 26-сонларида, 1925 йил 21, 24-сонларида, шунингдек, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1925 йил 7 июн ҳамда 1927 йил 10 феврал сонларида биринчи марта эълон қилинган. Кейинчалик адибнинг «Кичик асарлар» ва «Гирвонлик Маллавой» тўпламларида қайта нашр этилган.

4—5 *Шарорат* — ёмонлик.

193-б е т

32 *Инжил* — наросо (христиан)ларнинг муқаддас китоби.

195-б е т

12 *Фатҳи нусрат* — ғалаба қозониш.

196-б е т

3 *Садрнишин* — амалдор, раҳбар.

197-б е т

9—10 *Маҳсидўз маҳалла* (тўғрироғи: Маҳсидўзлик маҳалласи) — «Турон» кутубхонаси жойлашган кўча.

- 198-б е т
10 «*Мусҳафи Усмоний*» — Қуръон.
- 200-б е т
27—41 «*Шарҳи виқоя*», «*Шарҳи мулло Жомий*», «*Маслаки муттақин*», «*Далонли ҳайрот*», «*Канзили Ҳусайн*», «*Нурномаи шариф*», «*Кимёий саодат*» — Октябрь инқилобига қадар халқ ўртасида тарқалган диний китоблар.
- 202-б е т
23 *Тарарру* — ёлбориш, нола қилиш.
- 203-б е т
18 *Такаллум* — сўзлашиш.
- 204-б е т
26 *Муованат* — маслаҳат.
- 204-б е т
46 *Ҳасан урди* — кўз тегди.
- 206-б е т
25 *Салимул аъзо бўлиб* — соғайиб.
- 37—38 *Фориғбол* — хотиржам.
- 207-б е т
18 *Фурухт айлаб* — сотиб олиб.
24 *Забих айлаб* — сўйиб.
- 209-б е т
17 *Масруф бўлган* — сарф бўлган.
22 *Шаб-рўз* — кеча ва кундуз.
29 «*Каломи шариф*» — Қуръон.
30 «*Чаҳор китоб*» — эски мактабларда ўқитилган китоблардан бири.
Сўфи Оллоёр, Хўжа Ҳофиз — эски мактабларда ўқитилган ўзбек ва форс шоирларининг китоблари.
- 210-б е т
6 «*Қофия*» — эски мактабларда ўқитилган фан, «илми қофия».
13—14 *Урфон* (ирфон) *нурлари ҳувайдодир* — маърифат нурлари равшандир.
- 31—34 *Агар... гўядки, аввали илм кадом аст ва охири илм кадом аст... Жавоб мегўямки, аввали илм шинохтан оллоҳ тало аст ва охири илм гузаштон ҳамаи амиrho аст...* — Агар сўрасаларки, илмининг аввали нима-ю охири нима, деб мен айтардимки, илмининг аввали олло таолодандир, охири эса унинг амрини бажаришдир.
- 43—44 *Агар чандики таснифотимизнинг бул жузъий мундоғ маъбусининг ўрни эрмас эди, илло мазкур бўлгон ул илм баҳосидин файзиёб бўлиб...* — Нима бўлмасин, менинг билимимни юқори даражада қўйишда вакил билан ҳеч маслаҳатлашиш ўрни эмас эди.
- 211-б е т
10 *Раъд* — момақалдироқ.
18 *Адас* — Одесса.
Манбай — Байрут.
19 *Шоми шариф* — Дамашқ, Сурия.
Попур — Порт-Саид.
- 212-б е т
10—11 *Бидон, асада колоҳу фид-дорайн, ки таълимоти араб бар се қисм аст: исм аст, феъл аст, ҳарф аст.* — Билгинки, олло таоло қудрати билан араб сўзлари уч қисмдан ташкил толади: исмдан, феълдан, ҳарфдан.
- 12—18-сатрларда араб грамматикасига онд баҳс юритилиб, унда Калвак маҳзумнинг арабча исмларнинг эркак ва хотин жинсларига бўлиниши, феълларнинг ўтган ва келажак за-

мон шаклларида қўлланиши ва ҳ. к.лар ҳақида сўз боради.

31 *Муколама қилиш* — сўз юритиш.

32 *Авомил, наҳв* — морфология, синтаксис.

213-б е т

38 *Хараснок бўлиб қолди* — қўрқоқ бўлиб қолди.

214-б е т

18—23 *Аммо бо нун таъкиди мушаддада «ялиянна» шавад маъноий айн феъл музориъ бо нун мушаддада ин аст ки (албатта, дўст мешавад он мард дар замони оянда), аз ин таҳрири равшан ва бо лутф он нигор ханда кард, аммо ёмон дигар ба ман таслим ва таҳсин кардандир.*— Қисқача маъноси: Агар мен билан дўст бўлиб қолсанг, бошқалар бизнинг ишимизга аралашмаса, у ҳолда мен сен билан доим бирга бўламан ва бошқаларни ҳам хафа қилмай кўнгиллари оламан.

43—44 *Дорам умеди аз шумо* — ҳамма умид сендан.

215-б е т

1 *Фитна ангиз* — фитна қўзғовчи.

33 *Шаммаи изҳор* — очиқ-ойдин, батафсил айтиш.

42 *Қадрношунослар* — қадрни тушунмовчилар.

216-б е т

6 *Хирадсизлик* — ақлсизлик.

42 *Таваҳҳумга тушкан* — ваҳимага тушган.

217-б е т

19—20 *Ҳасани пурҳикматлар баъдида* — чиройлик урф-одатларни ўтказгандан сўнг.

218-б е т

6 *Зафоф шаби* — қўшиладиган оқшом.

9 *Тақбиҳ айлаш* — камситиш.

37—38 *Даваралар* — пўписалар.

39 *Ҳирс мулло мешавад аз зарби чўб* — эшак калтак зарбидан мулла бўлади.

220-б е т

8 *Ҳашмгин* — ғазабланган, аччиқланган ҳолда.

11 *Тарки суннат* — урф-одатга қарши.

12 *Дурушт овоз* — қўпол овоз.

33 *Мутақадимин* — қадимги кишилар.

44 *Дафъи қазо аз қабли вуқуъ* — Улимдан олдин бирор кор-ҳол юз беради.

221-б е т

21 *Ифтиролар* — туҳматлар

22 *Манкуҳа* — никоҳдаги хотин.

28—29 *Нисфи шаб* — ярим кеча.

36 *Маҳзар* — ариза.

223-б е т

18 *Гавр (габр)* — мажусий.

224-б е т

26 *Муояна* — кўздан кечириш.

38 *Қутби замон* — замона пешвоси.

41 *Такфин, тажҳиз* — ўликка дуо ўқиш.

44 *Ағниё* — обрўли кишилар.

225-б е т

28 *Сойиба* — тўғри.

29—30 *Болиға* — балоғатга етган.

45 *«Ақойид»* — қонун ва қондалар тўплами.

45—46 *Таҳзиб қилмоқ* — покланмоқ.

- 226-бет
41 *Сойиллик қилмоқ* — тиланчилик қилмоқ.
- 227-бет
9 *Билод* — шаҳарлар.
11 *Содот* — сайидлар.
24 *Аҳли кофара* — шафқатсиз кишилар.
33 *Бир лак* — бир минг.
35 *Умури диния* — диний ишлар.
37 *Аркони ислом* — ислом таянчлари.
- 228-бет
44 *Зул-жалол* — энг буюк.
- 229-бет
4 *Занона* — хотинчасига.
Кўтоҳ кийимлар — калта кийимлар.
9 *Барахна* — яланғоч.
17 *Фосиқ* — ёмон йўлга юрувчи киши.
Саодати дорайн — саодат соҳибн.
27 *Мусанниф* — муаллиф.
- 230-бет
8 *Алф-алф салом ва паёмларимиз бадида* — минг-минг салом ва хабарларимиздан кейин.
14 *Салоти хамса* — беш вақт намоз.
- 231-бет
7 «*Ибратангиз*» — «Ибрат уйғотувчи».
«*Маслаки муттақийи соний*» — «Оллоҳга сифинувчилар мас-лаги».
8 *Тасмия қилсалар* — от қўйсалар.
22 *Лошай-лошай* — ҳеч нарса.
- 232-бет
3 *Таълиф қилиб* — ёзиб.
28 *Сабу шатама* — сазойн.
29 *Аширофлар* — шараф соҳиблари.
35 *Рўйинатан* — «Шоҳнома» қаҳрамонларидан Исфандиёрнинг лақаби.
- 233-бет
8 *Пўшида* — махфий.
9—10 *Алфози қабиҳа* — қабиҳ сўзлар.
10—11 *Тахфиф қилса* — енгиллатса.
19 *Навоҳий* — мамлакатлар, теварак-атроф.
Интишор — ёйиш, тарқатиш.
33 *Синни соли* — кексалик вақти.
- 234-бет
15—16 *Маъзул бўлган* — йўқолган, назардан қолган.
18—19 *Маздум* (тўғриси: музд) — иш ҳақи.
- 235-бет
15 *Оғилнишин* — отбоқар.
- 236-бет
4—5 *Соҳиб ул-аюмалар зумраси* — салладорлар гуруҳи.
5—6 *Иштибоҳи куллий* — умумий шубҳалар.
7 *Минвол* — қоида, усул, тартиб.
13 *Бо дўстонан мурувват, бо душманон мадора* — Дўстларнинг муруввати, душманларнинг мадораси билан.
22 *Тахтга жулус қилгон* — тахтга ўтирган.
- 238-бет
2—3 *Фарднинг манфаати* — якка кишининг манфаати.
- 239-бет
20 *Қазойи осмоний* — тасодифий воқеалар.

- 36 *Аҳли куфрон* — кўрнамаклар.
- 240-бет
- 5—6 *Як рўз гурусна* — бир кун оч.
- 18 *Таҳаммал қилган* — сабр-тоқат қилган.
- 30 *Қабзи руҳ* — жон бериш.
- 33 *Такфин* — кафанлаш.
- 37 *Таваққуф* — тўхташ, тек туриш.
- 41 *Исқот* — олиб ташлаш, йўқ қилиш.
- 241-бет
- 11 *Бачтур замона дучор шудем?*— Қандай замонларга қолдик?
- 32—34 *Тамоми аъзо дар ларза бо ин ҳама забон дартаваккул рўбарў бўлдим* — Бутун аъзоимда қалтироқ пайдо бўлиб, жисим билан таваккал қилиб олдига бордим.
- 36 *Орий* — ҳа.
- 41 *Ҳарос* — қўрқув.
Уфритнамо (тўғриси: ифритнамо) — девнамо, шайтоннамо.
- 242-бет
- 9 *Мажҳулиннасаб* — насаби номаълум.
- 243-бет
- 30 *Қавоид ул-умаро* — амрларнинг қондалари.
- 38 *Рўзи дигар* — бошқа кун.
- 244-бет
- 23 *Роҳи олда* — кўчада.
- 25 *Тагофил* — биллиб билмасликка олиш.

ТОШПУЛАТ ТАЖАНГ НИМА ДЕЙДИР?

(245-бет)

- «Жулқунбой», «Гўзиматчи» имзолари билан «Муштум» журнаlining 1924 йил 23, 25, 28-сонлари, 1925 йил 23, 1926 йил 28-сонлари, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1925 йил 23 июн, 16, 19 июл, 23 август, 20 сентябрь, 1927 йил 1—2 феврал сонларида босилган. Кейинчалик «Кичик асарлар» ва «Гирвонлик Маллавоӣ» тўпламларида қайта нашр этилган.
- 248-бет
- 15 *Жой ростон* — нариги дунё.
- 260-бет
- 26 *Маҳшар кун* — қиёмат кун.
- 261-бет
- 9 *Таваққу* — бирор ишнинг воқе бўлишига умид қилиш.

МУНДАРИЖА

Институтдан	5
-----------------------	---

Шеърлар

Тўй	11
Аҳволимиз!	11
Миллатимга бир қарор!	12
Фикр айлағил	13
«Муштум» журнаliga	13
Пилдир, пис...	14

Ҳикоя ва очерклар

Жувонбоз	19
Улоқда	26
Тинч иш	34
Жинлар базми	40
Отам ва болшевик	44
Саккиз йил	47
Ай, худой урғанлар	48
Шубҳа	50
1918 йил ёдгори	66
Қачида икки ҳафта	68
Ғирвонли Маллабой ака	72

Ҳажвиялар

Думбаси тушиб қолган эмиш	81
Бозор суриштирмайдир	83
Негаким?	85
Қула-қула ўласан	86
Ижмоли саёсий	87
Азоб боғчасида йнги-сиғи кечаси	89
Билдиришлар	91
Нафси шайтон	93
Тарбуз қўлтуқдан тушди	94
Сарт оға-иниларга	95
Матбуот	97
Қурбонлиқ ўғрилари	98
Мочалов	100
Лайли ва Мажнун	101
Паст ва баланд дунёда	103
Давосиз дардлар	105
Оғзингга қараб гапир!	106
Лузонада кўнгил озишлар ва исириқ солишлар	108

Тилак	109
Икки оғиз тариқатдан ҳам бўлсун	112
Чуви чиқди!	113
Ўз орамизда	114
Хусусий мактублардан	115
Саломнома	116
Ит уриштириш ишлари	117
«Таваккалту алоллоҳ»ни деган эр...	118
Пўскаллеси	119
Нима қаёққа кетадир?	120
«Кўр»нинг узири	121
«Кўмак» уюшмасига ионалар	121
Шўх байтал	122
Мусулмон ҳаммоми	123
Дарди йўқ — кессак, ишқи йўқ — эшшак!	124
Ёмон кўз	125
Явмул ҳисоб	126
Биринчи Май	127
Биз ким ва нималардан қўрқамиз?	128
Совнимак қори билан Мағзава қори	129
У ҳам яхши, бу ҳам яхши	130
Ўзр	131
Аралаш	132
Замонанинг зайили	133
Қурбон байрами	134
Эътиқодотнинг фойдаси	135
Телефонимиз	136
Телеграммалар	136
Бўтқа	137
Ашъори ғализа	138
Ташаккур	139
Сомон парчаси	140
Миллийлаштириш орқасида	140
Ҳуқуқ	141
«Муштум»ни иккинчи ёши билан табрик ҳам унга бирмун- ча панд ва насиҳат	143
Зилзила	144
Коса тегида ним коса	145
Чақиришлар	143
Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр	147
Тошканд бойлари	148
Ҳой, ер юткур	150
Тошканд хабарлари	152
Тараққий	153
Чиқиб бозор аро пошшойи танга...	153
Наҳс босқан экан	154
Дўстларга узрим	155
Ғиди-биди гаплар	157
Маҳкаман шаръияда ҳолва-талқон масаласи	158
Масков хатлари	160
Яна бош кўтарди	172
Вой, Маскови қурсун	173
Маслаку мақсаддан шаммаъи изҳор	175
Ҳовадорға десанг шар-шар, Маорифга десанг замбар	178
Виждон сотаман	179
Тошканд фирқа канференсиясини томдан кўрдим	180

Иби, аҳмоқ бўллинг-чи?	181
Эчкининг оти Абдиқарим	183
Ҳар кимдан анов-манов	184
Ширвон хола нима дейди?	185
Йиғинди гаплар	186
Анов-манов	189
Қазойи осмонийлар	190
5 май муносабати билан «Муштум»нинг ўртоқлик ҳазили	191
Қалвак маҳзумнинг хотира дафтаридан	192
Тошпўлат тажанг нима дейдир?	245
Изоҳлар	265

АБДУЛЛА КАДЫРИ

Полное собрание сочинений

В 6-томах

Том I

**СТИХОТВОРЕНИЯ,
РАССКАЗЫ И ОЧЕРКИ, ЮМОРЕСКИ**

На узбекском языке

Ташкент, «Фан»

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий
номидаги Адабиёт институти Илмий кенгаши томонидан нашрга
тавсия этилган*

Қодирий, Абдулла.

Тўла асарлар тўплами: 6 жил-лик [Таҳрир ҳайъати: О. Еқубов ва бошқ.] 1-ж. Шеърлар. Ҳикоя ва очерклар. Ҳажвиялар./[Нашрга тайёрловчи А. Ақромов: Масъул муҳаррир Н. Қаримов]. Т.: Фан, 1995. 296 бет.

Сарл. олдиди: **Ўзбекистон Республикаси ФА.**

Ўз2

Муҳаррир *А. Комилова*
Бадний муҳаррир *Б. Хайбуллин*
Техмуҳаррир *Ф. Нуриддинова*
Мусаҳҳиҳ *М. Саидова*

ИБ № 6573

Теришга берилди 29.09.94. Босишга рухсат этилди 15.02.95. Қоғоз бичими 84×108¹/₃₂. Адабиёт гарнитурa. Босмахона қоғози. Юқори босма. Ҳисоб нашриёт т. 18,9. Шартли босма т. 15,54+1 вкл. 149-буюртма. 10.000 нусха. Қелишилган нархда.

ЎзР ФА «Фан» нашриёти: Тошкент, 700047, Гоголь кўчаси, 70.

ЎзР ФА «Фан» нашриётининг босмахонаси: 700170, Тошкент, акад. Ҳ. Абдуллаев кўчаси, 79.